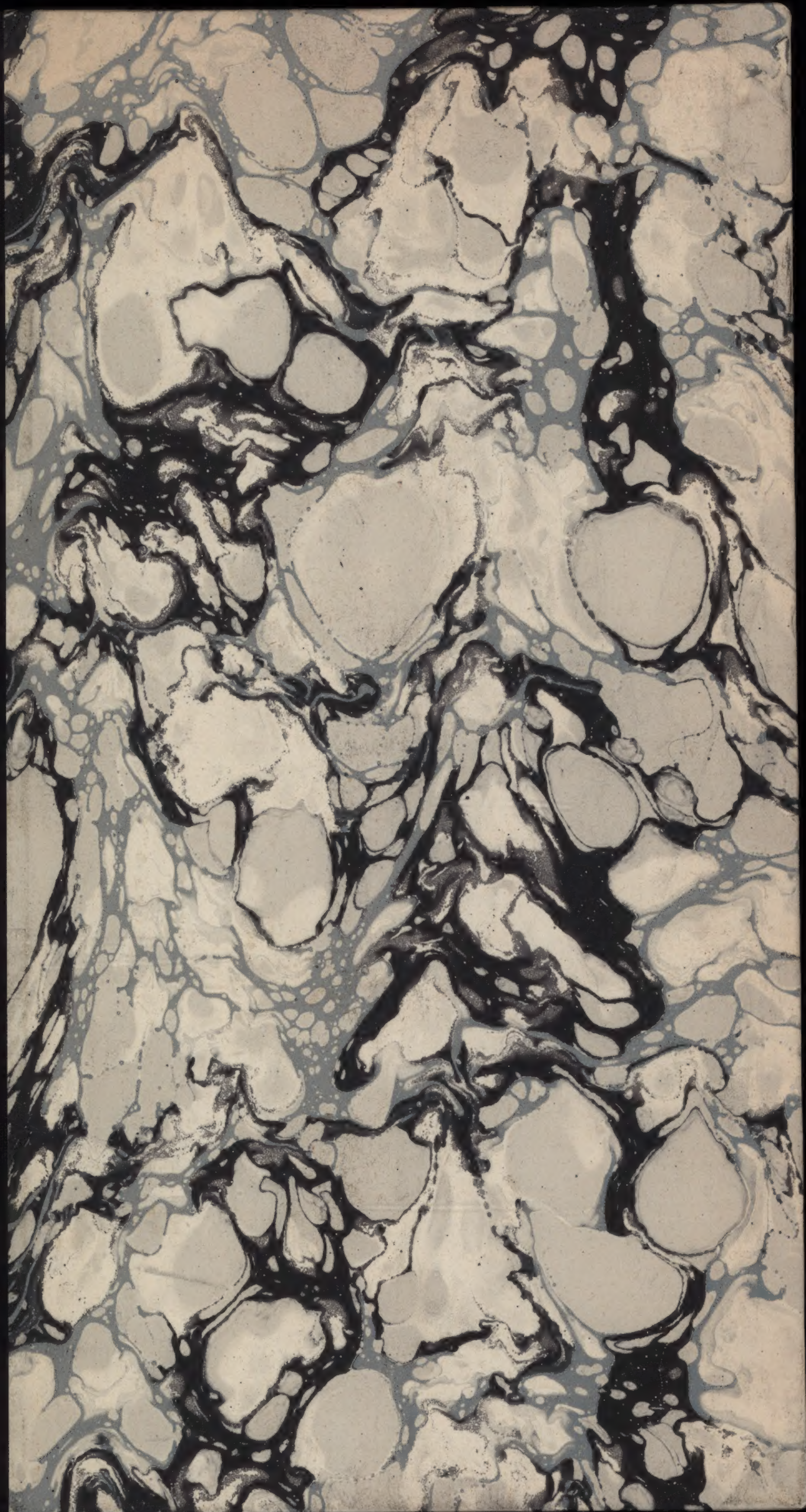
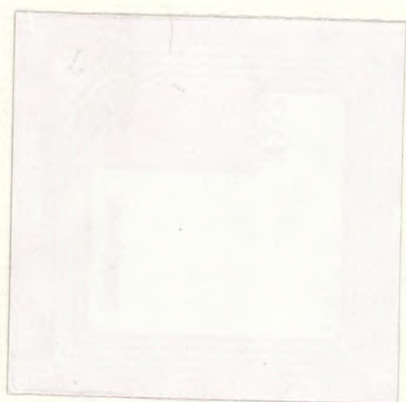

ANNALER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED

OG HISTORIE,

UDGIVNE

AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1859.

KJÖBENHAVN.

BERLINGSKE BOGTRYKKERI VED N. H. STENDERUP.

DE SYDSLESVIGSKE BEFÆSTNINGSVÆRKER I OG FRA OLDTIDEN OG MIDDELALDEREN.

Af Chr. C. Lorenzen, Adjunct ved Domskolen i Slesvig.

Det er ikke sjelden blevet sagt, at vi Danske leve for meget i *Fortiden*, tale og skrive for meget om vort Lands Storhed og om vore Forfædres Bedrifter i de hensvundne Aarhundreder, men at *Nutiden* staaer saa langt tilbage, at vi uden hin Glands fra fordums Dage og uden hin Nimbus af traderet Storhed maatte forekomme os selv at være et ubetydeligt Folk, hvis Rolle mere og mere nærmer sig sin Ende. Denne Dom, der mere end een Gang er bleven fældet over os af vore Uvenner, er baade sand og falsk; *sand*, forsaavidt som vi virkelig have en Fortid, vi kunne være og ogsaa ere stolte af, og som vi ikke noksom kunne stille os for Öie til Efterligning — en Fortid, der er saa saare rig paa herlige Minder om alt det Store og Ædle, der findes optegnet i vore historiske Aarböger eller ristet i Steen med hin forunderlige, næsten uudslettelige Runeskrift, eller som forkyndes os i Sagnets og Sangens hemmelighedsfulde Toner eller og træder os imöde i Krigernes Jættearbeider; — *falsk*, forsaavidt som Nutiden kun skulde være en Skygge af det Forbigangne. Have dog f. Ex. de sidste Decenniers Kampe baade paa Sværdets og Aandens Omraade noksom godtgjort, at vi endnu stedse ere de Gamle, kun iförte et andet Klædebon efter Tidsaandens forandrede Fordringer! Det er saa langt fra, at vi leve i Fortiden af Stolthed eller for at dække Nutidens Nögenhed, Skröbelighed,

og Mangler, at det tvertimod er vor Stræben at kjende og forstaae det, vore Forfædres Idræt gik ud paa, for at vi kunne före den frem til Maalet og saaledes af Fortiden og Nutiden skabe os en bedre og herligere Fremtid. — At yde et, om end kun lidet Bidrag til Lösningen af denne skjönne Opgave, er Hensigten med disse Blade, og jeg tör vistnok være overbeviist om, at blot Klangen af de Navne, der knytte sig til Thyras og Godfreds, Valdemars og Margrethernes stolte Befæstningsværker, hos enhver sand Fædrelandsven vil anslaae en Stræng i Brystet, der vel uhörlig, men dog forstaaelig synger Sangen om den gamle, hegnede danske Vang.

Allerede for fem Aar siden, da jeg förste Gang kjörte igjennem Thyras herlige Dannevirke, gav jeg mig selv det Löfte, at undersöge dette og de övrige Befæstningsværker hernede; jeg kjendte dem dengang naturligviis kun af Beskrivelser, men de Skrifter, jeg havde læst desangaaende, gave mig kun et höist ufuldkomment, ikke sjelden forvirret Billede og vakte derfor Tvivl hos mig om deres Fuldstændighed og Paalidelighed. Det gik mig, som det er gaaet E. C. Werlauff, der i sit Priisskrift angaaende det danske Sprog i Hertugdömmet Slesvig (p. 5) klager over „at denne Volds (d. e. Dannevirkes) Beliggenhed og Historie endnu er meget uvis" og yttrer det Önske, at „en nöiagtig Sammenligning af selve Localet med de historiske Oplysninger" maatte finde Sted. Vel have adskillige Mænd siden den Tid beskrevet os Dannevirke, saaledes Pastor Outzen i Breklum, Capitain J. v. Schröder i Slesvig og Prof. Worsaae; men de tvende Förstes Beskrivelser ere saa ufuldstændige og ucorrecte, at de ikke staae langt over den i Henseende til Beskrivelsen af Dannevirke etc. höist upaalidelige Dankwerth[1], og hvad den Sidstnævte angaaer, da har han mere villet give os en nationalhistorisk, end en historisk-topographisk Beskrivelse.

[1] For at nævne et Par Exempler paa disse Forfatteres Upaalidelighed, skal jeg blot anföre, at de angive Kurvirkes Længde til

Undersögelsen af Dannevirke og Kurvirke, der ligge Slesvig saa nær og som næsten overalt uden Vanskelighed kunne forfölges, har (forsaavidt) været ulige lettere, end Undersögelsen og Beskrivelsen af den næsten aldeles ukjendelige Östervold, og jeg kan derfor ikke undlade, her offentlig at udtale min Tak til Oberstlieutenant W. v. Dreyer i Ekernförde, der med megen Forekommenhed viste mig Hovedvoldens sidste, i forandret Retning gaaende, 600 Skridt lange Strækning, samt enkelte af de Brancher af mindre Volde, der vare undgaaede min egen Opmærksomhed, og om hvis Tilværelse jeg ikke havde mindste Anelse, men som han, der med Sagkundskab forener sjelden Interesse for vor Oldtid, ved sine hyppige Udflugter og Undersögelser i Egnen imellem Österbækken og Vindeby-Nor, havde lært at kjende. Det er saaledes lykkedes mig, ogsaa at give en fuldstændig Beskrivelse af Östervolden, der hidtil kun har været lidet bekjendt, thi selv den af Dr. Manicus (tidligere i Ekernförde) i Annal. for n. Oldk. 1838—1839 leverede, forövrigt interessante Beskrivelse, lader meget tilbage at önske.

Hvad de mindre Volde angaaer, nemlig Voldene i Dyrehaven (Thiergarten), Volden paa Skyttekobbelen, nord for Lollfuss, Brancherne af Volde paa Palöre, Margrethenwall ved Mysunde, Sönder-Dannevirke eller Landwehr, Olgers-Diget ved Thinglev, Dannevirke-Graven vest for Klægsböl og Dannevirke-Volden [1] i Breklum Sogn, da ere de for en stor Deel kun tagne med for Fuldstændighedens og Navnets Skyld.

halvanden Miil, medens den kun er $^3/_4$ Miil lang, og at de lade Östervolden tage sin Begyndelse ved Sliens store Bredning og angive dens Længde til rigelig en Miil, medens den begynder ved Österbækken, lidt nordvest for Dyrvad og neppe er en halv Miil lang.

[1] Hvis man vilde kalde de tvende sidste „Vester-Dannevirke", saa havde vi et Öster-, Vester-, Sönder- og Nörre-Dannevirke.

Hvorvidt jeg nu har været heldig i mine Bestræbelser for at give et anskueligt og correct Billede af disse Fortidens stolte og storartede Mindesmærker, vil jeg overlade til den kyndige og velvillige Læsers Bedömmelse: — paa Villie og Flid har det ikke manglet mig!

Hvad de af mig opgivne *Maal* angaaer, da har jeg haft Leilighed til at overbevise mig om, at de i det Væsentlige stemme med de Resultater, der ere vundne ved de for et Par Aar siden, i et andet Öiemed foretagne Opmaalinger af Hovedvoldene. Iövrigt bör slige Beskrivelser vel heller neppe gaae ud paa, kun at give strengt mathematiske Talstörrelser; efter min Anskuelse bör det historisk Overleverede forbindes med det topographisk Bestaaende for at give et anskueligt Billede, der i antiquarisk Henseende baade kan være interessant og nyttigt, — men at sligt ikke opnaaes ved den blotte Opmaaling og Nivellering, behöver vel neppe at bevises.

Sluttelig har jeg endnu at tilföie, at baade Kortet og Profilerne ere, efter Anviisning af Oberstlieutenant W. v. Dreyer, tegnede af Lieutenant C. G. F. v. Rönnow i Ekernförde. Hvad Materialierne til Kortet angaaer, da ere disse hovedsagelig samlede efter Generalstabens forskjellige Kort, for Dannevirke tillige efter et af Premier-Lieutenant P. C. J. v. Timm i Aaret 1842 optaget Kort og efter de i nærværende Beskrivelse indeholdte Angivelser; for Östervoldens Vedkommende er et af Lieutenant v. Hoffmann i Aaret 1859 optaget Kort, samt Oberstlieutenant v. Dreyers og mine egne specielle Oplysninger blevne benyttede; desuden er der overalt taget Hensyn til de ældre Kort, navnlig af Dankwerth og Pontoppidan. Profilerne ere tagne efter Premierlieut. v. Timms, ligeledes i Aaret 1842 maalte Profiler, der fuldkommen svare til Voldenes nuværende Udseende. At disse Profiler og Kortet ere afbenyttede med Lieut. v. Timms Tilladelse, er en Selvfölge.

I. KURGRAVEN ELLER KURVIRKE.

1. Et Blik paa Kortet over Syd-Slesvig viser os, at Slien, der skærer sig flere Mile dybt ind i Landet, paa den ene Side (imod Öst), Reideaaen og Trenefloden, og tildeels Eideren, paa den anden Side (imod Vest), afgive et mere eller mindre tilstrækkeligt, i hvert Tilfælde et naturligt Værn imod en fra Syd indtrængende fjendtlig Hærstyrke. Dette er Tilfældet i vore Dage, men det gjælder i en endnu langt höiere Grad om de Tider, da uhyre Skovstrækninger og uigjennemtrængelige Moradser og Sumpe, der især fandtes omkring ved Reide og Hollingsted, maaskee mere end de klare Vandlöb böde de fremstormende, fjendtlige Hærmasser at gjöre Holdt. Men imellem disse naturlige Værn laa Landet aabent i en Strækning af omtrent en Miil og derfor maatte Konsten komme Naturen tilhjælp for ogsaa at lukke dette Led til Danmarks Have[1]; thi fra Arilds Tid af og lige til vore Dage have de germanske Folkeslag gjort idelige Stormlöb imod Nord. En Begyndelse til et sligt Hegn var Kurgraven.

2. Kurgraven eller Kurvirke begynder ved Sydvest-Enden af Selk-Nor[2] i Nærheden af Byen Selk, omtrent 3300 Alen syd for Dannevirke, og löber i lige Retning rigelig $^3/_4$ Miil[3] over en nu tildeels opdyrket Hedestrækning

[1] Den störste Deel af den Landstrækning, der findes syd for den betegnede Linie, var aldeles ubeboet i Oldtiden og bestod deels af Skov, deels af en gold Örk og Hedestrækning. Hvad derimod den ogsaa paa hin Tid beboede Halvö Svansö eller Svansen angaaer, da ville vi senere faae at see, at der ogsaa om den blev fredet ved konstige Anlæg.

[2] Selk-Nor er en Fortsættelse af Haddeby-Nor, der atter er en Bugt af Slien. I gamle Dage var hele Noret seilbart; nutildags er det skilt fra Slien ved en Dæmning.

[3] Den sædvanlige Angivelse (f. Ex. hos Dankwerth, U. Petersen, Outzen, Schröder, etc.) halvanden Miil, er urigtig. Paa det

imod Vest til Byen Kurborg, hvor den vilde stöde sammen med Dannevirke-Volden i en spids Vinkel, saafremt den ikke standsede ved de her begyndende Reide Enge, Bække og Aalöb. At Kurgraven har haft en videre Udstrækning i gamle Dage, end for Öieblikket, er usandsynligt (s. nedenfor); men aldeles vist er det, at den, saafremt der ikke fredes tilbörligen om den, snart vil tabe mere af sin oprindelige Længde og sit nuværende Udseende, efterdi Bönderne paa flere Steder, navnlig ved Kurborg, hvert Aar i den senere Tid have udfyldt Graven og benyttet den overflödige gode Jord til deres Marker.

3. At Navnet Kurgrav eller Kurvirke er af dansk Oprindelse og kommer af Verbet kure d. e. vogte[1], er vistnok udenfor al Tvivl, ligesom selve Virket naturligviis ikke kan skrive sig fra andre, end fra de Danske. Paa Tydsk skrives Navnet derimod Kograben, Kowerk, Kowirki eller Couwerchi og afledes af Stavelsen co eller cau (cou), der skal gaae igjennem flere ellers forskjellige Sprog (jfr det græske Korinth, det tydske Coburg, det skotske Cavall o. s. fr.) og betyder „begrændse"[2]. Skjöndt Stavelsen co eller cau muligviis har denne Betydning, saa er Navnet Kowirki eller Kowerk her aabenbart paa urette Sted; thi vel blev Kurgraven i en senere Tid Grændsen imellem Krop- og Ahrens-

nye Kort over Slesvig af Generalstaben er Virkets Længde ansat til 3/4 Miil, hvilket omtrent stemmer med min egen Undersögelse (s. nedenfor).

[1] Jfr N. M. Petersen, Danmarks Hist. i Hedenold, 2 p. 50: „Det er naturligt, at Graven og Borgen (d. e. Kurborg, s. nedenfor) förte samme Navn, og at ligesom Kurborg simplest forklares af Ordet en Kure (en Vogter), saaledes ogsaa Graven egentlig hed Kurgraven."

[2] Denne Etymologie skyldes afdöde Pastor Outzen i Breklum (jfr hans Alterthümer Schleswigs und des Danewerks p. 116 ff.).

herred, men Rigsgrændse har den aldrig været. Desuden behöver man blot at henvise til den umiddelbart ved Virkets Vest-Ende liggende By, der endnu i vore Dage förer det danske Navn Kurborg, efter en Borg der har ligget i nogle hundrede Alens Afstand fra Kurvirke og som, hvad enten den hörte til Dannevirke eller til Kurvirke, ganske vist hidrörer fra Oldtiden[1]. At vore egne Forfattere baade fra Middelalderen og fra en senere Tid skrive Kovvirki, Kowerk eller Kograv bör ikke vildlede os, da de aabenbart have Navnet fra Folk, hvis Maal var tydsk eller fortydsket Dansk. Desuden finde vi hos de fleste af disse Forfattere ligefrem Uvidenhed hvad Kurvirke angaaer, idet de idelig forvexle det med Dannevirke og altsaa i den Henseende ikke ere til at stole paa. I det niende og tiende Aarhundrede har Virket ganske vist endnu slet intet Navn haft, da vi hverken i de frankiske Annaler eller hos Dithmer af Merseburg træffe paa noget Nomen propr. paa det; altsaa kan Navnet „Couwerk" ikke være af angelsachsisk Oprindelse, som nogle antage, da det saakaldte Angel-Sachsisk dengang hos os for længe siden havde udspillet sin Rolle, saafremt det i det Hele taget har existeret i Sönderjylland. Overhovedet maae vi ved slige Navne huske paa, at de i de fleste Tilfælde forvanskes eller utydeliggjöres af Almuen; man kan derfor ikke undre sig over, at vi hos den finde Formen „Kograv", medens Navnet „Kurborg" er bleven bibeholdt i sin rene Skikkelse. Hvad en Kurgrav er, har man ikke vidst; derfor lod man sig forlede af Ordlyden og kaldte den Kograv, en saadan kjendte man, og strax maatte et

[1] Hvorledes man tidligere har befundet sig paa Gjætningens og Ordsammenligningens Omraade ved Navneudtydninger, sees ogsaa af andre Etymologier, dette Navn vedrörende. Ulr. Petersen (s. Noodts Beitr. II p. 566 ff.) anförer f. E. fölgende Udtydninger: af den förste Stavelse i Ordet Codanus; — af Goia eller Koë, Thors Datter; — af Koog; — af Gog, Japhets Sön; — af Ko; — af Gow eller Gau.

Sagn[1] stadfæste Navnets Rigtighed[2]. Men denne falske Benævnelse gik meget let fra Almuesmanden over i de Lærdes Værker[3]. Et lignende Exempel paa Ucorrecthed og Inconsequents i Almuens Benævnelser haves netop i Navnet „Dannevirke"; thi ved Siden af det hyppigst brugte Navn „Margrethenwall" höres ofte Benævnelsen Dienewerk —, et Udtryk, der endog findes hos enkelte Forfattere —, medens man paa samme Tid kalder Byerne Store- og Lille-Dannevirke ved deres rette Navn.

4. Förend jeg omtaler Kurgravens nuværende Skikkelse, Störrelse og Længde, turde det maaskee være rigtigst, saa vidt muligt at söge at bestemme Tiden for dens Oprindelse og Navnene paa de Mænd, den skylder sin Tilværelse.

Der gives mange, der antage at Kurgraven er bleven anlagt af den bekjendte og tappre Kong Götrik eller Godfred, Karl den Stores heldige Modstander, omtrent i Aaret 808; men dette er dog neppe rigtigt, skjöndt Götrik har været den, der mere end alle andre danske Konger fredede om dette Befæstningsværk. De gamle Skribenter og Krönikeskrivere angive nemlig en langt höiere Alder og tyde hen til, at Kurvirke i sin förste Skikkelse allerede opstod paa Dan Mykillatis Dage, eller med andre Ord: i vort Fædrelands fjerneste Oldtid. Saaledes hedder det i Chron. Erici

[1] Almuen fortæller nemlig, at Jyderne, dengang de anlagde Værket, stillede en Mængde Köer med Törklæder bundne om Hovedet bag ved Arbeiderne, for at Sachserne skulde troe at det var Soldater, jfr Müllenhoffs Sagen p. 9 og 18.

[2] Selv Suhm antyder at Navnet muligt kommer af Ko; jfr Langebek tom. VII p. 577, hvor det hedder: .... quod forte significat fossam Govæ, tractus vel provinciæ cujusdam, Go-Grave, vel etiam vaccæ, quasi fossam, quam vacca transire poterat.

[3] Dankwerth (p. 113) kalder Virket Kohgraben uden nærmere Forklaring, men beskriver det, som om det var en Deel af Dannevirke.

Regis hos Langebek, tom. I p. 150: Quo audito, timentes valde, locum, qui adhuc Kovvirki dicitur, fossatis et fragis ligneis munierunt, miseruntque nuncios ad Dan, regem Withesleth.... Omtrent paa samme Maade udtrykker sig ogsaa Forfatteren til Annal. Esrom. hos Langeb. tom. I p. 224, kun at han ikke angiver noget Navn, men siger at Befæstningsværket fandtes der, hvor Dannevirke senere byggedes. Stedet lyder saaledes: Erat ergo Jucia quasi periculis proxima quodam lignorum fragore munita, ubi nunc est Danæwirchi... Cumque Dan venisset ad fragorem, Jutones cum eo sua movebant castra ad Cesarem.... Skjöndt man, som ovenfor bemærket, langt fra i historisk Henseende kan stole paa slige Udtryk, saa maa man paa den anden Side indrömme, at disse Forfattere enten have haft ældre Kilder for sig, eller dog skrevet, hvad der var den herskende Mening paa deres Tid. Saa meget fremgaaer imidlertid af Annal. Esrom., at Forfatteren, der begynder den historiske Tid med Aar 768, har været af den Mening, at Kurgraven existerede för dette Aar, altsaa för Götriks Tid, idet han henförer dens Oprindelse til den uvisse Sagntid. Ogsaa Suhm gaaer tilbage til Dans Tid (jfr Langeb. tom. VII p. 577). Det Modsatte, at Begyndelsen til det senere Kurvirke, ikke existerede paa Dans Tid, lader sig i det Mindste ikke bevise. Andre mene, at Virket skylder de udvandrede Cimbrer sin Oprindelse; disse skulle nemlig have opfört det, for at beskytte deres tilbageblevne Frænder og Landsmænd imod Fjenden. Man stötter sig ved denne, dog höist usandsynlige Hypothese paa fölgende Sted hos Tacitus: Eundem Germaniæ sinum proximi oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisque famæ vestigia late manent, utraque ripa castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem, manusque gentis et tam magni exercitus fidem[1].

[1] Ikke mere staaer den Hypothese til troende, der findes udtalt af Joh. Suaningius i hans Krönike p. 24 og af Heimreich i hans

At Kurgraven existerede længe för Götriks Tid, synes ogsaa at fremgaae af et Udtryk i Dithmar af Merseburgs Beskrivelse af Keiser Otto II's nordiske Felttog i Aaret 976; det hedder nemlig: ibi (ɔ: i Nærheden af Slesvig) etiam hostes suos f o v e a m, quæ ad defensionem patriæ parata est, et portam quæ W i g l e s - D o r vocatur, armis p r æ o c c u - pare videns .... Hvem er denne V i g l e? Vi kjende tvende af dette Navn, som her kunne komme i Betragtning, nemlig en Viglet, der sad paa Leire-Thronen og var Fader til Vermund den Vise, og Bjovulfs Frænde og Eftermand V i g l e eller V i g l a f, der med sine tolv Kæmper med Sörgekvad omkredsede Baalet, hvorpaa Bjovulfs Legeme opbrændtes. At Dithmer af Merseburg ikke har opdigtet Navnet Wigles-Dor, vil vist ingen betvivle; Navnet er aabenbart givet Porten eller Aabningen af de Omboende og maa sikkert sigte til en historisk Personlighed[1]; det er ikke usandsynligt, at denne var Bjovulfs Frænde Vigle, tilmed da Bjovulfs sidste Hvilested siges at være Skræffelhöien ved Bau, saa Vigle altsaa, i det Mindste efter Sagnet, har opholdt sig i Sönderjylland. Forudsat at dette forholder sig saaledes, — Sandheden lader sig her ikke udgranske —, saa skal denne Port have været der, hvor Landeveien imellem Flensborg og Rendsborg (den gamle Adelvei, s. nedenfor) overskærer Graven og er uden Tvivl den samme, der saa ofte hos de gamle Skribenter

Kirkehist. p. 27, — at Kurgraven og det saakaldte B o g i s v æ r k (— som Aar 1088 för Christi Födsel siges at være bleven opfört af en frisisk Fyrste Boghe imod Sachserne —) ere eet og samme Værk.

[1] U. Petersens og Leibnitz' Fortolkning (s. Dithmar. Merseb. apud Leibnit. p. 342), at Wigles-Dor er = Wiecheln-Weiden-Thor ɔ: Pileporten, altsaa en Port af Piletræer eller maaskee en Port, der var beskyttet ved Pile-Palisader, har vistnok ikke mere Hold, end den Sidstes Etymologie af Navnet Danmark, der udledes af Daena, det gamle Navn paa Eiderströmmen.

omtales som „una tantum porta". Dankwerth, Gebhardi, Christiani o. fl. antage at Vigles-Porten var anbragt paa Dannevirke, og at det var den samme, der ellers kaldes Kalegat; men baade Udtrykket fovea, der dog nærmest kun betegner en Grav (og altsaa ikke godt kunde siges om Dannevirke) og præoccupare taler for, at Dithmer mener Kurgraven, der betragtedes som et Slags Udenværk for Dannevirke[1]. Desuden har Dannevirkes eneste Aabning vist aldrig haft noget andet Navn, end Kalegat eller Jernporten. At der ved „Vigles-Port" heller ikke kan menes den Aabning paa Dannevirke, der i en senere Tid anbragtes ved Byen Store Dannevirke, forstaaer sig af sig selv; thi havde Dannevirke dengang haft to eller flere Porte, saa vilde Dithmer enten have nævnt den vigtigste (Kalegat) eller dem begge to; men at han nævner en Port, der slet ikke fandtes paa Dannevirke, skjöndt ved en Befæstningsgrav, beviser jo klart, at der tales om en Aabning ved Kurgraven. Dersom det altsaa lod sig godtgjöre, at Navnet Vigles-Port hidrörte fra en af de nævnte Personligheder, saa vilde al Tvivl om Virkets större Ælde være hævet.

At Harald Hyldetan af Sönderjyderne kaldtes til Hjælp imod en tydsk Fyrste og ved denne Leilighed befæstede Kurgraven med et Palisadeværk, omtales, saa vidt jeg veed, ikke hos nogen af vore gamle Skribenter. Outzen[2], der maaskee först har fremsat denne Hypothese, henviser til Langebek tom. I p. 224 og 227; men hvad der her staaer om Dan, p. 224, lader sig dog umulig ogsaa fortolke om Harald, tilmed da der end ikke med et Ord ved Harald Hyldetans Historie p. 227 nævnes nogen tydsk Fyrste eller noget Befæstningsværk.

Men den, der gjorde KURGRAVEN til et stærkt Befæst-

[1] At Dithmer tænker paa flere Befæstningsværker, sees af Ordene: omnes has munitiones viriliter exsuperavit.

[2] Outzen, Alterthümer Schleswigs, 1826.

ningsværk, var Götrik. Efter de frankiske Annaler skete dette i Aaret 808. „Godefridus vero", hedder det, „priusquam domum reverteretur, destructo emporio, quod in oceani littore constitutum Rerich [1] dicebatur et magnam regno illius commoditatem vectigalium persolutione præstabat, translatisque inde negotiatoribus, solute classe ad portum, qui Sliestorff dicitur, cum universo exercitu venit; ibi per aliquot dies moratus limitem regni sui, qui Saxoniam respicit, vallo munire constituit, eo modo, ut ab orientali maris sinu, quem illi Ostersalt dicunt, usque ad occidentalem Oceanum totam Egidoræ fluminis aquilonarem ripam munimentum valli prætexeret, una tantum porta dimissa, per quam carpenta et equites emitti et recipi potuissent. Diviso itaque opere inter duces copiarum, domum reversus est" . . . . . Man skulde ved förste Öiekast troe, at dette Citat netop talte for Götrik som Virkets Bygherre; men af det Foregaaende have vi seet, at dette neppe var Tilfældet. Selve Udtrykket „una porta dimissa" (i nogle Udgaver læses „relicta") synes desuden at tale for, at Virket existerede tidligere, men at Götrik af flere (forhenværende) Aabninger kun lod een forblive fri til Gjennemfart; heller ikke kan man antage, at Götriks mange og storartede Krigstog levnede ham saa megen Tid, at han baade kunde opföre Kurvirke og Östervolden (s. nedenfor); — en grundig Udbedring af begge Værkerne maatte i og for sig kræve Tid nok, og en saadan kunde han tildeels overlade til sine Hærförere [2]. Det er altsaa

[1] Gammel-Lybæk, eller en eller anden By i det gamle Venden?

[2] Efter min Anskuelse har baade Kurgraven og Östervolden (s. nedenfor) existeret för Götriks Tid; begge Værker sattes af ham i tilbörlig Stand og forsynedes med Casteller o. s. v. I de nærmest fölgende 100 Aar efter Götriks Död forfaldt og ödelagdes Kurvirke imidlertid i den Grad, at det ikke længere kunde betragtes som et tilstrækkeligt Værn mod Fjenden, tilmed da Kjærene og Sumpene ved Reide og Hollingsted lidt efter lidt udtörredes, hvorfor Thyra Dannebod anlagde Dannevirke höiere imod Nord, hvor det stöttede sig til Moser

aabenbart fra Götriks Tid, at det temmelig höie Jord-Brystværn langs med Gravens Nordside skriver sig. At dömme efter den betydelige Höide og Dybde, som Volden og Graven endnu i vore Dage har paa sine Steder, især i Nærheden af Vigles-Porten, maa Virket paa Götriks Tid have været storartet.

og betydelige Engstrækninger, samt til Vester-Enden af Slien. — Der gives imidlertid ikke faa, der antage, at hint Sted i de frankiske Annaler slet ikke handler om Kurvirke, men om Dannevirke. Herimod maa dog bemærkes: for det Förste, at vore egne gamle Krönikeskrivere næsten uden Undtagelse nævne Thyra som den, der lod Dannevirke bygge. Dernæst: Navnet Dannevirke er ofte (f. Ex. af Hvitfeldt) blevet brugt i Flæng, baade om det virkelige Dannevirke og om Östervolden; Folk, hvem de locale Forhold ikke have været bekjendte, kunne derfor let være komne paa den Tanke, at Östervolden og Dannevirke ere et og det samme, ligesom ogsaa Kurvirke og Dannevirke tidt ere blevne betragtede som eet Værk. Hertil kan endnu föies, at der paa Henrik Fuglefængers Tid saa godt som ingen Befæstningsværker kunne have existeret ved Slesvig, da de ellers ikke vilde være blevne forbigaaede med Taushed; det er först *efter* den Tid, f. Ex. ved de Ottonske Krige, at Dannevirke-Volden omtales. Dersom Annalisten havde meent Östervolden plus Dannevirke (istedenfor Östervolden plus Kurvirke), hvorfra skriver sig saa hins Navne Gammel-Vold, Gammel-Dannevirke? Udentvivl ere disse Benævnelser först blevne gængse, da den nye Vold, det egentlige Dannevirke, reiste sig. — Om Kurvirkes og Dannevirkes Oprindelse udtaler Langebek sig i Noten til det ovenfor anförte Sted af Chron. Erici Reg. (tom. I p. 150) omtrent i samme Retning. Han siger nemlig: Kowirke videtur fuisse primum et antiquissimum nomen foveæ illius, ad Slesvicum olim aut a rege Godefrido aut ante eum ductæ, operibusque ligneis munitæ, et forte adhuc superstes in hodierno nomine Kograben. Ceteræ recentiores munitiones cum castellis, muris vallisque, a Thyra regina, Waldemaro I aliisque regibus constructæ, communi nomine Danewerk s. Danewirki veniebant. — Naar C. Hamsfort i Reg. Danor. Series (Langeb.

At Kurvirke, foruden den Bestemmelse at være et Værn imod Fjenden, tillige skal have været bestemt til, som en Canal imellem Selk- eller Haddeby-Nor og Reideaa at befordre Handelen, — hvilket baade U. Petersen og Bolten have troet, — er ikke vanskeligt at modbevise, efterdi Virket paa sin förste Strækning ved Selk, hvor det strækker sig over et meget bakket Terrain, ikke engang er forsynet med

tom. I p. 35) siger: Conditum quoque eodem anno (ɔ: 808) vallum Danicum in Isthmo Cimbrico, da tænker han aabenbart paa Dannevirke, istedenfor paa Kurgraven og Östervolden, idet han ikke har kjendt Forskjellen paa disse höist forskjellige Befæstningsværker. — Hvor lidet Hamsfort i det Hele taget har kjendt til Dannevirke og Kurgraven, og hvor inconseqvent og unöiagtig han var i sine Benævnelser, vil man kunne see af fölgende Udtryk i hans Chronol. Rerum Danicarum Secunda (Langeb. tom. I p. 267 og 276): Anno Domini DCCCVIII Longus murus (i Series „vallum") in Isthmo Cimbrico condi coepit. — Anni fine (1155), impetratis auxiliis, occupat (scl. Sven Gr.) Longum murum, hvormed der menes Dannevirke, skjöndt han först ved Valdemar I under Aaret 1163 nævner Valdemarsmuren, idet han (rigtignok feilagtigt) siger: Hoc anno Hexamilio murum longum impositum, alii volunt Isthmo Cimbrico. — Heller ikke Joh. Moller har kjendt Forskjellen paa Kurvirke, Östervolden og Dannevirke; han siger nemlig i sin Isag. Cimbr. pars II p. 353 (dog vistnok stöttende sig paa Cypræi og Stephani Udsagn): De vallo, cujus rudera in vicinia Arcis Gottorpiensis supersunt, Danorum admirabili, ad intercludendum gentibus exteris Ducatus Slesv. ac Daniæ aditum, Godefridi regis, Carolo M. *συγχρόνου*, jussu, a Mari Balthico ad Oceanum usque Germanicum perducto, a Thyra autem Anglica (Gormonis Vidua), Waldemaro I ac Margaretha Nigra refecto ac instaurato. — Ogsaa Suhm gjör sig skyldig i den samme Forvexling af Dannevirke og Kurvirke; han siger nemlig (s. Langeb. tom. VII p. 577): Danevirke, vallum illud præclarum, quod Daniæ pro munimento adversus Saxones et Germanos inserviebat, a Dano hin Mykillati ɔ: Magnanimo, primo erectum sec. III, et tunc Kograve nominatum.

nogen Grav, og efter al Sandsynlighed heller ikke nogensinde fra Reideaa har kunnet fyldes med Vand.

5. Om Kurgraven mod Vest stöttede sig til Borgen Kurborg paa samme Maade, som den imod Öst stöttede sig til Noret og til et Castel i nogen Afstand derfra, er vanskeligt at sige. Outzen o. fl. mene, at Kurborg hörte med til Dannevirkes Befæstningsværker, hvorimod Worsaae synes at antage, at Borgen sluttede sig til Kurvirke. Hvad der taler for det Förste, er vel nærmest Beliggenheden, thi Borgen, der senere forvandledes til et Schæferi, har ligget omtrent ved Enden af Valdemarsmuren, vest for Dannevirke og umiddelbart stödende op til dette. Dog betyder dette mindre, naar man betænker, at Dannevirke er yngre end Kurvirke, saa Borgen meget godt kan have existeret tidligere, ja maaskee været en medvirkende Aarsag til, at Dannevirke anlagdes i den Retning og derfra böiede af imod Hollingsted. Fremdeles maa det bemærkes, at Borgen har ligget omtrent lige i Flugt med Kurvirke og kun var skilt fra dettes vestre Ende ved et nogle hundrede Alen langt Engströg, der formodentlig i gamle Dage har været lutter Sumpe og Kjær. Dertil kommer endnu, at Dannevirke i og for sig netop her har været stærkt nok, tilmed da der ingen Port fandtes i Nærheden; det senere Vester-Kalegat, hvor man snarere skulde vente en Borg, laa langt höiere imod Nord. Hvis Borgen Kurborg altsaa hörte til Kurvirke, hvilket jeg, alt overveiet, næsten troer, saa er den vistnok bleven anlagt af Götrik. Da Dannevirke senere byggedes, gjordes Kurborg overflödig, hvorfor det forfaldt og blev benyttet til andet Brug[1]. I det Hele taget tabte Kurvirke sin Betydning efter

[1] En forunderlig Etymologi af Ordet „Kurborg" findes i Anm. p. 566 hos Noodt, Beitr. II Bd., nemlig af det danske Kurv (— Kurv — Kurr — Kuhrborg —), fordi Borgen paa Grund af sin Ubetydelighed blev ringeagtet og derfor fik dette „verächtliche Name Kurrborg".

at Dannevirke var blevet opfört, og det er vist ikke blevet udbedret i en senere Tid, det skulde da være af Thyra Dannebod, for at det kunde afgive et midlertidigt Værn imod Fjenden, för Dannevirke reiste sig.

6. Hvordan U. Petersen († 1735) fandt Kurgraven for rigelig hundrede Aar siden, sees af fölgende Sted i hans Manuscript: „Kohgravens egentlige Værk", hedder det, „maa især deleshed roses for sin lige Linie, ikke saa meget paa Grund af den særlige Resistents; Ordet Grav, fossa, viser tilstrækkeligt, at det er en paa Heden, i slet, sandet Jord opkastet ligefrem Grav, der nutildags neppe kan sammenlignes med en tör Löbegrav eller Approche. Den af denne Grav opkastede Jord er fordeelt paa begge Sider, saaledes at den nordre Side, imod Dannevirke, har lidt mere Brystværn, end den söndre, imod den aabne Hede [1]. Gravens överste Brede overstiger ikke 20 Fod; Dybden er paa nogle Steder 10, paa andre 12 Fod [2], saaledes at en Rytter til Hest neppe kan dækkes i den. Gangen i Graven er ikke bredere, end en sædvanlig Fodsti, saa at der ikkun kan gaae og ride een eneste Person ad Gangen i den. Jo længere den imidlertid imod Öst, henimod Selkerlund, stiger opad, desto bredere bliver Gangen, saa endelig tvende Personer kunne gaae Side om Side".

Denne Beskrivelse, der iövrigt er yderst mangelfuld og tarvelig [3], passer ikke i vore Dage, skjöndt Heden, der först

[1] I vore Dage er det söndre Brystværn dog kun saare ubetydeligt i Sammenligning med det nordre.

[2] U. Petersen mener her den lodrette Höide eller Dybde, ikke Skraaplanens Dybde.

[3] Dankwerth udtrykker sig endnu kortere (jfr. Dankw. p. 113). „Vor diesem grossen Walle," hedder det, „nach dem Süden oder Mittage, ist ein kleiner Vorwall gewesen von Selk-See oder Selk-Nör an mit einer Spitze biss unter Korborg an Krumbwall stossend, und lang 2160 Ruthen, wovor ein Graben, so der Kohgraben heisset,

i de senere Aar er bleven opdyrket, vistnok har bidraget meget til, at Kurvirke, uden speciel Freden, Udbedring og Tilsyn, er blevet sig selv mere ligt, end Dannevirke.

Af det Fölgende, der er Resultatet af mine gjentagne Undersögelser af og Vandringer paa Kurvirke, vil man see, hvordan det seer ud den Dag idag.

7. Kurgraven eller Kurvirke begynder, som ovenfor bemærket, næsten umiddelbart ved den sydvestlige Ende af Selk-Nor, og ikke, som nogle mene, der aabenbart ikke selv tilbörligt have undersögt Virket, i flere hundrede Alens eller vel endog Favnes Afstand fra samme[1]. — Fra Sivene ved Noret — altsaa omtrent fra den sædvanlige Vandstand — er der kun 30 Skridt[2] til Virkets Begyndelse, og selv denne ubetydelige Strækning kan efter mit Skjön ikke have været udjevnet saa meget længe, da Jordsmonnet her endnu ikke har antaget samme Udseende som paa selve den hosliggende Mark. Hvad der har afstedkommet hin falske Anskuelse, er maaskee Virkets Udseende paa de förste 318 Skridt; thi ved förste Öiekast, især lidt i Afstand, troer man kun at have et almindeligt Dige og Hegn for sig, tilmed da Virket i den nævnte Udstrækning ikke er forsynet med nogen Grav, og Bönderne have benyttet Volden som et fortrinligt Markskjel og sat et Grönsværdige op til den. Dertil kommer, at Volden her er bevoxet med Tjörnekrat og Örnebregner. Man kan imidlertid ved at trænge sig igjennem Buskene med

dann der Wall ist jetzo mehrentheils geschlichtet, nur dass die Spurzeichen annoch vorhanden."

[1] Selv paa det iövrigt fortrinlige Kort over Slesvig af Generalstaben mangler der et Stykke af Kurvirkes Vester-Ende. Ogsaa paa det Kort fra 1757, der ledsager Danske Atlas t. VII, mangler der en Strækning, men af Bemærkningen: „dette Stykke feiler nu" fremgaaer dog, at man har forudsat dets tidligere Tilværelse.

[2] Jeg har maalt Virket skridtviis; 5 Skridt = 6 Alen.

stor Lethed skjelne det Gamle fra det Nye, ɔ: Virket fra Diget. Selve Volden er paa dette Stykke overalt 10 til 12 Fod bred og 4 til 6 Fod höi. Ved (Vester-) Enden af denne Strækning sees omtrent 50 Skridt imod Nord et Par aflange, halvmaaneagtige Grave, hvis Ender vende imod hinanden, men ikke naae sammen; de have en Dybde af 10 til 20 Fod og en lignende Brede oventil. Disse Grave, der saa vidt jeg veed, ikke tidligere ere omtalte, strække sig fra Nord-Vest imod Nord-Ost (seet fra Kurvirke). Efter alt Skjön har der imellem dem engang i Oldtiden, formodentlig paa Götriks Tid, staaet et Castel til yderligere Beskyttelse for Virket. Det kan imidlertid ikke have været det Vagttaarn, som Schröder omtaler i sin Beskrivelse af Byen Slesvig, p. 384, hvor det hedder: „Nord for Kurgraven og ikke langt fra Selk-Nor findes en temmelig betydelig Höi, paa hvilken der i de ældste Tider skal have staaet et Vagttaarn; i Omkredsen omkring Höien seer man endnu mange Gravhöie, iblandt andre ogsaa Kong Sigurds" . . . thi det ovenfor betegnede Sted ligger ikke paa nogen betydelig Höi, men er en Skraaning, der ikke er omgiven af Gravhöie. Den Höi, Schröder mener, ligger flere hundrede Skridt længere imod Vest; dens hele Udseende ovenpaa lader ganske rigtigt formode, at der har staaet et Vagttaarn paa den; muligt altsaa, at der i Oldtiden har existeret tvende, ja flere Casteller eller Vagttaarne i Nærheden af Kurgraven ved Selk.

Ved Enden af det beskrevne Stykke er Virket gjennembrudt i en Længde af 40 Skridt, især af en Kjörevei (den gamle Landevei imellem Slesvig og Ekernförde), men fortsættes paa den anden Side af Veien först i en Strækning af 220 Skridt. Jordvolden hæver sig her kun 3—5 Fod over den imod Nord liggende Mark, men er 6—8 Fod bred; den nordlige Skraaplan[1] er 12—16 Fod dyb, den sydlige lidt mindre; Gangen er 3—4 Fod bred. Paa de förste

[1] Skraaplanen divergerer fra Voldens Kam under en Vinkel af omtrent 135 Grader.

110 Skridt er hele Virket bevoxet med et frodigt Egekrat; paa den övrige Strækning er den söndre, mindre steile Skraaplan, saavel som Graven bragt under Ploven. — En Vei (den gamle Landevei imellem Slesvig og Rendsborg) afbryder Virket igjen, men kun i en Længde af 28 Skridt. — Det næste, 56 Skridt lange Stykke er afrundet og tager sig ud som tvende langstrakte, brede Bölger; Virket er overalt bragt under Ploven, men dog let kjendeligt baade som Grav og som Vold. Det fölgende Stykke, der er 104 Skridt langt og sammenhængende med det foregaaende, har megen Lighed med den förste Deel af den forhen beskrevne, 220 Skridt lange Strækning. Jordvolden hæver sig först 6 Fod (— dog ikke steilt —) over Marken imod Nord, senere kun 3 Fod; dens Brede udgjör omtrent 6 Fod; den nordlige Skraaplan er 18—12 Fod, den sydlige 12—9 Fod dyb; Gangen i Graven er kun 1—2 Fod bred; hele Virket er paa denne Strækning bevoxet med Örnebregner og et tæt, særdeles smukt Egekrat. I det Hele taget maa jeg, hvad Kurvirkes Udseende angaaer, bemærke, at Öster-Enden, især ved Selk, er den smukkeste, deels fordi man her overalt stöder paa större eller mindre Bakker, paa frodige Enge og vel indhegnede Marker, samt malerisk beliggende Böndergaarde, deels paa Grund af den afvexlende Vegetation, der imod Vest aflöses af lutter Lyng.

En Markvei paa 12 Skridts Brede gjennembryder Volden igjen og förer os til en 220 Skridt lang Strækning, der ligeledes er kjendelig paa et særdeles smukt Egekrat, der har bemestret sig hele Virket, men dog paa flere Steder er lidt aabent. Jordvolden imod Nord höiner sig 6 Fod og har en Brede af mindst 8 Fod; den nordlige Skraaplan er 12 til 14 Fod dyb, selve Graven er 2—3 Fod bred, den sydlige Skraaplan 6—8 Fod dyb; Jordvolden imod Syd, der er 2 Fod bred, hæver sig her for förste Gang, rigtignok kun 1—2 Fod over Jordoverfladen. — Det næstfölgende, umiddelbart med det foregaaende sammenhængende, 700 Skridt lange

Stykke har omtrent samme Höide og Udseende som hint, med Undtagelse af at Jordvolden imod Syd i det Höieste er 1 Fod bred, og at Egekrattet hörer op; hist og her, navnlig paa den nordre Jordvold sees lidt Tjörn og et Par Gjærder. Paa noget nær har det egentlige Virke altsaa paa de sidste 1024 Skridt de samme Dimensioner, skjöndt ikke det samme Udseende.

Efter at en Markvei atter afbryder Volden (paa 16 Skridts Længde), kommer man til et eiendommeligt, men smukt og overalt med Lyngplanter bevoxet Stykke, der har en Længde af 490 Skridt. Denne Strækning, der stöder op til Rendsborg-Chausseen, udmærker sig derved, at Virket gaaer snorlige og overalt höiner sig jevnt op imod Ryggen fra begge Sider, saa det ligner en Bue. Vel er Kurgraven i det Hele taget bekjendt for og mærkelig ved sin lige Retning, men det er sjelden at træffe paa et saa regelmæssigt og fritliggende Stykke som dette; thi paa de fleste andre Steder stöder man snart paa en Steendysse, et Vandlöb, et lille Kjær, et Gjærde, en nedtrillet Jordklump eller et Dige, snart maa man, navnlig imod Öst, möisommelig arbeide sig igjennem tætgroet Ege- og Tjörnekrat. Derimod er det nævnte Stykke mindre vigtigt som Virke: Voldens, eller rettere sagt den buede Rygs Brede udgjör overalt 12 Skridt, men er i Midten i det Höieste 4—5 Fod hævet over Jordoverfladen. Graven og den söndre Skraaplan er paa hele Stykket bragt under Ploven, men dog kjendelig.

Ved Enden af dette Stykke afbrydes Kurvirke i en Længde af 100 Skridt, deels af en Sandgrav, deels af Rendsborg-Chausseen. Imellem denne og Sidebanen fra Slesvig til Klosterkro sees Virket atter i en Længde af 246 Skridt. Dette Stykke er meget ujevnt og overalt bevoxet med Lyngplanter. Volden imod Nord, hvorpaa der staaer et Dige, hæver sig 6—8 Fod jevnt over Jordoverfladen og er 4—6 Fod bred; den forresten meget ujevne nordlige Skraaplan er 12—16 Fod dyb, den sydlige 6—8 Fod;

Graven selv tager sig ud som en i uendelig mange Smaabugter löbende Fodsti. Den omtalte Sidebane, saavel som Jernbanen til Flensborg har bevirket, at Kurgraven atter her er udjevnet, dog kun paa 100 Skridts Længde; imellem begge Banerne sees et lille Stykke Vold med tilsvarende Grav paa et Par Skridts Længde, der ved sit næsten vilde Udseende tager sig underligt ud imellem de tvende, efter Konstens Regler anlagte, jevne, snorlige og regelrette Baner.

Kurgravens store Forskjellighed paa den hidtil beskrevne Strækning fra Chausseen imod Öst til Selk-Nor, navnlig med Hensyn til dens större eller mindre Udjevning og Opdyrkning, dens Beplantning, dens Forfald og dens Tilsætning af Diger, — en Forskjellighed, der er saa meget mere iöinefaldende, som Gravens övrige, större Deel imod Vest har et mere eensformet Præg —, kan næsten overalt iagttages lod- eller markviis d. e. ved hver enkelt Mark har Virket et forskjelligt Udseende, og da Graven i det Hele taget afgiver Grændsen imellem Krop- og Ahrensherred og de tilstödende Marker imod Nord og Syd altsaa tilhöre forskjellige Grundeiere, saa er det meget sjelden, at den nordre Skraaplan og Vold har samme Physiognomi som den söndre. Ogsaa maa vel de tilstödende Grundeieres forskjellige Vindesyge eller Pietet imod Fortidens Værker tages i Betragtning.

Vest for Flensborgbanen fortsættes Virket först i en Strækning af 334 Skridt og har her omtrent samme Störrelse og Physiognomi, som Stykket imellem Rendsborg-Chausseen og Slesvig-Sidebane, kun er det mere ujevnt og hist og her mere forfaldent, hvilket især gjælder om Skraaplanen imod Syd. Paa de fölgende 42 Skridt er baade Graven og Volden bragt under Ploven, men dog kjendelige. Ved Enden heraf findes en 28 Skridt bred Markvei. Den næste, 335 Skridt lange Strækning, er aldeles forsvunden, og man skulde ikke ane, at der her havde existeret noget Virke, dersom ikke först et Dige og ved Enden af samme en Gröft gik lige i Flugt med Virket og förte os til dets Fortsættelse; dog er

der af det næste, 126 Skridt lange Stykke heller ikke Synderligt tilbage; kun en ubetydelig Vold og Skraaplan imod Syd har holdt sig, hvorimod Volden og Skraaplanen imod Nord har maattet vige for et Dige, der imidlertid her, som overalt vest for Jernbanen, kun hist og her har en Pilebusk eller et Par vantrevne Tjörneplanter til Prydelse. Den næste Strækning, der er 600 Skridt lang, er betydeligere. Volden höiner sig jevnt et Par Fod fra Marken og har en Skraaplan af 12—14 Fods Dybde; Gangen i Graven er som en sædvanlig Fodsti; den sydlige Skraaplan, der paa et kort Stykke er bragt under Ploven, er 8 Fod dyb, men iövrigt steilere end den nordlige. Paa det næste, umiddelbart med det foregaaende sammenhængende, 335 Skridt lange Stykke, udmærker Virket sig ved sin betydelige Brede; thi fra den ene Mark til den anden maaler det 20 Skridt; denne Brede er fordeelt saaledes: fra Marken imod Nord höiner Volden sig jevnt op til Diget rigelig 5 Fod; selve Volden (Diget iberegnet) er 6 Fod bred; den nordlige Skraaplan (— ikke fra Diget; thi dette staaer paa Midten af Volden —) er 16 Fod dyb; Gangen i Graven er 2—3 Fod bred; den sydlige Skraaplan, der ogsaa her er langt steilere end den nordlige, er 10 Fod dyb, men bragt under Ploven imod Vest paa 44 Skridts Længde. Det næste, med dette sammenhængende Stykke, der er 146 Skridt langt og betydeligt mindre, ligesom dets sydlige Skraaplan overalt er bragt under Ploven, vilde i og for sig ikke have noget Mærkeligt ved sig, dersom det ikke stödte op til den forhenværende Vigles-Port eller den Aabning, hvorigjennem den gamle Adelvei förer, og derved lod formode, at det i gamle Dage vistnok har været ligesaa betydeligt, som Strækningen paa den anden Side Veien. Selve Aabningen er 34 Skridt bred; Veien er endnu meget i Brug, især af Oxedrivere og Hesteprangere fra Jylland. Den störste og, qua Virke, tillige den interessanteste og mest imponerende Deel af Kurvirke strækker sig vest for Vigles-Porten i en Strækning af 2100 Skridt i

snorlige Retning ned imod Byen Kurborg. See Profil: „Kurgraven ved Viglesporten" paa den förste Planche med Profiler. Her seer man ret, hvor betydeligt Virket maa have været i Oldtiden: fra Marken imod Nord höiner Volden sig omtrent 12 Fod; selve Kammen er 6—10 Fod bred; den nordlige Skraaplan er 20 Fod, den sydlige, steilere 8—10 Fod dyb. Hvad der især forhöier denne Stræknings storartede Udseende er vel ogsaa den Omstændighed, at Virket ligger aldeles frit, med en Hedestrækning næsten overalt paa begge Siderne; Diget eller Markskjellet staaer paa den söndre Vold. Om Kurvirke i Oldtiden overalt har haft en tilsvarende Höide og Styrke, eller om det her har været störst, fordi et Angreb i Nærheden af den eneste Aabning snarest var at befrygte, kan man ikke vide; iövrigt har selv dette Stykke vistnok været endnu större i gamle Dage, da det neppe kan antages, at Volden altid har skraanet saa langt ud imod Marken. Paa enkelte Steder have Bönderne bortkjört en Deel af Kammen og benyttet Jorden til de magre Marker; men disse Skaar ere saa ubetydelige, at man knapt lægger Mærke til dem. Forresten gjennemskæres Volden ogsaa af et Par Markveie. Næsten i umiddelbar Nærhed findes mange Gravhöie: et Par imod Syd, imod Nord derimod syv, af hvilke de to, der kaldes „Tvebjergene" og hvoraf den ene ifölge Sagnet skal gjemme Kong Dans jordiske Levninger, stöde umiddelbart sammen. Efter de omboende Bönders Udsagn, skal der for ikke ret mange Aar siden have existeret mange flere Gravhöie i samme Egn, saa man bestyrkes i den Formodning, at de Marker, der ligge imellem Kur- og Dannevirke, i gamle Dage have været en almindelig Begravelsesplads for faldne Krigere.[1]

En til Friedrichsheide förende Kjörevei paa 28 Skridts Brede og et aldeles under Ploven bragt Stykke paa 72 Skridt,

[1] Ogsaa Gravhöiene i Nærheden af Selk og Vedelspang ligge paa den nævnte Landstrækning, ligesom de berömte tre Runestene ere blevne fundne her.

förer os til en 153 Skridt lang Strækning, der omtrent har samme Dimensioner og Udseende, som den ovenfor beskrevne Hoveddeel. Ved Enden heraf er Virket atter udjevnet og benyttet til Haveland i en Strækning af 100 Skridt, ligesom Veien fra Kurborg (eller rettere sagt fra Vesterkalegat igjennem Kurborg; — Byens förste Huse ligge her til Höire for Kurgraven) til Reide har bevirket en Afbrydelse paa 30 Skridt.

Kurvirkes nuværende sidste Deel, der paa den anden Side Veien har en Længde af 400 Skridt, har et meget ujevnt og uordentligt Udseende. Et Dige er sat langs ad Kammen; den nordlige Skraaplan, der tildeels har holdt sig temmelig godt, er omtrent 12 Fod dyb, men ikke ret steil; den sydlige Skraaplan, saavelsom Graven er bragt under Ploven. At Kurvirke imidlertid for ikke ret mange Aar siden har strakt sig omtrent 300 Skridt længere imod Vest, stadfæstes ikke blot af de Omboende, men sees ogsaa paa Jordsmonnet. Dog er det uden for al Tvivl, at der paa de 900 Skridt imellem dette udjevnede Stykke og Schæferiet eller den gamle Borg „Kurborg" aldrig har staaet noget Virke; thi det er med Nöd og neppe at man i vor Tid kan passere denne Strækning paa Grund af det overalt fra Engbunden frempiblende Vand. En Mængde Gröfter og Grave, der staae i Forbindelse med Reideaaens Arme og altid staae fulde af Vand, tyde paa, at hele Strækningen i Oldtiden har bestaaet af Sumpe og Kjær. Samme Anskuelse yttrer ogsaa Ulr. Petersen (see Noodts Beitr. II Bd. p. 564): „Ob nun zwar dieser Kohgraben viel kürzer ist als der grosse Wall Dänenwerk, und noch auf eine gute Länge vor Kuhrburg aufhöret, so hat er doch auch dazumal nicht weiter ausgedehnet werden können, weil von Alters das Wasser aus dem Threen und der Eyder hinter Gross- und Kleinem Reide bis an Kuhrburg landwerts eingetreten ...." Heller ikke lader det sig bevise, at Kurvirke nogensinde har været

længere, end i vore Dage[1]; ja det er ikke engang sandsynligt, efterdi Trenens sumpede Omegn maa have staaet i Forbindelse med Reideaaen og dens Arme. Dertil kommer, at Dannevirkes sidste Deel, den saakaldte Krumvold, i saa Tilfælde ikke vilde have strakt sig i en buet Linie over imod Hollingsted, men staaet i Forbindelse med Kurvirkes Fortsættelse; men af slig Fortsættelse sees ikke mindste Spor, ligesom det heller ikke kan antages, at Kurvirke imod Vest skulde være vegen af fra sin lige Linie og have strakt sig over imod Hollingsted netop der, hvor Krumvolden senere reiste sig.

Den Udstrækning, som Kurvirke beviisligt har haft, udgjör altsaa 7843 Skridt eller kun 9411 Alen d. e. rigelig $^3/_4$ Miil (s. ogsaa Generalstabens Kort over Slesvig); det er derfor ubegribeligt, hvorledes Schröder (jfr hans Topographie) endnu kun for rigelig 20 Aar siden og Outzen et Decennium tidligere, have kunnet angive dets Længde til omtrent det Dobbelte: halvanden Miil. Man kan kun forklare sig denne Vildfarelse ved at antage, at de blindthen have adopteret Dankwerths Angivelse, eller troet paa Virkets Fortsættelse heelt over til Trenen; men en saadan Fortsættelse er imaginær; Troen paa den hidrörer formodentlig for en Deel fra Almuen, der gjerne gjör Alting större, end det i Virkeligheden er; saaledes fortalte en Bondekone i

[1] At Dankwerth (baade i sin Beskrivelse og paa Kortet) lader Kurgraven strække sig heelt over til Dannevirke, er ikke saa forunderligt, men tvertimod ganske naturligt, da han satte Kurvirke i Forbindelse med Dannevirke og betragtede begge som eet Værk. Det er jo heller ikke förste Gang, at han har afsat en Vold, der aldrig har existeret, hvorimod han har udeladt andre, der burde været tagne med. — Commandant Wolf, der kun rigelig 40 Aar senere beskrev Kurgraven m. m., omtaler ikke, at denne strakte sig heelt over til Dannevirke; hans Ord, at den ender „an der Ecke bei Korborg" kunne kun forstaaes om Byen og ikke om Schæferiet Kurborg.

Kurborg mig i 1859 for ganske vist, at „de Kohgraaf" i gamle Dage strakte sig over Trenen heelt ned til Frederiksstad! Maaskee ogsaa det ligelydende Navn paa et Par Volde og en Vandledning ved Hollingsted (s. nedenfor) har afstedkommet slig Vildfarelse[1].

Det sammentrængte Hovedresultat af denne detaillerede Beskrivelse bliver altsaa, at Kurvirke er

aldeles udjevnet paa Grund af Vei-, Chaussée- og Jernbane-Anlæg	416 Skridt,
bragt under Ploven (snart kjendeligt, snart ukjendeligt)	935 —
uden Spor af Grav imod Syd; Volden 4—5 Fod höi	318 —
den nordlige Skraaplan og Vold udslettet; den sydlige 5—6 Fod dyb	126 —
Graven og den sydlige Skraaplan under Ploven, Volden 4—5 Fod höi	490 —
Graven og den sydlige Skraaplan under Ploven, den nordlige Skraaplan 12—16 Fod	510 —
Virket fuldstændigt; den nordlige Skraaplan 12—16, den sydlige 6—8 Fod dyb	2795 —
Virket fuldstændigt; den nordlige Skraaplan 20, den sydlige 8—10 Fod	2253 —

[1] Omtrent 100 Skridt Syd og Vest for det syd-vesligste Huus i Kurborg, findes en 1200 Skridt lang buet Jordforhöining (Buen imod Syd-Syd-Ost), der ved förste Öiekast tager sig ud som en Vold. Men da den umiddelbart paa begge Sider er omgiven af en Mose og et sumpet Engströg (— Dele af Reideaaens Omgivelser —), saa man tidligere kun med Nöd og neppe kunde komme derud, og da det ved nöiere Eftersyn viser sig, at den bestaaer af *lutter Sand*, med et ubetydeligt Lag Gruus ovenpaa, saa kan der ikke herske nogen Tvivl om, at det kun er en ligefrem *Sandbanke*, der formodentlig har dannet sig, da Omgivelserne endnu vare Sö. Dette

8. Hvad Kurvirkes oprindelige Öiemed angaaer, da har Værket vistnok i saa Henseende udspillet sin Rolle, skjöndt det vel lettelig lod sig gjöre til et fast Udenværk for Dannevirke. Dette være nu som det vil, saa kan man ikke andet end önske og haabe, at der tilbörligen maa fredes om det ældgamle Kurvirke — vistnok det ældste Befæstningsværk i hele Landet —, paa det at ogsaa vore Efterkommere i de seneste Slægter med egne Öine kunne skue, hvad vore Forfædre have gjort for at værne om den huuslige Arne og det elskede Fædreland.

2. ÖSTERVOLDEN ELLER GAMMEL-DANNEVIRKE.

1. Forhen har jeg löselig omtalt Svansö eller Svansen og i Forbigaaende gjort opmærksom paa, at der ogsaa om denne Deel af det danske Rige blev fredet ved et Befæstningsværk i Oldtiden; dette var den i Overskriften nævnte Östervold, der ogsaa kaldes Gammel-Volden, Öster-Dannevirke, Gammel-Dannevirke[1] eller blot Dannevirke[2].

fremgaaer ogsaa af Sandets lagformige Udseende, hvilket især kan iagttages ved Buens Nord-Ost Ende. En ganske lignende Sandbanke sees noget længere imod Nord-Ost, nemlig umiddelbart til begge Sider af den Vei, der förer fra Kurborg til Reide, og ligeledes grændsende til Reideengene.

[1] Mærkeligt nok hedder det i Schlesw.-Holst. Provinzialberichte 1794, Heft 4, p. 64 (efter Scheel, Krigens Skueplads): „Denne Vold (ɔ: Östervolden) maa rigtignok betragtes som en Deel af Dannevirke, men er *yngre* (!) end dette Værk."

[2] Omegnens Beboere kalde den i Almindelighed „Margrethenwall", et Beviis paa den forhen omtalte Identificering af Gammel-Dannevirke og det egentlige Dannevirke. Med Undtagelse af „Kurvirke", der af de Omboende stadigt benævnes „de Kohgraaf", kalde Bönderne alle de övrige Volde og Brancher af Volde „Margrethenwall"; spörger man f. Ex. en Bonde paa Angelsiden om Navnet paa den Vold, der findes ved Mysunde (s. nedenfor), saa faaer man

Man har i Almindelighed været tilböielig til at antage, at Östervolden (— dette er dens sædvanlige Navn —) kun havde den Bestemmelse, at lukke for den store og frugtbare Halvö Svansö; men dette er aabenbart at tillægge denne næsten en halv Miil lange og vistnok betydelige Vold en for ringe Betydning og et for underordnet Öiemed. Ganske vist skulde Volden hindre Fjenden fra at trænge ind i Svansen, og det kunde den med Lethed, saafremt den ellers holdtes tilbörligen besat med Krigsfolk; thi den gik tvers over Landet fra Österbækken af og afskar saaledes hele Halvöen fra det dengang sandsynligviis ubeboede skovrige og bakkede Hytten-Amt og den övrige Deel af Syd-Slesvig; men ved Östervolden opnaaedes der og skulde der aabenbart opnaaes endnu langt mere; nemlig imod Öst (ligesom Kurgraven m. m. imod Vest) at hindre Fjenden fra at trænge ind i Angel og selve Danmark. Imellem Kurgraven og Sliens store Bredning var Slien bred nok[1] til uden Hjælp af Volde og Grave at holde en Fjende ude fra Angel; men fra Sliens store Bredning af og heelt op imod Slimundingen var den (og er det da endnu) paa mange Steder f. Ex. ved Mysunde, Arnæs, Cappel o. s. v. saa grundet og smal, at

strax til Svar „dat is de Margrethenwall" og samme Svar faaer man ogsaa overalt i Omegnen af Östervolden og selve Dannevirke. Denne Identificering af Öster-Dannevirke og Dannevirke, i det mindste hvad Navnet angaaer, finder uden Tvivl ogsaa Sted i Waldemari II Liber Census Daniæ (jfr Langeb. S. R. D. t. VII p. 521 o. flg.); thi naar det under Nr. 15 hedder: Istathesysæl. .CC. marce puri preter Slæswich et monetam et danwirky et ykærnburgh. Slæsmynnæ. .XX. marce puri". . . men under Nr. 17: „Arældshæret. Danæwyrki cum eydærstath et Lundæbjarghæret" . . . da gaaer det förste Danwirky aabenbart paa Östervolden, men det sidste paa det egentlige Dannevirke.

[1] Hvor den ikke var det, f. Ex. ved Palöre eller Revsholm, har man derfor i en senere Tid ved Forskandsninger sögt at forsvare Overgangen (s. nedenfor).

det ikke vilde være nogen vanskelig Sag for en Krigshær at sætte over den og saaledes tiltrods for Kurgraven m. m. at trænge ind i Hjertet af Danmark, tilmed da der hverken paa den ene eller paa den anden Side af Slien fandtes Sumpe og Moradser, der kunde böde paa dens Ufuldkommenhed som naturligt Værn.

2. Spörgsmaalet bliver nu, hvem der har anlagt Oster- eller Gammel-Volden? Dr C. Manicus[1], der har den Fortjeneste, for förste Gang temmelig udförlig at have beskrevet Volden, antager, at den er anlagt af Anglerne för deres Udvandring til England. Han siger: „Anglerne, der efter historiske Vidnesbyrd tillige beboede Svansen, kunde her, som ogsaa Dankwerth omtaler, paa en meget let Maade isolere deres Landskab og möde deres Fjender ..." For imidlertid at godtgjöre Rigtigheden af denne Paastand, maa det atter forudsættes, at disse „Fjender" ikke have været Jyderne eller de Danske; thi for dem kunde Anglerne umulig lukke for deres Landskab ved en Vold for Enden af Svansen, da det egentlige Angelland laa aabent fra Slien af og lige op til Flensborgfjord; det bliver i saa Tilfælde nödvendigt med Saxo at antage, at Angler og Danske vare nær beslægtede og i Venskab med hinanden levende Stammer, eller at hine (Anglerne), som Prof. Allen siger, „havde et stærkt skandinavisk Element i sig." Dernæst at Kurgraven maa tænkes at have existeret, efterdi Sachserne eller Venderne ellers blot behövede at drage lidt höiere imod Nord, for paa den anden Side Slien, udenom Hedeby at befinde sig ved Landskabets Enemærker, uden at der her fandtes Befæstningsværker for at opholde dem. Da disse Forudsætninger efter min Anskuelse virkelig vare tilstede, og Navnet „Gammel-Vold", „Gammel-Dannevirke" taler for en höi Alder, — i ethvert Tilfælde for en Alder, der er höiere end Dannevirkes —, saa har den af Dr Manicus udtalte Anskuelse meget for

[1] Jfr Annal f. n. Oldkynd. 1838—1839, p. 378 ff.

sig; skjöndt man lige saa godt kunde antage, at Volden opförtes af de tilbageblevne Angler og Danske efter Toget til England, for at hindre de vendiske og sachsiske Folkeslag i at occupere det tildeels forladte og vistnok i længere Tid kun tyndt befolkede Landskab. Een Omstændighed synes imidlertid at maate kuldkaste baade den ene og den anden Hypothese, nemlig, at det i de frankiske Annaler hedder, at det var Götrik, der fra Östersöen til Vesterhavet beskyttede sit Land ved en Vold; thi at der ved Udtrykket: ab orientali maris sinu, quem illi Ostersalt dicunt..." menes Östersöen, sees iblandt andet af de islandske Benævnelser Aistra-, Eystra-Salt, og at ville kalde den omtrent 5 Mile lange, smalle Sli, eller det lille Selk-Nor for Östersöen, vilde være en Absurditet og Feiltagelse, vi ikke bör tilskrive den iövrigt godt underrettede Annalist. Han kan altsaa ikke tænke paa Kurgraven alene, men har aabenbart ogsaa Östervolden for Öie. Det er imidlertid höist sandsynligt at Götrik kun har underkastet Östervolden (ligesom Kurgraven, s. ovenfor) en grundig Udbedring, da hans Krigstog stadigt holdt ham i Aande[1], og man neppe kan antage, at han vilde overlade til sine Hærförere, fra Grunden af at bygge saa vældige og vigtige Værker. At en fremmed Historieskriver, der ikke kjendte de locale Forhold her i Norden för Karls Krigstog, har antaget en storartet Udbedring for et nyt Anlæg, er i Grunden ikke saa forunderligt.

En egen Anskuelse om Östervoldens Oprindelse og Öiemed synes Jahn[2] at gjöre gjældende, idet han nemlig siger, at den er „et Slags Dannevirke, som i ældre Tider havde tjent til at dække Slesvig (d. e. Byen) imod Land-

[1] Da han ifölge Annalisten först begyndte paa Værket Aar 808, men han allerede siges at være bleven dræbt 810, saa vil enhver indsee det Umulige for ham i, baade at anlægge Kurgraven og Östervolden paa saa kort en Tid.

[2] s. Jahns Danmarks Hist. under Unionskongerne p. 64.

skabet Schwansen." Jahn antager altsaa, at Volden var anlagt imod Svansö af Byen Slesvigs Beboere eller af de Danske, istedenfor at den er anlagt til Gunst for Svansö imod de vendiske og sachsiske Folkeslag[1]. Selv om man vilde antage de saakaldte Angel-Sachsere for at henhöre til een Stamme og udgjöre eet Folk (hvilket dog sikkert er falskt) og holde dem for Jydernes og de övrige Danskes Fjender, saa vilde disse ligesaalidt kunne holde hine ude fra det övrige Sönderjylland ved at afspærre Svansö, da de havde Udgang nok fra selve Angel, som de selv ved denne Vold vilde kunne isolere deres Landskab for deres Naboer imod Vest og Nord[2].

3. Det er forresten beklageligt, at Östervolden saa tidlig sank i Ruiner, da vi aldeles savne paalidelige Efterretninger om dens Udseende og övrige Beskaffenhed. Om den, som Dankwerth antyder, har haft en Fæstning paa hver Side (s. nedenfor), eller som Outzen mener for hver Ende er saa meget vanskeligere at sige, som de gamle Skribenter kun i almindelige Udtryk omtale den hele Vold, og der nutildags ikke findes nogetsomhelst Spor af slige Casteller; det er imidlertid höist sandsynligt, at Götrik til yderligere Beskyttelse og Værn har ladet reise smaa Forter hist og her ved Östervolden, ligesom ved Kurgraven. Borgen Ykærnæburgh ved Ekernförde kan ikke directe have hört til Östervoldens Befæstningsværker, da den har ligget for langt imod Öst; men da den aabenbart har haft den Bestemmelse at hindre Overgangen fra Syd over det smalle

[1] Hvor Volden har en Grav, er denne imod Syd.

[2] At Östervolden iövrigt ikke kan have været Jahn synderlig bekjendt, er aabenbart; thi han siger, at den strakte sig fra Selk-Nor til Vindeby-Nor, istedenfor fra en Fortsættelse af Sliens store Bredning (Österbækken), der ligger over en Miil længere imod Öst. Formodentlig har han tænkt sig Östervolden som en ligefrem Fortsættelse af Kurvirke.

Indlöb til Vindeby-Nor fra selve Fjorden, og Östervolden umuligt kunde forsvares, naar denne Overgang var i Fjendens Magt, — Ykærnæburgh altsaa vilde udgjort yderste venstre Flöi af en eventuel Dannevirkestilling og navnlig af Östervolden —, saa kan det vist ikke være nogen Tvivl underkastet, at Östervolden og Borgen i fjerne Tider paa en eller anden Maade have staaet i Forbindelse med hinanden. Hvad iövrigt Ykærnæburgh angaaer, da maa jeg gjöre opmærksom paa en feil Anskuelse i Danske Atlas, idet Forfatteren nemlig betragter denne Borg og den saakaldte „Burgwall" for et og samme Befæstningsværk: „Staden (Ekernförde) selv", hedder det tom. VII p. 722, „endskjöndt den har haft Porte, har dog aldrig været befæstet, og dens Beliggenhed, da den rundt om er omgiven med Höie, kunde heller ikke tillade det. Dog har der, paa det Sted, som endnu kaldes der Burgwall, staaet et gammelt befæstet Slot, kaldet Eckernburg, hvis Segl endnu er tilovers, lidet forskjelligt fra Byens, men med denne Omskrift: Sigill. van De. Eckerndeborg... Paa begge Höiene paa Stadens nordre og söndre Side mod Havet ere endnu tydelige Spor af gamle Skandser og Befæstninger, som maaskee i Krigstider brugtes til at bestryge Havnen." Samme (feilagtige) Anskuelse har ogsaa Dr. Manicus[1] gjort gjældende; han troer ikke, at Ykærnæburgh har ligget paa det saakaldte Ballastbjerg, men at man „længere imod Vesten, imellem Vogelsang og Steendammen (altsaa hvor Borgvolden findes), endnu i forrige Aarhundrede skal have seet Ruiner af Voldene." Men „Burgwall" ere Levninger af de Forskandsninger, som Erik af Pommern anlagde paa en lille Holm omtrent 100 Skridt vest for Ykærnæburgh, for at beherske Indlöbet til Noret og forsvare Overgangen desbedre. „Ykærnæburgh" var derimod anlagt paa den höie Skrænt ved Stranden tæt syd for Borreby

[1] s. hans „Om Östervoldens Retning og Beskaffenhed" i Annal. f. n. Oldk. 1838—1839 p. 386.

Kirke; men da det Sted, hvor Borgen laa, er udgravet til Ballast for Skibe er ethvert Spor af den forsvundet[1].

At Östervolden ikke har været beskyttet ved nogen Grav paa hele Udstrækningen, nemlig ikke paa Strækningen imellem Dyrvad og Kokkendorf, er udenfor al Tvivl; derimod kan man med Bestemthed eftervise, at der har været en Grav foran paa den Deel af Strækningen, der ligger öst for Kokkendorf, i Nærheden af Vindeby-Nor.

4. At vi savne paalidelige Efterretninger om Östervolden, selv fra den Tid da den endnu ikke var ödelagt men kunde benyttes til Landets Forsvar, har vistnok sin Grund deels deri, at den lidt efter lidt fordunkledes af Dannevirke, deels i dens afsides Beliggenhed. Al Færdsel og Samkvem imellem Danmark og Syden gik nemlig igjennem Dannevirke; hvad der laa til Siden for det, var ofte et terra incognita. Dertil kommer, at Östervolden sikkert aldrig i den historiske Tid, som Dannevirke, har været beleiret, indtaget, ödelagt og atter opbygget. Ikke destomindre har Volden til sin Tid haft en væsentlig Nytte og det paa en indirecte Maade. Vi kunne nemlig med temmelig Sikkerhed antage, at hverken de tydske Keisere (Ottonerne) eller den fortydskede Svend Grathe med de tydske Leiesoldater vilde have spildt saa megen Tid og opoffret saa mange Folk paa at beleire Dannevirke, dersom ikke Östervolden havde berövet dem Udsigten til, ad en langt lettere Vei imod Öst, igjennem Svansö og over Slien at trænge ind i Danmark; de have ikke engang vovet at beleire Volden, da de i saa Fald vilde have haft den danske Dannevirke-Hær i Ryggen, og i Tilfælde af at de indtoge den, med god Grund kunde frygte for at blive afskaarne.

Men det er ogsaa vistnok de ovenfor nævnte Grunde,

[1] Denne Berigtigelse af de tidligere Anskuelser om „Ykærnæburgh" og „Burgwall" skylder jeg Oberstlieutenant W. v. Dreyer i Ekernförde, s. ogsaa Braunius: „Theatrum urbium."

der for en stor Deel ere Skyld i, at Östervolden kun holdtes svagt besat og sjelden eller aldrig udbedredes, saa den snart forfaldt. Dertil kommer, at de tilgrændsende Bönders og Grundeieres Havesyge lod dem forglemme Pieteten imod Forfædrenes Befæstningsværker. Fölgen blev, at Ploven i vore Dage tildeels gaaer hen over den Jord, hvor Gammel-Dannevirke fordum freidigt kunde byde Fjenden Spidsen.[1]

5. Det turde maaskee her være Stedet til at kaste et almindeligt Blik paa den Egn, hvor Östervolden er anlagt; thi man tör vistnok uden Overdrivelse paastaae, at kun faa Egne i vort Fædreland ere saa rige paa antiquariske Minder, som Egnen imellem Slien (ved Bredningen) og Vindeby-Nor[2]. Foruden Östervolden og de Brancher af Volde, der

[1] Naar Dr. Manicus mener, at Östervoldens Forfald daterer sig fra den Tid i den tidligere Middelalder, da man forandrede Krigssystemet og istedenfor de gamle Befæstningsværker anlagde Borge og Smaafæstninger, — da kan dette kun have været een af de medvirkende Factorer til Voldens Ödelæggelse, thi foruden at man netop i den tidligere Middelalder, f. Ex. paa Valdemar I's og Margrethe Springhests Tid udbedrede de gamle og opförte nye Befæstningsværker af samme Slags (selv Margrethe den Store og Erik af Pommern have anlagt lignende, om end mindre Volde), saa troer jeg, at Öiemedet med hine Borge og Smaafæstninger ingenlunde var at overflödiggjöre de gamle Værker, men for i dem (Borgene) at have faste Punkter rundt omkring i Landet, især i Nærheden af de oprörske gottorpske Hertuger, og hvor man tillige kunde drage i Vinterqvarteer med Hæren og saaledes hele Tiden holde et vaagent Öie med Fjenden. Man kunde snarere sige, at de forandrede fjendtlige Forhold vare medvirkende til de gamle Befæstningsværkers Forfald; thi Oldtidens Volde og Grave vare rettede imod fremmede Fjender, medens Borgene skulde tjene som Værn imod Landets egne Undersaatter.

[2] Denne kun en Miil lange Strækning er ogsaa i anden Henseende ret mærkelig, nemlig ved de mange Bynavne paa Endelsen „by", f. Ex. Gyby, Flækkeby; Göteby, Österby, Vindeby.

ligge vest, syd og nord for samme, findes her en stor Mængde Gravhöie og Steensætninger (nogle endog paa et Par hundrede Alens Længde), deels i Grupper, deels spredte ad, saa man med Dr. Manicus meget betegnende kan kalde den omtalte Egn en „oldnordisk Kirkegaard". Uagtet de fleste Gravhöie vel nu ere raserede og bragte under Ploven, vil man dog paa et Areal af ca. $^1/_2$ □ Miil maaskee kunne tælle henved hundrede, der deels ere urörte, deels undersögte eller halvveis raserede. Udbyttet af Oldsager har dog forholdsviis kun været ringe; saa vidt jeg veed, har man kun fundet Gravurner og Bronzesager, der ikke sjelden ogsaa findes ved Plöining paa Markerne. Det lader sig vist neppe betvivle, at disse mangfoldige Begravelsessteder jo ere tause Vidner, der efter saa mange Aarhundreders Forlöb endnu tale til os om de Kampe, der her have fundet Sted imellem Anglerne, Venderne og Sachserne, men som, ligesom Tiden for Anlæggelsen af selve Befæstningsværkerne, ere forglemte af Historien. Og see vi hen til Egnens naturlige Beskaffenhed, da vil man strax erkjende, at denne i höi Grad maa have begunstiget slige Grændsekampe og maaskée bedre egnet sig til Opförelsen af Befæstningsværker end Egnen imellem Trenen og Haddeby-Nor; thi hvad der nu er Engbund, Kjær eller Moser, har i Oldtiden sikkert været enten ufremkommelige Sumpe og Moradser eller Söer, ligesom det vel kan antages, at Aalöbene have haft langt större Dimensioner i Oldtiden, end de vise nu, og at navnlig Österbækken, der fra Sliens store Bredning af trækker sig först i en mere sydlig, senere i en öst-syd-östlig og syd-östlig Retning, uden Tvivl bör betragtes som en Arm af Slien, der efter Ingenieurernes Dom maa have været seilbar for mindre, fladbundede Skibe og Knorer til henimod Dyrvad, maaskee endnu længere. Paa den Strækning af Österbækken, hvor, som vi senere skulle faae at see, Östervolden ikke har naaet hen, nemlig imellem Slien og Dyrvad, er Bassinet flere hundrede Alen bredt og ligner ved Höi-

vande eller i Regntid et stort Vandbelte[1]; paa den störste Deel af denne Strækning ere Skrænterne desuden saa höie og steile, at de i Forening med Bassinets Brede lettelig have kunnet böde paa Mangelen af en kunstig Befæstning. Fra Dyrvad til den östlige Udkant af Kokkendorf har Östervolden overalt kunnet stötte sig til den faa hundrede Alen syd foran Volden löbende Österbæk, samt til et Engströg, der strækker sig langs med Bækken, og som i Oldtiden sikkert har været Mose eller Sö, og paa mange Steder endnu i vore Dage neppe kan passeres, da det, ligesom en Deel af Reide-Egnen, danner en fuldstændig Hængemose. Stillingen eller Volden imellem Kokkendorf og Noret har vel ikke kunnet stötte sig til Österbækken, men dog til adskillige Mosestrækninger, der nord og vest for Westerthal strække sig fra Noret til henimod Österbækken, og til en fra et Engströg (— som ogsaa sikkert tidligere har været en lille Sö —) öst for Kokkendorf til Noret i mange Bugtninger löbende og af temmelig höie Skrænter og Bakker omgiven Bæk. Dertil kommer, at selve Volden paa denne sidste (östlige) Strækning ikke alene efter dens nuværende Levninger at dömme maa have været meget stærk, men at den ogsaa paa en Deel af samme har været forsynet med en Grav foran (imod Syd), der fra det omtalte Engströg (— tidligere Sö? —) har kunnet fyldes med Vand.

6. Det Sted hos Hvitfeldt (tom. I p. 224), hvor han i Erik Plovpennings Historie nævner Gammel-Dannevirke, lader det aldeles ubestemt, om Volden dengang kunde betragtes som et Forsvarsværn; det hedder blot, at Kongen (fra Slesvig eller Angel) lod sine Folk skibe over ved Gammel Dannevirke om Aftenen, for næste Dag i Forening med

[1] I sidste Krig var Bækkens Bassin fuldstændigt sat under Vand. Det samme var Tilfældet med Treneflodens og Reideaaens nærmeste Omgivelser.

Henrik Meldorp (Æmelthorp) fra tvende Sider at angribe den holsteenske (tydske) Hær, der, vel at mærke, stod ved Rendsborg. Selve Ordene hos Hvitfeldt lyde saaledes: „Men den tid Rendersborg vaar belagt Aar 1250 aff Greffve Johan, og Greffve Geert, med Bispen aff Bremen, og den aff Paderborn, som vaare komne at belegge Rendersborg, skal K. Erich om Afftenen tilforne, gjort it Anslag med Henrich Meldorp, at hand skulde paa en side anfalde det Holstiske Leyr, hand vilde selff med it andet tal Folck, lade falde dennem an paa den anden side, oc om Afftenen lade Skibe hans Folck ofuer ved gamle Dannevirke: dette skal være stillet udi verck, som oplagt bleff, dog skal Konning Erich med it ringe Fölge, siden hand haffde sendt det andet Folck fra sig, ofuer til (gamle) Dannevirke, bleffuet til Slesvig om Natten . . ." Da Hvitfeldt imidlertid nævner Gammel-Dannevirke uden nogensomhelst Commentar, maa baade Navnet og Volden paa hans Tid have været bekjendt [1]. Iövrigt maa Östervolden endnu i det femtende Aarhundrede have haft militair Vigtighed; hos Jahn (Danmarks Historie under Unionskongerne) hedder det nemlig p. 64: „herfra (d. e. fra Mysunde) „gik Circumvallationslinien langs med den saakaldte Osterwall . . . ." Dog har den vel neppe svaret til sit oprindelige Öiemed længere, hvilket synes at fremgaae deraf, at det uden Tvivl var Margrethe den Store eller Erik af Pommern, der paa den modsatte (nordlige) Side af Slien ved Mysunde lod opkaste en Vold for at forhindre Fjenden fra, over det smalle Sund her at trænge ind i Landet [2]. — Dankwerth (Neue Landesbeschreibung p. 113)

[1] At det virkelige Dannevirke ikke kan være meent, er aabenbart; thi for at komme til det fra Slesvig behövede Folkene ikke at skibes over Slien; selv om nemlig den store Gottorp-Dæmning ikke var til dengang, hvad der vel er muligt, saa existerede foruden den mindre, endnu en Dæmning over Slien ved den nuværende Maageö.

[2] Maaskee dog ogsaa Österbækken imellem Dyrvad og Slien

beskriver Östervolden saaledes: „Nach dem Osten von Schlesswich ist nicht allein Angeln, sondern auch Schwantzen, so in alten Zeiten zu Angeln auch gerechnet, zum wenigsten von den Angeln auch besessen worden, durch einen Wall verwahret oder befästigt gewesen. Es gibt es auch die Lage der Länder, dass der enge Strich von dem grossen Noer biss an Eckernföhrde besser zu defendiren, als der lange Schleystrohm, so etlicher Ohrten als bei Missunde, Nabelsundt etc. ziemlich schmahl, hat demnach dieser Osterwall oder Osterdänenwerk seinen Anfang genommen, nachdeme die zwei grosse oder breite Nöre (das ist Meere) bei Schlesswich aufhören, von einem Ecke des grossen Nöres biss an das Eckerenföhrder Nör, und ist demnach dieses Stück lang gewesen 2120 Ruhten, das ist etwas über eine teutsche Meil weges, ist auch an jedweder Seiten mit einer Vestung verwahret gewesen, von allem dem ist nur etwas übrig bey Schnapmöhl und Kochendörp". — Neppe halvtredsindstyve Aar senere siger Command. Wolf: „man sieht noch deutlich die Spur hievon, doch nicht so gross und vollkommen, als beim Dannewerk". — I Danske Atlas (7de Deel p. 714) hedder det: „Her findes og endnu store og anseelige Rudera af den berömte Muur (!) Dannevirkes östlige Deel, kaldet Osterwall. Den begynder ved Söen, ikke langt fra Fleckebuy, gaaer forbi Holmer Mölle (!), Dürwade, Kochendorff og Schnaap Mölle indtil Windebyer Noer i en lige (!) Linie. Den er opfört af Jord, temmelig höy og 2120 Roder lang". — I Ulr. Petersens Manuscript hedder det, „dass nur noch hin und wieder einige Linien als Rudera und Spurzeichen von dem Osterwalle zu sehen sind". — Efter at Outzen (Alterth. p. 137 ff.) har beskrevet Östervolden i Lighed med Dankwerth og Danske Atlas, tilföier han: „Ein ansehnliches, doch nur kurzes Stück

dengang var lettere at komme over, saa en Vold ved Mysunde maatte være af Vigtighed, selv om Östervolden havde været stærk nok.

erinner ich mich noch um eben die Zeit, als der Dän. Atl. (7ter Th.) herauskam, bei Kochendorf gesehen zu haben. Jetzt habe ich, aller Nachforschungen ungeachtet (weder von einigen Ueberbleibseln, noch von alten Ueberlieferungen und Sagen) nicht das Geringste erfahren können." — Heller ikke Capt. Schröder, der dog boede i Slesvig, altsaa ikke ret langt fra Östervolden, har fundet Levninger af den; iövrigt har han, ligesom hans Forgængere, holdt sig til Dankwerths urigtige Beskrivelse. I sin Gesch. u. Beschreib. von Schleswig siger han nemlig p. 391; „Zur Vertheidigung des Landes Schwansen diente vormals ein Wall, der wahrscheinlich mit dem Kograben zu gleicher Zeit angelegt, von dem jetzt aber keine (!) Spur mehr zu finden ist. Er ward der Osterwall, auch Oldewall genannt, und fing an der grossen Breite der Schlei bei Fleckebye an, erstreckte sich die Holmer Mühle, Dürwad, Kochendorf, und die Schnaper Mühle, in gerader (!!) Linie vorüber, eine deutsche Meile weit bis an das, westlich von Eckernförde liegende Vindebyer Noer, und schloss das Land Schwansen, welches damals zu Angeln gerechnet wurde, ganz ein." — Da Dr. Manicus i Aaret 1836 undersögte den, fandt han imellem Kokkendorf og Dyrvad et 700 Skridt langt Stykke af Volden, der havde en Brede af 16—22 Fod og var indtil 12—15 Fod höit; — imod Vest for Dyrvad saaes et mindre Stykke (140 Skridt langt), der syntes at tage Retningen imod Flækkeby-Aa. Fra Österbækken ved Dyrvad, forbi Holm ned til Sliens store Bredning, har der, efter Manicus' Mening, sandsynligviis aldrig existeret nogen Vold, da Aaens Bredder her ere höie og steile og saaledes afgive et naturligt Værn. Heller ikke fandt han ringeste Spor af Voldens östlige Fortsættelse (fra Kokkendorf) til Vindeby-Nor. Imod Nordost fandtes der derimod omkring Snaapsöen tvende Arme, en sydligere og en nordligere, der synes at have stödt sammen i en spids Vinkel og saaledes dannet et Delta foran Volden, i Lighed med Halvkredsvolden ved Haddeby-Nor (s. nedenfor). Det

söndre Stykke, der (ifölge Baggesen) allerede Aaret derefter (altsaa 1837) var bragt under Ploven og sporlöst forsvunden, „var synligt i en Længde af 148 Skridt og havde en Brede af 18 Skridt; Höiden kunde omtrent være 6—8 Fod og begge Sider vare indfattede med store Kampesteen." — „Den nordlige Branche havde en Længde af 400 Alen og en Brede af henved 10—14 Alen. Höiden var meget forskjellig."

7. Efter de Undersögelser, som jeg deels alene, deels i Forening med Oberstlieutenant W. v. Dreyer i Ekernförde omhyggeligen har anstillet med Hensyn til Östervolden, har den aldrig strakt sig længere imod Nord-Vest, end til Österbækken (Österby-Aa), lidt nordvest for Dyrvad; — den har altsaa ikke, som Dankwerth og mange efter ham og paa hans Autoritet have antaget, strakt sig heelt ned til Sliens store Bredning forbi Holm, ligesaa lidt som dens Retning i det Hele taget kan betegnes som en lige Linie. — Österbækken, der, som ovenfor sagt, i Nærheden af Slien har været meget bred og i gamle Dage maa have været seilbar, idetmindste til Dyrvad, er desuden paa en lang Strækning her omgiven af saa höie og steile Skrænter, at en Vold, som Manicus rigtigt bemærker, vilde have været aldeles overflödig. Derimod er det meget interessant at lægge Mærke til Begyndelsen af en Slags Halvkredsvold eller en let bueformet Vold, der har strakt sig fra Hovedvoldens Begyndelse — altsaa fra selve Bækkens Bassin eller rettere sagt fra en her i Skrænten anbragt 25 Skridt bred Indskæring — i omtrent 800 Skridts Længde imod Nord-Vest (— Hovedvolden löber imod Nord-Ost —) til en anden endnu betydeligere Indskæring. At denne Vold, der fra Hovedvolden af endnu kan iagttages i en Længde af 260 Skridt, og som tager sig ud som en 10—12 Skridt bred buet Ryg, ikke bör betragtes som en Fortsættelse af selve Östervolden, forstaaer sig af sig selv. Det kan vel neppe være nogen

Tvivl underkastet, at den efter en ringere Maalestok har haft samme Bestemmelse med Hensyn til Östervolden og Stillingen her, som Halvkredsvolden ved Haddeby har for Kurvirkes og Dannevirkes Vedkommende, nemlig, at det af samme indesluttede Stykke Land skulde tjene til Oplagssted for Krigs- og Livsfornödenheder, samt til en Slags befæstet Leirplads eller til en eventuel Retraitlinie for den Deel af Östervoldens Besætning, der laa nordvest for Kokkendorf[1], tilmed da man med mindre Fartöier har kunnet lægge ind til selve Halvkredsvolden ad de ved begge Ender af samme anbragte Indskæringer eller Landgangssteder. Hvad iövrigt disse Indskæringer i Skrænten angaaer, da kunde man rigtignok tænke sig, at de vare opstaaede derved, at man for at frembringe Eng og begrændse Aalöbet havde fört Jorden ned i selve Bækkens Bassin, men da der paa den modsatte (vestlige) Side af Aaen ikke findes slige kunstige Indskæringer, da endvidere den sydligste Indskæring netop befinder sig ved Hovedvoldens og den omtalte Halvkredsvolds Begyndelse, — og den næste betydeligt större ved den anden Ende af den sidste[2], da Indskæringerne fremdeles ere meget regelmæssigt tildannede, hvilket en Borttagen af Jord i andre Öiemed neppe vilde have bevirket, og endelig da Österbækken som sagt har været seilbar saa langt — en Forbindelse med Slien fölgelig maa have været meget vigtig, — saa synes det naturligt at antage dem for at være anbragte med Hensyn til Ind- og Udskibningen ved Östervoldens nordvestlige Ende, og det har da formodentlig været her, hvor Erik Plovpenning lod sin Hær udskibe ved Gammel-Dannevirke, Aftenen för han blev dræbt. — Foruden de to

[1] Den anden Deel af Hæren maatte i paakommende Tilfælde söge ud paa Skibene i Vindeby-Nor. — Om andre Retraitelinier s. nedenfor.

[2] Resten af Halvkredsvolden skal endnu have været synlig for 50—60 Aar siden.

nævnte Indskæringer findes endnu en tredie længere imod Nord-Vest, hvis Störrelse og hele Udseende aldeles svarer til den förste; den er formodentlig opstaaet paa en Tid, da Österbækken kun var seilbar hertil, maaskee ogsaa samtidigt med de tvende andre, saa man paa een Gang har kunnet ind- eller udskibe Folkene m. m. paa tre forskjellige Steder.

Hvad nu selve Öster- eller Hovedvolden angaaer, da löber den fra Aaen eller den sydligste Indskæring af i sydöstlig Retning, forbi Dyrvad, igjennem Kokkendorf ned til Vindeby-Nor; dens specielle Udseende m. m. i Nutiden er fölgende: Fra Udskibningsstedet er den udjevnet og bragt under Ploven i en Længde af 130 Skridt; naar Dr. Manicus siger om denne Strækning: „128 Skridt fra Dalen ophörer saavel den gamle som den nye Vold (d. e. Diget paa den gamle Vold), pludseligen, saa at begge Marker her stöde sammen. Hvad der her i gamle Dage har været, er nu ikke mere let at bestemme" — da maa jeg antage, at han har undersögt Volden paa en Tid, da Jordsmonnets Udseende og Beskaffenhed (maaskee paa Grund af Korn?) her ikke har været til at kjende; jeg har i saa Henseende været heldigere; thi for mig viste sig ikke alene Jordsmonnet i Flugt med den endnu imod Syd-Ost staaende Vold, ned til Udskibningsstedet paa de omtalte 128 eller 130 Skridt, i en Brede af 14—15 Skridt, ganske anderledes, end paa den övrige Mark, men jeg saae endnu tydeligt, at Marken her — skjöndt Agrene, vel at mærke, gaae tværs over Stykket — ligner en, rigtignok kun lille, men dog let kjendelig buet Ryg, saa at der ikke kan være Tvivl om, at Volden jo har strakt sig lige ned til Udskibningsstedet eller til selve Aaen[1]. — Fra dette under Ploven bragte Stykke strækker Volden sig 226 Skridt til en 14 Skridt bred Huulvei (Veien fra Dyrvad til Kosel). Her, som paa de fleste Steder, er der

[1] En aldrende Mand i Dyrvad fortalte mig desuden, at han godt kunde mindes, da noget af den betegnede Strækning blev udjevnet.

sat et höit Dige ovenpaa Volden (— Jorden til samme er naturligviis tagen af selve Volden —) og det er kun nede ved Foden af Diget, navnlig paa den söndre Side, at man endnu tydelig seer den, et Par Fod i Breden og Höiden, fremspringende gamle Vold, hvis Brede overalt uden Tvivl har udgjort 14—15 Skridt. At man fra disse ubetydelige Levninger ikke kan gjætte sig til Voldens fordums Höide eller til Breden ovenpaa, er klart; — nogen Grav imod Syd har den paa Strækningen imellem Österbækken og Kokkendorf, som allerede bemærket, sikkert aldrig haft. — Paa den næste Strækning, 377 Skridt, er Volden ligeledes forsynet med et Dige, men dens Fodstykke er lidt mere fremtrædende; det samme gjælder om det efter en Vei (Veien imellem Dyrvad og Kokkendorf) paa 8 Skridts Brede fortsatte Stykke paa 400 Skridt. Umiddelbart ved Enden heraf kommer man til den Strækning, der i vore Dage kan betragtes som Voldens Centrum imellem Dyrvad og Kokkendorf, og som i en Længde af 128 Skridt har en Skraaplan paa 8—10 Fod fra Digets Fod ned imod den sydlige Mark. — Paa de næste 110 Skridt sees atter kun et Dige med fremstaaende Fod af den gamle Vold imod Syd; derimod har Volden paa de fölgende 170 Skridt samme Skraaplan fra Diget ned imod Marken, som paa de nylig omtalte 128 Skridt. Imellem denne Strækning og en 10 Skridt bred Vei (i Kokkendorfs vestlige Udkant) staaer der igjen et Dige paa Volden i 186 Skridts Længde. Volden selv er paa den anden Side Veien aldeles bragt under Ploven (eller rettere sagt Spaden) i en Strækning af 100 Skridt, ligesom et Huus ved Enden af samme (i selve Kokkendorf) sees at staae paa den. Paa den anden Side Huset kjendes Volden tydeligt i en Strækning af 108 Skridt som en buet Ryg. Herfra og lige til Skolehuset, der tildeels ogsaa staaer paa Volden, maa man i selve Byen i en Strækning af 450 Skridt snart gaae igjennem et Huus, en Gaardsplads eller en Have, snart springe over Gjærder og Gröfter, for at fölge Voldens Retning; at

selve Volden her for störste Delen er udslettet, vil man lettelig indsee, dog kan den med nogen Möie forfölges overalt; tæt för Skolehuset, hvor Veien fra Österby til Kokkendorf har gjennemskaaret Volden, er Retningen lidt mere imod Nord-Ost, nemlig paa Grund af en Mose, der tidligere har staaet i Forbindelse med Österbækken. — Uden Tvivl har Voldens Hovedgjennemgang (saafremt den har haft en saadan, hvad der vel ikke kan betvivles) netop befundet sig her; thi det er det eneste Sted paa hele dens Udstrækning, hvor de i Forbindelse med Österbækken staaende Moser tilhöire (imod Nord-Vest) og andre Engströg tilvenstre (imod Syd-Ost) have ladet en Strimmel fast Land blive tilovers; denne Hypothese styrkes ikke lidet derved, at selve Volden netop paa dette Sted maa have været meget stærk, og at der nogle hundrede Skridt lige imod Syd findes adskillige Brancher af Volde (s. nedenfor), der kunne betragtes som fremskudte Befæstningsværker, for at dække Veien eller Gjennemgangen.

Dr. Manicus har ikke fundet de omtalte Spor af Volden igjennem Kokkendorf By, ligesaa lidt som Strækningen imellem Kokkendorf og Noret; han antog derfor, at den kun strakte sig til Kokkendorf, men herfra böiede af imod Nord-Ost til Snapsöen, fordi Veien hertil vilde være betydeligt kortere, end til Vindeby-Nor, saameget mere, som de imellem Kokkendorf og Snapsö liggende Moser ikke ubetydeligt maatte formindske Arbeidet. Idet han siger: „Angaaende Östervoldens östlige Arm, saa har jeg ovenfor yttret Tvivl om, at den af Dankwerth angivne Retning fra Kockendorf til den sydlige eller Vindebyer-Siden af Noret er den rigtige. For nuværende Tid findes i det mindste intet, der kunde give Anledning til at bekræfte Dankwerths Mening. Hans egne Ord: at begge Ender af Volden have været forsynede med en Fæstning, hvoraf man endnu seer Spor ved Schnaap, synes derimod at lede til den Formodning, at man har benyttet den kortere Vei fra Schnaaper-Söen og en imellem

samme og Kochendorf liggende Mose, der sandsynligviis tilforn har været Sö. Veien fra Österby-Aaen til Noret er omtrent dobbelt saa lang" — har han imidlertid udtalt den meget rigtige Anskuelse, at Dankwerths Kort er aldeles vildledende og urigtigt; thi det sætter ikke blot Östervoldens Begyndelse ved Holm, hvor der som ovenfor bemærket aldrig har existeret nogen Vold og hvor en saadan heller ikke behövedes, men det lader den tage en aldeles lige Retning til den sydlige Ende af Vindeby-Nor. Dette udelukker imidlertid ikke, at Voldens Fortsættelse kan söges og er funden paa et andet Sted og i en anden Retning, nemlig omtrent i den fra Dyrvad imod Syd-Ost gaaende Linie til midtveis for Vest-Enden af Noret. Ogsaa Worsaae har i sit „Dannevirke" udtalt sig i lignende Retning som Manicus, idet han antog, at Östervolden endte med Forskandsninger omkring Snapsöen. — At Volden imidlertid kan spores igjennem Kokkendorf, i Byens hele Længde, er ovenfor vist. Hvad nu dens sidste Deel, nemlig imellem Kokkendorf og Noret angaaer, da löber den fra Skolehuset atter i samme Retning, som för det nævnte Moseströg, nemlig imod Syd-Ost, og kan först forfölges paa et kort Stykke langs med Veien, der förer fra Kokkendorf til Westerthal. Paa denne förste, 70 Skridt lange Strækning, sees Volden meget tydeligt, som en buet Ryg der har en Brede paa 15—16 Skridt. Voldens betydelige Dimensioner her lader sig forklare deraf, at Mosedragene foran höre op og at Hovedgjennemgangen, som sagt, sandsynligviis har befundet sig her. Paa de næste 343 Skridt, der före over en Mosegrund, er den mindre kjendelig, navnlig paa Grund af et Dige. Derimod sees den paa de fölgende 160 Skridt meget tydeligt, idet den höiner sig 6—7 Fod over den söndre Mark; det er ikke usandsynligt, at der allerede paa denne Strækning har befundet sig en Grav foran Volden, i det mindste sees en fortsat lille Fordybning imod Syd, der ganske ligner Kurgraven, hvor denne for en stor Deel er udjevnet. — Ved Enden af den sidst

beskrevne Strækning er Volden gjennemskaaren af en Markvei i en Længde af 10 Skridt og standser nu pludselig ved et foran liggende, 600 Skridt langt Engströg. Ved min förste Undersögelse var det mig ikke muligt, at forfölge Volden længere, end hertil; jeg gik nemlig ud fra den, iövrigt rigtige Anskuelse, at Volden ikke kan være fört over dette Engströg, da det uden al Tvivl i Oldtiden har været en lille Sö eller dog en saa blöd Mosegrund, at et Voldanlæg her vilde været umuligt. Jeg troede derfor, at den maatte findes ved den anden (den sydöstlige) Ende af Engströget; men al Sögen var ogsaa her forgjeves; jeg fandt kun den ovenfor omtalte Bæk, der tager sit Löb fra Engen og snoer sig imellem temmelig bratte Skrænter ned til Noret, og antog, at denne naturlige Beskaffenhed af Terrainet havde bödet paa den manglende Vold. Af Oberstlieutenant W. v. Dreyer erfarede jeg imidlertid snart derefter, at Volden alligevel findes heelt ned til Noret; ikke alene havde han selv seet og undersögt den, men selve Bönderne kunde paavise dens Retning. Saasnart Aarstiden tillod det, havde jeg derfor en Sammenkomst med ham der paa Egnen, og jeg fandt da under hans Veiledning den sidste, 600 Skridt lange Rest. Istedenfor at gaae lige ud over Engen imod Syd-Ost, skal man nemlig fölge Veien i en Længde af 250 Skridt imod Öst og vil da træffe paa den nævnte sidste Strækning, paa Marken tilvenstre for Veien. Skjöndt der paa de omtalte 250 Skridt nu ikke sees mindste Spor, hverken af Vold eller Grav, kan der dog ikke herske nogen Tvivl om, at i det mindste Volden ogsaa har været fortsat her; hvor den savnes, er Veien anlagt i den, ligesom Veien længere ned imod Noret er anlagt i den tildeels opfyldte Grav. — Hvad nu selve denne sidste, 600 Skridt lange Strækning af Östervolden angaaer, da hörer den for Öieblikket til de interessanteste Partier af hele Volden, deels fordi man overalt meget tydeligt seer den foran löbende Grav, der endnu er henved 8 Fod bred og flere Fod dyb (— da jeg saae den,

stod den fuld af Vand —), deels fordi selve Volden har saa betydelige Dimensioner; den viser sig nemlig som en 15—16 Skridt bred buet Ryg, der i Midten mindst er hævet 4—5 Fod over den omliggende Mark; dertil kommer, at der ikke, som næsten overalt paa den övrige Strækning, staaer et Dige eller Hegn paa Volden, men denne strækker sig tværs over Agrene, umiddelbart langs med den omtalte Vei, lige ned til Noret. Paa eet Sted, hvor der staaer endeel ikke ret gamle Egetræer paa den, har den endnu Dimensioner af 10—12 Fods Höide, og 6—8 Fods Brede ovenpaa. — Der er endnu den Mærkelighed ved Voldens Ende, at der bag ved (d. e. nord for) Volden findes en flere hundrede Skridt lang og et Par hundrede Skridt bred Fordybning eller Bugt af Noret, der meget godt i tidligere Tider kan have været större end nu, efterdi hele den vestlige Ende af Noret i Tidernes Löb er stærkt tilsandet ved östlige Vinde. Det er ikke nogen lös Formodning, at der i Noret i paakommende Tilfælde have været Skibe stationerede, og at den omtalte Bugt har været *en lille Havn*, saa man her har haft en (östlig) Retraitlinie, ifald Hovedvolden toges af Fjenden, — i alt Fald et Forbindelsesled med de övrige Dele af Landet og disse Befæstningsværker, eller med Voldens Forsvarere og Skibene.

8. Östervolden er altsaa nu funden i hele sin sande Udstrækning, og Annalistens Ord, at den af Götrik anlagte, eller rettere sagt udbedrede Vold, begyndte „ab orientalis maris sinu, quem illi Ostersalt dicunt" — Ord, der tidt ere blevne betragtede som en Fabel eller mistydede, fordi man ikke tilfulde kjendte Östervolden, og derfor troede i dem kun at finde en Betegnelse for Slien eller Selk-Nor — have saaledes efter mere end tusind Aars Forlöb viist sig at være fuldkommen rigtige.

Den Udstrækning, Östervolden beviisligt har

haft, udgjör ifölge det Foregaaende 3850 Skridt eller 4620 Alen, altsaa neppe en halv Miil; heraf er Volden

aldeles udjevnet paa Grund af anlagte Veie, Huse og Haver	842	Skridt,
bragt under Ploven, men kjendelig som en buet Ryg	308	—
besat med et Dige, men kjendelig ved en fremstaaende Fod	1642	—
besat med et Dige, men med en Skraaplan af 6—10 Fods Dybde fra Digets Fod ned imod den söndre Mark	458	—
bragt under Ploven, men kjendelig som en 15—16 Skridt bred og 4—5 Fod höi buet Ryg, overalt med en Grav foran	600	—

9. Hvad de Brancher af Volde angaaer, der findes vest, syd og nord for Hovedvolden, da er det kun uegentligt, at man kan kalde dem Östervoldens Sidevolde; med Undtagelse af den ovenfor beskrevne Halvkredsvold, der slutter sig umiddelbart til Hovedvolden, ligge de fleste af dem nemlig i en altfor stor Afstand fra Hovedvolden og ere altfor usammenhængende til at de skulde have staaet i directe Forbindelse med denne eller med hverandre selv indbyrdes.

I Nærheden af Östervoldens vestre Ende har der strakt sig en saadan Vold fra den anden Side af Österbækken (ikke langt fra Dyrvad-Broen — vest for denne) imod Vest; den har uden Tvivl skullet naae heelt over til Flækkeby- eller Nöelsbækken, eller i det mindste til det Engströg, der findes öst for samme; men om den nogensinde har været fuldfört, er tvivlsomt, da man i saa Tilfælde ligesaa godt maatte kunnet spore den, som Hovedvolden[1]. Af denne Vold fandt Manicus et 140 Skridt langt Stykke; for Öie-

[1] Maaskee dog den Omstændighed, at der ikke er sat noget Dige paa den, men at den löber tværs over Agrene, har bevirket dens större Ödelæggelse.

blikket sees der kun en Strækning paa 62 Skridt, der fortsat vilde danne en spids Vinkel med Veien fra Göteby til Dyrvad; Volden ligger kun omtrent 80 Skridt til Siden for denne Vei og tager sig ud som en 15 Skridt bred buet Ryg, der i Midten omtrent kan være hævet 4 Fod over den övrige Mark; man seer imidlertid paa Hegnene og Jordsmonnet i Flugt med dette endnu existerende Stykke, at det ikke kan have været saa meget længe siden, at Vindskibeligheden og Vindesygen har faaet Bugt med Levningerne fra Oldtiden; en Mand, der boer i Nærheden, fortalte mig, at man endnu kun for et Par Aar siden havde udjevnet et betydeligt Stykke af Volden imod Öst. Dr. Manicus synes ikke at være paa det Rene med Betydningen af denne Vold, der dog ogsaa efter hans Anskuelse har naaet fra den ene Bæk til den anden. Ved en nöiere Betragtning og Undersögelse af Terrainet er dens Bestemmelse imidlertid af sig selv indlysende. Jeg har nemlig ovenfor flere Gange gjort opmærksom paa, at Österbækken i gamle Dage har været seilbar, i det mindste lige til Dyrvad; det sydligste Udskibnings- eller Landgangssted har befundet sig umiddelbart ved Östervoldens Begyndelse, altsaa omtrent 4—500 Skridt nord for Broen; men hvor let kunde ikke en Fjende, der havde posteret sig paa Aaens vestre Skrænt hindre slig Udskibning eller Landgang etc., da Aaens Bassin her ikke ere bredere, end at man, selv med Oldtidens ufuldkomne Skydevaaben, let har kunnet beherske det. Man maatte derfor hindre Fjenden fra at occupere den Landstrækning, der ligger imellem Österbækken og Flækkeby- eller Nöelsbækken, i det mindste saa langt som Österbækken var seilbar, eller som Östervoldens Terrain gjorde det fornödent. Dette kunde bedst skee ved en Tværvold imellem de tvende Bække. At dette har været Voldens Bestemmelse, synes ogsaa at fremgaae af dens Retning; thi drages der en lige Linie imod Öst fra det Stykke, der endnu sees, saa træffer den Österbækken omtrent der, hvor Bredningen ophörer, og det samme er Tilfældet med dens vest-

lige Fortsættelse med Hensyn til Flækkeby-Bækken; Slien imod Nord, Flækkeby-Bækken imod Vest og Tværvolden imod Syd kunde altsaa holde en Fjende ude fra den uregelmæssige Fiirkant, der imod Öst grændser til Österbækkens Bredning, saa at baade Ud- og Indskibningen ved Östervoldens Begyndelse, saavel som ved den anden Ende af Halvkredsvolden og ved den Indskæring, der findes længere ned imod Holm, kunde foregaae uforstyrret. — Men selv uden Hensyn til Udskibningsstedet har denne Vold haft sin store Betydning derved, at den har kunnet forhindre en Fjendes Fremtrængen til Holm, hvor en Overgang over Österbækken ikke kan have været saa vanskelig, som paa Bækkens övrige Strækning. Da denne „höire Sidevold vest for Dyrvad", som vi kunne kalde den, aabenbart ikke kan have haft nogen Betydning for sig alene, men kun naar den tænkes staaende i Relation til Hovedvolden, — thi at den ikke er opfört for at værne om den Smule Land, der findes imod Nord ad Holm og Slien til, imellem Nöels- og Österbækken, er klart, ligesom det er indlysende, at den ikke i fjerneste Maade har kunnet forhindre en Fjendes Indtrængen i Svansen, dersom Östervolden ikke existerede —, saa kan man vistnok med god Grund antage, at den enten er anlagt samtidigt med eller senere end Hovedvolden. Efter Oberstlieutenant v. Dreyers Anskuelse, der ikke lidet styrkes ved Navnet Dyrvad (hos Dankwerth Buttwade), har der i gammel Tid ved Dyrvad været et Vadested eller en Overgang over Österbækken, til Communication mellem Forsvarerne af Östervolden og denne Sidevold.

Et langs med den Huulvei, der förer fra Dyrvad til Kosel, paa en meget bred (— 12 Skridt —) Basis opfört Dige, der begynder ved selve Östervolden og löber imod Dyrvad, hvilket jeg paa Grund af dets ældgamle Udseende og brede Basis först antog for en umiddelbart fra Hovedvolden sig udskydende Sidevold, har ved senere Undersögelser viist sig ikke at være nogen Vold.

10. Jeg har ovenfor omtalt, at der lige syd for Skolehuset i Kokkendorf, i omtrent 1600 Alens Afstand fra dette, findes adskillige Brancher af Volde, der sikkert ikke have været uden Betydning for selve Östervolden. Umiddelbart til höire for Veien, der förer fra Kokkendorf til Österby, begynder en Vold paa 180 Skridts Længde ved en nu demoleret Kæmpehöi. Voldens Brede er den samme, som ved alle i denne Egn endnu forekommende Levninger af Volde, nemlig 14—15 Skridt; iövrigt tager selve Volden sig ud som en stor buet Ryg. Af nogen Fortsættelse sees der ikke mindste Spor; derimod begynder der, 40—50 Skridt tilvenstre (imod Öst), hvor den hörer op, en aldeles lignende Vold, der efter 230 Skridts Længde ender ved en Kæmpehöi. Skjöndt denne sidste ikke findes fortsat imod Nord og den förste, som sagt, ikke imod Syd, saa kan man ved förste Öiekast ikke andet, end antage dem for at have været en lignende Dobbeltvold, som vi senere skulle lære at kjende nord for Kokkendorf; i det mindste löbe de i eens Retning og vilde være parallele, dersom de fortsattes i den betegnede Linie. At den sidste aldrig har været fortsat længere imod Syd, sees deraf, at der fra dens sydligste Ende löber en Vold imod Nord-Ost, der danner en spids Vinkel med den; denne tredie Vold er 140 Skridt lang og har iövrigt de samme Dimensioner i Breden og Höiden, som de tvende förste. Endnu nogle hundrede Skridt længere imod Syd, nemlig ganske tæt foran en lille Skov, findes en ganske lignende fjerde Vold paa 200 Skridts Længde; den ligger paa et Höidedrag, tværs over den omtalte Vei til Österby; dens Retning er fra Öst til Vest, saa den, hvis den nogensinde har været fuldfört, maa have naaet fra de Moser og Enge (— tidligere formodentlig Indsö —), der ligge vest for Westerthal, til Osterbækkens Bassin. Den har altsaa aldeles kunnet spærre Adgangen her og har uden Tvivl i Forening med de ovenfor omtalte tre Volde, der alle kunne betragtes som fremskudte Værker, skullet tjene til at opholde Fjenden

og dække den nogle hundrede Skridt bagved paa selve Hovedvolden anbragte Gjennemkjörsel. Men selv afseet fra slig Aabning paa Östervolden, maae de have været af ikke ringe Betydning for denne, da den som sagt netop her ikke kunde stötte sig til Terrainets Beskaffenhed. — Det er ganske sikkert disse Brancher af Volde, navnlig vel de under en spids Vinkel sammenstödende, som udgjöre den ene Part af de „Vestungen", der efter Dankwerths Ord have ligget paa hver Side af Östervolden. Man kunde imidlertid her opkaste det Spörgsmaal, om alle disse Brancher ikke snarere burde betragtes som gamle Steensætninger, tilmed da der findes Gravhöie ved Enden af et Par af dem, og det ikke er sjeldent at stöde paa Steensætninger, der ere flere hundrede Alen lange? i den lille Skov, der ligger bagved den sydligste Vold, sees f. Ex. tvende, som ere meget lange. Muligt, at dette har været Tilfældet; — jeg for mit Vedkommende holder dem for Forsvarsvolde, som man har stöttet til de i Forveien opkastede Gravhöie, af hvilke sidste ikke faa ogsaa have ligget og endnu ligge til Siderne af Voldene; baade Udseendet og Beliggenheden (— de to sammenstödende have f. Ex. Vinkelen imod Syd —) taler derfor; ogsaa Omegnens Beboere kalde dem „Margrethenwall" og ansee dem som hörende til Östervolden.

11. Egnen nord for Kokkendorf er ligesaa, om ikke mere bakket, end Terrainet syd for Byen, og det er sikkert disse Bakker, der i Forbindelse med Moser og Söer i det mindste tildeels har givet Anledning til, at man ogsaa her har opkastet en Deel Volde eller Brancher af Volde. Dr. Manicus har allerede udtalt den Tanke, at man ved Östervoldens Anlæggelse har villet benytte den kortere Vei fra Kokkendorf til Snap, istedenfor den længere til Vindeby-Nor, saa meget mere som der findes en betydelig Mose imellem de sidstnævnte Steder og han i tvende Volde — een ikke langt fra Snapsöens sydlige Ende paa venstre Side

af Veien, der förer fra Kokkendorf til Snap, og een for Söens vestlige Ende — troede at see en Bekræftelse paa sin Paastand. Vi have imidlertid seet, at Östervolden er fortsat heelt ned til Vindeby-Nor; hvad den sidstnævnte Vold (ved Snapsöens vestre Ende) angaaer, da skal jeg ret snart komme tilbage til den; den förste (i Nærheden af Söens sydlige Ende), der, som ovenfor bemærket, skal have været indfattet med store Kampestene, erklærede Baggesen i Aaret 1837 for aldeles udjevnet, sigende: „I Sommeren 1837 var allerede intet synligt Spor mere tilbage af Volden"; men baade han og Dr. Manicus have sikkert taget Feil med Hensyn til denne Vold-Branche; thi for det förste sees Volden endnu den Dag idag, nemlig tæt nord for Veien imellem Kokkendorf og Snap imellem tvende raserede Gravhöie, og i samme Længde (— med Gravhöiene 148 Skridt —), som Dr. Manicus angiver, men uden Steenindfatningen og kun 3—4 Fod hævet over den tilgrændsende Mark; — og for det andet har den neppe nogensinde været en Forsvarsvold; saavel dens Beliggenhed, som især dens Udseende taler derimod; i ethvert Tilfælde vilde det være förste Gang, at vi i denne Egn traf paa en Forsvarsvold, der var omgiven af eller indfattet med Kampestene; men netop denne Omstændighed og dens Beliggenhed imellem tvende Gravhöie, taler for, at det har været en stor Steensætning med Gravkamre fra Oldtiden. Selv Bönderne erklære den for en saadan. — Derimod stöder man nogle hundrede Skridt længere imod Nord-Vest paa en Vold, eller rettere sagt en Dobbeltvold, der uden Tvivl har tjent eller skullet tjene til Forsvar. Den ligger paa en Höideryg imellem tvende Moser (— tidligere Indsöer —), af hvilke den ene er den af Dr. Manicus omtalte (imellem Snapsö og Kokkendorf), den anden, der formodentlig ligesom selve Dobbeltvolden er undgaaet hans Opmærksomhed, findes kun nogle faa hundrede Skridt fra den syd-vestlige Deel af Snapsöen. Jeg fandt dens Udseende aldeles lig de övrige Branchers, nemlig som en 14 Skridt bred buet Ryg,

der höiner sig omtrent 4 Fod over de omliggende Agre; paa den ene Vold er der sat et Dige, og rundt omkring findes ikke faa mindre Gravhöie. Denne Dobbeltvold begynder paa den höie Skrænt umiddelbart ved den nærmest Kokkendorf liggende Mose og kan meget tydeligt forfölges i en Længde af 250 Skridt; om den nogensinde har været fuldfört og om der nogensinde har existeret en lignende Vold imellem den nordlige Mose og selve Snapsöen og imellem den sydlige Mose og Hovedvolden, lader sig naturligviis ikke afgjöre; umuligt er det ikke. Men ulige vanskeligere er det at udfinde Voldens Bestemmelse; da den af Dr. Manicus fremsatte Hypothese om Hovedvoldens nord-östlige Retning imod Snapsöen ikke holder Stik, saa kan man med Hensyn til denne Dobbeltvold kun formode, at den har skullet danne en tilbagetrukket Forsvarslinie for venstre Flöi af Östervoldens Besætning, naar Hovedvolden var taget af Fjenden. Det er nemlig indlysende, at et Hovedangreb paa Östervolden maatte skee imellem Kokkendorf og Vindeby-Nor, deels fordi Hovedgjennemgangen sandsynligviis har befundet sig her, deels fordi Beleirerne her, naar de först havde taget de sydlig fremskudte Værker, paa en Strækning af flere hundrede Skridt kunde operere paa fast Jordbund, uden, som paa den övrige Strækning, at være forhindrede af Moser og Aalöb. Det var altsaa tænkeligt, at Volden her eller længere ned imod Noret (— paa den östlige Side af det ovenfor omtalte Engströg —) snarere kunde tages, end paa noget andet Sted. Dermed vilde Fjenden imidlertid ikke være kommen stort videre, naar den ovenfor omtalte Dobbeltvold tænkes fortsat ved begge Enderne, eller i Flugt med samme, altsaa forbindende Hovedvolden med den sydlige Mose, de tvende Moser indbyrdes og den nordlige Mose med Snapsöen; thi Overgangen imellem Snapsöen og selve Vindeby-Nor (ved den nuværende Snapmölle) har efter al Sandsynlighed været en Umulighed i Oldtiden eller har i hvert Tilfælde let kunnet forsvares. Alt dette er dog kun en Formodning; maaskee Volden, som

sagt, aldrig har været fuldfört; maaskee ogsaa at den er ældre, end selve Östervolden og altsaa slet ikke har staaet i Relation til denne.

Hvad den af Dr. Manicus omtalte nordlige Branche angaaer, der ligger vest for Snapsöen, da er det en Dobbeltvold, som vi kunne kalde „venstre Sidevold ved Snapsö"; det er uden al Tvivl den anden Part af Dankwerths „Vestungen", og det, han betegner ved „Etwas bei Schnapmöhl". Jeg fandt denne Dobbeltvold[1] omtrent i samme Udstrækning, som Dr. Manicus, nemlig i en Længde af 380 Skridt; Breden kan omtrent være 14—15 Skridt, den buede Rygs Höide som sædvanlig 3—4 Fod i Midten; Afstanden imellem de parallelt löbende Volde (— af hvilke den vestlige er den största —) udgjör rigelig 40 Skridt. Retningen er fra Chausseen (hvor Volden standser ved et Egekrat, 60 Skridt fra Tomilepælen, regnet fra Slesvig) imod Syd-Vest, lige imod tre Kæmpehöie. Det er ikke muligt at opdage nogen Fortsættelse af den; imod Nord-Ost har den, hvis den nogensinde har været fortsat, efter al Sandsynlighed kun strakt sig til Foden af de Bakker, der drage sig nord for Snapsöen, Vindeby-Nor og det hele Parti omkring Borby og Ekernförde; thi en Fortsættelse her maa fra et militairt Standpunkt ansees for urimelig. Derimod vilde en Fortsættelse imod Syd-Vest, nemlig imod den nord for Kokkendorf liggende Mose, have været af stor Betydning, nemlig som en tilbagetrukket Forsvarslinie for venstre Flöi af Östervoldens Besætning. Da den imidlertid först for henved 30 Aar siden er taget under Ploven, saa er der ingen Sandsynlighed for, at den nogensinde har været fuldfört. Enten er man ved Opförelsen bleven forhindret af en Fjende eller, hvad der maaskee er ligesaa rimeligt, man har fundet det mere hensigtsmæssigt, at lægge en slig Vold i den ovenfor betegnede Linie, hvor en Dobbeltvold jo findes imellem de

[1] Dr. Manicus omtaler den ikke som nogen Dobbeltvold.

tvende omtalte Moser. Den Omstændighed, at de begge ere Dobbeltvolde, begge endnu have eens Dimensioner og begge tage Retningen imod den nævnte Mose, taler for en omtrent samtidig Oprindelse og at de have været opförte eller skullet opföres i samme Öiemed.

Foruden de tvende nævnte Dobbeltvolde, findes der endnu en tredie, enkelt Vold nord for Östervolden, nemlig imellem Kokkendorf og Chausseen. Jeg er först bleven gjort opmærksom paa den af Oberstlieutenant v. Dreyer og har ved en senere foretagen Undersögelse fundet den ganske i Overeensstemmelse med hans Angivelse. Den ligger tværs over den Vei, der forbi „Hedehusene" fra Kokkendorf förer til Chausseen, omtrent 600 Alen syd for denne. Volden er rigelig 900 Skridt lang og har forövrigt de samme Dimensioner, som de andre Brancher. Retningen er omtrent fra Öst til Vest, saaledes at den, fortsat imod Vest, vilde træffe Österbækken imellem Dyrvad og Holm, imod Öst derimod Snapsöen eller dens nordlige, bakkede Omgivelser. Der er imidlertid stor Sandsynlighed for, at den aldrig har været fuldfört; thi den store Koseler Hede strakte sig endnu kun for en 30 Aar siden heelt ned til Kokkendorf og har naturligviis aldrig för været opdyrket, saa der heller ikke kan være nogen Sandsynlighed for, at Volden selv skulde være bleven udjevnet ved Enderne af det nu staaende Stykke. Oberstlieutenant v. Dreyer antager, at den er af ældre Oprindelse end Östervolden og uden Forbindelse med denne. — Vilde man antage det Modsatte, da var det tænkeligt, at den har skullet tjene til en tilbagetrukket Forsvarslinie for höire Flöi af Östervoldens Besætning, ifald nemlig Hovedvolden toges imellem Kokkendorf og Österbækken.

12. Uden at tage sin Tilflugt til Spidsfindigheder eller imaginære Combinationer, kan man altsaa dog ved nöie at undersöge Terrainet og selve Branchernes Beskaffenhed og

Retning, nogenlunde forklare sig disses Bestemmelse, skjöndt det bliver aldeles umuligt endog kun tilnærmelsesviis at bestemme Tiden for deres Opförelse eller Paabegyndelse, Dette er imidlertid ogsaa mindre vigtigt; Hovedsagen er at selve Östervolden er funden i hele sin Udstrækning, og at man derved kan have et klart Blik paa vore Forfædres krigerske Operationer her, ligesom Kjendskabet til Kurvirke og Dannevirke kan gjöre os fortrolige med den Aarvaagenhed, de viste paa et Sted, hvor en större Fare truede den danske Vang. „Vi see saaledes allerede i Hedenskabets Tider" siger Schmidt (Slesvigs Land og Folk p. 348) „den Linie fra Ekernförde til Slien, fra Slesvig til Hollingsted og derfra (ved Trenen og Eideren) til Frederikstad og Tönning benyttet til Rigets Forsvar, som i Efteraaret 1850 tjente vor Armee til Dækning".

3. DANNEVIRKE.

1. Kurgraven og Östervolden, som jeg i det Foregaaende har forsögt at beskrive, træde dog aldeles i Skygge for Dannevirke: et af de historisk mærkværdigste og vistnok det mest storartede Oldtidsminde, som vort Fædreland har at være stolt af. — Vel er Dannevirke nu ikke det, som det har været i de henrundne Aarhundreder; thi Tidens altfortærende Magt har ogsaa paa det efterladt sit ödelæggende Spor; de höitkneisende Borgtinder ere sunkne i Muld og de stolte Mure og stærke Palisader existere kun i Mindet; men desuagtet er Volden i sin Heelhed et stolt Minde om vore Forfædres Bedrifter og Stordaad. Naar derfor Digteren siger:

som har mangen Törning holden,
för den *slet forfaldt*,

eller naar O. Worm næsten i elegisk Tone udbryder: Tam grande, immensum et admirabile humanæ industriæ et ro-

boris monimentum, jam adeo concidisse ut vix quibusdam in locis ejus adhuc conspiciantur rudera, vehementer dolendum, — saa seer man strax, at disse Forfattere ikke selv have sat Foden paa Thyras gamle ærværdige Befæstningsværk. Ganske anderledes lyder Dommen hos Albr. Krantz, der kalder Volden grande vallum, — Cypræus, som kalder den opus illud admirabile et æterna memoria dignum, og Torfæus, der benævner den for opus toto Septentrione celeberrimum!

Det er en egen Fölelse, der griber En, naar man sætter sin Fod paa denne Vold, der i Aarhundreder har været saa nær sammenknyttet med Danskens Færd ligeover for de sydlige Naboers Angreb, og man dvæler gjerne paa dette Kæmpeværk, hvor vore Fædre i den fjerne Oldtid mandigen strede for Dans gamle Vang. Kan man end ikke afværge en veemodig Fölelse, fordi ikke alting er, som det har været, saa maa dog Tanken om, at det *er vort Eget*, vi staae paa, og at Volden endnu kan blive til, hvad den har været og skal være, atter styrke det sunkne Mod, og det var vistnok ikke tomt Mundsveir, naar vore Soldater for faa Aar siden meente, at „de kunde föle paa sig selv, at de holdt Vagt paa det gamle Dannevirke."

2. Förend jeg imidlertid gaaer over til at beskrive selve Dannevirke, maa jeg dvæle et Öieblik ved *Navnet*. De Benævnelser, der hyppigst forekomme, ere: Dannevirke, Danewirk, Dannewerk, Danäwirke, Danwyrki, Dienewerk, ogsaa forekommer Benævnelsen Dännewerk eller Dänenwerk. — Det er klart, at, da selve Volden og hele Værket skyldes de Danske, ogsaa Navnet maa være af dansk og oldnordisk Oprindelse; dette gjælder ikke blot om Værket i dets Heelhed, men ogsaa om Voldens enkelte Dele, saa at f. Ex. Outzen o. fl. have arbeidet i Blinde, naar de iblandt andet have forsögt at forklare „Riesen- eller Resendamm" ved at aflede Ordet af „reissen" ɔ: trennen, —

adskille, spalte, — Navnet skulde altsaa betegne den Dæmning, der gjör en Adskillelse imellem tvende Lande eller Districter, istedenfor at Ordet ligefrem er en Oversættelse af det danske „Kæmpe- eller Jættedæmning" eller af det tilsvarende latinske Udtryk hos Cypræus.

Det er vistnok uden for al Tvivl, at Ordets förste Deel „*Danne*", oldnordisk eller islandsk *Dana*, tyder paa Bygherrerne: de Danske, skjöndt flere Forfattere (deriblandt Outzen) ogsaa her gaae en anden Vei og mene, at det kun er Roden, der er fælleds for begge Navne. — Saxo benævner Dannevirke for: hoc est opus Danorum, eller vallum quod Danorum opus vocamus; — Svend Aagesen siger: eo quod Danorum sudore patratum consummatumque exstiterit. — Derimod har man ogsaa fra dansk Side (jfr de anförte Citater af Saxo) været tilböielig til, ved Ordets sidste Deel „Virke" (isl. *virki*) at forstaae Værk, opus, hvorfor man endog paa Tydsk har givet Volden det smaglöse Navn „Dänenwerk". Men Virke betyder dog sikkert ikke saa meget „Værk" som „Befæstning", munitio, i hvilken Betydning jo ogsaa tidt Ordet Værk (jfr Udenværk) tages alene; thi vel kan det islandske *virki* ogsaa betyde opus, men Ordets egentlige Betydning er dog vallum, munitio. — Dannevirke betyder altsaa et Befæstningsværk, der er anlagt af de Danske[1].

Iövrigt vil man let indsee, at Navnet Dannevirke ikke er ligesaa gammelt som selve Volden, men er sandsynligviis först omtrent 100 Aar senere blevet den tildeel. Om Navnet fra Folkemunde er gaaet over i de Lærdes og Historieskrivernes Værker, eller omvendt, er ikke godt at afgjöre; dog har det förste uden Tvivl været Tilfældet.

Forfatteren til Valdemar den Store i den danske Riim-

[1] I sin Afhandling om danske og norske Stedsnavne i Nordisk Tidskr. f. Oldk. II. 82 siger N. M. Petersen: „Den egentlige Befæstning udtrykkes ved *Virke*, isl. *virki*, som Danevirke."

krönike synes at antage, at det kun var Valdemarsmuren, der hed Dannevirke; thi det hedder

Der var ei för uden kast en Vold
men vi sætte der en Mur vel bold,
og kalded' en Dane-Virke,

dog maa dette vel holdes en vis licentia poëtica tilgode.

3. Næsten alle historiske Beretninger, Kröniker og Sagn ere enige i, at det var Thyra Dannebod, Gorm den Gamles ædle og höihjertede Gemalinde (eller rettere Enke), der fra Haddeby-Nor til Treneflodens sumpede og vandrige Omegn ved Hollingsted lod bygge en mægtig, to Mile lang Vold, for at værge os imod de fremmede Löbeskytter: dette Værk var Dannevirke. I den sidste Tid af Gorm den Gamles Regjering havde det nemlig viist sig, at Tydskerne trods Kurgraven kunde trænge ind i Danmark. Henrik Fuglefænger rykkede endog frem til Hedeby og anlagde syd for samme en sachsisk Colonie (s. nedenfor). Men ikke længe varede dette Regimente i den sydlige Deel af den danske Vang; allerede efter et Par Aars Forlöb blev den saakaldte Markgreve og hans Mænd nedhuggede af de Danske, og Colonien blev ödelagt. Da havde man atter frit Raaderum ved Landets ældgamle Grændse, og derfor lod Thyra, muligviis i sin Sön Harald Blaatands Fraværelse, i hvert Tilfælde med hans Samtykke, den aabne Vang hegne ved et nyt, og som det synes uindtageligt Gjærde. — Hurtigt lagdes der Haand paa Værket. Thyra lod, saa fortæller Svend Aagesön[1], ikke alene alle Danmarks Bönder samle sig ved Hedeby, men alle, der kunde löfte en Spade. Kun Börn og Gamle fritoges. Arbeidet varede i 3 Aar og fordeeltes ved Lodkastning: Sjællænderne, Fyenboerne, Lollikerne, Falstringerne og Nörrejyderne fik Strækningen fra Haddeby-Nor imod Vest-Nord-Vest til den nu udtörrede Dannevirke-Sö; Skaaningerne

[1] jfr Langebek tom. I p. 49.

Strækningen fra Dannevirke-Söen imod Syd-Vest og Vest-Syd-Vest ad Kurborg og Hollingsted, — en Deel af denne Vold kaldtes derfor i gamle Dage „Skaaninger Delen"[1]. — Sönderjyderne toge kun forsaavidt Deel i Arbeidet, som de ved idelige Tilförsler af Levnetsmidler maatte forsyne og forsörge de tallöse Arbeidere[2]. Men Thyra selv holdt stadigt Öie med sit Værk fra Thyraborgen. — At Pengene til Værket kom fra den tydske Keiser, der var forelsket i Dannerdronningen, dog uden at han vidste, hvortil hans Gaver anvendtes, omtales vel af Svend Aagesön, men maa saa meget snarere ansees som et Sagn, som jo Thyra dengang maa have været en aldrende Kone:

Digterens Ord:

Dannemark vi nu kan ligne
med en frugtbar Vang,
hegnet trindtomkring: Gud signe
den i Nöd og Trang,

kunde med Sandhed siges om Danmark dengang. Dersom de Gamles Beretninger om Thyras Virke staae tiltroende, saa maa det have været et Værk, hvis Lige man skulde have Vanskelighed ved at finde. — Huitfeld siger (p. 49), at der „sönden for samme Voldsted hafver været en Gröfft, 10 Faffne bred og 10 Faffne dyb. Offven paa Volden hafver været it Tömmerværk langs ud igjennem, sammensnaglet Træ

[1] Det skal være fra den Tid, at det mellem-slesvigske Ordsprog: „Fraa Fyn aa fraa Skaan", der betegner Folk, som komme sammen langveis fra, skriver sig.

[2] Om denne Fordeling hedder det hos Cypræus (Annal. Episc. Slesv. p. 61): Angustias illas isthmi inter se partiti sunt, idque sortibus opere diviso. Quārum ūna pars Scaniæ, alia Selandiæ, tertia Fioniæ excitanda atque vallanda forte obtigit. Scaniæ illa pars cecidit, quæ a porta illa, quæ valgo Kalegatum appellatur, Hollingstedium usque protenditur. Selandis autem et Fionibus portio illa quæ a porta versus Sliam vergit, obvenit....

paa Træ, med store Jernbolter, huor paa vaare bygd mange Taarn af Træ, langs igjennem Volden oc hundrede Faffne imellem huert Taarn, til at gjöre Vern aff, imod fremmede Folck og Nationers Indfald" — naar der hertil föies, at der kun fandtes een eneste Gjennemkjörsel eller Port, og at Volden efter andre gamle Beretninger i Gjennemsnit maalte 15—24 Alen i Höiden, 15—20 Alen i Breden ovenpaa, at Grundfladen paa sine Steder var mindst 50 Alen bred; — endvidere at der, foruden Taarnene over de mindre Udfaldsporte, fandtes Casteller og Borge (f. Ex. Thyraborg, Morgenstjerne, Smalborg, Treneborg, Lilleborg etc.) til yderligere Værn, saa maa man indrömme, at Volden nok kunde „holde mangen Törning."

Uvist er det imidlertid, om Værket blev færdigt paa Thyras Tid; det er nok muligt, ja sandsynligt, at den sydvestlige Deel af Volden imod Hollingsted for en Deel, saavel som flere Side- eller Bivolde ere af en senere Oprindelse.

4. Det varede imidlertid ikke længe efter Thyras Död, för Tydskerne atter gjestede vort Fædreland og nu leirede sig udenfor Dannevirke. Sandsynligviis vilde de tydske Keisere af Navnet Otto hevne den Tort, der var tilföiet deres store Forgængers sachsiske Colonie ved Slesvig, — skjöndt de vel ogsaa havde det mere ædle Öiemed at formaae Harald Blaatand til at lade sig döbe. — Uden Tvivl var det i Aaret 974, at Otto II stormede Volden, men vistnok forgjeves, da Harald Blaatand laa bag Dannevirke med en stærk Krigshær[1]; — desuden har Harald vist ikke ladet

[1] At Ottos förste Angreb paa Dannevirke mislykkedes, skyldes vel, foruden Harald selv og hans Hær, især Hakon Jarl og hans tappre Nordmænd; thi det hedder i Olaf Tryggvasons Saga, at Hakon stillede Fylkinger paa alle Taarne over Udfaldsportene og paa alle Borgtinder; den övrige Deel af Hæren lod han opstille langs med Volden, saa Fjendens Stormlöb stedse bleve afslaaede.

det mangle paa Udbedringer af Volden og nye Tilbygninger til samme, hvor saadanne maatte synes fornödne; thi de islandske Skribenter sige udtrykkelig, at han imellem de Ottonske Krige lod Landets Grændser og Grændsebefæstninger sætte i god Stand. Det samme antyder ogsaa Forfatteren til Chron. Eric. Regis (s. Langeb. tom. I p. 158), naar han siger: „Ipse (d. e. Harald Blaatand) de consilio matris suæ vallum Danewirki coepit instaurare".

Men faa Aar senere kom Keiseren igjen, og denne Gang blev Sagen alvorligere; vel forsögte Fjenderne forgjeves at storme Volden, men da kom Listen dem til Hjælp. Det hedder nemlig, at den norske Prinds Olaf Tryggvason, der befandt sig ved Keiserens Hær, gav Otto det Raad, at *stikke Ild paa Virket* med samt dets Taarne og Borgtinder [1]. Dette Raad blev desværre fulgt. Man slog Broer over Graven allevegne, hvor der fandtes Casteller og Taarne, og da Vinden netop bar paa fra Syd, tændte man Ild paa store Trætönder, der vare fyldte med tört Kvas, og lod dem trille over Broerne imod Volden. Natten begunstigede deres Foretagende, og næste Morgen var en stor Deel af Dannevirke forvandlet til en Gruushob og sammensunket Jordvold, der ikke var vanskelig at komme over [2].

[1] Ifölge Dithmer af Merseburg var det Hertug Bernhard, der gav Keiseren det Raad, at stikke Ild paa Dannevirke. — At man vistnok kan stole paa Dithmers Udsagn om Ottos nordiske Felttog etc., fremgaaer af hans egne Ord: „Temporibus his ego natus sum VIII Cal. Augusti, mense Julio, anno vero dominicæ incarnationis DCCCCLXXVI, — saa der i hans Barndom og Ungdom ofte maa være bleven talt om hine Begivenheder, tilmed da hans egen Bedstefader, Grev Henrik af Stade, var med og ligeledes tilraadede Keiseren at stikke Ild paa Dannevirke (s. Dithm. Merseb. apud Leibnit. S. R. B. t. I p. 342).

[2] Store Kullag sees endnu den Dag idag i Volden, især i Nærheden af Thyraborgen, hvor Bönderne have gravet i den for den gode Jords Skyld.

Efter denne Daad drog Otto med Mord og Brand igjennem den jydske Halvö heelt op til Liimfjorden og tvang der den alderstegne Harald Blaatand til at antage Christendommen og lade sig döbe. — Det stolte Dannevirke sank saaledes efter omtrent 40 Aars glandsfulde Bestaaen fra sin beundringsværdige Storhed, for aldrig senere at vinde den tilbage.

Efter rigelig 50 Aars Forlöb maa Virket dog igjen nogenlunde have reist sig af sin Aske; da de holsteenske Vender, Vagrerne, nemlig paa deres Rövertog i Sönderjylland paa Magnus den Godes Tid, tilsös droge udenom og först paa Tilbageveien agtede at gjeste Slesvig By, — hvilket Magnus dog forhindrede ved fuldstændigt at slaae dem paa Lyrskovhede, — saa maa man formode, at det var Dannevirke, de ikke troede sig i Stand til med Lethed at trænge over. Det samme gjentog sig noget senere under Svend Estridsen. — Det kan imidlertid ikke have været nogen af disse tvende Konger, der lod Dannevirke opbygge, ligesom Knud den Stores mange og storartede Reiser og Krigstog neppe have levnet ham Tid dertil. Den, der altsaa paany satte Dannevirke istand, var vistnok Svend Tveskæg, en Formodning, der ogsaa styrkes ved den i Aaret 1857 fundne Dannevirke-Runesteen; thi af sammes Inscription synes man at kunne antage, at Svend personlig har været leiret med sin Hær imellem Dannevirke og Kurgraven; men da han ikke var indviklet i nogen Krig med Tydskland, saa tör man vistnok heraf drage den Slutning, at han med Hæren opholdt sig ved Hedeby for at udbedre Dannevirke, saa han under sine Tog til England saameget tryggere kunde overlade Bevogtningen af Landets Grændse til en Vasal.

5. Dog, i hundrede Aar kan selv et Værk som Dannevirke geraade i en daarlig Tilstand, naar der ikke fredes tilbörligen om det. Saxo klager derfor over dets slette Tilstand under Svend Estridsens Sönner, især paa den Tid,

da Eilif var Statholder i Sönderjylland; dette, i Forbindelse med den Omstændighed, at Svend Grathe med sin leiede tydske Hær ikke kunde indtage Dannevirke, men maatte bestikke dets Vogter for at komme igjennem, lader sikkert formode, at det var Knud Lavard, der gjorde godt, hvad hans Formand Eilif havde gjort ilde. Naar man seer, hvad Knud i det Hele taget gjorde for at sikkre Danmark imod Syd, ved hist og her at anlægge Borge og andre Befæstningsværker (s. nedenfor), saa maa man strax falde paa den Tanke, at Dannevirkes Istandsættelse maa have været det Förste og Vigtigste, han kunde foretage sig.

Denne Omhu for Landets Sikkerhed gik ogsaa i Arv til hans Sön, Valdemar den Store, der med Rette kan kaldes Dannevirkes anden Skaber. Valdemar (og hans Ven Biskop Absalon) kjendte altfor nöie Dannevirkes store Betydning som et Grændseværn imod Tydskland, til at han ikke af alle Kræfter skulde stræbe efter at gjöre det saa fast og uindtageligt som muligt. Han besluttede derfor at omgive *hele Volden med en Muur* af brændte Steen imod Syd, der i det mindste var 7 Fod tyk og 40 Fod höi, med stærke Piller i en vis Afstand. Stenene siges at være brændte i Byerne Skovby og Huusby [1], medens Kalken blev hentet fra Gotland. Dog har man ogsaa benyttet Kampesteen til Muren; saavel disse, som især Teglstenene bandtes saa fast af Kalken, at man med U. Petersen kunde kalde dem for „muri fusiles" eller stöbte Mure. Hele Stykker af Muren sees den Dag idag, deels paa samme Sted, hvor de hensattes af det 12te Aarhundredes Murere, deels nedrullede i Graven som vældige Conglommerater og Klippeblokke. Muren var sandsynligviis langt höiere end Volden bagved og skulde saaledes tillige tjene som Brystværn for Skytterne. Endnu i Aaret 1696 har Commandant Wolf seet et Stykke af Muren paa flere Favnes Længde, der havde 12 Tommer höie og

[1] De store Leergrave, hvorfra man tog Materialet, vises endnu.

6 Tommer vide Skydeskaar i en Favns Afstand fra hverandre. Nedenfor har Muren paa sine Steder været hvælvet, hvilket endnu saaes paa Dankwerths Tid. — Valdemar fik imidlertid kun det Stykke færdigt, der strækker sig fra Öster-Kalegat lidt forbi Kurborg, og som derfor lige til vore Dage kaldes VALDEMARS-MUREN[1]. — Medens vi, hvad Götriks og Thyras Værker angaaer, maae holde os til fremmede eller senere Skribenter, have vi fra selve Valdemars Tid tvende Mænd, Saxo og Svend Aagesen, der i deres Danmarks Krönike afgive Vidnesbyrd om denne Muur. Saaledes siger Saxo (lib. X pag. 482) f. Ex.: „murum cocti lateris superjecit, uti potius veteris valli occiduos lapsus solidior novæ molis structura reficeret, quam debilem ejus situm crebrior in posterum ruina submitteret". Hos Svend Aagesen hedder det: „ad ultimum in vallo Danewerchk murum erexit lateritium, quem tamen morte præventus imperfectum reliquit". — Ogsaa andre ældre Forfattere omtale Valdemarsmuren, saaledes f. Ex. Pet. Olai (jfr Langeb. tom. I p. 117 og 120): „Mater istius Haraldi Blatan, dicta Tyræ, mulier incomparabilis, virilem habens animum, fecit fossam vel vallum, cum munimento terreo a Slesvig usque ad occidentalem oceanum, quod dicitur Danewirki. Cui postea Waldemarus I fecit murum apponi;" — omtrent paa samme Maade udtrykker ogsaa Thomas Gheysmer sig (s. Langeb. tom. II p. 347): „Post hec Thyræ Regina, mater Haraldi, dicta Danebooth, contra insultus Teutonicorum fecit circa Sleswik munimentum terreum, quod se extendit usque ad occidentalem oceanum, diciturque Danewirki, cui postea Waldemarus fecit murum apponi;" — ilige-

[1] Man har været i Tvivl om, naar Valdemar begyndte paa denne Muur; Riimkröniken og Petrus Olai sætte Aaret 1158, — andre, f. Ex. Hamsfort, 1163, Dankwerth nævner Aaret 1168; da der imidlertid maatte hengaae rum Tid med at ordne Rigets övrige indre Anliggender, saa kan man vistnok med Föie antage, at han först omtrent Aar 1176 lagde Haand paa Værket.

maade Forfatteren til Chron. Erici Regis (s. Langeb. tom. I p. 163): „Tunc Rex (d. e. Valdemar) malitias Teutonicorum prævenire volens, munitionem Danwirki muro circumcinxit, ante enim lignis tantum munitus erat locus ille"[1].

6. Tidens Medför under Valdemars Efterfölgere, de indre Stridigheder og Borgerkrige, saavel som Krigen med de holsteenske Grever vilde, at Dannevirke atter i omtrent hundrede Aar henstod uden at udbedres; thi vel fortsatte Knud den Sjette Faderens Værk, men vistnok efter en langt mindre Maalestok. At Virket altsaa lidt efter lidt forfaldt, især der, hvor Muren ikke naaede hen, er saa meget sandsynligere, som det ved de ulyksalige Borgerkrige vist ikke blev skaanet. Dannevirkes oprindelige Öiemed, at værne om Landet imod fremmede Fjender, undergik for saavidt en Forandring, som Virket fra Abels Dage af maatte tjene som Værn imod den danske Krones egne Vasaller. At det imidlertid maatte være af höieste Interesse for det danske Kongehuus, at bringe disse Vasaller tilbage til deres Pligt, og ikke at lade sig Sönderjylland fravriste, er en Selvfölge, og alt maatte derfor opbydes for at virke hen til dette Maal. Et Middel hertil synes Dannevirke-Voldens Istandsættelse at have været. Det er nok muligt, at allerede Christopher I tænkte paa at istandsætte Virket, men dette blev dog först hans Enke, den dygtige og krigerske Dronning Margrethe

[1] I hvilket Ry Volden dengang maa have staaet hos Fremmede, sees ogsaa af Saxo (s. Saxo lib. XIV. pag. 882): „Quo audito Bernardus Razaburgensis in eam provinciam arma se translaturum negabat, quam per regem beneficii jure possideat. Sed neque Slesvicensium portas, tametsi rex extrinsecus agat, adeo usque defensoribus carere, ut plani hosti patere videantur. Nam earum custodiam sexaginta Danorum millibus esse mandatam"; thi der maa sikkert ved „Slesvicensium portas" med Vedel (s. Vedels Saxo p. 474) forstaaes Dannevirke, hvorfor han har oversat „earum custodiam" ved „at vaacte paa Dannevircke". Den i Valdemars Grav fundne Blyplade vidner ogsaa om hans Værk.

(Sambiria, ogsaa Springhest kaldet) tildeel. At den Restauration, hun lod Volden underkaste, maa have været gjennemgribende, kan man blandt andet slutte deraf, at hele Volden fra den Tid af hos Almuen i Omegnen benævnes „MARGRETHENWALL"[1]. U. Petersen siger, at „hun (Margrethe) efter Valdemars Död var den eneste, der udbedrede denne Vold, og, saavidt man veed, gav samme den principialste Styrke". Det er vistnok udenfor al Tvivl, at det fornemmelig var KRUMVOLDEN ad Hollingsted til, der for största Delen skylder hende sin Tilværelse. Skjöndt nemlig en Deel af denne Vold allerede tidligere var opfört, saa var den i de henrundne Tider sjeldnere bleven istandsat, end Dannevirkes övrige Dele, da den vandrige Egn omkring Hollingsted og Reide gjorde en större Udbedring mindre bydende. At Margrethe imidlertid ikke lod det blive ved Voldens Istandsættelse imod Syd-Vest, men har udstrakt Restaurationen over hele Værket, lader sig neppe betvivle; sandsynligviis hidrörer ogsaa den ene af de saakaldte Dobbeltvolde, saavel som flere Sidevolde i sammes Nærhed fra hende (s. nedenfor). Thraziger siger derfor om hende: „reparari murisque et fossatis amplissimis illud firmari fecit ut hodie adhuc cernere licet". Sligt Værk lod sig imidlertid hverken udföre paa eet eller et Par Aar; naar derfor Prof. Worsaae o. fl. nævne Aaret 1261 eller kun en Deel af samme, nemlig för Slaget paa Lobeden (d. e. Krophede), som det Aar, da Margrethe skal have restaureret Dannevirke, da maa jeg drage denne Hypothese i Tvivl. Man kan snarere med Outzen antage Aaret 1273 eller 1274; thi, som bekjendt, döde Hertug Erik af Sönderjylland i Aaret 1272; Kongen (eller rettere sagt hans Moder Margrethe) tog da, som Formynder for den unge Hertug Valdemar, Hertugdömmet i Besiddelse, og det var först efter 10 Aars Forlöb, at Hertugen selv tiltraadte Regjeringen. Det har

[1] Et sydslesvigsk Folkesagn siger endog, at det var Margrethe, der baade lod Kurgraven og Dannevirke anlægge.

vistnok ligget i Margrethes Plan, ganske at indlemme Slesvig i Kongeriget, og det er derfor mere end sandsynligt, at hun under Hertugens Mindreaarighed beredte sig paa kommende Eventualiteter ved iblandt andet at sætte Dannevirke istand, og ganske vist fortjener hun at roses som den, der for tredie Gang lod Dannevirke reise sig [1]. Ved Forliget

[1] Det er iövrigt mærkeligt, at alle Margrethes samtidige og de nærmest paafölgende Skribenter forholde sig aldeles tause med Hensyn til denne Deel af hendes Virksomhed. Selv Forfatteren til Chron. Erici Regis, der dog sandsynligviis var Munk i Ry-Kloster og altsaa kun boede nogle faa Mile fra Dannevirke, omtaler ikke med et Ord den omtalte Udbedring af Dannevirke. Mon disse Forfattere ikke have anseet Margrethes Værk for saa vigtigt, at det kunde sættes ved Siden af Thyras og Valdemars? Eller har man med Villie fortiet det af Had til hende, fordi baade hun og hendes Gemal og Sön stode paa en spændt Fod med Geistligheden, af hvis Midte Datidens Kröniker fremgik? — Det ældste Vidnesbyrd, der strengt taget endog er problematisk, haves fra Aar 1424, altsaa omtrent 150 Aar efter Margrethes Tid, nemlig af Abbed Olaus til Ry-Kloster. Som Vidne i Stridighederne imellem Erik af Pommern og de holsteenske Grever, angaaende visse Dele af Sönderjylland, siger Olaus (jfr Langeb. tom. VII p. 418) iblandt andet: „audivi dici, quod quedam regina vocat Toberdana Beate fecit fieri et edificari murum ad dividendum Comitatum Holtzacie a regno Dacie, et adhuc est, ubi laboratum per Dacos fuit per septem annos". Navnet Toberdana Beate sees rigtignok at være en Forvanskning af Thyra Danebod, men paa den anden Side turde Udtrykket „audivi dici" tale for, at Olaus alligevel tænker paa Margrethe; thi har han end ikke kjendt synderlig mange Forfattere, saa maa han dog uden Tvivl have været fortrolig med Svend Aagesens eller Saxos Krönike, i alt Fald med Chron. Erici Regis, hvor det stod tydeligt nok, hvem der först byggede Dannevirke, saa han, hvad Thyra angaaer, ikke behövede at tale om noget Rygte; Margrethes Værk kunde han derimod kun kjende igjennem en mundtlig Relation, efterdi ingen Skribent hidindtil havde omtalt det. Heller ikke Angivelsen „per septem

imellem Kong Erik og Hertug Valdemar 1286 tilkjendtes iblandt andet ogsaa Dannevirke den danske Krone (jfr Hvitfeldt tom. I p. 290).

7. I de förste Par Aarhundreder efter Margrethes Tid maa Dannevirke være bleven holdt i tilbörlig Stand; thi i Aaret 1331 hindrede det Grev Geert og hans Holster fra at trænge længere frem i Landet for at möde Kong Christopher II's Krigshær, hvorfor Slaget stod paa Loheden — og fra Margrethe den Stores og Erik af Pommerns Tid hörer man ikke noget om Dannevirke, skjöndt man med Föie kan antage, at baade Margaretha og Erik, der rundt omkring ved Slesvig og Slien anlagde faste Borge og Volde, vist ogsaa vilde have henvendt deres Opmærksomhed paa Dannevirke, saafremt Volden ikke havde svaret til sit Öiemed.

Tiderne forandrede sig nu snart i den Grad, at Dannevirke i Aarhundreder kun stod som et Minde fra fordums Dage. — I Krigen imod Sverrig lode de Keiserlige i Midten af 17de Aarhundrede gjöre et 200 Skridt

annos" passer paa Thyra Dannebod, men vel paa Margrethe. Et tilforladeligere Vidnesbyrd haves omtrent 50 Aar senere, nemlig i Presb. Brem., hvor det hedder, at Margrethe ved sit Værk adskilte Danmark fra „de düdische Lande"; skjöndt Forfatteren lader hende være Enke efter Valdemar I, saa sees dog let af Navnet Swarte Margrethe, som han tillægger hende, hvem der menes. De hos Westphalen III, col. 42 af Presb. Brem. tagne Ord lyde saaledes: Illis diebus ... quædam mulier dicta Nigra Margarita, Regina Daciæ ...... castrum Gottorpe munivit et ante illud magnum fossatum muratum, Denewerk vocitatum fieri procuravit incipiens a flumine Slige usque ad Fresiam procedendo, miro et ineffabili opere terram Daciæ ab Almanis concludendo. Fra 16de og 17de Aarhundrede haves Vidner nok, f. Ex. Br. Boisen, Cypræus, Thraziger, Dankwerth, Moller o. fl. Ogsaa et, sandsynligviis snart efter Margrethes Tid opstaaet Folkesagn om denne hendes Virksomhed turde maaskee yde sin Skjærv i saa Henseende.

langt Indskaar i Volden i Nærheden af Bustrup i Form af et Brystværn, og de samme Krigsfolk anlagde (eller udbedrede) i Aaret 1658 en femkantet, saakaldet Stjerneskandse i Nærheden af Öster-Kalegat, og besatte den med Kanoner. Hvorvidt Kong Frederik IV i Aaret 1700 gav Befaling til Voldens Udbedring, vides ikke med Bestemthed, men at Befalingen ikke blev udfört, er vist.

Saaledes maatte Dannevirke ved de sidste Aarhundreders Ligegyldighed og Tidens gradvise Ödelæggelse forfalde og næsten gaae i Glemme. Vel böd Kong Christian VIII, at der skulde fredes om Volden, og han lod den strax efter sin Regjerings Tiltrædelse opmaale og undersöge, men befæstet blev den ikke. I Foraaret 1848 blev der paa flere Steder gjort Indskaar for Artilleriet, og i Efteraaret 1850 blev Pladsen ryddet foran Volden, og denne selv blev forsynet med flere Skandser som Udenværker og et Jordbrystværn, men alt dette var af mindre Betydning og nedbrödes for en stor Deel igjen (s. nedenfor). Da hele Virket imidlertid 1859 atter er bleven opmaalt af kyndige Mænd, synes det at ville blive til Alvor med dets Istandsættelse og Befæstning. Dette vilde være endnu et uvisneligt Blad til vor folkekjære Frederiks Hæders- og Mindekrands i de kommende Slægter og turde maaskee bidrage til, at hans mandige og faderlige Ord: „Det skal ei skee!" ogsaa fik Gyldighed og Betydning for den uvisse Fremtid.

8. Medens Kurgraven, som vi ovenfor have seet, strækker sig i lige Linie fra Selk til Kurborg, slaaer Dannevirke flere Bugter og Vinkler, for saa meget som muligt at drage Fordeel af Landets naturlige Beskaffenhed. Voldens förste Hoveddeel löber saaledes fra Haddeby-Nor lige imod Vest-Nord-Vest til den nu udtörrede Dannevirke-Sö; den anden tager derfra Retningen imod Syd-Syd-Vest forbi Kurborg, og den tredie strækker sig i en krum og bugtet Linie imod Vest-Syd-Vest til Hollingsted. Herved er Volden

naturligviis bleven meget længere, end en lige Linie fra Haddeby til Hollingsted vilde have udgjort; — man kan regne dens hele Udstrækning til rigelig $2^1/_4$ Miil (s. nedenfor).

Som ovenfor bemærket, begynder Dannevirke ved Haddeby-Nor, eller rettere sagt ved den Vold, der i Form af en Halvkreds omgav den gamle Fæstning Oldenborg. — Denne Halvkredsvold, der ogsaa gjerne kaldes *Hesteskoen*, *Gaffelen* eller *Halvmaanen*, staaer endnu overalt i sin fulde Vælde. (S. Profil: „Halvkredsvolden ved Oldenborg" paa Plan III).

Den begynder i det höieste 8 Skridt fra den smalle Eng, der grændser ned til Noret og hyppigt overskylles af Bölgerne; Grundfladen, der oprindelig skal have været 100 Fod, er nu kun omtrent 70, da Ploven altid er kommen lidt nærmere; Höiden[1] varierer fra 30—36, Breden ovenpaa fra 20—30 Fod. Den nordlige Halvdeel er ikke forsynet med nogen Grav, men viser flere Opgange (for Militairet) udvendig, ligesom den sydlige Halvdeel, der har en snart bredere, snart smallere Grav foran, har Opgangene indvendig; disse Opgange hidröre fra sidste Krig.

Hvad Halvkredsvoldens specielle Udseende og Störrelse angaaer, da er Volden paa de förste 78 Skridt (d. e. paa

[1] Det bemærkes her een Gang for alle, at hvor det ikke udtrykkelig anderledes er sagt eller der ikke blot tales om en buet Ryg, der forstaaes ved „Höide" Skraaplanen, og ikke den absolute eller lodrette Höide. Denne forholder sig iövrigt til hin for *Halvkredsvoldens* og *Kæmpedæmningens* Vedkommende som 2 : 3; ved *Dobbeltvolden* stiller Forholdet sig omtrent som 2 : 5; for *Borgvoldens* Vedkommende er Forholdet omtrent som 1 : 2, idet det lavere Terrain imod Öst maa tages i Betragtning; ved *Valdemars-Muren* (imellem Vester-Kalegat og Kurborg) som 3 : 7 eller (paa andre Steder) som 6 : 11; for den Deel af *Krumvolden*, der strækker sig nærmest Morgenstjernen, er Forholdet omtrent som 1 : 3, nærmest Valdemars-Muren som 6 : 11.

den nordlige Halvdeel) lidt mindre, end paa de fleste andre Steder. Efter en Strækning paa 316 Skridt afbrydes den af Veien fra Vedelspang i en Længde af 16 Skridt; indenfor Halvkredsvolden havde vore Tropper en Artillerie-Stilling tværs over Veien, for at beherske samme, selv om Fjenden skulde trænge ind i Halvkredsvolden igjennem den sydlige, af Infanteriet dækkede Gjennemkjörsel; — selve Volden er paa et kort Stykke lidt demoleret ved Veikanten, idet Bönderne have benyttet en Deel af Jorden. — Ved Enden af en 470 Skridt lang Strækning, der böier fra Nord-Ost til Syd-Vest, stöder man paa en halvrund Infanterie-Skandse (fra sidste Krig), der ligger paa selve Volden og i dennes hele Brede; Buen vender naturligviis imod Syd; selve Skandsen er 11 Skridt dyb og har et Jordbrystværn, der er $1^1/_2$ Alen höit og ligesaa bredt. Omtrent 12 Skridt derfra, men terrasseformigt nedad, kommer man til en aldeles lignende, lidt mindre, ligeledes buet Infanterie-Skandse, der vender ud til en 17 Skridt bred Aabning i Volden, til hvilken man gaaer ned ad en 24 Skridt lang terrasseformig Skraaning. Öiemedet med disse tvende Skandser har aabenbart været, at hindre Fjenden fra at trænge ind imellem Hovedvolden, der begynder faa Skridt derfra, og Halvkredsvolden over et lille Engströg, der tilligemed en imod Öst löbende Bæk har bevirket Halvkredsvoldens Afbrydelse og det af samme indesluttede Lands Todeling. Da dette Engströg netop ved selve Voldene er meget vandrigt og sumpet, saa kan man vistnok antage, at der paa de omtalte 17 Skridt aldrig har staaet nogen Vold. — Paa den anden Side Aabningen, hvor Halvkredsvoldens sydlige Deel begynder, maa man atter stige 24 Skridt opad til Voldens Kam. Denne sydlige Deel har indvendig et fra den nordlige heelt forskjelligt Udseende, idet den næsten overalt har deels dybe, Voldens hele Brede gjennemskærende Indsnit for Kanoner, deels meget langstrakte Brystværn for Infanteriet, — alt fra sidste Krig. Saaledes træffer man efter de förste 50 Skridt paa et 8 Skridt

bredt Indskaar for Artilleriet og efter 63 Skridt paa en lignende, 10 Skridt bred Aabning. Efter en Strækning paa 130 Skridt er Volden gjennemskaaren næsten heelt ned til Bunden i 6 Skridts Brede; til Dækning af denne Aabning er der anbragt tvende Brystværn for Infanteriet, eet for hver Ende, og 12 Skridt lange; — det var her, at den saakaldte Gorms Skandse var anlagt (s. nedenfor). — Paa de fölgende 240 Skridt sees atter et Brystværn for Infanteriet; ved Enden heraf stiger man 18 Skridt ned til den her i det höieste 8 Skridt brede Vei fra Vedelspang; efterat man paa den anden Side Veien er stegen jevnt opad til Voldens Kam, stöder man paa de næste 230 Skridt atter paa et Brystværn eller Indskaar for Infanteriet. Desuden fandtes en Infanterie-Stilling tværs over Veien og til begge Sider af samme udenfor Halvkredsvolden. Man kunde altsaa beherske Veien baade udenfra og ovenfra selve Volden. Paa de sidste 56 Skridt findes der tvende mindre Indskaar, eet paa 12 og eet paa 6 Skridts Brede, det sidste for Kanoner. Halvkredsvoldens hele Udstrækning udgjör altsaa 1826 Skridt eller 2191 Alen, hvoraf Volden kun mangler paa 63 Skridts Længde.

9. Hvad Borgen eller Fæstningen Oldenborg[1] angaaer, da har den ligget paa den nordlige Deel af den Mark, der ved den omtalte Bæk deles i tvende Dele; men nutildags

[1] Dette Oldenborg maa ikke forvexles med det Oldenborg (i daglig Tale „Gammelborg" kaldet), der laa ved Sliens Munding og var opfört af Knud Lavard. Af denne Borg saaes der endnu i Begyndelsen af dette Aarhundrede en rundagtig, forvittret Muur imod Öst, der var 5—6 Fod höi og rigelig 240 Fod i Omfang; uden Tvivl var den en Levning af et rundt Taarn — formodentlig Borgens Hoveddeel, — der havde 80 Fod i Gjennemsnit. — Da Stormfloden den 19de December 1835 bortskyllede Sandet, som tildækkede Vestsiden, kom der en temmelig stor Strækning tilsyne ogsaa paa denne Side. — Muren er her paa sine Steder 6—7, paa andre 5 Fod tyk.

sees der ikke ringeste Spor af den; for omtrent 100 Aar siden fandt man endnu Levninger af dens Grundmure. — Et Spörgsmaal bliver det her, om dette Oldenborg er den samme Borg, der ellers kaldes Sachser- eller Markgreveborgen? De fleste Forfattere benægte denne Identitet og sige, at Markgreveborgen laa nord for Oldenborg paa en Höi ved Haddeby, for at Sachserne kunde have Öie med Byen Slesvig og tillige staae i Forbindelse med de sydlige Befæstningsværker ved Kurgraven, der jo vare i deres Magt. Jeg maa tilstaae, at jeg, indtil jeg fik seet og undersögt de locale Forhold, har været tvivlraadig i saa Henseende, idet jeg antog, at Sachserne ved at indtage Kurgraven naturligviis ogsaa indtoge det uden Tvivl allerede dengang existerende Oldenborg og her indrettede sig et fast Holdepunkt[1]. — Men denne Hypothese er ikke holdbar; thi flere hundrede Skridt nord for Oldenborg, i den nuværende Haddeby-Skov, stöder man paa en Vold, der umiskjendeligt har omgivet et Befæstningsværk. Der sees saaledes tvende parallele (dog ikke ganske lige), 300 Skridt lange og endnu 7—10 Fod höie og 12 Fod brede, fra Nord-Ost til Syd-Vest löbende Volde, der ved en 60 Skridt lang Endevold imod Nord-Ost ere forenede med hinanden, hvorimod den sydvestlige Endevold divergerer fra Hovedvoldene under en stump Vinkel, uden at dens Ender naae sammen. Ud- eller Indgangen fra og til Borgen har altsaa sikkert været imod Syd-Vest, medens denne selv imod Nord, Öst og Vest, altsaa imod de Egne, hvorfra Sachserne kunde vente at blive angrebne af de Danske, deels var beskjermet ved de omtalte Volde, deels ved höie og bratte

Næsten hele Muurværket bestaaer af Granitkvadre paa 12—14 Tommer i Quadrat. Paa den vestlige Side viser Muren sig endnu lige og glat, med en Höide af 6—7 Fod.

[1] At O. Worm omtrent har haft samme Tanke, sees af hans Mon. Dan. I, 5 p. 335, hvor det hedder: Ab Henrico Aucupe (qui Marchionatum Sleswicae et Daniæ limitem constituit, inque eum finem castrum Oldenburg extrui curavit) victus. . . .

Skrænter ned imod Slien og dens Arme. Ved Eftergravning er man tidligere stödt paa flere Levninger af Borgens Grundmuur. Af synderlig Vigtighed og Styrke kan denne Sachserborg dog neppe have været; thi det maatte jo være aldeles umuligt for Sachserne i Löbet af 2—3 Aar baade at bygge en stærk Fæstning og anlægge en Colonie eller vel endog en lille Kjöbstad i Nærheden af samme. Det var nemlig först i Aaret 935, at Henrik Fuglefænger indtog Kurgraven og begyndte paa Anlæggelsen af den sachsiske Colonie; men naar nu baade den saakaldte Markgreve og hans Folk nedhuggedes og Colonien ödelagdes i Aaret 938, og de vistnok i Mellemtiden ideligen foruroligedes af de Danske, saa vil man let indsee, at Sachserne i det höieste have kunnet opföre et Castel. — Selv om man med Huitfeldt og Suhm sætter Aaret 944 som det, da Markgrevskabet gik til Grunde, saa vilde 7—8 Aar ikke engang være tilstrækkelige til storartede Foretagender, især i Fjendeland, hvor Tilveiebringelsen af Bygningsmaterialier m. m. maatte være forbunden med store Vanskeligheder. — Hvad der her er sagt om Henrik Fuglefængers Markgrevskab og Colonie, gjælder i lige Maade om Ottos; thi efter den almindelige Antagelse indtog han först Dannevirke i Aaret 976 (s. ovenfor), men hans Borg og Colonie siges allerede at være ödelagte Aar 982.

Iövrigt maa jeg, hvad det saakaldte Markgrevskab etc. angaaer, bemærke, at det först var Adam af Bremen, der omtrent 150 Aar efter Fuglefængerens Tid paa anden Haand (— han havde hört det af en dansk Biskop —) beretter os om Henriks nordiske Felttog og Markgrevskab ved Slesvig; de samtidige tydske Skribenter, f. Ex. Luitprand, Wittichind af Corvey og Dithmer af Merseburg vide ikke noget derom. Det Hele er altsaa muligviis en Forvexling med det, der skete under Otto; thi han skal efter Dithmer af Merseburgs Beretning virkelig have anlagt en Colonie og Borg ved Slesvig. Forresten havde det hele Markgrevskab ikke Stort at betyde; thi det bestod kun i Sachsernes egen Colonie og i

det höieste i den ufrugtbare og ubeboede Hedestrækning, der laa imellem Dannevirke og Eideren, og selv denne Strækning tilligemed den ödelagte Borg afstod Conrad II Aar 1027 til Knud den Store (jfr P. G. Thorsen, Slesvigske Stadsretter p. 16 o. fl.).

Man kan vistnok med god Grund nævne Götrik som den, der har anlagt Oldenborg. Jeg har nemlig forhen omtalt, at Haddeby-Nor i gamle Dage laa aabent imod Slien og var seilbart, og ligeledes, at Götrik sandsynligviis flere Gange med sin Flaade seilede opad Slien til Slesvig; men hvad var da naturligere, end at han lagde Flaaden ind i det brede, et Bassin lignende Haddeby-Nor, hvor den kunde ligge temmelig sikker? Ligesaa naturligt er det imidlertid ogsaa, at han til yderligere Beskyttelse for Krigsflaaden og for de Handelsskibe, der her sögte Ly imod Stormen og Fjenden, omtrent ved Norets Udlöb anlagde et Befæstningsværk. Muligviis har han ogsaa ved samme villet sikkre sig og en Deel af sin Hær et fast Holdepunkt, hvorfra han kunde flygte ud paa Skibene i Tilfælde af, at Kurgraven indtoges af Fjenden [1].

Jeg kommer nu til et Spörgsmaal, der er blevet ligesaa forskjelligt besvaret, som hint om Oldenborg og Sachserborgen, men som, takket være Prof. Thorsens fortrinlige Forbemærkninger til „De gamle slesvigske Stadsretter" (Kjöbenhavn 1855), nu har fundet sin endelige Afgjörelse, — det er nemlig Spörgsmaalet om, hvorvidt Byen Slesvig eller Hedeby i Oldtiden har ligget paa den söndre Side af Slien ved Haddeby, maaskee indenfor Halvkredsvolden eller vel

[1] Dersom man turde overföre vor Tids Terminologier paa Datidens Forhold, kunde man kalde denne Stilling for venstre Flöis Retraitlinie (s. nedenfor om vor Armees Stilling ved Dannevirke 1850); de Krigsfolk derimod, der fandtes længere imod Vest (ved Kurborg), maatte enten trække sig tilbage til de Skove, der strakte sig flere Mile i Omkreds imod Nord, eller söge over til Hollingsted for derfra at slippe bort.

endog syd for samme? Det er ikke min Hensigt at anföre de sandsynlige og usandsynlige, ja urimelige Grunde, man har anfört til Gunst for hin Paastand — en Paastand, der især er bleven forfægtet af den tidtnævnte Pastor Outzen i Breklum; — men Sagen har for saa vidt Interesse for os ved nærværende Afhandling, som baade Halvkredsvolden og Oldenborg derved unægtelig vilde faae en langt större Betydning. — Det lader sig imidlertid baade „ved historiske Data og andre ligesaa vægtige Grunde, hentede fra Beskaffenheden af forskjellige Localiteter (f. Ex. at Slesvig By bestandig har hört til Strustrup Herred, hvilket ikke vilde været Tilfælde, ikke alene naar dens Plads havde været syd for Slien, men ei engang, om den havde været lidt sydligere, end den er —, at den af Ansgar opförte Mariekirke ikke kan have været nogen anden, end Marie-Kirken paa Holmen ved Slesvig etc) — godtgjöre, at Slesvig By ikke kan have staaet paa noget andet Sted, end paa den Plads, hvor navnlig den gamle Deel af Staden findes den Dag idag" (jfr Thorsen, især p. 13 o. fl.).

Fæstningen Oldenborgs Bestemmelse indskrænker sig altsaa til det ovenfor Anförte, ligesom Halvkredsvolden vistnok især har haft til Öiemed, at holde Fjenden ude fra Fæstningen og Krigshavnen [1]. Iövrigt er Halvkredsvolden uden Tvivl ligeledes anlagt af Götrik eller hidrörer i hvert Tilfælde fra samme Tid, som det övrige Dannevirke. At nogle antage den for at være opfört af Sachserne imod de Danske, er ikke saa forunderligt, naar man betænker, at man endog har villet erklære baade Kurgraven og Danne-

[1] Skulde Haddeby-Kirke muligviis netop være bleven opfört paa dette Sted imellem Slien og Haddeby-Nor, hvor der ellers ingen Huse findes, for ligesom at ligge i Læ af Oldenborg og Halvkredsvolden? Og har den maaskee oprindelig været bestemt for Besætningen og for den By, der i Nærheden snart efter opstod under Navnet Bustrup?

virke for Tydskernes Værk: et Hjernespind, som kun Uvidenhed kan have opfundet [1].

[1] At Halvkredsvolden i det mindste maa være ligesaa gammel, som Kæmpedæmningen, fremgaaer deraf, at denne i Tilfælde af, at hin var yngre, da vilde være bleven fört heelt ned til Haddeby-Nor tværs over det af Halvkredsvolden (senere) indesluttede betydelige Stykke Land. Men, spörges der, fra hvilken Tid hidrörer da Kæmpedæmningen? Man har nemlig opkastet det Spörgsmaal om ikke Kæmpedæmningen og Oldenborg, overhovedet Dannevirkes nordlige Deel skulde være bleven opfört af Margrethe Springhest, efter at Gottorpdæmningen var bleven anlagt, og Sliens Arme altsaa ikke som tidligere havde frit Löb lige til Thyraborg? — Meget taler imidlertid for, at saavel den nordlige Deel af Dannevirke, som den sydvestlige forbi Kurborg ganske vist hidrörer fra Thyra Dannebod. Uden at beraabe mig paa Cypræus, der jo ligefrem siger, hvem Thyra overdrog enhver Deel til Opförelse, — eller paa Meyers Kort til Dankwerth fra 1154 (altsaa fra en Tid, da Valdemar I og Margrethe Springhest ikke havde bygget noget paa Dannevirke), paa hvilket den nordlige Deel fuldt saa vel som de övrige Dele findes afsat —, eller paa Saxo (jfr ogsaa Pet. Olai, Langeb. tom. I p. 117), der som Absalons Skriver og Fortrolige uden Tvivl ikke blot vidste god Besked om Dannevirkes Udbedring af Valdemar I, men ganske vist ogsaa kjendte dets Beliggenhed og Udstrækning, og som ikke vilde have sagt, at Thyra lod Dannevirke opföre fra Östersöen ved Slesvig til Vesterhavet, dersom han ikke havde antaget, at Dannevirke stod i Relation til Östervolden, eller vidst, at Volden paa hans Tid strakte sig fra Slesvig (altsaa ikke fra den 3/4 Miil fra den gamle By liggende Dannevirke-Sö) vesterpaa — saa Dannevirke altsaa maa have haft samme Udstrækning lige fra Thyras Tid af, efterdi ingen af de mellemliggende Regenter kan have opfört denne Hoveddeel, — eller paa den Omstændighed, at den allerede paa Svend Tveskægs Tid til Leir og Begravelsesplads nord for Kurgraven liggende Mark ogsaa dengang synes at have været begrændset af Kurgraven og Dannevirkes nordlige Deel (de mange Gravhöie og de trende her fundne Runestene synes at tale derfor), saa Kæmpedæmningen maa have existeret paa hin Tid, — eller derpaa, at jeg i Vester-

10. Den Deel af den egentlige Dannevirkevold, der strækker sig fra Halvkredsvolden til den nu for en stor Deel

Enden af Dobbeltvolden (d. e. en Fortsættelse af Kæmpedæmningen, altsaa en Deel af Dannevirkes nordlige Deel) troer at have opdaget Spor af Kul paa et Sted, hvor Volden tildeels er udjevnet, hvilket tyder paa, at i det mindste Dobbelt-Volden (dog kun den ene af de tvende Volde) existerede paa Harald Blaatands Tid, skal jeg kun bemærke, at de tydske Keisere og Svend Grathe langt lettere vilde have kunnet sætte over Slien vest for Slesvig, hvor den især ved den nutildags saakaldte „Pulvermühle" (i Nærheden af Annettehöi) maa have været meget smal og grundet, end indtage Dannevirke, dersom ikke sammes nordlige Deel havde hindret dem i at trænge saa langt frem. Man har rigtignok indvendt, at den Sidevold, der löber imod Nord-Ost fra Dobbeltvolden ned imod Annettehöi muligviis kan være ældre og hidröre fra Thyra, — men det lader sig let bevise, at den er yngre; thi den skyder sig ud fra Dobbeltvolden og en Arm af den böier atter over imod samme, — dertil kommer, at dens hele Udseende ikke tyder paa, at den har været af nogen Betydenhed; sandsynligviis har den kun skullet tjene til at stötte Dobbeltvolden og afgive en Slags Retraitlinie. — Ligeledes maa man huske paa, at de gamle Forfattere, navnlig Margrethes Samtidige, ikke godt kunde have bevaret en saa haardnakket Taushed i saa Henseende, dersom Margrethe virkelig fra Grunden af havde ladet en af Dannevirkes mest imponerende Dele opföre, og det en Deel, der laa ligeoverfor Byen Slesvig. — At der ikke kan tænkes paa Valdemar I, forstaaer sig af sig selv (jfr Svend Aagesen og Saxo paa vedkommende Steder). — Naar man altsaa vistnok med god Grund tör henföre Kæmpedæmningen og Dobbeltvolden til Thyra, saa bliver Spörgsmaalet atter, om Halvkredsvolden hidrörer fra samme Tid, eller om den er ældre? — Alt vel overveiet, troer jeg at maatte paastaae det sidste. Det maatte nemlig synes underligt, om Thyra paa dette afsides liggende Sted vilde have omgivet en Borg med en saa vældig Vold, da den Borg, der fik Navn efter hende, og som paa Grund af sin Nærhed ved Voldens Hovedgjennemgang dog var langt mere udsat for fjendtlige Angreb, end Oldenborg, kun var beskyttet ved en Grav og et Par mindre Volde

udtörrede Bustrupsö og omtrent 1200 Alen paa den anden (vestlige) Side af samme, kaldes Kæmpe- eller Jætte-

foran; thi at Halvkredsvolden iblandt andet ogsaa har skullet beskytte den udenfor dens Grændser liggende Borg, er vistnok udenfor al Tvivl. Men hvad der endnu er vigtigere, er den Omstændighed, at Halvkredsvolden (og Oldenborg) aabenbart ifölge sin Beliggenhed og Beskaffenhed — den er nemlig lukket imod Landsiden, men aaben imod Söen — maa være bleven anlagt med særligt Hensyn til en Forbindelse med Havet. Alt tyder paa, at der her i gamle Dage maa have været en Krigshavn, — et Udskibningssted for de Tropper, der kom fra andre Dele af Riget, navnlig fra Öerne, — muligviis ogsaa et Oplagssted for Proviant og andre Livs- og Krigsfornödenheder baade for Flaaden og for Hæren, — et Sted, hvor Forbindelsen især med Kurvirke kunde vedligeholdes, og hvorfra man i Nödstilfælde kunde slippe bort med en Deel af Hæren m. m., saafremt Fjenden skulde indtage de sydligere Befæstningsværker. Men netop denne Halvkredsvoldens Betydning som Krigshavn taler for Götrik som Voldens Bygherre.

Jeg kan ikke slutte denne Anmærkning, uden at tilföie, at den ellers saa kritiske Outzen baade antog Oldenborg, Halvkredsvolden og Sachserborgen for et Værk af Sachserne, medens dog den Omstændighed, at Halvkredsvolden er aaben imod Havet, der beherskedes af de Danske, og forsynet med en Grav paa den söndre Arms söndre Side, altsaa imod Sachsernes Hjem, burde have sagt ham det modsatte. Outzens egne Ord (s. hans Alterthümer p. 257) lyde saaledes: „Hieraus (d. e. af en af Commandant Wolf i samme Retning udtalt Mening) scheint zu folgen, dass das Markgrafenschloss oder Sachsenburg, welches vielleicht doch eine strenge Aufsicht oder einige Herrschaft über Schleswig hat ausüben sollen (— man vil erindre, at Outzen antog, at Slesvig i Oldtiden tildeels laa indenfor Halvkredsvolden —), zu Einer Zeit mit Oldenburg erbaut sein möge .... Und wenn auch, wie viele meinen, Otto I die Markgrafschaft nicht wieder aufgerichtet, sondern unter gewissen Bedingungen, besonders zum Vortheil der christlichen Religion, wie Krantz sagt, passus est antiquari: so hat doch Otto II, wofern das Schloss (d. e. Sachsenburg) zerstört worden und geblieben, die Ol-

dæmningen (fortydsket Riesen- eller Resendamm), en Benævnelse, der er bleven den tildeel paa Grund af dens betydelige Höide, men som i vore Dage kun passer paa det Stykke, der ligger imellem Rendsborg-Landeveien og Bustrupsö, og paa en Deel af det ovenfor nævnte Stykke paa den anden Side af samme.

Hvad Kæmpedæmningens specielle Udseende angaaer,

denburg mit einem so starken Walle umringen lassen, der noch bis auf den heutigen Tag fast in seiner völligen Kraft dasteht". — Men hvorledes vilde Outzen kunne forklare sig den Omstændighed, at den egentlige Dannevirkevold ikke begynder ved selve Noret, men midt paa Buen af Halvkredsvolden, naar han antog, at denne hidrörer fra Otto II, men at Thyra 30—40 Aar tidligere lod Kæmpedæmningen opföre?

Det er iövrigt en vanskelig Sag i vore Dage at afgjöre, hvad der bör tillægges de enkelte Personer, der have opfört eller restaureret Oldtidens Befæstningsværker, efterdi de ældre og ældste Forfattere ikke kjende noget til de enkelte Deles Benævnelser. For at have et nogenlunde sikkert Grundlag for sin Anskuelse, maa man ikke blot saavidt muligt kjende vedkommende Personers Historie, men ogsaa lægge Mærke til de Tidsforhold, under hvilke de levede, og navnlig til den naturlige Beskaffenhed af det Terrain, hvor Befæstningsværkerne i Oldtiden bleve opförte. — Det Resultat, jeg i saa Henseende er kommen til, er, at Östervolden hidrörer fra den forhistoriske Tid, men at den blev restaureret af Götrik; — det samme gjælder om Kurgraven, kun at Thyra muligviis endnu senere lod den sætte istand midlertidigt, för Dannevirke reiste sig. — Hvad Dannevirke angaaer, da mener jeg, at Halvkredsvolden og Oldenborg ere Götriks Værk; Kæmpedæmningen og den ene af Dobbeltvoldene opförtes af Thyra, men udbedredes af Margrethe Springhest, der ligeledes lod den anden af Dobbeltvoldene og Sidevolden opföre. — Borgvolden er Thyras Værk; den Strækning, der nu kaldes Valdemars-Muren, hidrörer qua Vold fra Thyra, qua Muur fra Valdemar I. — Krumvolden hidrörer tildeels fra Thyra og Harald Blaatand, men i sin Heelhed fra Margrethe Springhest.

da savne vi her for en Deel den Eensartethed, der gjör Halvkredsvolden saa storartet og interessant. Det forhen omtalte Engströg, der paa Midten af Halvkredsvolden bevirkede en Afbrydelse af samme, og som foran ligner et Bassin, har ogsaa gjort, at selve Dannevirke er afbrudt (maaskee sunket?) i 16 Skridts Længde. Paa de förste 106 Skridt, hvor et Brystværn for Infanteriet og et Par Indskaar for Kanoner fra sidste Krig findes anbragte paa Volden, er denne omtrent 30 Fod bred, men kun 6—8 Fod (lodret) höi; derimod hæver den sig strax paa de fölgende 284 Skridt til en Höide af 24 Fod paa Skraaplanen, hvorimod Breden er mindre: 20—26 Fod; formodentlig har man afgravet en Deel af selve Voldens Fod for at udfylde Graven; thi hverken her eller paa den fölgende Strækning til Bustrupsö sees Spor af denne. Paa de fölgende 113 Skridt, der stöder op til den 26 Skridt brede Landevei fra Slesvig til Rendsborg, blev Volden næsten aldeles udjevnet i sidste Krig, — her var dengang en Deboucher for Cavallerie. Voldens Brede sees paa dette Sted tydeligt at have været 80—90 Fod. — Paa den anden Side af Veien kommer man til den egentlige Kæmpedæmning, der paa de förste 208 Skridt har det forhen omtalte Indskaar af de Keiserlige fra Midten af 17de Aarhundrede; da dette Brystværn imidlertid i Aarenes Löb var demoleret, blev det atter sat istand af vore Tropper efter Slaget ved Isted. Voldens Brede paa Kammen er ikke saa betydelig (10 Fod), efterdi Indskaaret er meget bredt og dybt; den lodrette Höide imod Syd, hvor der er gravet en Deel af Skraaplanen, udgjör 18 Fod. — Rendsborg-Chausseen og et paa selve Voldens Plan for faa Aar siden bygget Fattighuus for Haddeby-Sogn, saavel som en til samme förende Vei har afbrudt Volden i en Længde af 168 Skridt. Herfra og ned til Bustrupsö findes der overalt et i sidste Krig opfört, 9 Alen bredt og $1^1/_2$ Alen höit Brystværn for Infanteriet, saavel som flere Indskaar for Kanoner; selve Voldens Længde belöber sig paa denne Stræk-

ning til 564 Skridt, foruden en 90 Skridt lang, terrasseformig Nedgang til Söens tidligere Bassin; Volden er overalt (Brystværnet iberegnet) 30 Fod bred, Höiden (paa Skraaplanen) varierer fra 24—27 Fod.

Förend jeg gaaer videre i Beskrivelsen af den egentlige Vold, maa jeg nærmere omtale en bueformet Sidevold, der, saavidt jeg veed, aldrig har været beskreven, og ei heller findes paa noget af de nyere og nyeste Kort, jeg har end ikke hört den omtale, saa den sikkert har været betragtet som aldeles udjevnet, ligesom alle de Tværvolde, der findes paa Dankwerths Kort imellem Kur- og Dannevirke. Det eneste Sted, jeg har seet den antydet, er paa et Kort fra 1757, som ledsager Danske Atlas t. VII; men det er först efter gjentagen Sögen lykkedes mig at komme paa dens rette Spor. — Denne krumme Sidevold strækker sig syd for Halvkredsvolden, overalt i rigelig 400 Skridts Afstand fra denne. Den tager sin Begyndelse fra selve Dannevirke (Kæmpedæmningen) af paa det Sted ved den gamle Rendsborg-Landevei, hvor Hovedvolden er udjevnet paa 113 Skridts Længde, og kan forfölges langs med Veien, overalt hvor denne krummer sig jevnt, men forlader den omtrent paa Midten af Buen, for, sin regelmæssige Krumning tro, at tage Retningen lige imod Vedelspang. Paa de förste 100 Skridt er den næsten ukjendelig, hvorfor den, der önsker at gjöre sig nærmere bekjendt med den, gjör bedst i at forfölge den fra Vedelspang af. Stort tydeligere er den heller ikke paa de fölgende 150 Skridt, hvorimod den derfra i en Strækning af 750 Skridt sees ganske tydeligt som en 14—15 Skridt bred og 4—5—6 Fod höi buet Ryg, gaaende langs med Diget eller (længere imod Öst) tværs over Agrene til den ovenfor omtalte Vei, der, gjennemskærende Halvkredsvolden, ved Vedelspang stöder til den gamle Rendsborg-Landevei. Paa den anden Side Veien er den atter mindre tydelig i 50 Skridts Længde, men sees dernæst paa en Strækning af 30 Skridt med betydelige Di-

mensioner, nemlig med en Höide af mindst 16 Fod og 20 til 22 Fod bred. Det var dette Stykke, jeg först blev opmærksom paa, men som jeg i Begyndelsen holdt for en tildeels udjevnet eller afgravet Kæmpehöi, hvoraf de nærmeste Omgivelser ikke have faa at opvise. Paa den anden Side af den lille Sidevei, der böier af til de nordligste Huse i Vedelspang, saae jeg imidlertid, at jeg havde taget Feil, og at det var en Vold, hvis övrige, forhen beskrevne Deel jeg da med Lethed opdagede. Ved at trænge sig igjennem et meget tætslynget Tjörnekrat og andre Buskvæxter vil man nemlig paa den anden (d. e. den östlige) Side af Veien see Voldens Fortsættelse i en Længde af 60 Skridt lige ned til det Engströg, der staaer i Forbindelse med Haddeby-Nor. Volden, der her endogsaa synes at have været dobbelt, er overalt 12—14 Skridt bred og omtrent 10—12 Fod höi. Den har forresten ikke alene stöttet sig til dette Engströg og derved tillige til Noret, men ogsaa afsat en Arm fra Vedelspang lige i nordlig Retning ind imod Halvkredsvolden. Denne Arm skyder sig ud fra den egentlige Sidevold, 50 Skridt fra sammes Öst-Ende, og kan forfölges i en Længde af 60 Skridt, men afbrydes da af et lille Vandlöb og er paa de næste 130 Skridt aldeles udjevnet. Ved Enden heraf kan man atter forfölge den (langs med Veien) paa 80 Skridt, men den er fuldstændig udslettet paa de sidste 130 Skridt. Retningen viser dog, at den er stödt til Halvkredsvolden paa Östsiden af den Aabning, der findes her, og hvorigjennem Hovedpassagen gik til Slesvig ad den over Slien ved Maageöen anlagte Dæmning. Dette er af Vigtighed for at kunne bedömme Tiden for den hele Sidevolds Anlæggelse, saavel som sammes Öiemed. Da Volden nemlig ligger öst for den ofte omtalte gamle Landevei til Rendsborg fra Frederiksberg eller Gottorp og ligeledes (dog kun med den ene Arm) öst for den endnu ældre Vei til Ekernförde (og Rendsborg) igjennem Halvkredsvolden fra Altstaden, saa denne sidste Vei ligger imellem Sidevoldens Endepunkter, nærmest

det östlige, saa er det klart, at den förste Vei endnu ikke har existeret, da Volden blev anlagt, og at denne vistnok for en Deel har skullet dække den sidstes Gjennemgang ved Halvkredsvolden, tildeels dog vel ogsaa tage Hensyn til den Aabning paa selve Halvkredsvolden, der findes midt paa Buen, hvor Kæmpedæmningen begynder (s. ovenfor). Volden maa altsaa have været anlagt för Margrethe Springhests Tid, da det var Hertug Erik, der anlagde den mindre Gottorp-Dæmning, og derved ad denne Vei aabnede Passagen imod Syd, hvorved Dæmningen over Slien ved Maageöen blev overflödiggjort og snart forfaldt. At gjætte paa nogen bestemt Person fra Thyra Dannebods Tid af indtil Midten af det 13de Aarhundrede, vilde dog vist være spildt Umage.

Hvad den saakaldte Mosedæmning angaaer, da har den været et Forbindelsesled imellem begge Kæmpedæmningens Ender over den nu paa dette Sted udtörrede Bustrupsö og maa altsaa være yngre, end det övrige Dannevirke, da Söen i Oldtiden gik længere op i Landet. Jernbanens Terrain (d. e. Sidebanens fra Slesvig til Klosterkro), der findes ved sammes Vest-Ende, iberegnet, er Mosedæmningen 406 Skridt lang, men paa nogle faa Rudera nær, der endog tildeels hidröre fra sidste Krig, aldeles forsvunden. Det er imidlertid udenfor al Tvivl, at Mosedæmningen til sin Tid har været dobbelt; thi 86 Skridt nordligere findes der en 16 Skridt bred og 6 Fod höi buet Ryg, der paa en Længde af 42 Skridt löber parallelt med hine Levninger, og som tydelig sees at have været fortsat ved begge Ender.

Efterat man ved den vestlige Ende af Mosedæmningen atter er stegen 90 Skridt op ad et terrasseformigt Höidedrag til Voldens Kam, — der her tager sig ud som en uhyre Ryg med en Dal paa hver Side — taber denne vældige Höide sig lidt efter lidt paa de förste 110 Skridt, saa Volden ved en 7 Skridt bred Vei (imellem Slesvig og Byen Store-Dannevirke) og paa den anden Side af samme har et mere eensartet Udseende med en omtrent 10 Fod bred og

2—4 Fod dyb Grav foran, der dog for det meste er forvandlet til Eng; et Dige og et frodigt Hegn, samt hist og her lidt Buskværk eller sparsomt Krat iagttages paa denne Deel af Volden, medens Dannevirke ellers næsten overalt ligger frit og kun er bevoxet med Græs eller Lyng. Höiden paa denne 860 Skridt lange Strækning er imod Syd overalt ca. 20 Fod; Breden i Gjennemsnit 10 Fod [1]. — Imellem denne Deel af Kæmpedæmningen og Dobbeltvolden er Virket tildeels udjevnet og bragt under Ploven paa 130 Skridts Længde.

Den anden Deel af Dannevirke: Kæmpedæmningen med „Mosedæmningen" har altsaa en Længde af 3178 Skridt eller 3816 Alen. — Heraf er Volden udjevnet paa Grund af

Vei-, Chausee- og Jernbane-Anlæg	235	Skridt,
bragt under Ploven og manglende (el. sunket)	259	—
bestaaende i enkelte Rudera	372	—
fuldstændig, meget bred, men kun 6—8 Fod (lodret) höi	106	—
fuldstændig, snart med Grav, snart uden Grav, med en Höide, der varierer fra 20—27 Fod	2206	—

11. Vest for Kæmpedæmningen er Dannevirke betydelig lavere, men paa Sydsiden forsynet med en anden mindre Vold, der atter har haft en nutildags ukjendelig Grav foran. Volden förer Navnet Dobbeltvold og tager sig ud som tvende langstrakte Rygge, med et Mellemrum af omtrent 15 Fod; deres Brede ovenpaa udgjör omtrent 17 Fod, hvorimod Höiden i Midten (d. e. altsaa den lodrette Höide) i det höieste belöber sig til 8 Fod (s. Profil: „Dobbeltvolden" paa tab. III). Efter 454 Skridts Længde afbrydes de (især) af en meget bred Vei ved Store-Dannevirke (d. e. Veien, der förer fra

[1] Ogsaa her, saavel som paa Dobbeltvolden, havde vi en Infanterie- og Artillerie-Stilling i Sommeren 1850 (s. nedenfor). Brystværn og Indskaar sees dog ikke længere.

Öster-Kalegat til Gottorp), i det hele paa 79 Skridts Længde; paa de förste 100 Skridt af de 400 Skridt, der ligge imellem Veien og Dannevirkesö, er den ene af Dobbeltvoldene bragt under Spaden og benyttes til Have. — Den tredie Deel af Dannevirke: Dobbeltvolden har altsaa en Udstrækning af 933 Skridt eller 1116 Alen, hvoraf Volden kun er udjevnet paa 79 Skridts Længde.

12. Omtrent 200 Skridt öst for den tidt omtalte Dannevirkesö skyder der sig en betydelig Sidevold ud fra Dobbeltvolden imod Nord-Ost, henimod den Arm af Gottorp-Engene, der strække sig vest for „Erdbeerenberg". Denne Sidevold, der viser sig som en langstrakt Ryg og deels ligger frit, deels er bevoxet med et frodigt Hegn, er 40—48 Fod bred ved Grundfladen og omtrent hævet 8 Fod i Midten over den tilstödende Mark. Dens Længde udgjör 1980 Skridt, af hvilke den paa de förste 1400 löber lige imod Nord-Ost, hvorimod den paa de sidste 580 Skridt böier af i mere nordlig Retning og ender ved et Teglværk, der i Nærheden af „Pulvermühle" og „Annettehöi" ligger umiddelbart ved den ovenfor nævnte Deel af Gottorp-Engene. Paa den förste Strækning sees ingen Grav foran, men derimod paa den sidste, især hvor Terrainet skraaner nedad. — Prof. Worsaae formoder, at denne Sidevold skulde beskytte Byen Slesvig; — men dette kan efter min Anskuelse ikke have været dens Öiemed, da den ender et Par tusind Skridt vest for samme og altsaa, dersom den nordlige Deel af Dannevirke indtoges, laa for langt til Siden, og, saafremt den syd-vestlige Deel toges, da lettelig kunde omgaaes. — Jeg troer snarere, at den er anlagt paa en Tid, da den sydvestlige Deel af Dannevirke, d. e. Borgvolden, Valdemars-Muren og Krumvolden, ansaaes for stærk nok til at trodse et fjendtligt Angreb, hvorimod den nordlige Deel, især Dobbeltvolden, var mindre stærk, og Slien, der nu endte ved Gottorp-Dæmningen, vest for Gottorp, især ved „Annettehöi" langtfra

alene kunde opholde en Fjende: — altsaa paa Margrethe Springhests Tid og uden Tvivl af hende; — Hensigten med Sidevolden har altsaa været, at hindre Fjenden fra at trænge ind i selve Landet, selv om han skulde indtage den nordlige Deel af Dannevirke. Volden skulde fölgelig afgive en Slags Retraitelinie, der overalt stöttede sig til de Engstrækninger og Moser, der staae i Forbindelse med Moserne og Kjærene ved Gottorp.

Omtrent der, hvor denne Sidevold böier af i en mere nordlig Retning, altsaa 580 Skridt fra dens Endepunkt ved „Pulvermühle", kan man, dog kun med megen Vanskelighed spore endnu en Sidevold, der har strakt sig langs med Gottorp-Engene, snart paa selve den höie Skrænt, snart paa Skraaningen, löbende först imod Vest, derpaa böiende af imod Syd-Vest og endelig gaaende i syd-östlig Retning over Sidevolden til Dobbeltvolden. — Det er gaaet denne Vold som den ovenfor omtalte krumme Sidevold udenom Halvkredsvolden: den findes kun antydet paa Kortet fra 1757, men har iövrigt aldrig været beskreven eller omtalt. Det hele Terrain har tidligere været bevoxet med Skov og formodentlig har dennes Rydning afstedkommet Voldens totale Ödelæggelse; thi, som sagt, det er kun med Nöd og neppe at man kan forfölge dens Spor. Paa de förste 240 Skridt er den saaledes næsten aldeles udjevnet, men herfra kan den i en Længde af 90 Skridt forfölges lettere, nemlig som en 14—15 Skridt bred buet Ryg, der löber tværs over en Mark, hvor Skoven endnu kun har været udryddet et Par Aars Tid. Ved en lille Bi- eller Markvei (der for Enden af denne Mark förer ad Pölskoven til, forbi et Par for nylig anlagte Teglværker) sees Voldens Spor ret kjendelig paa Hegnet eller rettere sagt Diget, der höiner sig bueformet i Veiret. Paa den anden Side Veien er den igjen meget utydelig i en Længde af 80 Skridt. Ved Enden af dette Stykke findes en temmelig dyb og bred Klöft eller Dal-Sænkning, gjennem hvilken en Bæk har sit Löb til Gottorp-

eller Pöl-Engene. Herfra spores den ligeledes kun meget svagt paa 400 Skridts Længde til en lignende, men mindre Dal-Sænkning, hvorimod den paa de følgende 100 Skridt, de sidste i syd-vestlig Retning, sees noget tydeligere. Herfra har Volden böiet af imod Syd-Ost og kan nu forfölges, först paa 74 Skridts Længde i lige Linie, og derpaa i en Længde af 200 Skridt i Bueform, langs med en lille Bugt af den tidligere Dannevirke-Sö. — Efter en Strækning paa 58 Skridt, hvor Volden er gaaet langs med et mindre Vandlöb, der udgyder sig i den omtalte Bugt, er ethvert Spor udjevnet paa den 250 Skridt lange Strækning, der endnu er tilbage, inden Volden atter er stödt sammen med den egentlige Sidevold, omtrent 530 Skridt fra dennes Sydvest-Ende. Fra Sidevolden til det Sted paa Dobbeltvolden (omtrent ved dennes Öst-Ende), hvor den er stödt sammen med denne, er der ligeledes en Afstand paa 530 Skridt, hvoraf den kun kan spores paa 200 Skridts Længde, nemlig umiddelbart op til den Vei, der gaaer fra Gottorp eller Frederiksberg igjennem Hovedgjennemgangen ved Store-Dannevirke. Voldens hele Længde har altsaa udgjort rigelig 2000 Skridt. Efter en Profil paa Kortet fra 1757 har den dengang taget sig ud som trende bueformede Rygge.

Den Omstændighed, at Volden skyder sig ud fra den egentlige Sidevold, og at den strækker sig deels paa Skrænten, deels paa Skraaningen langs med Gottorp-Engene, kan nogenlunde hjælpe os til at bestemme Tiden for og Öiemedet med dens Anlæggelse. Af det förste fremgaaer nemlig, at den enten er samtidig med eller yngre end Sidevolden, d. v. s. at den enten er anlagt af Margrethe Springhest eller efter hendes Tid. Af den anden Omstændighed sees, at den er anlagt for at hindre en Fjendes Overgang fra Nord og Vest paa de Steder, der efter Gottorp-Dæmningens Anlæggelse og den heraf fölgende Udtörren af flere Sö- eller Mosepartier imellem denne og Dannevirke-Söen, ikke vare vanskelige at komme over [1]. Det Angreb, denne Vold har

skullet afböde, maa altsaa tænkes at skulle skee fra en anden Kant, end det, den egentlige Sidevold var anlagt til at afværge; thi *denne har Graven imod Syd.* Er Volden altsaa anlagt af Margrethe paa samme Tid som den anden, da kan dens Öiemed ikke have været at hindre en sydfra kommende Fjende fra at trænge höiere op i selve Landet, men den maa være anlagt imod en, Stillingen omgaaende Fjende *til Værn for Gottorp Slot.* Dette har ikke saa liden Rimelighed for sig, da Gottorp jo dengang blev betragtet som det danske Riges „Laas og Lukke", og vi ovenfor have seet, at Margrethe i de 10 Aar, hun (og hendes Sön) styrede Hertugdömmet i Valdemars Mindreaarighed, af al Magt bestræbte sig for at sikkre det danske Herredömme i Sönderjylland. — Er Volden derimod anlagt efter denne Tid, da skyldes den neppe nogen anden, end en af de gottorpske Hertuger (— maaskee paa Erik af Pommerns Tid? —), der ved den har villet sikkre sig imod et fjendtligt (d. e. dansk) Overfald.

Ulr. Petersen, der ikke omtaler denne, men vel den förste og endnu en tredie Sidevold (s. nedenfor) ved Store-Dannevirke, anförer i sin Beskrivelse af Dannevirke § 43 (s. Noodts Beiträge II p. 582) en egen, dog neppe holdbar Anskuelse om disse Voldes Betydning: „Andre wollen behaupten", hedder det, „dass diese binnere Wälle neue Werke sind, auch niemals zum grossen Walle gehöret, sondern ehe jitziger Fürstl. Thier-Garten nordwerts hinter Gottorf angeleget, dem in hiesiger Gegend vormals gewesenen Wild-Hofe zur Befestigung und Sicherheit gedienet haben."

13. At Dobbeltvolden har været mindre stærk, synes ogsaa at fremgaae deraf, at der imellem samme og den omtalte Sidevold ved Store-Dannevirke endnu har existeret en

[1] Ogsaa denne sidste Omstændighed stadfæster Tidsangivelsen; thi Gottorp-Dæmningen anlagdes, som ovenfor bemærket, af Hertug Erik, der döde Aar 1272.

tredie, i brudt Linie gaaende Vold, der stöder fra Sidevolden 176 Skridt fra dennes Syd-Vest-Ende og först paa omtrent 300 Skridt löber lige imod Öst, derpaa i en Længde af 400 Skridt skraaner imod Syd-Ost over til Dobbeltvoldens östlige Begyndelse. Denne Vold har altsaa imod Nord omgivet Dobbeltvolden i en stumpvinklet Linie og ganske vist haft til Öiemed deels at stötte selve Dobbeltvolden, deels at dække den Hovedgjennemgang, der i en senere Tid, d. e. efter Gottorp-Dæmningens Anlæggelse, altsaa samtidigt med selve Sidevoldene —, anbragtes ved Store-Dannevirke. At Thyras berömte Thyraborg skulde have staaet her, som Dankwerth o. fl. antage, er ganske vist falskt (s. nedenfor); derimod kan der godt indenfor den brudte Linie have staaet et eller andet Castel til yderligere Værn og Beskyttelse [1].

[1] Paa den nordlige Side af Gottorp-Moserne sees i den saakaldte Dyrehauge (Thiergarten) ligeledes tvende, ikke aldeles parallele Volde, vest for Nyværk; de löbe i nord-nord-östlig Retning indtil Dyrehaugegaard. Imod Syd ere de kun 50 Skridt fjernede fra hinanden, imod Nord derimod 230 Skridt. Den vestlige af disse Volde, der begynder lidt sydligere, er 820 Skridt lang og 10—12 Fod höi, med en Brede paa 6—8 Fod, og en betydelig, i det mindste 6 Fod dyb og 10 Fod bred Grav imod Vest. Den östlige, der ligesom hin er bevoxet med store Bögetræer, er neppe saa höi og kun 640 Skridt lang. — Omtrent 1400 Skridt öst for disse tvende Volde, nemlig ved Öst-Enden af den saakaldte „Schützenkoppel", lidt nord for „Lollfuss" findes en aldeles lignende og i samme Retning löbende, 150 Skridt lang Vold med Grav imod Öst. — Det kan vistnok ikke være nogen Tvivl underkastet, at disse Volde og Grave hidröre fra *Erik af Pommern*; thi vi vide med Bestemthed, at han netop paa den Landstrækning, der ligger imellem dem, nord for Gottorp, i Aaret 1426 havde en forskandset Leir, og at han lod opkaste Volde og Grave, der strakte sig fra Nord imod Syd til begge Sider af Gottorp-Slot (jfr Jahn, Danmarks Historie under Unionskongerne p. 83. og v. Schröder Geschichte u. Beschreib. der Stadt Schleswig p. 27).

14. Ved Vest-Enden af Dobbeltvolden afgav Dannevirkesöen et naturligt Værn i en Længde af 250 Skridt eller 300 Alen. Paa den anden Side Söen (— der nu, som Eng, kaldes „Seestäuen" —) löb selve Volden imod Syd-Syd-Vest og kaldes paa den förste Strækning indtil Dannevirke-Kroen („röde Kro") Borgvold, efter en Borg, der laa umiddelbart ved Söens syd-vestlige Ende, og hvis Plads tydeligt sees i en lille Bögeskov. Jeg feiler vist ikke i at antage, at det var paa denne, med en dyb og bred, nu udtörret Grav[1] omgivne Plads, at Thyraborgen har staaet, tilmed da alle Sagn og Beretninger lade Thyra have boet i Nærheden af Jernporten eller Kalegat, Dannevirkes förste og dengang eneste Gjennemkjörsel. Selve Pladsen, hvor Borgen har staaet, er 75 Fod lang og 65 Fod bred og er imod Nord-Ost forbunden med Voldens Krone ved en 16 Fod bred Overgang. Pladsen er betydeligt ophöiet over den 20—30 Fod brede og omtrent lige saa dybe Grav, udenóm hvilken der igjen sees Levninger af en mindre Vold. Iövrigt har Borgen været beskjermet ved flere Smaavolde foran imod Nord-Ost, paa de andre Sider derimod ved et Vandlöb og Engströg, der vistnok dengang har udgjort en lille Sö.

Borgvolden begynder, som sagt, ligeoverfor Dobbeltvolden (— de fleste Kort lade den [urigtig] först begynde ved Thyraborg —), paa Dannevirkesöens vestre Side, og löber först 400 Skridt imod Syd-Syd-Vest til Thyraborgen. Selve Volden er paa denne Strækning just ikke synderlig höi imod den vestlige Mark, men har en Höide af mindst 25 Fod imod Öst, d. e. imod selve Söens Bassin. — Fra Thyraborgen til Kalegat sees overalt en mindre Vold foran, der atter imod Öst er forsynet med en Grav, som dog for en stor Deel er forvandlet til Engbund. — Volden er paa

[1] Bönderne der i Egnen have det Sagn, at Thyra engang holdt et saa stort Bryllup paa sin underjordiske Borg, at hun alene til Öllet forbrugte alt Vandet i Borggraven.

hele Strækningen i Gjennemsnit 24 Fod höi imod Öst, betydeligt lavere imod Vest, med en Brede ovenpaa, der varierer fra 10—20 Fod. Efter de förste 190 Skridt (d. e. fra Thyraborgen) afbrydes Volden paa 18 Skridts Længde af en Bæk [1] og et Engströg, der staaer i Forbindelse med Dannevirke-Söens Ende og böier udenom Thyraborgen [2]. Saavel her, som paa de sidste 950 Skridt er Volden overalt bevoxet med et frodigt Hegn og har paa 400 Skridts Længde en lille Bögeskov imod Vest. — Af den ovenfor omtalte Stjerneskandse, der af de Keiserlige anlagdes eller udbedredes ved Öster-Kalegat, sees der nutildags saa at sige slet ingen Levninger mere, hvorimod der sees Spor af de Brystværn

[1] Formodentlig har Thyraborg ad denne Kant staaet i Forbindelse med Volden ved en Bro.

[2] Det er ret interessant at lægge Mærke til, at vi netop her befinde os paa den smalleste Höideryg imellem Östersöen og Vesterhavet; Landet er (ifölge Helduaders Chronik der Stadt Schleswig § 7) hævet 115 Hamborger Fod over Sliens Middelhöide og udsender et Vandlöb imod Syd-Vest, der senere forener sig med Trenen og et imod Nord-Ost, der löber imod „Seestäuen" og Engene ved Gottorp ud i Slien. Det var denne Omstændighed, der i forrige Aarhundrede nær havde bevirket Anlæget af en Canal imellem Vesterhavet og Östersöen i denne Retning. Generalmajor v. Wegener gjorde dette vistnok særdeles heldige Forslag, hvilket imidlertid, som bekjendt, strandede og maatte vige for Planen om Eider-Canalen. „Nach diesem (Wegenerschen) Plane" hedder det hos Jürgensen til Helduader p. 17, „hätte der Canal von Friederichsstadt durch die Treene, die sehr verkürzt werden konnte, nach Hollingstedt, von Hollingstedt durch die niedrigste Gegend, wo schon ein Bach befindlich ist, nach Morgenstern und Klein-Dänewerk, von dort nach dem Burggraben oder der Schley, Gottorf dicht vorbei, wo ein Hafen-Platz neben dem Palais (d. h. dem bjelkeschen) angelegt werden sollte, dann durch eine Canalbrücke in die Schley, Louisenlund vorbei nach Fleckeby und von da nach dem Eckernförder Nor und Hafen in die Ostsee geführt werden sollen".

for Infanteriet og Indskaar for Kanoner, der hist og her ogsaa paa Borgvolden bleve anbragte 1850. — Dannevirkes fjerde Deel: Borgvolden har altsaa en Længde af 1590 Skridt eller 1908 Alen (Thyraborgens Brede iberegnet), hvoraf den kun mangler paa 18 Skridts Længde.

15. Selve Kalegat (Grændseaabning?) er 10 Skridt bredt og ligger umiddelbart ved Enden af Borgvolden, der hvor den gamle Hovedlandevei (Konge- eller Adelveien) förte fra Nord (fra Viborg Thing?) ad Rendsborg til. Man har uden Grund, endog lige modsat de Gamles Beretninger, villet gjöre Kalegat og „Vigles Port" til eet og det samme; men, som vi ovenfor have seet, „Vigles Port" var Aabningen paa Kurvirke, „Kalegat" derimod paa Dannevirke; — da begge imidlertid ligge i Flugt med hinanden, og den samme Landevei förer igjennem dem begge, saa er hin Feiltagelse let forklarlig. — Naar Outzen mener, at baade „Vigles Port" og „Kalegat" laae længere imod Öst[1], og at den omtalte Landevei gik ad Slesvig til, da har Prof. Worsaae viist, at dette ikke var Tilfældet, men at Adelveien netop trak sig midt op igjennem Landet, undgaaende Vandlöbene og Kjöbstæderne[2]. — Selve Kalegat — porta una in medio,

[1] Outzen kommer ved denne Hypothese aabenbart i Collision med selve Localforholdene; han mener nemlig, at jo længere Kalegat laa imod Öst, des nærmere laa det ogsaa ved Slesvig; men dette er aldeles urigtigt, i det mindste hvor der, som her, tales om en Veilængde; thi da der paa Thyras Tid naturligviis ikke var Tale om nogen Dæmning eller Vei over Slien til Slesvig ved Maageöen eller ved det et Par Aarhundreder senere anlagte Gottorp, saa maatte man, for at naae til Slesvig syd fra, drage udenom Dannevirke-Söen, hvoraf fremgaaer, at Kalegat dengang ikke kunde komme til at ligge nærmere Byen, end netop paa den Plads, hvor det fandtes og findes endnu.

[2] Om denne Lande- eller Adelvei hedder det hos v. Wimpfen, Gesch. u. Zust. des Herzogthums Schleswig p. 18 o. fl.: „Der alte,

som Cypræus siger — kunde lukkes af den saakaldte Jernport eller „Isarndor". Nogle (f. Ex. Outzen) mene, at denne Benævnelse, maaskee selve Porten, skriver sig fra en senere Tid, — fra Valdemars eller Margrethe Springhests Dage —; men sandsynligviis er baade Porten og dens Navn ligesaa gamle, som selve Aabningen og Volden. Uden Tvivl hidrörer Navnet fra den imod Öst liggende store Skov Jernved (Jarnwith eller Isarnho), hvorfra det stærke Tömmer til Volden og dens Taarne m. m. siges at være taget (jfr Schlesw.-holstein. Provinzialberichte 1793, 4 p. 29). Det var paa denne Port, at Dannevirkevogteren med samt hans Skat havde fortjent at hænges[1], som Saxo siger, da han forræderisk aabnede den for Svend Grathe og hans tydske Leiesoldater.

I en senere Tid fandtes der foruden denne Hovedgjennemgang trende andre, ogsaa vigtige Gjennemkjörsler, nemlig een igjennem Halvkredsvolden for den Vei, der kommer

noch jetzt vorhandene Königsweg durch das Land berührte nicht die an der Ostseite des Landes an den Seebuchten liegenden Städte, sondern führte mitten über den Rücken des Landes, und zwar in folgender Richtung, nämlich von der Eiderbrücke (dem jetzigen Rendsborg) über die Loheide durch das Hauptthor des Dannewirkes bei Klein-Dannewerk, über Helligbek, Popholt, Bilskov, Waldemarstoft, Bau, Urnehoved, Tolstedt, wo der Weg nach Ripen abgeht, während die Hauptstrasse über Emmervad, Haderslev, Aller nach Kolding und von dort in gerader Richtung nach Viborg, der alten Hauptstadt von ganz Jütland, abgeht. (— Indessen scheint der alte Weg nicht über Haderslev und Kolding, sondern seiner sonstigen Richtung getreu, über Törning, Sommersted, Wandrup und Leierskov geführt zu haben. Diese Wegestrecke ist aber vermuthlich durch Einrichtung der Zolllinie eingegangen —). Dieser alte Landweg ist noch die gewöhnliche Strasse für die Viehtriften und heisst daher an einzelnen Stellen der Ochsenweg."

[1] Ifölge Dankwerth blev Forræderen virkelig hængt paa Porten.

fra Vedelspang (— tidligere ogsaa fra Ekernförde —) og som gik over Slien (ved Maageöen) til Altstaden; — een ved Store-Dannevirke for Veien til Frederiksberg og Gottorp, og endelig Vester-Kalegat, imellem Öster-Kalegat og Kurborg paa Valdemars-Muren, hvor Veien gik igjennem til Hollingsted og Husum. Denne sidste Aabning skal have været stærkt befæstet og forskandset. — I vore Dage gjennemskæres Dannevirke ikke blot af de nævnte Veie, men af flere baade By- og Markveie. Iövrigt havde Volden i den allerældste Tid ogsaa mindre Udfaldsporte, over hvilke de saakaldte Porttaarne vare byggede.

16. Fra Öster-Kalegat imod Syd-Syd-Vest forbi Kurborg (og Kurgraven) strakte sig den forhen omtalte Valdemars-Muur. Skjöndt den egentlige Muur nutildags kun paa enkelte Steder, og det endda meget ufuldkomment, kan kjendes i sin gamle Skikkelse, men er lagt öde, — Stenene siges de omboende Bönder at have benyttet til deres Huse og Bagerovne —, afgiver selve Volden et storartet Skue og er det Stykke af Dannevirke, der næst Halvkredsvolden har holdt sig bedst i sin imponerende Höide og Brede. Hele Værket bestaaer nu af en 30-36-40 Fod höi og 16-24-30 Fod bred Vold imod Vest, — dernæst af en 15—20 Fod dyb Skraaplan imod Öst ned til den Plads, hvor den egentlige Muur har staaet[1]; denne Plads, der nutildags er meget ujevn, er i Gjennemsnit 18 Fod bred; — fra den findes

[1] Som man vil see af Profil.: „Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars-Muren" paa Plan II, dannedes Voldens Indre oprindelig af et Kampesteens-Fundament, hvoraf man for nogle Aar siden, da Volden gjennemgravedes i Anledning af Jernbane-Anlæget, fandt betydelige Levninger. Den egentlige Muur stod kun nogle faa Fod fra dette Fundament. Sandsynligviis har Murens og Voldens Fod stödt sammen, saa der dengang ikke existerede nogen Skraaplan fra selve Volden imod Öst. De forskjellige Skraaplaner, der

der atter en 20 Fod dyb Skraaplan ned til Graven; denne, der deels er bevoxet med Krat, deels bragt under Ploven, deels opfyldt af Jordklumper og Muursteensbrokker, er paa sine Steder 20 til 30 Fod bred; — fra Graven stiger man atter ca. 16 Fod op til Ydervolden imod Öst; samme er omtrent 10 Fod bred og skraaner 8 til 10 Fod jevnt ned imod Landet; denne Ydervold, der paa hele Udstrækningen har 9 Overgange, foran hvilke der har staaet Trætaarne, er hist og her (ligesom selve Hovedvolden paa enkelte Steder paa den vestre Skraaplan) bragt under Ploven, men ikke udjevnet; ogsaa findes der endeel Kaadnerhuse opförte paa den, især i Nærheden af Schæferiet. Den hele Brede fra den vestlige til den östlige Mark udgjör i Gjennemsnit 180 Fod; men man vil lettelig indsee, at, paa selve Volden nær, der næsten overalt har samme Höide og Brede, de övrige, forfaldne Dele have et höist ueensartet og uordentligt, skjöndt ikke uinteressant Udseende.

Paa de förste 700 Skridt (fra Öster-Kalegat af), hvor Volden eller rettere sagt Muren for största Delen har været opfört af Kampesteen, har Volden et Indskaar for Infanteriet og ved Enden heraf et lignende, men kun 3 Skridt bredt for Artilleriet, — begge fra sidste Krig; iövrigt findes der paa denne Strækning et frodigt Hegn og Buskværk paa Voldens Östside. — Ved Enden af den fölgende, 270 Skridt lange Strækning, hvor Volden ligeledes har et Brystværn for Infanteriet, seer man atter en Aabning for Kanoner; 40 Skridt længere imod Syd sees en lignende Aabning. Herfra kommer man efter 865 Skridts Længde til Flensborg-Banen, der gjennembryder Volden i 14 Skridts Brede. Sydvest for Jernbanen naaer man efter en Strækning paa 675 Skridt til Vester-Kalegat (Hovedgjennemkjörselen over Hol-

nutildags findes her, ere naturligviis opstaaede derved, at Jorden fra Volden er kastet i skraa Retning ud over Muren henimod og i Graven.

lingsted til Husum), der afbryder Volden i 14 Skridts Brede. (S. Profil.: „Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars-Muren" paa Plan II). — Fra Vester-Kalegat kommer man efter et Stykke paa 1348 Skridt til en 8 Skridt bred Aabning for Kanoner, og efter andre 80 Skridt til en Bivei (10 Skridt bred), der med de terrasseformige Ned- og Opgange til og fra samme indtager 29 Skridt af Voldens Længde. — 208 Skridt længere imod Syd-Syd-Vest findes en lignende Overgang (10 Skridt bred) ved Kurborg, der med Ned- og Opgangene indtager 32 Skridt. Herfra og til Enden af Valdemars-Muren er der endnu en Strækning paa 384 Skridt, der har samme Udseende og Störrelse, som de övrige Dele. (S. Profil: „Dannevirke ved Kurborg" paa Plan II). — En Bivei adskiller Valdemars-Muren fra Krumvolden.

Den femte Deel af Dannevirke: Valdemars-Muren har altsaa en Længde af 4670 Skridt eller 5604 Alen og er af hele denne Strækning kun udjevnet paa 65 Skridts Længde, især ved Veianlæg.

17. Dannevirkes sidste og störste Deel: Krumvolden eller Jættebroen[1] (Riesenbrücke) begynder umiddelbart ved Enden af Valdemars-Muren og strækker sig i en bugtet Linie (omtrent som et ᔓ) ad Hollingsted til. Det er denne Vold, der vel især skylder Margrethe Springhest sin Tilværelse.

Paa de förste 400 Skridt har Volden en Höide af mindst 30 Fod og er 16—20 Fod bred; derimod udgjör dens Höide paa de næste 330 Skridt, der er en umiddelbar Fortsættelse imod Syd-Syd-Vest, paa Skraaplanen kun 19 til 30 Fod, og Breden 14-16-20 Fod. Samme Höide og Brede har Volden ogsaa paa de fölgende 1670 Skridt, men

[1] Saaledes kaldet, fordi den lig en Bro förte over Hollingsted, Ellingsted og Reide-Engene.

Retningen afviger, idet Volden nu böier imod Vest. — Her gjennemskæres den af en lille Markvei. — Paa de næste 2600 Skridt, der före os til „Morgenstjerne" og böier af i mere nordlig Retning, varierer Voldens (lodrette) Höide fra 10-8-6-4 Fod, hvorimod Breden omtrent er den samme overalt. (S. Profil: „Krumvolden ved Morgenstjerne" paa Plan III). — Fra „Morgenstjerne" löber Volden först lige imod Vest, men böier snart af i sydvestlig Retning ad Hollingsted til og er her overalt enten besat med et Dige og Hegn eller bragt under Ploven, dog saaledes, at den paa de nedenfor betegnede Stykker sees som en 24 Fod bred, buet Ryg, der i Midten er hævet 2-4-6 Fod over den övrige Mark. — Den nærmest Morgenstjerne liggende Deel er ikke vanskelig at finde og forfölge. Den bueformede Vold er nemlig paa de förste 240 Skridt meget tydelig, höinende sig omtrent 6 Fod over den övrige Mark. Paa den anden Side af en 12 Skridt bred Markvei er Retningen den samme, nemlig imod Vest, men Sporene ere saa svage, at et mindre skarpt Öie neppe vilde opdage Volden paa 300 Skridts Længde; endnu vanskeligere kan den forfölges paa de fölgende 334 Skridt, hvorimod den paa et 656 Skridt langt Stykke imellem den sidste Strækning og en 16 Skridt bred Markvei sees meget tydeligt. Paa den anden Side Veien spores den endnu i en Længde af 66 Skridt, men holder derpaa op ved de af en Arm af Reideaaen gjennemströmmede lave og vandrige Enge. Efter al Sandsynlighed har der her aldrig existeret nogen Vold, da man vistnok med god Grund tör forudsætte, at hvad der nu er Eng, det maa for flere hundrede Aar tilbage have været endnu vandrigere og udgjort et Morads, en Sump eller vel endog en Sö[1]. — Har der her nogensinde existeret en Vold, da maa Natur-

[1] Hvad der f. Ex. imellem Burggraven ved Gottorp og Seestäuen eller den tidligere Dannevirke-Sö nutildags er lutter Eng, maa ifölge et Kort fra 1757 (s. Dansk Atl. t. VII.) for hundrede Aar siden have været Sö.

forholdene paa en Strækning af c. 750 Skridt over Engene have været anderledes dengang, end i vore Dage. — Er man efter megen Besvær kommen over det omtalte Engströg, vil man omtrent 400 Skridt syd for det Sted, hvor Landeveien imellem Morgenstjerne (— egentlig Ellingsted —) og Hollingsted slaaer en Halvbue, træffe paa en kantet Forhöining der dog nu næsten er forsvunden, da Markens Eiermand i Foraaret 1859 har udjevnet den störste Deel deraf. Det samme gjelder om en lignende Forhöining 150 Skridt derfra. Det er vanskeligt at sige, hvilken Bestemmelse disse Jordforhöininger have haft, tilmed, da det er meget uvist, hvorvidt de have udgjort Dele af Volden (der vistnok her atter har været fortsat) eller ligget bag eller foran samme. Skulde de muligviis have været bestemte til Samlingspladser for Krigs- og Livsfornödenheder? — Iövrigt synes det, som om man kan forfölge selve Volden i sydvestlig Retning fra den nærmest Hollingsted liggende Forhöining, dog kun i en Længde af 50 Skridt. — Omtrent 350 Skridt endnu sydvestligere kommer man til et 600 Skridt langt Stykke, atter med en kantet Jordforhöining, der endnu i vore Dage hos Almuen förer Navn af Smalborg, og hvorpaa der efter Traditionen skal have staaet en Borg af samme Navn. Dog er Volden paa denne Strækning kun ret tydelig i en Længde af 200 Skridt. Ved Enden af dette (600 Skridt lange) Stykke afbrydes den af en 12 Skridt bred Bivei; men da den atter begynder (dog meget svagt), omtrent 250 Skridt nord-vest (altsaa i forandret Retning) fra hin Branche paa den anden Side Veien, er det sandsynligt, at Veien netop er anlagt paa selve Volden. Det er dog kun med Nöd og neppe at man paa de næste 350 Skridt kan forfölge Voldens Retning; det samme er Tilfældet med den 220 Skridt lange Strækning, der paa den anden Side af en lille Bivei förer os langs med Diget (ved Veien) ned imod det andet Huus i selve Hollingsted (regnet fra Byens Sydost-Ende), hvilket tydeligt sees at staae paa Volden. Paa den anden

Side Huset kan Volden endnu spores i en Længde af 200 Skridt, vistnok lige til dens syd-vestlige Hjörne; thi herfra er den gaaet imod Nord-Ost igjennem Byen. Det tredie Huus i Byen (iaar, 1860, er det bleven nyt gjenopbygget) kaldes i Almindelighed „Slottet", og det er meget sandsynligt, at der netop her ved Voldens Omdreining har ligget en Borg til yderligere Beskyttelse. Maaskee det har været den i Folkesagnet saa tidt omtalte „Lilleborg". Ogsaa hvor det andet Huus staaer, skal der have staaet en Borg, nemlig „Treneborgen"; men da det ikke godt kan antages, at der have ligget tvende Borge saa nær sammen, og man ogsaa længere inde i Byen, nærmere Trenen, betegner en Plads med samme Navn, er dette vistnok kun en tom Gjætning. I Augustyni's „Chronik von Hollingsted" betegnes endog de tre förste, næsten i umiddelbar Nærhed af hinanden liggende Huse med Navnene „Lilleborg", „Slottet" og „Treneborg". — Fra den ovenfor omtalte 200 Skridt lange Strækning vest-syd-vest for det 2det Huus, forsvinder Volden igjen i en Længde af 274 Skridt, men herfra kan den i nord-nord-vestlig Retning ved Hjælp af de paa den staaende Huse og andre sikkre Kjendetegn (f. Ex. Levninger af den i selve Jorden), med stor Lethed forfölges til omtrent 150 Skridt fra Trenen, eller med andre Ord lige til dens nord-vestligste Endepunkt. — Först sees den nemlig i en Strækning paa 200 Skridt og har her maattet give Plads for et Huus. Paa den anden Side Veien eller Gaden kan den forfölges i en lignende Strækning, men er besat med trende Huse, hvoriblandt Byens sydlige Smedie. Ligeoverfor (paa Nordsiden af en anden Vei eller Gade) kan man tydeligt see, at en Bondegaard staaer paa den; det er netop denne Gaard, der af Traditionen betegnes som „Treneborgen". Forresten kan man fra dette Huus af (ikke langt fra Præstegaarden) med stor Lethed forfölge Volden igjennem Haven og et lidet Vænge i en Strækning paa 500 Skridt til en Vei, der förer nord-vest ud af Byen til Marken og Engene.

Det var her, at man for nogle Aar siden opdagede en Deel Egepæle 6 Fod dybt i Jorden. I en Længde af neppe 250 Skridt har den betegnede Vei sandsynligviis indtaget Voldens Plads, da man paa den anden Side af samme atter sporer den svagt over en Eng (i Nærheden af et lille Vandlöb) i en Strækning af 800 Skridt. Ogsaa paa denne sidste Strækning seer man omtrent paa Midten en kantet Jordforhöining.

Af den her meddeelte detaillerede Beskrivelse vil man altsaa see, at Dannevirke, paa faa Afbrydelser nær, endnu den Dag idag kan forfölges fra Ende til anden, og at de Forfattere, der have ladet den ophöre ved Morgenstjerne eller med en fiirkantet Skandse ved Hollingsted, noksom derved have godtgjort, at de kun have haft et höist overfladisk Kjendskab til det, de skreve om.

Hvorvidt Byen Hollingsted i Oldtiden har været omgiven af en Halvkredsvold, er meget tvivlsomt (s. Anm.); har det imidlertid været Tilfældet, da maa den fra „Slottet" til Trenen betegnede Linie have været den nordlige Arm, da Kirken og den ældste Deel af Byen ligger syd for samme [1].

[1] Paa Meyers Kort til Dankwerth er en söndre Arm rigtignok afsat; men Dankwerths egne Ord: „Er (d. e. Dannevirkevolden) soll aber auch das Dorff Hollingstede umbgegeben . . . . ." tyde paa, at denne Omgivelse (d. e. den söndre Arm) ikke existerede paa hans Tid. — Heller ikke kan der være Tale om den nedenfor beskrevne „Kohgraaf", der aldeles ikke har noget at gjöre, hverken med Dannevirke eller med Hollingsted. — En langs med en Bæk („de Bäk"), paa sammes Nordside opkastet mindre Jordvold, der strækker sig fra „Slottet" i vest-syd-vestlig Retning til Trenen, kan lige saa lidt komme i Betragtning, da den, sammenlignet med de Jordforhöininger, der findes langs med Trenen, Reideaaen og andre Aalöb og Bække i denne lavtliggende Egn, let sees kun at være opkastet imod Oversvömmelse, — i hvilken Anskuelse jeg endmere er bleven bestyrket ved Samtaler, jeg desangaaende har haft med flere Ingenieur-Officerer. — Dog maa jeg bemærke, at man tidligere i denne Jord-

Den sjette og sidste Deel af Dannevirke: Krumvolden har altsaa haft en Udstrækning af 11,900 Skridt eller 14,280 Alen.

forhöining har troet at see Spor af en Vold og antaget denne for den sydlige Arm, saafremt en saadan i det hele taget har existeret, — hvilket blandt andet sees af et Kort af Lieutenant Timm over Hollingsted-Egnen. — At Beboerne i Hollingsted vistnok ere af samme Mening og overhovedet holde deres gamle Byes Berömmelse i Hævd, sees af et i Aaret 1829 for Byens Regning anskaffet Kirkesegl, der af Pastor Augustyni (jfr hans Chronik von Hollingsted p. 72) beskrives saaledes: „In der Mitte ein Runenstein als Denkmal der altdänischen merkwürdigen Vorzeit des Ortes. Vor demselben ein Anker und hinter demselben eine Schiffsflagge, als Symbole der Schifffahrt und des Handels. An der andern Seite ein altes Kriegsschwert, ein Zeichen der kriegerischen Denkwürdigkeit des Ortes, namentlich dass das alte Danewerk sich bis Hollingsted erstreckt, hier in zwei Arme ausgelaufen und seine Castelle, deren Namen noch vorhanden, gehabt habe. Oben auf dem Ganzen ein Kreuz, von dem eine Glorie ihr Licht verbreitet, andeutend die jetzige Bestimmung des Kirchengebäudes und zugleich bezeichnend, dass Ansgarius hier zuerst mit dem Evangelio ans Land gekommen".

Skjöndt man ikke absolut kan kuldkaste den hidtil hyldede Anskuelse om Hollingsteds Omgivelse af en Halvkredsvold, maa jeg dog for mit Vedkommende udtale den Mening, at slig Omgivelse (en söndre Arm) vistnok aldrig har existeret. — For det förste er det nemlig, saa vidt jeg veed, först Dankwerth, der har udtalt hin Formodning; men at han ikke kan være nogen Autoritet i dette Tilfælde, vil man see af det Foregaaende. — Dernæst, — de Undersögelser, der i den senere Tid ere blevne anstillede for at finde en söndre Arm, have ikke fört til noget Resultat. — Endvidere er man ifölge Udsagn af Folk der paa Stedet, ingensinde ved Gravning (f. Ex. af Gröfter, Vandbeholdere etc.) stödt paa noget i den Jordforhöining, der findes langs med „de Bäk", der, som ved den nordlige Arm, kunde tyde paa Levninger af Dannevirke — Fremdeles vil man ved at betragte Terrainets Beskaffenhed syd for Hollingsted,

Heraf er Volden aldeles udjevnet paa Grund af Enge, Marker, Veie, Huse, Haver etc. paa .... 2184 Skridt
fuldstændig, men kun som en buet, snart kjendelig, snart ubetydelig Ryg .... 4716 —
fuldstændig, 6—10 Fod lodret höi og mindst 16 Fod bred.. .... 2600 —
fuldstændig, 19—30 F. höi, mindst 16 F. bred 2000 —
fuldstændig, 30—36 Fod höi, mindst 16—20 Fod bred .... 400 —

navnlig hvad Floder, Aalöb, Bække, Vandledninger og Enge angaaer, let komme til den Overbeviisning, at en söndre Arm ingen væsentlig Nytte kan have gjort, navnlig ikke som Forsvarsvold. Jeg troer med temmelig Sikkerhed at kunne paastaae, at den hele Hypothese om Hollingsteds Omgivelse af Dannevirke grunder sig paa den (urigtige) Formodning om, at Byen tidligere var en saare vigtig Handelsplads, — at Slesvigs udstrakte Handel gik over Hollingsted, og at man derfor troede Byen omgiven af en Halvkredsvold, ligesom Slesvig tildeels laa indenfor en saadan ved Haddeby (s. herom ovenfor). — Men dertil maa bemærkes, at Halvkredsvolden ved Haddeby, saavelsom Dannevirke i det hele taget, var et militairt Anlæg, der skulde skjerme Landet, men ikke en enkelt Handelsplads, mod fjendtligt Angreb, — og at Hollingsted aldrig har haft saa stor Betydning i Oldtiden, som man i en senere Tid har været tilböielig til at tillægge det, efterdi Slesvigs Handelsforbindelser ikke, som man för troede, vare knyttede med England, men iflge de islandske og andre nordiske Beretninger (jfr Thorsen: Slesvigske Stadsretter p. 5, 6, 7) med de östersöiske Stæder og Lande, saa der over Hollingsted uden al Tvivl kun er gaaet en mindre betydelig Transithandel, for hvis Skyld Byen ikke behövede at omgives med nogen Vold; — naar dertil kommer, at den Deel af Dannevirke, der ligger nærmest Hollingsted, efter al Sandsynlighed for största Delen hidrörer fra Margrethe Springhest, — altsaa fra en Tid, da der maaskee slet ikke var Tale om nogen Handel ved Hollingsted mere, — saa maa der efter mit Skjön anföres ganske andre Grunde end hidtil, for at stadfæste den af Dankwerth udtalte Formodning.

18. Krumvolden viser ikke Spor af nogen egentlig Grav, men den har uden Tvivl været beskyttet ved flere Casteller eller Borge; som saadanne nævnes Morgenstjerne, Smalborg, Lilleborg og Treneborg. Hvorvidt det hos Huitfeldt (tom I. p. 290) nævnte Huglasted (Huglæstath) har været en lignende Borg eller kun nogle Huse ved Nord-Eideren ɔ: Trenen, er vanskeligt at sige. Langebek (i Noten tom I. p. 162 til Chron. Erici Regis ved Aar 1153, hvor det om Svend Grathe hedder: Sveno, cum tota expeditione Danorum venit Sleswic, et adductis navibus per terras usque Huchlstieth ...) mener, og det vistnok med Rette, at Navnet bör hedde Hollingsteth.

At Krumvolden, som Presb. Brem. antyder, i Oldtiden strakte sig længere end til Hollingsted, nemlig ud i Frisland, er ikke sandsynligt, især da der ikke findes Spor af slig Fortsættelse og alle vore egne Forfattere ikke kjende noget til en saadan. — Derimod maa jeg endnu nævne en öst for Hollingsted löbende Grav, der har en snart mindre, snart större Jordvold[1] paa begge Sider og af Omegnens Beboere i Almindelighed kaldes „de Kohgraaf." Det er imidlertid ganske vist, at denne Grav, der löber fra Nord til Syd, ikke har noget tilfælleds med den ovenfor beskrevne, en Miil derfra liggende og fra Öst til Vest löbende Kurgrav, undtagen Navnet i Folkemunde. — Selve Graven, der omtrent 1000 Skridt nord-ost for „Slottet" ved Hollingsted maa have overskaaret Dannevirke under en spids Vinkel, har jeg undersögt i en Strækning af 6000 Alen imod Nord fra den Bro, der i Nærheden af Byen Klove förer over Reideaa, ikke langt fra en Skandse, der ved selve Landeveien imellem Hollingsted og Rendsborg blev opkastet i sidste Krig af vore Tropper (jfr Augustyni p. 85). Af et detailleret Kort over Hollingsted-Egnen, som jeg senere

[1] Nord for Dannevirkelinien, ved et Teglværk, er Jordvolden temmelig betydelig.

har været saa heldig at gjöre mig bekjendt med, sees imidlertid, at Graven endnu i vore Dage kan forfölges syd for Reideaa, hvor den drager sig ned igjennem de Enge og Lavninger, der staae i Forbindelse med Sorgflodens og Börmersöens Gebeet. Ligeledes kan den forfölges nord for det Punkt, hvor jeg troede den table sig i Heden. Efter en kort Afbrydelse (— paa hvilken Strækning den dog spores i en Have —) kommer den atter tilsyne imellem Römland og Friederichsfeld og löber nu i nord-vestlig Retning under Jernbanen for ved Holm endnu vestligere at træde i Forbindelse med Trenefloden. — Gravens Öiemed skal efter den almindelige og vistnok velbegrundede Antagelse ikke have været at beskytte Landet imod Fjenden, hvilket dens hele Beskaffenhed ogsaa stadfæster, men den siges at være opstaaet derved, at man, da Frederiksstad byggedes, stemmede Trenen ved Holm og nu ved denne Canal sögte at lede Vandet over Hollingsted-Engene imellem Bünge og Dörpstedt ud i Börmersöen (jfr Augustyni p. 23).

19. Dannevirkes hele Længde, Mosedæmningen og hele Halvkredsvolden iberegnet, men uden Dannevirke-Söen og Sidevoldene, har altsaa beviisligt udgjort 24,097 Skridt eller 28,915 Alen. — Heraf

mangler Volden aldeles	2,903	Skridt,
sees kun Rudera	372	—
viser Volden sig som en buet Ryg	4,716	—
som tvende, store Rygge eller Dobbeltvolde	854	—
er Volden fuldstændig, 6 - 10 Fod höi, (lodret), 16—24 Fod bred	2,706	—
fuldstændig 19—30 Fod höi (Skraaplanen), 16—24 Fod bred	2,000	—
fuldstændig, 24-30-36-40 Fod höi (Skraaplanen), 20-25-30 Fod bred	10,546	—

20. Foruden den nylig betegnede „Kohgraaf", der gaaer fra Nord imod Syd, gives der i samme Egn endnu et Par Grave med Jordvold paa hver Side, der före samme Navn. Den förste ɔ: den nærmest Hollingsted liggende, sees omtrent 440 Skridt syd-ost for det andet Huus i Hollingsted eller for det Sted, hvor Krumvolden overskæres af Veien eller Gaden. Da jeg undersögte den, fandt jeg dog kun svage Spor af selve Voldene; Graven eller Vandledningen i Midten var tydeligere. Længden udgjör 600 Skridt og Retningen er imod Syd-Ost, saa Volden eller Graven i Tilfælde af en Fortsættelse imod Nord-Vest vilde stöde sammen med Krumvolden under en spids Vinkel ved den ovenfor omtalte 220 Skridt lange Strækning af Krumvolden, der löber lige ned imod det ofte betegnede andet Huus i Byen. Det er altsaa ikke rigtigt, naar Schmidt i Slesvigs Land og Folk p. 327 betegner begge Voldene eller Gravene som löbende parallelt med Dannevirke; thi dette gjör kun (og det endda kun tildeels) den anden, der findes 750 Skridt lige imod Öst for Sydost - Enden af den förste. Denne anden er 900 Skridt lang, men har langt mindre Jordforhöininger paa begge Sider, end den förste; iövrigt gaaer dens Retning imod Nord-Ost, saa den, fortsat her, vilde stöde sammen med Krumvolden efter 3000 Skridts Længde lige syd for Ellingsted.

Det er meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at afgjöre, hvad disse Grave eller Volde have været bestemte til, da de, saavidt jeg kan skjönne, aldrig have været fortsatte ved Yder-Enderne og maaskee heller aldrig have naaet sammen. Man har opstillet forskjellige Gisninger i saa Henseende. Nogle mene, at det ligefrem er et Par gamle Vandledninger, hvoraf der ikke findes saa faa i disse lavt liggende Egne; dette vilde ret godt kunne passe paa den störste (den sidst beskrevne), men neppe paa den förste, og det fornemmelig af den Grund, fordi der ikke langt derfra findes et naturligt Vandlöb, der snarere turde egne sig til sligt. —

Andre have udtalt den Formening, at de ere en Fortsættelse af den egentlige „Kurgrav"; det er formodentlig Navnet, der har givet Anledning til denne Gisning; thi intet andet synes fornuftigviis at kunne tale derfor. Ikke alene er Retningen en ganske anden, saa enten Kurgraven eller „de Kohgraaf" maatte have indslaaet en fra sin Begyndelse heelt forskjellig Vei, men Beskaffenheden af det imellem begge liggende Engbelte, taler mere end alt andet derfor, at en Grav med Vold her for næsten et Par Aartusinder siden baade har været en Umulighed og Unödvendighed. Endnu andre have yttret den Formodning, at der syd for Krumvolden skulde findes en Vold fra Hollingsted over til Kurvirke, hvoraf de betegnede Grave med Volde, men vel især den nærmest Hollingsted liggende, skulde have været en Deel. Men her maa da först spörges, hvor en saadan Vold skulde have været anlagt? thi umiddelbart syd for Krumvolden strækker sig, som sagt, et 2—3000 Alen bredt og omtrent en Miil langt Engbelte imellem de nævnte Steder. Dette Engbelte gjennemskæres af Reideaaen og dens Arme og er paa mange Steder aldeles ufremkommeligt, idet det danner en Hængemose. At der ikke kan have været opfört nogen Vold her, behöver vel neppe at bevises. — Spörgsmaalet bliver dernæst, om slig Vold kan have været anlagt syd for dette Engströg, nemlig i Linien: Klove, Heide, Gross- og Klein-Reide. Dette er af andre Grunde ikke godt tænkeligt, da Voldens Forsvarere saa vilde have haft Hængemosen eller Sumpene i Ryggen, men vi kunne af Östervoldens og Krumvoldens Anlæggelse tydeligt see, at vore Forfædre godt forstode at drage Nytte af Stedets naturlige Beskaffenhed, idet de, hvor det lod sig gjöre, lagde Voldene bag ved Aalöbene og de med samme i Forbindelse staaende Moser, Kjær og Moradser eller Söer. Men Hovedsagen er dog, at der ikke findes ringeste Spor af nogen Vold paa dette Strög. Jeg har selv undersögt det nævnte Parti meget nöie, — jeg har talt med Folk, der have opmaalt og nivelleret den omtalte

Strækning, — jeg har seet de fuldstændige Originalkort derover, hvorpaa næsten hvert Dige og Hegn er aflagt, — jeg har endelig talt med Egnens Beboere derom —: men ikke paa nogen Maade bragt i Erfaring, at der her skulde have været en Vold. — Ligeoverfor disse trende Formodninger om de omtalte Branchers (eller Graves) Bestemmelse, skal jeg sætte en fjerde, nemlig at de ere selvstændige Forsvarsværker, anlagte af Götrik paa samme Tid, som han lod Kurvirke udbedre, men som Döden forhindrede ham i at fuldföre. Baade Navnet og Beskaffenheden lader sig da meget godt forklare; thi at de have en Jordforhöining paa hver Side, medens Kurgraven nutildags kun har en saadan paa Nordsiden, bör ikke vildlede os, da vi af Ulr. Petersens korte Beskrivelse af Kurgraven see, at denne for halvandet Aarhundrede siden paa den „Norder Seite nach Dänenwerk wenig Brustwehr mehr hat, als die Süder Seite . . .” Hvis de historiske Efterretninger om en Sammenkomst, der skulde finde Sted imellem Keiser Karl den Store og Kong Götrik ved Hollingsted (— s. Augustynis Chronik von Hollingsted p. 10 —) ere paalidelige, saa kan det ret vel tænkes, at Götrik senere (– Sammenkomsten kom nemlig ikke i Stand —) blev opmærksom paa dette Punkt og ved de nævnte Grave og Volde (— af hvilke den förste ligger paa fast Jordbund —) vilde forebygge en Overgang syd fra. At de ere ældre end Dannekvirke kan vist neppe være nogen Tvivl underkastet, men ligesaa sikkert er det, at de aldrig have strakt sig over til det egentlige Kurvirke.

21. Skjöndt jeg her kunde ende selve Beskrivelsen af Dannevirke, skal jeg dog förstlidt udförligere, end forhen omtale vor Armees Stilling ved Dannevirke efter Slaget ved Isted. — Hovedstillingen strakte sig fra Halvkredsvolden förstil Bustrup-Sö, og derfra udenom Store-Dannevirke imod Syd-Vest til midtveis imellem Öster- og Vester-Kalegat, hvorfra den trak sig imod Nord-Nord-Vest til Skovby. —

Af den ovenfor meddeelte detaillerede Beskrivelse af Dannevirke vil man see, hvor og i hvilken Udstrækning der paa selve Volden opförtes Brystværn for Infanteriet og gjordes Indskaar for Kanoner, hvilket jeg altsaa her ikke behöver at gjentage. — Da alle Diger, Hegn og Gjerder paa de foran Dannevirke liggende Marker vare udjevnede og hele Terrainet bag ved Stillingen fremböd de mest önskelige Stöttepunkter, saa kan man vistnok kalde den hele Stilling særdeles heldig valgt; men at den ikke blev mindre godt benyttet ved en hensigtsmæssig Fordeling af Infanterie og Artillerie, derom kan man overbevise sig ved at sammenholde et af de Kort, der ere optagne over denne Deel af Dannevirke med nærværende korte Beskrivelse.

Halvkredsvolden var, som ovenfor bemærket, ikke alene forsynet med Brystværn for Infanterie og Indskaar for Kanoner, — ligesom den igjennem samme förende Vei fra Vedelspang var tilstrækkelig dækket ved begge Ender —, men der fandtes paa den sydlige Halvdeel ogsaa den ovenfor nævnte store Gorms Skandse, der havde saa meget mere at betyde, som den skulde afgive et af Holdepunkterne for den anden Stilling i Retraiten (for venstre Flöi). Fra Halvkredsvolden til Rendsborg - Chausseen fandtes paa Kæmpedæmningen kun de ovenfor omtalte Brystværn og Indskaar; derimod var den saakaldte Bustrup-Skandse opfört tværs over Chausseen, stöttende sig paa begge Sider til Dannevirkevolden. — Noget længere imod Vest fandtes Valdemars-Skandsen lige foran Dannevirke; den kunde dækkes deels af det ovenfor nævnte, over 500 Skridt lange Brystværn paa Kæmpedæmningen imellem Fattighuset og Bustrup-Sö, deels af tvende Artillerie-Stillinger lige bagved paa Volden. — Paa Vestsiden af Bustrup-Sö forlod Hovedstillingen forelöbig Dannevirkevolden og trak sig nu udenom Store-Dannevirke (— vistnok for ikke at afbrænde Byen —) öst for den Vei, der her gjennemskærer Kæmpedæmningen og förer fra Slesvig til Store-Dannevirke og Kurborg. Paa

denne, i sydvestlig Retning löbende Deel af Stillingen fandtes foruden flere Stillinger for Artilleriet og lignende overalt for Infanteriet, den saakaldte Öster-Dannevirke Mellem-Skandse, endvidere Vester-Dannevirke Mellem-Skandse og (ved Byens Syd-Ende) Store-Dannevirke Redoute, hvilken sidste tildeels staaer endnu. Herfra tog Stillingen en mere vestlig Retning over imod Dannevirke-Kroen og Valdemars-Muren. Omtrent lige ud for Kroen fandtes den betydelige Lille-Dannevirke Skandse og Redoute; samme sees for endeel endnu og var særdeles vigtig, fordi den flankerede den tidt omtalte gamle Adelvei, der förer fra Rendsborg igjennem Vigles-Porten og Öster-Kalegat imod Nord. Herfra trak Hovedstillingen sig langs med Valdemars-Muren til midtveis imellem Öster- og Vester-Kalegat. Foruden de ovenfor nævnte Brystværn og Indskaar paa og i selve Volden indtil dette Punkt var Stillingen her dækket af den ved en dobbelt Infanterie-Kjæde med Valdemars-Muren forbundne Margrethe-Skandse og den mindre Ny-Kurborg-Skandse. Paa den Deel af Hovedstillingen, der paa den modsatte ɔ: nordvestlige Side af Valdemars-Muren trak sig Nord-Nord-Vest op imod Skovby, fandtes foruden en continuerende Infanterie-Stilling, omtrent 10 faste Stillinger for Artilleriet og tæt ved Valdemars-Muren det store, saakaldte Thyraborg-Batteri. Saa meget om Hovedstillingen.

Hvad de tilbagetrukne Stillinger angaaer, da fandtes förste Stilling i Retraiten (for höire Flöi) deels paa Borgvolden, deels imellem denne og den Deel af Store-Dannevirke, der ligger afsides imod Nord tæt ved Dobbeltvolden, deels rundt udenom denne (nordvestlige) Deel af Byen og deels langs ad Dobbeltvolden og Jættedæmningen til det Sted, hvor Hovedstillingen trak sig imod Syd-Vest. Desuden fandtes der et Par Artillerie-Stillinger derfra imod Nord-Ost til Midten af Bustrup-Söen. En bedre tilbagetrukket Stilling end denne, der overalt stöttede

sig til Dannevirke og de Hovedveie, der före til Slesvig og imod Nord, kunde vel neppe findes paa denne Udstrækning. Ligesaa heldigt valgt, men maaskee vanskeligere at forsvare var den anden Stilling i Retraiten (for venstre Flöi), der fandtes deels omkring Bustrup-Sö, ved sammes Nord-Ost-Ende (ved Frederiksberg), deels ved Nord-Enden af Byen Bustrup, deels fra Halvkredsvolden ned imod Haddeby og deels for begge Ender af den Dæmning, der, som ovenfor omtalt, skiller Haddeby-Nor fra Slien. Naar man betænker, at Fjenden kunde omgaae Dannevirke-Stillingen imod Öst, (udenom Haddeby- og Selk-Nor) og derpaa over den omtalte Dæmning trænge igjennem Haddeby og Bustrup ind i selve Byen Slesvig, saa vil man lettelig indsee, at det var af yderste Vigtighed at forsvare dette Punkt. Derfor fandtes der ikke blot et flydende Batterie henlagt i selve Slien lige ud for Dæmningen, men Slusen imellem Slien og Haddeby-Nor var afbrudt og selve Dæmningen gjennemgravet ved den vestre Ende og Aabningen dækket ved en Skandse, der baade var besat med Infanterie og Artillerie. Fjenden havde imidlertid alt for megen Respect for vor Armees faste Stilling paa og omkring ved Dannevirke til at han, der i Slaget ved Isted blev svækket paa en dobbelt Maade, skulde vovet at angribe samme.

4. LANDWEHR ELLER SÖNDER-DANNEVIRKE.

1. I Oldtiden strakte der sig fra Ekernförde heelt op til Lütjenborg i Holsteen langs med Östersöen en uhyre Skovstrækning, der var flere Mile bred og i Almindelighed kaldtes „Isarnho": et gammelt sachsisk Navn, der er eensbetydende med det nordiske Jarnwith, Jernved, Jernskov, — hvorfor Benævnelsen Jernved gjerne blev tillagt den Deel af Skoven, der laa nord for Eideren og Levensaa. — Saalænge denne Skov udbredte sin uhyre Krone og sit mörke Tæppe over Jordbunden, var den naturligviis kun et Til-

flugtssted for vilde Dyr og huserende Röverbander. Men efterhaanden som Öxen og Saugen eller vel og Ildsluen gjorde lyst imellem Træerne og lod den frugtbare Jordbund modtage Solens oplivende og opvarmende Straaler, fandt den vindskibelige Bonde, at der ogsaa her var godt at være, og saaledes see vi da ogsaa denne Deel af Sönder-Jylland befolket i det 9de, 10de og 11te Aarhundrede. Det er nok muligt, at de fleste Nybyggere vare af den i Holsteen boende sachsiske Stamme, skjöndt flere By- og Stednavne tyde paa, at ogsaa danske Colonister have nedsat sig iblandt dem; — men da denne Deel af den forhenværende store Skovstrækning Isarnho laa paa de danske Enemærker, fik den (maaskee af selve Holstenerne eller Sachserne) Navnet Danske Skov, silva danica, eller som det i Almindelighed lyder: Dänischwold.

Samtidig med Jernveds Colonisering og Landets Opdyrkning maatte imidlertid den Ulempe indfinde sig, at Landets Fjender i Syd lettere end forhen kunde trænge ind over Grændsen, tilmed da Eideren og Levensaa (— en Deel af den nuværende Eider-Canal —) ikke naaede sammen og saaledes ikke overalt kunde böde paa den fældede Skov. — Et Befæstningsværk, anlagt imellem de nævnte Floder, eller imellem Levensaa og Flemhudersö, gjennem hvilken Eideren löber, kunde derfor her i det mindre næsten gjöre samme Nytte, som de forhen beskrevne Befæstningsværker gjorde det i det store.

2. Sligt Befæstningsværk har virkelig ogsaa existeret imellem de tvende Flodlöb og förte Navnet Landwehr, undertiden endog Sönder-Dannevirke, hvilket sidste Navn det dog aabenbart ikke har faaet, fordi det nogensinde skulde have kunnet taale en Sammenligning med det virkelige Dannevirke i Omfang og Störrelse, men sagtens fordi Öiemedet var det samme: at hindre Fjenden fra at trænge ind i Danmark.

Det er vanskeligt at sige, hvor stort dette Befæstningsværk til sin Tid har været; paa Dankwerths Tid har det ifölge Meiers Kort været rigelig $^1/_4$ Miil langt, men det maa aabenbart tidligere have strakt sig endnu c. 1000 Alen længere imod Öst, heelt over til Levensaa. At Værket har bestaaet af en Vold og en Grav er udenfor al Tvivl, thi endnu paa U. Petersens Tid saaes en Levning paa nogle Favnes Længde deraf. — Nutildags vil naturligviis ingen, der besöger hin Egn, falde paa, at der her i gamle Dage fandtes et Befæstningsværk: det ödelagdes aldeles, da Eider-Canalen blev anlagt paa dets Plads.

3. At Landwehr gik fra Levensaa til Eideren eller Flemhudersö, sees tydeligt hos Langebek tom. VII p. 404, hvor det (ved Stridighederne angaaende visse Dele af Hertugdömmet Slesvig under Erik af Pommern i Aaret 1424) hedder: .... usque ad fluvium Eydoram, Lewingesouw et fossatum Denewerk, quod factum est de uno fluvio ad alium; — ligeledes p. 421: usque ad fines regni, qui sunt flumen Lewingesouw et flumen Eydra.... in quorum medio est fossatum dictum Denewerk, cujus fossati fines tangunt ab utraque parte fluvios ipsos. — Af et andet Sted hos Langebek, tom. VII p. 411, hvor det hedder: quod tota Australis Jucia, et quicquid in ea situm est citra fossatum Denewerk ulterius, quod vocatur in vulgatis eorum Süderdenewerk, quia est situm prope civitatem Rensborg..., sees deels, at Værkets gængse Navn i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede (— paa hvilken Tid det sikkert endnu var betydeligt —) var Sönder-Dannevirke, deels, at det paa Strækningen imellem Levensaa og Eideren udgjorde Grændsen imellem Sönder-Jylland og Holsteen. — Dette sidste fremgaaer endnu tydeligere af p. 413, hvor der siges... ad fossatum Denewerk, ubi dicit esse confines inter Daciam et Alemaniam. — Denne Værkets Betydning

har maaskee givet Anledning til, at det blev kallt Landwehr ɔ: Landeværn. — Iövrigt lader det overalt i det latinske Document brugte Udtryk fossatum formode, at Værket oprindelig, som Kurgraven, skulde være en Grav, men at Volden opstod af sig selv derved, at man kastede Jorden op langs med Graven; man træffer derfor ogsaa Navnet Landgraben.

4. Hvem dette „Landwehr" skylder sin Tilværelse, vides ikke. Prof. Worsaae antyder, at det muigviis var Margrethe Springhest, der anlagde det imod de holsteenske Grever, skjöndt han ikke udelukker en större Ælde. Jeg vilde snarere gjætte paa Knud Lavard. Margethe maa nemlig have haft nok at bestille med Udbedringen af selve Dannevirke og med hele Rigets övrige Anliggender, hvorimod Knud Lavard mere var henviist til Omsorgen for Sönder-Jylland alene. Desuden maatte Knud snart blive opmærksom paa det fordeelagtige ved en Skillevæg imellem Sönder-Jylland og Holsteen netop paa dette Sted, da de röveriske Vagrer fra Öst-Holsteen af idelig gjorde Indfald i Landet. — I et lignende Öiemed anlagde har jo ogsaa den ovenfor omtalte Fæstning Oldenborg eller Gammelborg ved Sliens Munding. — I ethvert Tilfælde tyde alt paa, at „Landwehr" er yngre end Dannevirke.

5. DANNEVIRKE-GRAVEN OG DANNEVIRKE-VOLDEN.

1. Foruden de omtalte Befæstningsværker: Östervolden og Landwehr, gives der endnu et Par gamle Værn i Slesvig, der have laant Navnet og borget Glandsen af det navnkundige Dannevirke, nemlig den saakaldte Dannevirke-Grav (hos Dankwerth „Danmarks-Graven" kaldet), paa en Strækning imellem Bondesgaard-Sö og Lækaa, og Dannevirke-Volden i Breklum Sogn ved Veien imelem Lilleholm (Lütjenholm) og Goldelund.

2. Om den förste siger Dankwerth p. 87: „Dette Land (ɔ: Bökking-Herred) er tildeels ganske omgivet af et Vand, hvoraf en Deel kaldes Danmarks-Graven, — og det saaledes at de Svenske (under Torstenson) ikke kom derind. Paa hvilken Tid denne Grav er gravet af de Danske, har jeg ikke erfaret, men formener dog, at Danskerne, dengang Kong Erik (af Pommern) til Danmark, Norge og Sverrig förte den store Krig med de holsteenske Grever om Hertugdömmet Slesvig, droge denne Grav, for desto bedre at beskytte disse Lande imod Hertugerne, og ledte Vandet fra Aventoft-Sö $^3/_4$ Miil langt til Klægsböl-Dam og Lækgaards Möllebæk, som derfra igjen tager sit Löb til Lækaa og denne til Söholms-Aa —, og udgjör bemeldte Danmarks-Grav og det fortsatte krumme Strög af de nævnte Vande, Grendsen mellem Bökking- og Kjær-Herred."

Denne Dankwerths Hypothese om Oprindelsen af og Öiemedet med bemeldte Grav er dog, alt overveiet, neppe antagelig; jeg troer snarere med Outzen, at den blev anlagt af Erik Plovpenning imod Friserne; thi saa langt den gaaer, udgjör den tillige Grændsen imellem Frisland og det övrige Sönder-Jylland. Iövrigt sees Graven endnu som en Canal, der löber vest for Klægsböl til Lækaa langs Bökking-Herreds Grændse.

3. Hvad den anden (Dannevirke-Volden) angaaer, da omtales den först af Outzen. Han siger p. 173: „Den ligger her i mit Sogn, en Miilsvei imod Nord, en Fjerding Miil öst for Byen Lütjenholm paa Veien, der förte fra Goldelund til Langenhorn, Okholm, Bökking-Herred etc. og har altsaa haft samme Öiemed som Dannevirke-Graven, skjöndt ikke samme Indretning. Den bestod af en Vold paa en temmelig lang Strækning paa hver Side af Veien, hvor der paa begge Sider af Voldene fandtes deels Skov, deels dybe, sumpede, moseagtige Moradser (eller vel endog Söer), der gjorde det umuligt at komme forbi eller vige til

Siden, kvilket man endnu kan see. Da der nu ikke gaves nogen anden Vei ind i Landet, end igjennem dette meget snevre og temmelig lange thermopyliske Pas, hvor man aabenbart paa den Tid, da man endnu har udbedret Volden nöiere og sikkrere, ikke uden yderste Fare vovede sig igjennem: saa kunde faa bevæbnede Mænd let hindre en heel Armees Gjennemmarsch... Nutildags seer man langs med Veien paa begge Sider kun hist og her Brudstykker og total Ödelæggelse; heller ikke sees der over Jorden Spor af fordums Skove og Vandlöb, kun at Jorden paa begge Sider er lav, fugtig og sumpet. — Nærmere henimod Byen, hvor Jordbunden höiner sig og hvor Voldene formodentlig endte, er der trukket en Grav tværs over Veien og til begge Sider langt ind i Landet, der fordum vist var dyb og bred; nutildags er den rigtignok kun lille og næsten sammenskreden, men dog holdt aaben paa Grund af Vandlöbet, og kaldes ligefrem endnu „Dannewerks-Ründel".

Efter al Sandsynlighed hidrörer Værket fra samme Tid, som Dannevirke-Graven; Navnet tyder paa en dansk Oprindelse. Ifölge Schmidt (Slesvigs Land og Folk) löber Veien endnu noget fra Lütjenholm imod Öst til Goldelund over 500 Skridt langt imellem den dobbelte Vold, der er over 1 Alen höi.

Anm. 1. Af mindre Betydning og Udstrækning end de hidtil beskrevne Befæstningsværker var det saakaldte Olgerdige (ogsaa Ollemesvold eller Holger Danskes Dige kaldet) i Gaardeby (Thinglev Sogn), der har en Grav paa Östsiden og löber henimod Thinglev-Sö. Outzens Mening, at Diget er anlagt af de udvandrede Angler, er neppe rigtig; det bör snarere henföres til de indbyrdes Kampe imellem Smaakongerne i Oldtiden (jfr Schmidt Slesvigs Land og Folk p. 230). Forresten er det ikke uinteressant, hvad Outzen i sit Priiskrift, „Die dänische Sprache im Herzogth. Schleswig betreffend" p. 18 ff. siger derom. „Es ist noch ein

Stück von einem damals (ɔ: da Anglerne og Jyderne udvandrede) aufgeführten Gränz- und Schutzwall übrig," hedder det, „zwar nur ein unansehliches Ueberbleibsel . . ., aber noch weit älter (nemlig end Dannevirke), und eben daher auch um so merkwürdiger, ja ehrwürdiger, je unbedeutender es zu sein scheint." Fremdeles: . . . „Diesen uralten bedeutungsvollen Namen (ɔ: Olger-Dige) führt noch diesen Tag das Ueberbleibsel von einem so merkwürdigen Walle, welcher auf Gaardebyerfelde (Kirchspiels Tingelef, Amts Tondern), noch da steht, etwa eine halbe Viertel Meile lang. Der Wall selbst nimmt seinen Anfang in der Uker Hölzung unweit Urnehövet; (wo aber sich der rechte Name schon längst verlohren, und in eine Schanze verwandelt hat) und hat sich nach Süden, in derjenigen Richtung, welche die Gränze der Friesen erforderte, nicht eben von einem Meere zum andern, denn dies wäre ja zwecklos, sondern so wie K. Godfrieds Wall (?), bis zum nächsten Gränzflusse, das ist hier, bis zum nächsten Ausflusse der Trene — wo etwa keine Waldungen, Gewässer, dazwischen gewesen, — erstreckt." Endelig (p. 21): „Er beginnt von einer Wiese, damals vielleicht ganz Fluss oder Au, und läuft, mit dem Graben an der Ostseite, über Acker- und Heide-Land, etwas schräg nach Nordost hin bis zu einem ziemlich grossen See, der auf den Charten Almstrupper See heisst, dessen eigentlicher Name in den andern angränzenden Dörfern (Gaardeby und Tingelef), das uralte Appellativum Sjör ist."

Anm. 2. Hvad den flere Gange nævnte Vold angaaer, der ved Mysunde i Angel (hvor Slien kun er 160 Alen bred) strækker sig tværs over en temmelig bred Landtunge i en Strækning af 1000 Skridt, og i hvilken der endnu for rigelig 30 Aar siden i Nærheden af Færgehuset saaes tydelige Indskaar for Kanoner, da er sammes Udseende m. m. i Nutiden bleven beskreven af Pastor Ewaldsen i Annal. for

nord. Old. 1854. Jeg skal derfor blot tillade mig at bemærke, at den af Ewaldsen fremsatte Mening om Tidspunktet for Voldens Tilblivelse og om sammes Öiemed neppe er rigtig. Ewaldsen antager nemlig, at Valdemar I har ladet den opföre for at sikkre Byen Slesvig imod slig Plyndring, som vederfores den i Aaret 1155 af Svend Grathe; — men for det förste kom Svend Grathe ikke dengang tilsöes (— dette skete 2 Aar i Forveien, da han lod Skibene trække tværs over Landet fra Slesvig til Huglasted —), men med en Landhær af tydske Leiesoldater sydfra igjennem Dannevirke (s. ovenfor), og dernæst lod han ikke Byen Slesvig, men en i Havnen liggende russisk Handelsflaade plyndre. — Det sees imidlertid let, at Voldens Öiemed enten har været at hindre en Fjende fra at sætte over Slien og trænge ind i Angel paa en Tid, da Östervolden ikke længere var istand til at yde nogen kraftig Modstand, eller da Österbækkens Bassin imellem Sliens store Bredning og Östervoldens Begyndelse ved Dyrvad for en Deel var udtörret, — eller, hvad der maaskee er rimeligere, man har ved herfra at beherske Slien villet spærre Passagen igjennem det smalle Sund. Det eneste Tidspunkt, der i saa Tilfælde synes at passe for Voldens Opförelse er Margrethe den Stores eller Erik af Pommerns Regjeringstid, hvilket iövrigt ogsaa stemmer med den almindelige Antagelse og med Voldens gængse Benævnelse „Margrethenwall" (jfr Schröders Beschreib. der Stadt Schleswig, p. 421; Outzens Alterthümer Schleswigs p. 141). Formodentlig har man især haft til Hensigt at hindre Hansestæderne i at bringe Undsætning til de gottorpske Hertuger. — Om der ogsaa har staaet en Borg her i gamle Dage, vides ikke, skjöndt Benævnelsen „Burg" om en Deel af det tilstödende Terrain tyder derpaa; thi at selve Terrainets Beskaffenhed skulde have givet Anledning til denne Benævnelse, hvilket Ewaldsen antager, turde dog maaskee

være tvivlsomt. — Uden Tvivl har Volden indesluttet en befæstet Leirplads.

Anm. 3. Ogsaa paa Palöre eller „Revsholm", en betydelig Landtunge, der deels bestaaer af Engbund og Kjær, deels af Plöieland, og som skyder sig ud i Slien fra Angelsiden omtrent $^3/_4$ Miil Öst for Slesvig (ved Vinninge) ligeoverfor for Stægsvig (hvor Slien kun er 300 Alen bred), har der i gamle Dage existeret Volde og Grave, der vistnok hidröre fra samme Tid og have været opförte i samme Öiemed som hin. „An der Spitze des Revsholms, Palörde genannt", siger Schröder p. 420, „sind noch Spuren eines Walles sichtbar. Das Dänewerk hatte diesen Pass nicht mit eingeschlossen, weshalb dieser Wall vielleicht zur Vertheidigung, gegen das Eindringen einer feindlichen Macht, über diese Wasserenge dienen sollte." — Ved at undersöge den, fandt jeg imidlertid kun höist ubetydelige Levninger, der tildeels i deres nuværende Skikkelse endog hidröre fra sidste Krig. — Det er iövrigt sandsynligt, at der har existeret tvende mindre og en större Vold, der fra Öst til Vest have löbet parallelt med hverandre. — Jeg fandt nemlig paa Sydspidsen af Landtungen og i sammes hele Brede en 35 Skridt lang Vold med Grave paa begge Sider og 24 Skridt længere imod Nord en ganske lignende, med samme parallelt löbende Vold, der er 45 Skridt lang, men som tydeligt sees at have været i det mindste 13 Skridt længere. — Omtrent 200 Skridt endnu længere tilbage, hvor Landtungen er betydeligt bredere, kan man i 80 Skridts Længde med stor Lethed see Spor af en tredie Vold (— vistnok den af Schröder omtalte —), der löber i samme Retning, som hine. Den temmelig steile Skraaplan imod Nord har endnu en Höide af 10—12 Fod, hvorimod den sydlige er udjevnet. At denne Vold har været fortsat heelt tværs over Landtungen, kan ikke være nogen Tvivl

underkastet, da Marken paa de övrige 210 Skridt endnu tydeligt ligner en buet Ryg.

Med „Kongeborgen" paa den sydlige Side af Slien, den ovenfor nævnte „forskandsede Leir ved Mysunde" og „Skandserne paa Palöre", kunde Erik af Pommern aldeles beherske Adgangen til Slesvig fra Östersöen under sine flereaarige Beleiringer af Gottorp.

FORKLARING OVER PROSPECTERNE.

De tvende Prospecter af Dannevirke (tab. IV og V) ere tegnede efter Naturen af Domskolens Tegnelærer i Slesvig, V. Wassner.

HALVKREDSVOLDEN AF DANNEVIRKE (tab. IV)

er seet fra den imellem Haddeby og Dannevirke liggende Bakke, hvor Markgreveborgen har staaet. I Forgrunden sees den nordre Arm af Halvkredsvolden, der gjennemskæres af Veien fra Slesvig til Vedelspang ved Tallet 1. Her er Volden, som man vil erindre af Beskrivelsen, lidt demoleret ved Veikanten. Ved 2 findes de tvende i Beskrivelsen omtalte Smaaskandser, der dækkede Aabningen (3) paa Midten af Volden. Af det egentlige Dannevirke, der her stöder til Halvkredsvolden, sees kun et lidet Stykke (4). Paa den söndre Arm (der begynder ved 5) seer man de i Beskrivelsen omhandlede Indskaar og Opgange fra sidste Krig. 6 betegner det Sted, hvor „Gormsskandsen" var opfört. — Til venstre paa Prospecten sees lidt af Haddeby-Nor (7) og i Baggrunden ved 8 den (af mange Træer omgivne) lille By Vedelspang, hvor den bekjendte Runesteen blev funden i Aaret 1796, og hvor den i Beskrivelsen omtalte, nyopdagede bueformede Vold udenom Halvkredsvolden tager sin Begyndelse i Trægruppen i Nærheden af Noret. — Noget længere tilbage ved 9 ligger Byen Selk (ved Kurgraven), der dog her kun har kunnet antydes. Sigurdshöien er derimod tydeligere fremtraadt; iövrigt ere de Omboende lidt uenige

om, hvilken Höi der med Rette bærer dette Navn; nogle mene den med 10 betegnede, andre antage den anden, mindre (11) derfor og mene, at der paa Bakken 10 har staaet et Vagttaarn. At dette sidste ikke er usandsynligt, er i Beskrivelsen af Kurgraven nærmere omtalt.

VALDEMARSMUREN AF DANNEVIRKE (tab. V)

er seet fra selve Volden imellem Kurborg og Ny-Kurborg, lidt syd for det Sted (1), hvor Bönderne have borttaget en Deel Jord. Ved 2 sees endnu en Levning af den egentlige Muur, og 3 betegner en af de i Beskrivelsen omtalte Overgange over Graven. — 4 betegner Ydervolden, — 5 en over Ydervolden förende Markvei, i hvis Nærhed en Fodsti findes antydet (syd for Veien); derimod betegne de övrige mörke Linier paa Ydervolden og Hovedvolden Diger, snart med, snart uden Gjerder. Gjerderne paa Hovedvolden naae kun omtrent til Kammen og gaae ikke ned paa Östsiden imod Muren og Graven. 6 betegner Værtshuset Ny-Kurborg og den Vei, der her sees at före over Graven og gjennemskærer Volden ved 7, förer igjennem det i Beskrivelsen oftere omtalte Vester-Kalegat. Fra dette Sted af og nordpaa er Ydervolden mere demoleret, end paa de övrige Steder. Ved 8 findes Öster-Kalegat, Voldens förste og i lang Tid eneste Aabning. Ved Skoven tilvenstre ligger Byen Lille-Dannevirke; i Baggrunden betegner Tallet 9 det Sted, hvor Thyreborgen har staaet. Tallet 10 betegner Byen Store-Dannevirke, ved hvis Udkant Store-Dannevirke Redoute (11) opförtes i sidste Krig. (Den i Beskrivelsen omtalte Lille-Dannevirke Skandse og Redoute, der ligesom hin existerer endnu, kunde ikke sees fra Tegnerens Standpunkt; iövrigt ligger den lidt syd-ost for 8.)

DE SYDSLESVIGSKE RUNESTENE, VED C. C. RAFN.

DÖNSK TUNGA, vort Nordens fælles og almindelige Oldsprog havde en betydelig Udbredelse ogsaa udenfor Grændserne af de skandinaviske Riger og Lande i hine Tider, da det taltes uforvansket i samme Skikkelse, i hvilken det fremstiller sig for os i vore paa Island optegnede Eddadigte og nedskrevne ældste Sagafortællinger. Det var Folkesproget paa Færöerne, paa de skotske Öer, i Skotlands nordligste Provindser og i enkelte Egne af Irland; ligeledes fra en endnu ældre Tid og i större Udstrækning i store Landskaber i England, hvor talrige Ord og Stedsnavne endnu bære deres danske Præg, og hvor man i 1852 endog midt i London fandt en dansk Runesteen fra det 11te Aarhundrede. Det var ogsaa i et fjernt Tidsrum Nybyggernes Tungemaal paa Frankrigs nordvestlige Kyst.

Det taltes af den transatlantiske Verdensdeels tidligste europæiske Opdagere og Landnamsmænd, hvorom, foruden saa mange andre sikre Minder, Indskrifter vidne, fundne paa forskjellige Steder, en med Runer indristet endog paa en Ö höit oppe i Baffin's Bugten, overfor Lancaster's Sund.

Det taltes af det russiske Riges förste Stiftere, af deres Hoffolk og Vaabenfæller og af deres nærmeste Efterslægt. Nestor's indholdsrige Chronik giver derom utvivlsomme Vidnesbyrd, og det vigtige Skrift om Rigets Styrelse af den byzantinske Keiser Constantin den Purpurfödte anförer os endog Russernes danske Navne paa Fossene i Dnieper-Floden. Den græske Keisers Livvagtstropper glemte ikke, om de end tilegnede sig Hoffets og Folkets Sprog, deres danske Modersmaal, og de have endog midt i Grækenland,

i Athens Havn Piræus ved indhugne Runer paa et offentligt Mindesmærke fra den fjerne Oldtid i dette selv samme Sprog gjort os bekjendte med en af deres Bedrifter.

Gjerne dvæle vi ved disse Pröver af vort Sprog fra fjerne Tider og fra fjerne Egne; men en endnu större Glæde vækker hos os ethvert nyopdaget Spor her i selve Norden og i selve Fædrelandet af vore Fædres gamle Tungemaal. Vort Selskab har ikke undladt gjentagne Gange at gjöre opmærksom paa Vigtigheden af de runographiske Mindesmærker og har haft den Tilfredsstillelse, at dets Bestræbelser i denne Retning ikke have været uden Virkning. Det er magtpaaliggende, at Agtelse for disse Levninger fra en fjern Old, der ofte give os hidtil savnede Oplysninger om Sprogets Beskaffenhed i den Tid, de tilhöre, bliver udbredt blandt den store Masse af Folket, der færdes paa Markerne og oftest har Leilighed til at bemærke Steenindskrifter ligesom mange andre Efterladenskaber fra Oldefædrenes Tider.

Det er en nærved Dannevirke nylig funden mærkelig olddansk Indskrift-Steen, der foranlediger nærværende Meddelelse, og har jeg anseet det hensigtsret at stille ved Siden af den tvende andre i samme Egn fundne og her give nogle Bemærkninger om de tre vigtigste hidtil opdagede sydslesvigske Runestene.

Den förste og mærkeligste af disse Stene fandtes i Aaret 1796 paa Landmanden Jörgen Megger's Jordlod ved Foden af Krützbarg tæt vestenfor Landsbyen Vedelspang i Haddeby Sogn, Arens Herred, Gottorp Amt, den anden senere, i 1797 eller 1798, i et Vadested mellem Haddeby Nor og Selker Nor. Efter Foranstaltning af Prinds Carl af Hessen-Cassel bleve de begge i 1798 bragte til Louisenlund og der opstillede til fremtidig Bevaring i en aaben steensat Grotte i Slotslunden.

Allerede det fölgende Aar udkom et med Indsigt, Omhu og Skjönsomhed udarbeidet lidet Skrift: „Beschreibung und Erläuterung zweier in der Nähe von Schleswig aufgefundenen Runensteine. Ein Versuch, als Beitrag zur Vaterländischen Alterthumskunde, von zweien Freunden. Friederichsstadt 1799. 62 S. in 12mo, hvori tre Plancher, de to med Afbildninger af den store Steens begge Sider, af hvilke den förste med Indskriftens Begyndelse antages at have været vendt mod Nord, og den anden mod Syd, da Stenen havde sin oprindelige Plads, hvilket imidlertid neppe kan holdes for sikkert; den tredie Planche fremstiller den senere fundne Steen. Dette Skrift giver, p. 25—34, om Stederne, hvor de tvende Stene fandtes, og om disses nærmeste Omgivelser, ligesom ogsaa om Stenenes og Indskrifternes Beskaffenhed, en omstændelig Underretning, der er med Omhyggelighed tilveiebragt og affattet saa snart efterat Stenene vare fundne, medens man endnu kjendte Forholdene dermed, og derfor saa meget mere egner sig til her at gjengives, som den findes i et lidet bekjendt Skrift, til hvis Afbenyttelse kun faa have Adgang.

„Der erste Stein, mit der Inschrift: þurlf risþi u. s. w., wurde von einem Landmanne, Namens Jürgen Meggers, aus dem Dorfe Wedelssprang, in der Nähe von Schleswig, gefunden. Dieser wollte Steine zu Bausteinen zersprengen, und liess deshalb diesen Stein schon im Jahre 1796 halb ausgraben, fand ihn aber zu seinem Vorhaben zu gross, und liess ihn daher ungestört liegen. Nach einiger Zeit, als der Regen den Stein abgespült hatte, bemerkte er die Schrift auf der einen Seite des Steines, und wurde neugierig, den Inhalt der Schrift zu erfahren, fand aber niemand, der sie ihm entziffern konnte. Erst im Jahre 1798 wurde der Stein mehrern Freunden des Alterthums bekannt, welche sogleich die Schrift für Runenbuchstaben anerkannten, die entblösste Seite abschrieben und zu deuten versuchten.

Nachdem man den bisherigen Besitzer des Steines vorläufig ausgeforscht hatte, ob er nicht geneigt sei, den Stein wieder aufzustellen, wurden Se. Durchlaucht, der Statthalter, Prinz Carl von Hessen-Cassel, ersucht, zur Erhaltung dieses alten Denkmales etwas beizutragen. Dieser Fürst fand sich auch gleich dazu bereitwillig und glaubte noch mehr zur sorgfältigen Erhaltung desselben beitragen zu können, wenn er dasselbe nach seinem angenehmen Sommersitze Louisenlund ($1\frac{1}{2}$ Meile von Schleswig an der Schlei) transportiren und daselbst in seinem Garten aufstellen liesse. Denn es ist leider für öffentliche Denkmäler, selbst der schönen Künste, bei uns so wenig Sinn, als in den meisten Gegenden Deutschlands, so dass man Ursache hat, sie dem Muthwillen des Pöbels zu entziehen. Jetzt wurde also der Stein auf Kosten Sr. Durchlaucht mit vieler Vorsicht aufgegraben, da man denn die Schrift auch auf der entgegengesetzten Seite gewahr wurde. Aus der Lage des Steines in der Erde lässt sich mit vieler Wahrscheinlichkeit vermuthen, dass die Seite, welche in der Erde oberst lag, deren Inschrift mit dem Worte þurlf oder Erik anfängt, gegen Norden, die andere aber gegen Süden gestanden habe. Sehr möglich ist es, dass er vor mehreren hundert Jahren beim Nachgraben nach Schätzen umgeworfen und mit Sand und Erde bedeckt worden.

Der Platz, wo der Stein aufgegraben wurde, liegt zwischen zwei Grabhügeln von mässiger Grösse, 70 Schritte rechter Hand von dem Wege, welcher von Schleswig nach Eckernförde führt. Der Platz ist durch einen dritten, kleinern Hügel, der mit den beiden andern in gleicher Linie und Entfernung nach Norden liegt, noch kenntlicher. Der grösste und südlichste dieser Hügel wird Kreuzberg (Krützbarg) genannt, und ist von der Oeffnung des Margarethenwalles [1], wodurch der Weg nach Eckernförde geht, 1100

[1] den östlige Deel af Dannevirkevold fra Thyreborg til Haddeby-Nor.

Schritte, von dem nächstliegenden Hause in dem kleinen Dorfe Wedelssprang (*sic*) aber nur etwa 200 Schritte entfernt. Das Feld ist hier etwas erhöht, und der Kreuzberg 12 Fuss über die Erdfläche erhaben, fast als eine Halbkugel gestaltet, und hat 22 Schritt im Durchmesser. Dieser Hügel wurde auf Kosten Sr. Durchlaucht von Osten gegen Westen durchgegraben, etwa 5 Fuss breit; aber es fand sich nicht die geringste Spur von einer Grabstätte, Urne oder von einem Steinkasten, worin etwas aufgehoben worden wäre. Fünf Schritte von dem Fusse dieses Hügels an lag der Runenstein mit dem obern Ende gegen Süden. Der zweite Hügel ist von diesem 17 Schritte gegen Norden entfernt, wo die Anhöhe schon herabfällt, ist ungefähr neun Fuss hoch, halb kugelförmig, und hat 15 Schritte im Durchmesser. Auch dieser Hügel wurde mit dem vorigen in gleicher Richtung durchgegraben. Hier fanden sich nun auf der alten Erdrinde Spuren eines Leichenbrandes, aber nur sehr wenige verbrannte Knochen und Kohlen. Der ganze Platz scheint mit Feldsteinen umgeben gewesen zu sein; doch kann man dies nicht mit Sicherheit behaupten, weil er nicht ganz abgeräumt worden, und die Steine sich auch von ungefähr daselbst hätten finden können. Uebrigens ist es sehr wahrscheinlich, dass der Stein ehedem in der Mitte zwischen beiden Hügeln seine Stelle gehabt hat. Der dritte und kleinste Hügel endlich, der noch 15 Schritte weiter gegen Norden die Anhöhe herunter liegt, ist nur 5 bis 6 Fuss hoch und im Verhältniss breit, und ist noch bis jetzt nicht durchgegraben.

Es fehlt in dieser Gegend auch nicht an andern für Alterthumsfreunde merkwürdigen Plätzen. Funfzig Schritte gegen Westen vom Kreuzberge liegt noch ein abgetragener Grabhügel, in welchem vormals ein grosser Kasten stand, der von ungeheuern Feldsteinen zusammengesetzt war, und erst vor einigen Jahren auseinander gebracht worden ist. In diesem hat man auch keine Urnen gefunden, aber ein

Opfermesser von Stein, ein Streithammer, worin das Loch nur bis auf die Mitte geht, und mehrere Keile hat man entdeckt. Uebrigens waren keine Kenner des Alterthums bei Abtragung dieses Hügels gegenwärtig gewesen. Noch 50 Schritte weiter gegen Westen ist ein anderer merkwürdiger Platz, nämlich ein von Süden nach Norden laufendes, längliches Viereck gewesen, ungefähr 20 Fuss breit und 70 bis 80 Fuss lang, mit grossen natürlich geformten Granitsteinen von 5 bis 6 Fuss Höhe eingefasst, und scheint 5 bis 6 Fuss über die Erde erhaben gewesen zu sein. Jetzt aber sind die Steine meistentheils alle gespalten und weggebracht. So viel man weiss, hat man aber hier keine Alterthümer gefunden. 1200 Schritte vom Kreuzberge ab gegen Süden, nahe an dem Dorfe Selk, liegt auf der höchsten Höhe dieses Feldes ein grosser über 30 Fuss hoher Grabhügel, den die Bauern den grossen Königs S. . . . . . Hügel (de grote Köning Sie-Höh) nennen, und gegen Westen liegen mehrere Grabhügel, von denen noch einer den Namen des kleinen Königs- . . . . Hügel (de kleene Köning Sie-Höh) führt.

So viel von den Merkvürdigkeiten des Feldes, wo der erste Runenstein gefunden worden, welche wir und unsere Zeitgenossen gesehen haben. Nach dem Cypræus (in seinem Annalibus Episcoporum Slesvicensium p. 14 und 15) scheint es ehedem noch mehrere Grabhügel in dieser Gegend gegeben zu haben.

Der Runenstein selbst ist ein rother Granit, dessen Qvarztheile roth, der Feldspath röthlich grob geblättert und mit dicken, schwarzen Schieladern und Glimmer durchgewebt ist. Er hat verschiedene Spalten und Risse, ist nicht geebnet, und an der Süderseite mit einer grossen Queerader von grobem Feldspath durchgewachsen, so dass daselbst keine Runen eingegraben werden konnten. Die Höhe beträgt nach Hamburger Maass 8 Fuss und 9 bis 10 Zoll.

Die Kunst hat für das, was sie zur Verschönerung

des Steines beigetragen hat, keine grosse Ansprüche zu machen. Die Verzierung, die nur an der Norderseite angebracht ist, besteht in einigen Schnörkeln, welche nicht tiefer als die Runenschrift hineingearbeitet sind, d. h. etwa $^1/_8$ Zoll. Die Breite dieser Schnörkel, so wie der Buchstaben, ist $^3/_8$ bis $^1/_2$ Zoll, und die Form flachrund. Es scheint, als wenn diese Züge bloss geschabt sind, und der Runenmetze dürfte sich, wie es scheint, dazu wohl bloss einiger Feuersteine bedient haben.

Die hiebei gelieferte Zeichnung von diesem Steine und allen auf demselben befindlichen Figuren ist nach verjüngtem Maasstabe in einem Sechszehntheil der natürlichen Grösse mit vieler Genauigkeit gemacht, so dass unsere Leser sicher sind, keinen Fehler zu finden, der sich nicht auch auf den Runenstein eingeschlichen hätte. Insbesondere ist das untere Feld auf der Süderseite—dessen Erklärung wohl selbst geübten Runenkennern schwer fallen dürfte — ganz genau in Stellung der Puncte und Züge aufgemessen, wobei nur hier noch dies bemerkt wird, dass man, aller genauen Besichtigung ungeachtet, in diesem keine Queerlinien erblickt, wodurch die Buchstaben in Reihen geordnet würden.

Auch der zweite Stein wurde von dem oben genannten Landmanne Jürgen Meggers herausgearbeitet. Er lag bisher in zwei Stücke gespalten in dem sogenannten Selker Noer, dem südwestlichsten Arme des Schleistrom's, im Süden der Haddebyer Kirche, auf der Stelle, wo man bei niedrigem Wasser zu Wagen und zu Pferde durchkommen kann.

Der Aufschrift auf diesem Steine zu Folge, welche nachher erläutert werden soll, hat derselbe schwerlich die ursprüngliche Bestimmung gehabt, im Wasser zu liegen. Wahrscheinlich befand sich derselbe ehemals an einem jetzt abgetragenen Grabhügel auf dem Lopsteder Felde, wovon er wahrscheinlich an dem hohen Ufer her abgewälzt, und vielleicht eben dadurch zerbrochen wurde, um als ein Zeichen bei dem Durchwaten des Wassers zu dienen, weil die Leute

ehedem bisweilen die Untiefe verfehlt haben und dabei ums Leben gekommen sind.

Dieser Stein ist ein blauer Granit, hat aber da, wo er zerbrochen ist, eine Ader, grösstentheils von Feldspath und Glimmer. Die Länge desselben beträgt etwa 8 Fuss, und am Ende hat er ungefähr 3 Fuss ins Gevierte. Dieser Stein scheint ehedem gelegen zu haben. Die Schrift an diesem Steine ist viel schwerer zu lesen, als an dem erstern; denn Wasser und Eis haben ihn sehr benagt. Auch durch den Bruch ist eine Figur undeutlich geworden. Die Inschrift steht auf zwei Seiten desselben, welche fast einen rechten Winkel bilden, und die am ebensten sind; und ist in drei Reihen von sehr ungleicher Grösse zwischen Linien eingearbeitet. Die Reihe, die in der abgebildeten Lage horizontal und oben ist, enthält Figuren von etwa 5 Zoll Länge. Die oberste Reihe an der perpendicular stehenden Seite geht nach dem spitzen Ende und biegt wieder oben herum auf die Oberseite. Die ersten Buchstaben in dieser Reihe sind fast 8 Zoll lang, am Ende aber werden sie viel kleiner. Die dritte und unterste Reihe endlich hat Buchstaben, die fast einen Fuss lang sind. Ausserdem bemerkt man darauf ein rundes Zeichen mit einer Linie, die durch die Mitte desselben herunterläuft. Uebrigens bemerkt man keine Kunstverzierungen darauf. Dieser Stein liegt noch an dem Ufer, wird aber vielleicht auch ebenfalls nach Louisenlund gebracht werden."

De tvende Forfattere af hint lille tydske Skrift havde i 1798, Aaret för det udgaves, om disse Indskrifters Udtydning raadfört sig med en lærd Mand i Kjöbenhavn, og denne havde henvendt sig desangaaende til Skule Thordson Thorlacius, for at indhente Betænkning derom af denne indsigtsfulde Gransker af Nordens Oldsprog. Han kom da i Besiddelse af tvende Tegninger; den ene af disse var af den först fundne Steens forreste Side, udfört för Stenen var

optagen og Indskriften paa den anden Side bemærket; den anden giver Indskrifterne paa begge Stene, har vel enkelte Feil, men er dog i det hele tydeligere end de da i Kobber stukne og ved Trykken udgivne Afbildninger. Han, som dengang var Rector ved Frue lærde Skole, havde meddeelt sin kjöbenhavnske Ven mundtligen, hvad der i den Tid faldt ham ind angaaende Meningen af disse runiske Gravskrifter, men ikke givet nogen detailleret Fortolkning. En Deel Aar efter anmodede den da oprettede Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring ham om at meddele den sine Tanker om disse Runestenes Læsning. Han opfyldte denne Anmodning og hans Forklaring optoges tilligemed de ham tilhændekomne Afbildninger af begge Stenene og en kort Forerindring af hans Sön, Professor Börge Thorlacius, som var Medlem af ovennævnte Commission, i Antiquariske Annaler II p. 1-33, tab. I fig. 1-3 (Kjöbenhavn, 1815). Om dette sit Arbeide yttrer han sig saaledes: „Men da jeg nu skylder min Alderdom, om ikke modnere Kundskaber i dette Fag, saa dog formedelst Svagelighed, der gjör mig uskikket til andre mere alvorlige Sysler, mere Tid til saadant uskyldigt Morskab, saa har og agtede Velynderes og Venners Anmodning bidraget til at formaae mig til at gjöre et nyt Forsög til disse dunkle Runeskrifters ydermere Oplysning, hvilket ikke Hensigt i nogen Maade at ville nedsætte de brave Forgængeres Arbeide, hvis lærde Beskedenhed og Forskerflid höiligen fortjene at roses, men Lyst og Önske, om muligt og saa vidt det staaer i min Magt, at komme Sandheden desto nærmere, har foranlediget." Ved denne Afhandling bidrog han væsentlig til disse Indskrifters Udtydning og har ved sit Kjendskab til Oldsproget upaatvivlelig læst og forklaret de allerfleste Ord rigtig. Ogsaa de Samstave, der udmærke den först fundne Steens Indskrift, havde han læst enkeltviis, men dog ikke opfattet deres rette Mening og Sammenhæng. Dette lykkedes senere (1837) N. M. Petersen, jfr Danmarks Historie i Hedenold III 280-81.

Finn Magnusen gav yderligere Oplysninger, især betræffende den anden Steen, efter originale Tegninger udförte af Hofmechanicus Joh. Chr. Jürgensen i Slesvig, i November 1798, kort Tid efterat den anden Steen var optagen af Slien; jfr Runamo og Runerne, Kjöbenhavn 1841, p. 483-84, 654, tab. XI fig. 1.

Sognepræsten til Brodersby og Taarsted, Chr. Ewaldsen, foretog efter min Anmodning, i Marts og April 1856, en Undersögelse af begge disse Stene. Han eftersaae omhyggelig enkelte betegnede Partier af Indskrifterne og tog Gnidebilleder af nogle af dem og iövrigt Afbildninger af Indskrifterne. Den anden Steen var haardt medtagen af Tidens Tand, og den var heelt bevoxet med Mos, der sad fast og gjorde det paa mange Steder umuligt at skjelne Trækkene. Da senere en indtruffen Regn havde gjennemblödt dette Mos, lykkedes det ved et gjentaget Besög paa Stedet, den 9de April 1856, efterat Mosset med Forsigtighed var afskrabet, at foretage og tilendebringe en Undersögelse under meget gunstige Veirforhold. Han tog en Skizze saa nöiagtig som muligt af Stenens Forside, saavelsom ogsaa af dens Bagside og vedföiede desangaaende nogle Bemærkninger. Hans Meddelelser betegnes i det fölgende ved Ew.

I 1856, altsaa samme Aar som Pastor Ewaldsen havde undersögt disse Stene, bleve de ogsaa aftegnede af Kunstmaler Heinrich Hansen, som efter Foranstaltning af Ministeriet for Hertugdömmet Slesvig afbildede en Deel derværende Mindesmærker fra Oldtiden og Middelalderen, hvilke med Omhu udförte Afbildninger nu bevares i det antiquarisk-topographiske Archiv ved Museet for nordiske Oldsager. Disse Tegninger benævnes her HH.

Oberstlieutenant W. Dreyer i Ekernförde foretog efter min Anmodning, i Mai 1859, en nærmere Undersögelse af de tvende ved Louisenlund, halvanden Miil fra Slesvig, bevarede Runestene og eftersaae navnligen nogle opgivne Træk. Hans udförlige Meddelelse af 11te Mai, der ledsages af en Grund-

tegning af Höien, hvori Stenene ere opstillede, og Afbildninger af enkelte Indskriftpartier, bevares i vort Selskabs historiske Archiv. De benævnes i det fölgende Dr.

Den tildeels med gamle Böge bevoxede Höi er beliggende i Skoven, et Par hundrede Skridt nordvest for det vestenfor Slottet beliggende Gjestgiversted. Det er en tilsyneladende naturlig Höi, som er udgravet med Indgangen i Öst og indvendig beklædt med en lodret Væg af store Kampestene af 5 Fods Höide; det indre Rum er 11 Alen langt og 6 til 8 Alen bredt. Den först fundne Steen staaer her med Forsiden vendt mod Aabningen i Öst, den anden er henlagt paa flere mindre Stene med Forsiden mod Syd. Bag denne ere, indvendig i Steenvæggen överst i dennes nordre Side, tvende Marmortavler anbragte, den ene 1 Fod i Quadrat, og umiddelbart under denne den anden, som er 11" bred og 8" höi. Begge disse Tavler ere med en horizontal Streg deelte i to Dele, af hvilke den överste har en Afbildning af Runerne og den nederste en Forklaring af Indskriften efter det ommeldte i Friederichstadt 1799 udgivne lille tydske Skrift, saavel Runerne som Forklaringens latinske Bogstaver ophöiede. Paa Forespörgsel til Inspecteur Hartmann paa Louisenlund forklarede denne, at der i Slottets Archiv aldeles intet fandtes angaaende disse Runestene.

MINDESMÆRKE REIST FOR SYTRIK OSFREDSON PAA VIGNIBE.

Denne Indskriftsteen ville vi först omhandle, fordi den er den ældste, utvivlsomt langt ældre end de tvende andre. Den fandtes i 1797 i Selker-Nor nærmest Vedelspang og ikke langt fra Haddeby-Nor, hvor den var henlagt til at rette sig efter ved Overfarten over det herværende Vadested. Den er neppe, som nogle have formodet, bragt did fra Lopsted Mark, fra den anden Side af Noret, men har troligen i sin Tid staaet paa Spidsen af Kreuzberg.

Denne Steen er uregelmæssig tresidet, Længden 7′ 8″, Forsidens Höide 1′ 10″, Bagsidens 2′. Den er brudt tværsover. Af Bagsidens Overflade er et stort Stykke afsprængt eller bortkommet, hvorved Stenens Tykkelse er her formindsket vel en Trediedeel. Et afslaaet Stykke er henlagt i Brudet og sees det paa Kanterne at meget mangler. Paa Forsiden er Overfladen foran Indskriften aldeles raa og har denne Deel af Stenen vel i sin Tid været Fodstykke. Stenen er, som ovenfor bemærket, i to Dele og kun löst sammenföiet. Beskadigelsen er skeet, för den bragtes til Louisenlund; der er neppe noget af Stenen forsvundet. Den er meget medtagen; det synes som det Brud, den har heelt igjennem, maa være foranlediget ved Vold, der tillige kan have bevirket, at næsten Halvdelen af den bageste Side mangler.

Indskriften er saaledes stillet:

ᛆᚢᛆᚦ
ᛋᚢᛆ ᛋᛁᛆ : ᚭ ᚢᛁ : ᚴᛆᚢᛒᚢ
ᚭᛋ ᚠᚱᛁᚦᚱ : ᚴᛆᚱᚦᛁ : ᚴᚢᛘᛒᛚ
ᚭᚠᛏ : ᛋᚽᛏᚱᛁᚴᚢ
ᚦ

Den överste af denne Indskrifts tre Linier staaer næsten paa Rygningen, men Ordet ᚦᛆᚢᚭ heelt paa den anden Side; dette Ord maa imidlertid höre til den mellemste Linie, da den överste har saa megen Plads tilovers, at det godt kunde have været anbragt der, og det samme gjelder om den nederste. Paa Afbildningerne er ved en Linie den Revne markeret, der deler Stenen i to Stykker paa Forsiden af henimod 3 og 5 Fods Længde, men forövrigt er Forsiden ubeskadiget. Stenens ujevne Overflade gjorde det umuligt for Pastor Ewaldsen at skaffe nogenlunde vel lykkede Gnide-

billeder; imidlertid toges fem af enkelte Partier. Det ene af Rygningen paa Stenen viser de to sidste Runer af överste Linie, det paa Bagsiden enkelt staaende Ord, og det överste Hjörne af den dertil grændsende Deel af Bagsiden. Det andet viser de fem sidste Runetegn af den mellemste Linie, af hvilke de to sidste staae omböiede paa Stenens spidse Ende, og bemærkes her intet Skilletegn mellem Runerne ᛘ og ᛒ og det sidste Tegn at være saa kort, at det ikke kan være Runen ᛁ men maa antages for et Skilletegn i Enden af Linien til Antydning af Forbindelse med Liniens Slutningsord, som maatte anbringes paa Bagsiden, fordi der ikke var Plads til det i Linien. Det fjerde og femte er Begyndelsen og Slutningen af nederste Linie, hint aldeles mislykket uagtet gjentagne Forsög, dette derimod visende tydelig Slutnings-Runen ᚢ, hvoraf Staven til venstre ikke er at antage for et Skilletegn ved Liniens Slutning og Krumningen til höire ikke en tilfældig tilkommen Ridse, saaledes som antydet i Afbildningen i Antiquariske Annaler.

Det tredie er et Billede af det Parti af Bagsiden, der er nærmest Ordet ᚦᛆᚢᚫ. Efterat dette Parti var blottet for det meget fast siddende Steenmos, fandt Ewaldsen her „et skarpt begrændset Afsnit, der er meget omhyggelig afbanet og strækker sig til det ovenfor omtalte Brud. Paa denne Flade findes flere Streger, der alle ere anbragte ved Kunst; disse indhuggede Linier ere af Tykkelse som en meget tyk Strikkepind; de ere næsten alle snorlige og staae mærkværdigt klare og bestemte paa den næsten aldeles glatte Overflade, men deres Fiinhed gjorde at flere af dem ikke ret vilde frem paa Billedet. At disse Linier ere indhugne er utvivlsomt. De have neppe för været bemærke de Forsiden viser saa godt som intet Spor til den omhyggelige Afboning, som udmærker dette Parti". Ew. Oberstlieutenant W. Dreyer anmodedes om at ville eftersee disse Streger og sammenligne deres Udhugningsmaade med Udhugningen af Linierne, der indfatte Runerne; og, hvis det virkelig

skulde forholde sig saa, at disse Streger kunne antages at være udhuggede i Oldtiden, da önskedes en nöiaglig Afbildning af dem, ihvorvel Betydningen vilde blive vanskelig at forklare. Dr. meddeelte en omhyggelig Aftegning af dette Parti og bemærker derom: „Forsaavidt som de angivne Streger ere indridsede i Stenen, hvad jeg med Pastor Ewaldsen antager, da ere de neppe ridsede samtidig med Runerne. De ere nemlig meget skarpe og tydelige og for en Deel meget fine og deres Indridsning har ikke haft stor Vanskelighed, da Stenen her vistnok af Naturen er meget jevn og glat og seer ud som fiin Sandsteen, en mærkelig Modsætning til den övrige Deel af Stenen, der er mörk og grov Granit, som har været vanskelig at arbeide i. Enkelte Streger ere dybe, for störste Delen af Naturen indskaarne Ujevnheder, der endog paa eet Sted er et formeligt Brud i Stenen". Til denne Flade stöder ᚦ af det paa Bagsiden anbragte Ord, hvortil der ikke var Plads i midterste Linie. Begge de modtagne Tegninger af dette Parti bevares i vort historiske Archiv; deres Gjengivelse her skjönnes ikke at være hensigtsret, skjönt man dog burde gjöre opmærksom paa, at saadanne Indristninger findes paa Stenens Bagside. Ere de fra samme Tid som Indskriften, blive de en kryptographisk Gaade, saa meget vanskeligere at löse, da en stor Deel af Bagsiden, der kan have haft lignende, nu er bortsprængt og gaaet tabt. Have de nogen Betydning, som man dog neppe tör antage, maatte de vel henföres til Ordene kumbl þaun, disse Mærker, der staae umiddelbar foran dem.

„Den midterste Linies 5te Rune synes at see saaledes ud ├, Tværstregen dog meget lille. Foran Staven samme Sted er dog sprængt et lille Stykke ud af Stenen, senere end Runen er indskaaren" Dr.; sees ogsaa saaledes i HH. Rimeligviis hidrörer dette fra at man i en senere Tid har villet ved Punctering forandre Runen fra ᛁ til ᚽ, hvilket saa-

ledes har foranlediget den ommeldte Afsprængning af et lille Stykke Steen paa dette Sted.

9de Rune ᛩ, de ældre Afbildninger, HH; „er ᛩ, ikke ᛩ," Dr.

„Den sidste Rune i Ordet ᚦᛩᚢᚼ paa Bagsiden er tydelig som paa Afbildningerne", Dr.

Den nederste Linies 5te Rune er i de ældre Afbildninger ᚢ eller ᚼ. HH derimod har ikke kunnet tydelig skjelne denne Runes Træk og har givet den anden Stav ganske lidet længere end den förste, saa at det ikke vel kunde være ᚢ. For om muligt at faae större Vished, anmodedes Oberstlieutenant Dreyer om at ville nöie eftersee denne Character. Han bemærkede: „Denne Rune er meget usikker, antages at være H; en Tværstreg paa den sidste Stav, saa det blev ᚴ, kan ikke skjelnes".

I nederste Linies Slutning sees efter ᚴ tydelig ᚢ, Ew, HH, Dr.

Den överste Linies 3die Rune have Afbildningen i Antiquariske Annaler, Ew, Dr: ᛀ; og kan den vist sikkert antages for ᚼ, som ogsaa sees i HH næsten ᚼ.

„Af den 4de Rune er der aldeles intet at see undtagen den nederste Deel af en Streg under Brudet paa dette Sted af Stenen; den 5te Rune er ᛁ og den 6te ᚼ", Dr. Nogenlunde sikkert kan man antage at her staaer ᚼᛁᚼ.

Mellem 7de og 8de Rune er lidt större Plads end mellem de andre Runer, HH.

Slutningsordets 2den Rune har Afbildningen i Antiquariske Annaler som ᚨ; Fr. Jürgensen derimod, Ew, HH, Dr have tydelig ᚼ.

Den sidste Rune i dette Ord og denne Linie havde Ew. givet med en Tværstreg over; den sees saaledes ᚼ; Tværstregen er en naturlig Ridse i Stenen, Dr.

„Cirklen med Tværstreg igjennem under den nederste Linies Slutningsrune er rigtig gjengiven i de ældre Af-

bildninger, men ligger nu halvt under Jorden, Dr; — HH har derfor ikke bemærket den.

Det Udlægningsforsög af denne Indskrift, som Forfatterne af det lille tydske Skrift gjorde, var mindre heldigt. De begyndte Læsningen med överste Linie, hvis to förste noget utydelige Ord vare i deres Afbildning gjengivne anderledes end i de senere, nemlig, den Streg som antyder förste Linies Begyndelse medtagen, saaledes: ᛁᛋᚢᛆᚱᛁᚿ. I denne Linie læste de tre Personsnavne og fortolkede Indskriften paa denne Maade: Isvarin, Ovi, Knubu (und) Osfridr umkränzten den Hügel mit Steinen zur Ehre Sutri des Braven (*oder* zur Ehre Sutri; Gott u. s. w.).

Skule Thorlacius begyndte derimod Læsningen upaatvivlelig rigtigt med den midterste Linie. Det sidste Ord i överste Linie var i den Afbildning, han benyttede, saaledes ᚴᛚᚢᛒᚢ, og da han ingen Slutningsstreg fandt her som i de andre Linier, meente han at det paa den anden Side af Stenen anbragte Ord ᚦᛆᚢᚿ maatte henföres dertil. Ved at læse ᛆ i dette Ord som e, faaer han þeón, þjón, Tjener, og formener at „klu*m*bu þjón" kunde være Kölledrager. ᚭᚢᛁ mener han er et Mandsnavn, og antager han at Slutningen ᚱᛁᛋᛏᛁ ᚱᚢᚿᛆᚱ er borte. Han udlægger Indskriften: Aasfred gjorde Gravhöien efter sin Sön Sigtrygg; Ove Kölledrager (udhuggede Runerne).

Indskriften begynder med midterste Linie og gaaer tildeels *βουςτροφηδὸν* dog kun med det ene Ord, der hörer til denne Linie, hvorefter den nederste fölger og Slutningen i den paa Rygningen anbragte Linie.

Den indeholder fölgende Ord:

ᚭᛋᚠᚱᛁᚦᚱ ÓSFREÞR eller ÁSFREÞR, Mandsnavn ligesom Hallfreþr vandræþaskáld Óttarsson; eller maaskee Ásfríþr, Kvindenavn ligesom Hallfríðr Snorradóttir. I et Document af 675 af den angelsaxiske Periode i England nævnes en

Osfridus [1]. Navnet Ósfriþr forekommer paa en Steen i Bälings Sogn i Upland (B [2] 476) og paa en anden i Fölene Sogn i Vester-Götland (L 1395), hvor det sees at være et Kvindenavn, da der læses: Ósfríþr résþi stén þonsi eftir Ósgér, harþa góþan dreng, bónda sinn.

ᚴᛆᚱᚦᛁ eller ᚴᚭᚱᚦᛁ GARÞI eller GORÞI, imperf., af gera, gara eller gjara (geri *eller* gjari, gerþa *eller* garþa, gert *eller* gjart.

ᚴᚢᛘᛒᛚ KUMBL, Mindesmærke, acc. pl. n., af samme Betydning som merki; angelsaxisk cumbel, cumbl, signum militare; det svenske bokumbel d. s. s. bolsmærki, Bomærke (jfr Uplands-Lagen utg. af D. J. Schlyter p. 298, 359, C. Säve, Nyfunna svenska runinskrifter, AnO 1852 p. 240).

ᚦᛆᚢᚿ ÞAUN, acc. pl. n. *af* pron. dem. (sá, sú, þat); forekommer i flere Indskrifter: þaun hjón, n. pl., disse Ægtefolk (B 359, 460, 535, 776, 1136; L 1283; R 157); ellers oftest þau eller þausi.

ᚭᚠᛏ OFT, præp. her med acc., som skrives ellers paa flere Maader, saasom: aft, auft, eft, aftir, oftir.

ᛋhᛏᚱᛁᚴᚢ eller ᛋᚺᛏᚱᛁᚴᚢ SYTRIKU eller SIHTRIKU, acc. af Mandsnavnet Sytrikr eller Sihtrikr, senere Sigtryggr. Den anden Runes nu meget medtagne Træk maa rimeligst antages at være enten h, en særegen Form af ᚢ, eller ogsaa ᚺ, der da maa læses som ᛁᚺ, ligesom man i det förste Ord ᚦᚢᚱᛚᚴᚱ af Indskriften paa den i 1796 fundne Steen læser ᚴ som ᛁᚴ. Navnet Sigtryggr forekommer

[1] Codex diplom. aevi Saxonici opera Johannis M Kemble I 12.

[2] FORKORTELSER. Ved W betegnes her og flere Steder: Olai Wormii Monumenta Danica, Hafniæ 1643 fol. — B: Bautil, det er Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar utgifne af Joh. Göransson. Stockholm 1750 fol. — L: Run-Urkunder utgifne af J. G. Liljegren. Stockholm 1833. — AnO: Annaler for nordisk Oldkyndighed. — AT: Antiquarisk Tidsskrift. — Mém.: Mémoires des Antiquaires du Nord. — R: Antiquités de l'Orient, monuments runographiques interprétés par C. C. Rafn. Copenhague 1856.

oftere i islandske Oldskrifter [1] saavelsom paa flere Runestene (B 1040, B 166); paa en i Solna Sogn i Upland (B 144) læses: ᛋᛁᛏᚱᛁᚴᛅ. Sytriku eller Sihtriku maa antages for en gammel accusativ Form ligesom sunu i Indskriften paa den nylig fundne Helnæs Steen (see AT 1858-1860).

ᛋᚢᚾ SUN, Sön, acc. af sunr eller sun.

ᛋᛁᚾ SINN, sin, pron. poss. acc. sing. m., (sinn, sín sitt).

ᚬ ᚢᛁ : ᚴᚾᚢᛒᚢ ó eller á, paa, i præp., her med dativ. VEGNÝPU, Stedsnavn, af Vegnýpa. Præpositionen forbindes ofte med det Stedsnavn, den styrer, i islandske Haandskrifter ligesom her. Mellem de to Ord, af hvilke Stedsnavnet er sammensat, er et Skilletegn anbragt, ligesom i Heiþaby paa de to andre Stene og ligesom man ogsaa i Haandskrifterne kan finde saadanne skrevne hver for sig. Vi eller ve betyder Hellighed, et helligt Sted. Vebjörg, Kjöbstaden Viborg i Jylland, kaldtes saaledes Offerbjerget, mons sacrificationis, fordi det var et af de ældste Offersteder i Danmark og paa Thinget der foretoges Kongevalget. Om Vegeir, Fader til Landnamsmanden Vebjörn Sygnakappe, siges der i Landnamabogen, at han kaldtes saaledes, fordi han var en stor Offrer eller Afgudsdyrker, *blótmaðr*; og alle hans Börn have det samme Præfixum til deres Navne, nemlig Sönnerne: Vebjörn, Vesteinn, Veormr (Veþormr), Vemundr, Vegestr og Veörn (Veþörn) samt Datteren Vedís [2].

Gnúpr, m., Pynten af et stort Bjerg eller fremragende Forbjerg; gnýpa eller gnípa, f., Forbjerg eller Klippe, Bjergtinde eller Höideryg. I Kongespeilet siges om Bölgerne

[1] Fornmanna Sögur I 4 flg., V 25, X 167, 378; Íslendínga Sögur I 56, II 228 flg., Egils Saga c. 27; Gunnlaugs Saga ormstúngu c. 8; Njáls Saga c. 155 flg.

[2] II 29, Íslendínga Sögur I 149; Sturlúnga Saga I 3.

i Grönlands Hav, at de ere höiere end store Fjelde og ligne steile Klippetinder, „líkar brattum gnípum[1]”. Næseskjermen paa en Hjelm (*nefbjörg*) kaldes i en af Starkads Stropher[2] höfuðgnýpa, Hovedets fremragende Spids. Man seer saaledes, at Ordet betegner större og mindre fremstaaende Spidser. Saavel gnúpr som gnýpa anvendes, som bekjendt, om mangfoldige Steder i Island og ligeledes i det övrige Norden, navnligen her i Danmark, saaledes dannes Oddens yderste nordvestlige Pynt af Klinten Gniben, c. 160′ höi, hvorfra Sjællands Rev strækker sig langt ud i Kattegattet. Den sydvestlige Pynt af Seierö kaldes ogsaa Gniben eller Knoben. Den betydeligste af Grundene mellem Tunö og Jyllands Östkyst, den nemlig nærmest vesten for Tunö, kaldes ligeledes Knoben og det samme Navn bærer Yderspidsen af det öst for Öen Anholt liggende Rev, og ligger Knobens Fyrskib ¼ Miil udfor Knobens Vager[3]. Begge disse Stedsbenævnelser ere saaledes bevarede mange Steder her i Danmark.

Den först fundne Steen laa, som ovenfor anført, paa en fordum af Kampestene hegnet Plads kun faa Skridt fra Foden af den Höi, som nu bærer Navnet Kreuzberg og mellem tvende andre mindre Höie. Paa denne Höi har rimeligviis den i Selker-Nor fundne Steen staaet. Her synes saaledes at have været et helligt Sted og maaskee tillige en Begravelsesplads i Hedenold og kan denne Höi da troligen, efter Finn Magnusens sindrige Gisning, have været kaldt Vegnýpa, den hellige Bjergpynt. Ved Christendommens Indförelse, da de hedenske Helligdomme ödelagdes, pleiede man nemlig gjerne, for at fordrive de onde Aander,

[1] Grönlands historiske Mindesmærker III 314.

[2] Fornaldar Sögur Norðrlanda ed. Rafn III 21 jfr II 76.

[3] Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark I 272 o. fl. St.

at opreise Kors paa saadanne Steder og deraf har da denne Höi faaet Navn af **K r o s s b e r g**, Kreuzberg.

Indskriften lyder altsaa saaledes:

ᚭᛋᚠᚱᛁᚦᚱ : ᚴᛆᚱᚦᛁ : ᚴᚢᛘᛒᛚ : ᚦᛆᚢᚾ : ᚭᚠᛏ :
ᛋᚤᛏᚱᛁᚴᚢ (*v.* ᛋᚻᛏᚱᛁᚴᚢ) : ᛋᚢᚾ : ᛋᛁᚾ :
ᚭ ᚢᛁ : ᚴᚾᚢᛒᚢ

og omskreven med latinske Bogstaver:

OSFRIþR GARþI KUMBL þAUN OFT SYTRIKU (*v.* SIHTRIKU) SUN SIN O VI GNYPU.

Efter almindelig Skrivebrug i Oldnordisk:

Ásfriþr garþi kumbl þaun oft Sytrik (Sihtrik, Sigtrygg), sun sinn, á Vègnýpu.

Aasfrid gjorde dette Mindesmærke til Erindring om sin Sön Sytrik (Sihtrik, Sigtrygg) paa Vignibe.

Bestemmelsen af Runeindskrifters Tidsalder er som oftest en Opgave, der frembyder stor Vanskelighed, da der kun i meget faa af dem nævnes Personer, som ere os bekjendte af Historien. Naar de i Sverrig og Danmark paatænkte og paabegyndte runographiske Værker blive udgivne og saaledes samtlige bevarede Indskrifter af denne Art foreligge i en nogenlunde correct Udgave, vil man kunne gaae sikrere frem i sin Bedömmelse af Tidsalderen, hvor fornemmelig Sproget og derhos tillige Runecharacterernes Form og Beskaffenhed maa give os Veiledning. Nærværende Indskrift er, som vi ovenfor have bemærket, utvivlsomt den ældste af de tre, vi her omhandle, hvorom fornemmelig Accusativet **S y t r i k u** saavelsom dette Navns Bogstavering vidner, ogsaa Cirkelslaget underneden. Vi feile neppe meget ved at antage, at den er i det mindste hundrede Aar

ældre end de tvende andre og saaledes fra Slutningen eller den sidste Halvdeel af det 9de Aarhundrede.

Vi antage ikke at kunne med nogen Sikkerhed paavise i Historien de Personer, der omtales i denne Indskrift, men ville dog give Vink, der maaskee kunne egne sig til at paaagtes.

Efterat den jydske Kong Godefred var död i 810, sluttede hans Brodersön og Efterfölger i Regjeringen Kong Hemming det fölgende Aar 811 Fred med Keiser Carl den Store. Begge Fyrster sendte Mænd til Eiderfloden for at underhandle og afslutte denne Fred, hvorved Eideren atter fastsattes som Grændsen mellem Danmark og Saxland eller Frankernes Rige. Som Keiserens Befuldmægtigede nævnes elleve höit ansete Mænd, blandt hvilke Grev Egbert, der anlagde Itzehoe og senere blev Hertug i Saxen, og som Kongens Befuldmægtigede nævnes ti Mænd, blandt hvilke hans to Brödre Hakon og Anganthjof samt tre af Navnet Osfrid, nemlig Osfrid med Tilnavn turdimulo [1], en anden Osfrid, Sön af Helge, og en tredie Osfrid fra Skåne (de Sconowe) [2].

Harald Klaks Sön Godefred, hvem Carl den Skaldede havde afstaaet nogle Landstrækninger rimeligviis i Normandiet, vendte, da han blev uenig med Keiser Lothar, tilbage til Danmark og samlede en betydelig Hær. I Forening med en anden Hövding, Sydroc eller, som han i nogle Oldskrifter kaldes, Sidric, drog han i Aaret 852 igjen til Frankrig op ad Seinen, hvor de Danske forbleve under Sydrocs Anförsel til det fölgende Aar og hærjede vidt omkring.

[1] tyrðilmúli anföres blandt Fuglebenævnelser i Snorra Edda II 489; svensk tordmule, alca torda, en Svömmefugl med meget bagtil siddende Been, maaskee haftyrðill. Tilnavne og Navne efter Fugle vare i Oldtiden almindelige, saasom Már, Skarfr, Spörr, Valr, Örn.

[2] Annales Bertin. hos Du Chesne t III p. 170; Eginh. Ann. p. 257, Langebek SRD I 503.

I 853 gjorde Normannerne under Hasting (Hásteinn) et Tog ind i Loire. Sydroc[1] kom ogsaa did og havde dengang 105 Skibe under sin Anförsel. En Deel Normanner havde indtaget Nantes og hærjet Byen og Omegnen med Brand og Ödelæggelse. Sydroc sendte Bud til Hertugen af Bretagne Erispoë og tilböd ham sin Bistand. Det kom til et heftigt Slag, som varede fra om Morgenen lige til Aften. I dette Slag blev Sydroc saaret og han sluttede derefter Fred med de Hedninger, som han havde angrebet, og efterat have af dem modtaget en bestemt betydelig Pengesum, forlod han igjen Loire, men gik atter ind i Seine, hvor han blev slaaet af Kong Carl og vendte derefter tilbage til Danmark.

Den danske Konge Erik den Förste havde viist Yndest for Ansgarius og Christendommen, hvilket foranledigede de tilbagevendende Vikinger, der vare Hedenskabet hengivne, til at paaföre ham Krig. Det fölgende Aar 854 kom det til et stort Slag ved Flensborg, der varede i tre Dage, i hvilket Kongen faldt og mange af Landets fornemme Mænd.

I 855 kom Sydroc igjen med en stor Flaade til Seine, men blev atter her slaaet af en af Kong Carls Hærförere; som det synes, holdt han sig dog endnu der til det fölgende Aar 856[2].

I 867 kom til England en talrig Hær af Nordboer under Anförsel af flere Konger og en stor Mængde Jarler[3]. Blandt Kongerne nævnes Guthrum, rimeligviis den jydske

[1] Denne Sydroc eller Sidric maa ikke forvexles med den Sytaracus dux, som ifölge Waræi Antiqu. Hibern. p. 227 i samme Aar 853 erholdt Waterford som sin Andeel af Ostmannernes Erobringer i Irland.

[2] Chron. Fontanell. hos Du Chesne II 389-90. — Acta Sanctorum ord. S. Benedicti Sæc. IV (800-900) ed. J. Mabillon, Pars II 221-22. Langebek SRD I 539-45.

[3] Stundum kaldes disse Hærförere „Comites" eller „Consules", som forklares „quos ii Eorlos solent nominare".

Kong Gorm, og blandt Jarlerne en Sydroc eller Sidroc den ældre og en Sydroc eller Sidroc den yngre; den förstnævnte antages at være den samme, der tidligere havde gjort Toge til Frankrig, og den anden at være en Frænde af ham.

I 870 omtales begge disse Jarlers Krigerfærd og udövede Krigskunst omstændeligere.

De Danske indtoge en stor Deel af Ost-Angeln og trængte under Kong Osketil ind i Klosteret Croyland, hvis Beboere de dræbte med Undtagelse af en Dreng paa ti Aar, Broder Turgar, som Jarlen Sidroc den yngre af Medynk tog under sin Varetægt; han trak derfor Munkekappen af ham og iförte ham isteden en dansk Tröie med korte Ærmer (colobium). Derefter droge de mod Huntingdon og, naar de gik over Floder, dækkede begge Jarlerne Sidroc hele Armeens Bagtrop. Ved Overgangen over Neene-Floden bleve to Vogne med umaadeligt Bytte og Krigsforraad siddende fast i Svælget. Medens nu hele Sidroc den yngres Mandskab (tota familia junioris Sidroc) var i Færd med at trække disse to Vogne op, for at bære Byttet over paa andre Karrer og Vogne, fandt den unge Turgar Leilighed til at undflye og efter hans Fortælling optegnede en samtidig Forfatter disse Begivenheder.

I 871 faldt den ældre Sydroc i en Kamp ved det kongelige Slot Reading og den yngre Sydroc i et Slag ved Æscesdun, det nuværende Ashdown [1].

De fleste Annalister skrive dette Navn Sydroc, enkelte

[1] Ingulphus hos Th. Gale p. 20-24. Cron. Saxon. p. 80. Simeon Dunelm. Twisden 124-27, 143-44. Roger. de Houeden ed. Savilii fol. 239. Matthæus Westmonast. p. 165-168. Henr. Huntindon ed. Savil. fol. 200 b. — Langebek SRD V 21-24, 33-44, II 53-55, jfr Suhm Hist. af Danmark II 176 flg.

Sydrac eller Sidrac; en samtidig anonym Forfatter[1] kalder den danske Hövding, der i 853 gjorde Toget ind i Loire, Sidric. I et Oldskrift er endog Eieformen antagen som Nævneform og Manden kaldt Sihtrix d. e. Sihtrics istedenfor Sihtric, saaledes som dette Navn, der her i Norden og paa Island senere pleiede at skrives Sigtryggr, anföres hos flere oldengelske Forfattere[2]. Dette svarer saaledes til vor nærværende Indskrifts Skrivemaade Sytrik eller Sihtrik. De frankiske Skribenter give her ᚢ ved **y** eller **i** og ᛏ ved **d**, de engelske Vocalen ved **ih** og Consonanten ved **t**. De fremmede Forfatteres Skrivemaade Sydroc eller Sidrok svarer til Saxos af det samme Navn Sictrug[3].

Navnene gjentoges, som bekjendt, ofte i Oldtiden i Familien, ligesom endnu i vor Tid er Tilfældet. I vor Indskrift finde vi Osfrid og Sytrik som Fader og Sön. Den i hine Oldskrifter omtalte ældre Sydrik, som i 871 faldt i Slaget ved Readingham, kan have været en Sön af en af de tre af Navnet Osfrid, der i 811 deeltoge i Fredens Afslutning ved Eiderfloden med Carl den Store; men, hvis dette er Tilfældet, kan han ikke trolig være den i Indskriften omtalte, eftersom Faderen da maatte have opnaaet en usædvanlig höi Alder; denne levede nemlig, da Sönnen döde, og oprettede Mindesmærket til Erindring om ham. Har den ældre Sydric derimod været Sön af en yngre Osfrid, kan han meget vel være den i Indskriften nævnte. Denne kan dog maaskee troligere have været den yngre Sydric, som faldt i Slaget ved Æscesdun og som muligen har

[1] De gestis Sanctorum Rotonensium auctore monacho Rotonensi, Convoionis discipulo, Acta Sanct. ord. S. Bened. l. c. Saaledes skrives Navnet ogsaa i Chron. Malleac. hos Labbeus II 200.

[2] Det tilhörte saaledes flere Ostmanner i Irland, blandt disse Kong Sihtric Silkeskegg i Dublin.

[3] Historia Danica lib. I, ed. P. E. Müller p. 28.

været Sön af en Broder til den ældre Sydric, der har været opkaldt efter Faderen Osfrid. Sikkerhed have vi vistnok her ikke men dog maaskee nogen Rimelighed, naar vi ville antage at saadanne Mindesmærker i Almindelighed oprettedes til Erindring om Personer, der stode i anseelig Stilling eller havde udfört mærkelige Bedrifter, og i det enkelte Tidsrum dog ikke mange kunde have baaret disse i hin Tid ligesom senere ikke hyppigt forekommende Navne. Det maa her bemærkes, at saadanne *kumbl* eller Mindesmærker ikke altid vare egentlige Gravmonumenter, men oprettedes til Erindring om Mænd, der vare döde langt fra deres Hjemstavn, enkelte ogsaa i fjerne Udlande. I Sverrig finder man saaledes ikke faa Runestene, som ere reiste til Erindring om Mænd, der ere döde i England eller andensteds i Vesterleden, en ogsaa paa Reisen did i Jylland, en i Tavastland i Finland, og en druknet i Englands Hav (Mém. 1845-1849 p. 333, 337-42, 347-52); en af dem, (ib. p. 349), som en Sön reiste efter sin Fader ved Rösås, Näfvelsjö Sogn i Småland, oplyser os om, at den Afdöde var bleven begravet i en Steenkiste (*steinþró*) i Bath i England (Somerset-Shire). I Hvitaryd ligeledes i Småland finder man ogsaa en Runesteen (R 37), i hvis Indskrift berettes, at Gunnar gjorde dette Mindesmærke (*kumbl*) efter sin Sön Svein, som var död i Ydre-Grækenland, det vil sige i Lille-Asien.

MINDESTEEN OPREIST AF THORLEIF FOR HANS STALDBRODER ERIK.

Den i 1796 ved Kreuzberg fundne Runesteen er af rödlig Granit, har en Höide af 6′ 8″ dansk Maal, er bred forneden 2′ 1″ og 1 Alen fra Toppen 1′ 6″; Tykkelsen paa den tykkeste Deel er 1′ 10″; dog maa bemærkes, at paa Midten findes en Indknibning baade af Brede og Tykkelse.

Vi gjengive her Indskrifterne paa begge Sider af Stenen, af hvilke den förste antages at have vendt mod Nord:

„Runerne i det förste Ord i Forsidens midterste Linie ᚦᚢᚱᛚᚠ staae særdeles skarpe og i nöiagtig Afstand fra hinanden, saa at der ialfald kun kan være Tale om en mulig Tilsætning paa Foden af Runen ᛚ, men ingenlunde at en heel Rune kan have staaet mellem de to sidste i Ordet”, Ew. „Runerne i det förste Ord ere meget tydelige og paa den 4de Rune ᛚ findes ingen Tilsætning”, Dr.

I denne Linies 4de Ord har den ældste Afbildning den 2den Rune med Tværstregerne paa Midten ᚽ, HH har den ene foroven ᚵ.

„Paa Bagsiden mellem de to förste Samstave findes ikke Spor til den paa de ældre Afbildninger anförte Streg under det nederste Skilletegn” Dr; denne findes heller ikke i Fr. Jürgensens Tegning, og ikke i HH.

Paa den anden Samstav har Ew. ikke kunnet opdage den fjerde Streg foroven til venstre i det paa Staven anbragte Kors, der antyder Runen ᚼ, som dog staaer tydelig paa de ældre Afbildninger og ikke kan være tvivlsom. Dr. saae den tydelig ved en heldigere Belysning, HH ligeledes.

Paa Fr. Jürgensens Tegning ere 4de 5te og 6te Samstav overbrudte, men Dr. bemærker efter nöiere Betragtning

at disse Stave ere sammenhængende, temmelig lige Linier og ingen Steder overbrudte.

Fr. Jürgensen har paa den 5te Samstav det næst överste Mærke ᚼ. HH slutter denne Stav forneden med et ᚱ af en særegen Form, dannet af ᚦ med den nedre Tværstreg stödende til Krumningen noget op paa denne.

„Paa den 6te Samstav synes der at være en Tværstreg udhuggen fra Midten, hvilken dog er meget utydelig, da der her er gaaet en Flise af Stenen med, hvorved denne bemærkede Tværstreg fra Staven er bleven uforholdsmæssig bred", Ew. HH har ikke nogen Tværstreg midt fra Hovedstaven, men derimod, som det synes Runen ᚾ anbragt ligeud for Midten af denne Stav mellem det nedre Parti af ᚱ og det övre af ᚴ og desuden inden i ᚴ en Prik: ᚴ. „Midterpartiet af denne Samstav kan ikke skjelnes aldeles sikkert, især ikke den överste Deel af Tværstregen i ᚴ. Vist er det at der inden for denne Tværstreg findes en Prik: ᚴ, derimod kan en Streg lodret paa Hovedstaven som Ew. har troet skimte paa dette Sted, ikke sees", Dr.

Forfatteren af det lille tydske Skrift af 1799 forsögte at udlægge denne Indskrift saaledes: „Durlf errichtete diesen Stein am Suens Graben seinem Gefahrten (Waffenbruder) Erik, welcher starb, als die Helden, die Tapfern, sich um Schleswig gelagert hatten". Til Samstavsrunerne til venstre paa Bagsiden vovede de sig ikke, men forklare at det var dem ikke engang muligt at udfinde, paa hvilken Maade denne Deel af Indskriften maatte læses.

Skule Thorlacius fortolkede den hele Indskrift, Samstavsrunerne tillige: Thorlef satte denne Steen, mens han var i Svens Huus, til Amindelse af sin Stalbroder Erik, som döde, da de kjække Karle beleirede Heidebæ (Slesvig); en meget brav Mand. Med Styr var han (paa hans Skib eller Krigstog).

Samstavspartiet har han saaledes læst men ikke rigtig

opfattet dets Forbindelse med den övrige Deel af Indskriften. Det efter Slutningsordet ᚴᚢᚦᚱ i den överste Linie paa denne Side tilsatte Tegn × viser, saa antager han, at Meningen, for at blive fuldstændig, skal henföres til Kryptographiens nærmeste perpendiculaire Streg, der ligeledes findes betegnet med ×. „Vistnok", tilföier han, „er denne runiske Griphus en Gaade, hvis Oplösning er saavel de svenske, som vore egne Runologer hidtil ubekjendt. Blandt andet sjeldent ved den er, at, da den övrige Runeskrift paa Stenen bör læses fra venstre til höire, maa den unægtelig paa godt Österlandsk læses overalt fra höire til venstre. Neppe er Thorlef Opfinder af den, men har vistnok haft Chinesere, Irlændere eller andre til Forgængere". Ved nöiere at betragte denne Kryptographie, faldt det latinske Vers ham ind: „littera runica vox erit unica, si bene calles", hvori han upaatvivlelig ikke tog feil, men paaviste, at enhver af de perpendiculaire Streger bör antages som en Stammerune eller et Fulcrum, paa hvilken flere Runer ere anbragte, den ene under den anden, saa at enhver af disse Samstave indeholde et Ord. Af disse lodrette fulcra, 6 i Tallet, har han læst de 5 förste, fra höire at regne efter hans Læsemaade, men antager det for tvivlsomt, om det 6te og sidste bör ansees som et Slutningsfulcrum, til Zirat betegnet ved visse Skraastreger; eller disse med en ubetydelig Forandring bör gjöres læselige. Ved at læse den næst överste Samstav ᛘᛅᛏᚱ medr og tænke sig flere Tværstreger tilföiede paa det nederste Fulcrum faaer han: medr Styri vas hann í fari (eller í faru).

Antiquaren Martin Friedr. Arendt fra Altona undersögte i 1807 de to Runestene og forsögte at læse Indskrifterne, ogsaa Samstavene, da han hos J. C. Jürgensen saae et tidligere Forsög; fra venstre til höire læste han disse sex Ord: „iaen han vas Syur maeyr trigr", som han oversatte: „und er war treuer als Sigurd"[1]. N. M. Petersen gjorde op-

[1] N. Helduaders Chronik der Stadt Slesvig mit Anmerkungen begleitet von Joh. Chr. Jürgensen. Schleswig 1822 p. 44.

mærksom paa at Nævneformen „drengr harða góþr" ikke lod sig henföre til Gjenstandsformen Erik og udfandt den upaatvivlelig ene rigtige Læsemaade, hvorved Samstavene, ligesom den övrige Indskrift, læses fra venstre til höire.

Vi ville nu gjennemgaae de enkelte Ord:

ᚦᚢᚱᛚᚠ; Runerne ere tydelige og nöie eftersete; der er ingen Tværstreg anbragt foran paa Hovedstaven i ᛚ, saa at man kunde læse ᛅᛚ og faae Navnet þórálf. Mellem ᛚ og ᚠ findes intet ᛁ, men denne Rune kan tænkes forbunden i Hovedstaven af ᚠ; ᛁ anvendes i ældre Runeskrift ogsaa for **e** og ofte for **ei**. Da det fölgende Ord begynder med ᚱ, er her, efter oftere forekommende Brug, -**r** finale ikke föiet til Navnet foran, men dette ᚱ eller ᛦ tænkes suppleret af det fölgende ᚱ. Der staaer saaledes: ᚦᚢᚱᛚᛁᚠᛦ þorleifr. I en yngre Indskrift paa Stojby ägor i Runelyckan, Gårdsby Sogn i Småland (L 1279), læser man: ᚦᚢᚱᛚᚢᚠ . ᚱᛅᛁᛋᚦᛁ • ᛋᛏᛅᛁᚾ • ᚦᛅᚾᛅ þorl*e*yfr raisþi stain þan*n*a, hvor ogsaa -**r** finale til Navnet maa suppleres fra det fölgende Ords Begyndelsesbogstav **r**.

ᚱᛁᛋᚦᛁ, résþi eller reisþi (é=ei), opreiste, 3die pers. sing. imperf. af r e i s a (reisi, reista, reist); denne Skrivemaade findes anvendt i flere, især danske Runeindskrifter, saasom paa Skjern-, Grendsteen- og Eistrup-Stenene (R 205, 206, 209). Den mærkelige Fjellerad-Steen (R 213) har ᚱᛅᛁᛋᚦᛁ ligesom Steenalt-Stenen ogsaa i Jylland og den ovenanförte i Småland (R 208); en Steen i Högsby i Vester-Götland (B 975) har ᚱᛆᛁᛋᚦᛁ. Denne Skrivemaade oplyser om Udtalen. Ellers træffer man sædvanlig ᚱᛁᛋᛏᛁ eller ᚱᛅᛁᛋᛏᛁ, r é s t i d. e. r e i s t i eller r a i s t i ligesom i Islandsken.

Verbet r i s t a (risti, rista *eller* reist, rist), riste, hugge Indskrift, har i Runeindskrifter i 3 pers. imperf. ogsaa ᚱᛁᛋᛏᛁ, hyppigst dog ᚱᛁᛋᛏ eller ᚱᛅᛁᛋᛏ.

ᛋᛏᛁᚾ stén eller stein, Steen, acc. af nominativ s t é n n d. e. s t e i n n; skrives ofte ᛋᛏᛅᛁᚾ.

ᚦᚬᚾᛋᛁ þon*n*si (af þessi, þetta), denne, pron. dem. acc.

m., hyppig forekommende saaledes ristet, saasom paa Tryggevelde-, Glavendrup- og Eistrup-Stenene (R 188, 193, 209, 215); skrives ogsaa ofte ᚦᛆᚿᛋᛁ þan*n*si.

ᚼᛁᛙᚦᛁᚴᛁ HÉMÞEGI eller HEIMÞEGI (gen. ja, pl. jar), nominativ i apposition til Þorleifr, af heimr, Hjem og þegi, Modtager, subst. m., af þiggja (þigg, þá *eller* þág, þegit), modtage, altsaa den som har Hjem eller Bolig hos en, Huusbeboer, Hjembo. Ordet er dannet ganske analogt med farþegi, (af *far*, Skib, Skibsleilighed), den som er Passager paa en andens Fartöi, et Ord, der endnu den Dag idag er brugeligt paa Island og i Oldtiden anvendtes hyppigt. Om Örvarodd siges, da han vilde reise med sine to Frænder fra Rafnista til Bjarmaland og de tilböde ham at reise med næste Sommer: „kan være", sagde han, „at jeg til næste Sommer faaer mig selv et Skib og behöver da ikke at være „ykkar farþegi". Ogsaa i Skald-Helga Rímur forekommer dette Ord ved Ommeldelse af en Reise til Grönland. Ligesaa træffer man, dog kun i det poetiske Sprog, arfþegi (af *arfr*), Arvtager, for Sön, saaledes som Hlödver kalder sig „Heiðreks arfþegi", og ligeledes heiðþegi, af *heið* eller *heiðfè*, d. e. „máli ok gjöf er höfðíngjar gefa", altsaa den som tager Guld eller Sold eller Hövdingers Hædersgave, Livvagtsmand, Drabant[1]. Ordet heimþegi, som muligen ogsaa betyder Hirdmand, Gjest eller Huuskarl, forekommer iövrigt i flere Runeindskrifter, saasom paa Thordrup- og Sjöring-Stenene i Thyland, hvor det skrives ᚼᛁᛙᚦᛁᚴᛁ og ᚼᛁᛘᚦᛁᚴᛁ (R 216, 218), stundum adskilt i to Ord, som paa en Steen i Hällestad i Skåne: ᚼᛁᛘ : ᚦᛁᚴᛁ og paa en anden samme Sted (R 184): ᚼᛁᛘ : ᚦᛆᚴᛁ hém þagi; af denne sidst-

[1] Örvarodds Saga c. 3, Fornaldar Sögur Norðrlanda, útg. af Rafn, II 171. — Hervarar Saga c. 16, ib. I 492. — Finnboga Saga ramma c. 21. — Grönlands historiske Mindesmærker II 500 — Snorra Edda I 458.

anförte Skrivemaade skjönnes det, at Ordet ikke, som nogle have yttret, kan læses heimþíngi[1].

ᛋᚢᛁᚾᛋ Svéns eller Sveins, gen. af Mandsnavnet Sveinn, Svend. Dette meget gængse Navn skrives i mangfoldige Runeindskrifter i nom. og acc. ᛋᚢᛁᚾ eller ᛋᚢᛅᛁᚾ. Her menes höist rimelig Svend Tveskæg, hvilket ogsaa Skule Thorlacius har antaget.

ᛁᚠᛏᛁᛦ eftir, aftir eller aiftir, efter, præp. med acc.; man kan gjerne antage ᛁ her svarende til ᛅᛁ, saaledes som det samme Ord forekommer skrevet i Karlevi- og Grendsteen-Indskrifterne (R 178, 206), hvor der staaer ᛅᛁᚠᛏᛁᚱ. Ellers forekommer dette Ord i Runeindskrifter skrevet paa flere forskjellige Maader, hyppigst aft, aftir, eft, eftir.

ᛁᚱᛁᚴ Erik, Eirik eller Airik, nom. propr. acc. af Eiríkr; dette Navn forekommer i flere Indskrifter (saasom B 243, 248) skrevet ᛅᛁᚱᛁᚴᚱ.

ᚠᛁᛚᛅᚴᛅ fèlaga, acc. af fèlagi, Staldbroder, oprindelig den, som har lagt sine Penge sammen med en anden, saa at de ere lige om Vinding og Tab; (fèlag, Fællig, af *fè* og *leggja*). Ordet forekommer i flere Indskrifter i Skåne (W 169, 182; B 1163, 1170; R 180, 182): ᚠᛁᛚᛅᚴᛅ; paa Aarhuus-Stenen (R 39): ᚠᛂᛚᛅᚴᛅ; paa en Steen i Åsarp Sogn i Vester-Götland (B 975): ᚠᛅᛚᛆᚴᛅ; paa en i Hobro (W 282): ᚠᛦᛚᛅᚴᛅ.

ᛋᛁᚾ sinn, pron. poss. (sinn, sín, sitt), acc. sing. m.

ᛁᛅᛋ ias, som, pron. rel. indecl., ellers ogsaa skrevet as og is (es); nyere Form iar, ar og ir (er). Formen iar forekommer i mange Indskrifter (saasom i B 957, 839, 882, 886; L 1346; R 39), de ældre Former as og es ligeledes (W 147, Mém. 45-49 p. 341; R 185, 216, 218, 225 fl.); den her forekommende ias maa ansees for den ældre Form af iar.

[1] Jfr Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II 246 not. 2; Egilsson Lex. poet. p. 313.

ᚢᛅᚱᚦ VARÞ, blev, imperf. af verþa (verþ, varþ-urþum, orþit), svensk: varda, varder, vardt, pl. vordo, vorden; dansk: vorde, vorder, vorden; i den angelske Dialect: vorde, ver, vur, vurn[1].

ᛏᛅᚢᚦᚱ DAUÞR, död, adj.; verþa dauþr, det samme som deyja, dö, forekommer hyppig, saasom i Atlamál 98: dauþr varþ inn húnski; i Are frodes Íslendíngabók: „áþr Haraldr enn hárfagre yrþi dauþr"; i de islandske Lovböger Grágás og Járnsíða: ef maþr verþr dauþr[2]; ogsaa i Skånske Lov (I 4), af hvilken nogle af Oldbögerne have: „Dör kunu", men andre: „Uarþar kunæ döþ", i den med Runer skrevne (Arna-Magn. n° 28 in 8vo, der antages at være fra det 14de Aarhundrede): ᚢᛆᚱᚦᛆᚱ; ᚴᚢᚿᛅ; ᛑᚯᚦ; endog i senere Dansk finder man „vorder död"; ligeledes i mangfoldige Runeindskrifter, saasom: B 248, 305, 769; Mém. 45-49, p. 337-51; R 39, 164, 168, 175, 189.

ᚦᚬ ÞO eller ÞÁ, da, dengang, adv., skrives ogsaa saaledes paa Aarhuus-Stenen (R 39) og flere, eller og ᚦᛅ (B 271).

ᛏᚱᛁᚴᛁᛅᛦ DRENGJAR, nomin. plur. af drengr, Dreng, ung Mand, tapper Mand; saaledes ogsaa paa en Steen i Runtuna Sogn i Södermanland (B 802): ᛋᚿᛁᛅᛚᛁᛦ ᛏᚱᛁᚴᛁᛅᛦ snjallir drengjar: paa en i Bjälbo i Vester-Götland (B 889) alene: ᛏᚱᛁᚴᛁᛅᛦ, hvor der tales om en Bondes Tjenestefolk, medens der i nærværende Indskrift upaatvivlelig menes de i en Hövdings Tjeneste staaende Krigere. Om Betydningen af Ordet giver Skáldskaparmál nöiagtig Oplysning[3]: „Drengir heita úngir menn búlausir, meðan þeir afla sèr fjár eða orðstír; þeir fardrengir, er milli landa fara; þeir konúngs drengir, er höfðíngjum þjóna; þeir ok drengir, er þjóna

[1] E. Hagerup, Om det danske Sprog i Angel p. 76.

[2] Edda Sæmundar II 481. — Íslendínga Sögur I 6. — Fornm. S. III 28. — Grágás, Arfaþáttr c. 8, Vígslóþi c. 61. Járnsíða, Erfðatal c. 18.

[3] Snorra Edda I 530.

ríkum mönnum eða bóndum; drengir heita vaskir menn ok batnandi"; her forklares saaledes at Ordet navnligen bruges om raske Mænd og saadanne der arbeide sig fremad.

ᛋᛅᛏᚢ SÁTU, 3 pers. pl. imperf. af sitja (sit, sat, setit), sidde.

ᚢᛘ UM, om, præp. med acc., det samme som of, der antages for en ældre Form svarende til det latinske *ob;* sitja of, *sedere ob*, *obsidere;* sitja um eller setjask um, beleire; deraf umsát, Beleiring.

ᚼᛅᛁᚦᛅ ᛒᚢ HAIÞABY, acc. af Haiþabýr eller Haiþabœr, Staden Slesvigs gamle Navn. Paa Fragment af en Steen i Aarhuus (hos Worm, Addit. p. 19) læses det samme Navn, stavet ᚼᛁᚦᛅᛒᚢ, hvor ᛁ svarer til ᛅᛁ i vor Indskrift her eller til **ei**, saaledes som Navnet skrives i de islandske Oldskrifter. Der gives vel i Nörre-Jylland tre Byer af dette Navn, Hedeby, de to i Skjern og Stavning Sogne i Ringkjöbing Amt, og den tredie i Ringgive Sogn i Veile Amt, men disse ere ubetydelige Landsbyer og derhos vistnok senere anlagte, saa at det er rimeligt, at der i denne Runeindskrift i Aarhuus ogsaa menes Heiðabœr eller Slesvig.

Vi gaae nu over til Samstavene, paa hvilke hver især et Ord er anbragt, og begynde med den förste til venstre:

ᛁᛅᚿ IAN, men, conj. advers., isl. en, skrives i Runeindskrifter ofte ᛁᚿ (som B 376, 414; R 193, 232), senere ᚽᚿ (som B 89, 409), men ogsaa hyppig som her ian, som paa en Steen i Husby i Upland (B 248) og i Tirsted-Indskriften paa Laaland (R 189).

ᚼᛅᚿ HANN, han pron. pers.

ᚢᛅᛋ VAS, var, imperf. af verb. aux. vera (es, er, em; vas, var-vorum; verit); de ældre Former es og vas forekomme hyppig ogsaa i islandske Oldskrifter, og anden pers. præs. þú est, du est endnu i dansk Poesie og höitidelig Tale.

ᛋᛏᚢᚱᛁᛘᛅᚦᚱ STÝRIMAÞR, Styrmand, Skibsstyrer, d. s. s. skipstjórnarmaðr, Skibshövedsmand, Commandant. Dette

sammensatte Ord er anbragt paa de to næste Stave og for Tydeligheds Skyld Runen ᛁ mellem disse. Den femte Samstav, som gjengives efter den nye med den ældste stemmende Afbildning, har en palæographisk Særegenhed, som maa særskilt bemærkes. Ved förste Betragtning tænker man at Runeristeren har sat ᛘᛅᛏᚱ istedenfor ᛘᛅᚦᚱ, en Misristning som man er utilböielig til at tiltroe og tillægge ham. Dette forholder sig dog neppe saa. Det over ᚱ anbragte ^ kunde maaskee her, ikke som paa den foregaaende Stav betegne Runen ᛏ, men alene være et Tegn, som skulde antyde at den tæt under staaende Stutningscharacter maa læses dobbelt, först nemlig særskilt Böiningen alene antydende ᚦ, og dernæst Böiningen tilligemed Tværstregen underneden: ᚱ, saa at man har det her, ligesom i andre Runeindskrifter (B 414, 498, 886), rigtig bogstaverede Ord maþr. Det kunde dog ogsaa tænkes at Runeristeren har ved de tvende Tværstreger villet betegne ᛅ, nemlig ᛅᚿ, altsaa ristet Ordet mannr ligesom paa Skjern-Stenen i Nörre-Jylland (R 205): ᛘᛅᚿᚱ, men har siden tænkt at denne Character kunde mistydes og har derfor tilföiet, ovenover, den anden Tværstreg for ᛅ, hvilken maa være svagere indristet, eftersom den ikke er gjengiven i den ene Afbildning. Ordet stýrimaþr (af *stýra* og *maþr*) forekommer ofte i de islandske Oldskrifter og ligeledes paa flere Runestene; paa en i Ärntuna Sogn i Upland (B 498) aldeles som her; paa en i Rasbo Sogn ligeledes i Upland (B 416) gen. ᛋᛏᚢᚱᛁᛘᛅᚿᛋ.

ᛏᚱᛁᚴᛦ DRENGR, en ung Mand. Dette Ord er anbragt paa den sidste Samstav. Mulig forholder det sig, som Pastor Ewaldsen har bemærket, at der paa Stavens Midte har været en lille Tværstreg, saa at Runen bliver ᚽ ligesom i Fleertalsformen i nærværende Indskrift. I HH sees ligeudfor imellem begge de skraa Bistave et lidet ᚽ anbragt, som skulde være af samme Betydning. Denne Punctering er rimeligviis foretagen senere. Ordet er ialfald det samme,

og det gjör i den Henseende heller ingen Forskjel, om her læses ᚴ eller ᚴ. Endnu tilföies i en særskilt Linie efterfölgende tvende Ord.

ᚼᛅᚱᚦᛅ HARÞA, meget, særdeles, adv. dannet af *harþr*, forskjelligt fra *harþla* contr. af harþliga, og hyppigt forekommende i islandske Oldskrifter, ligesom ogsaa paa Runestene. Man træffer ogsaa Formen *arþa* (B 850): drengr arþa góþr.

ᚴᚢᚦᚱ GÓÞR, god, adj.

For Tydeligheds Skyld gjentage vi her hele Indskriften:

⁝ ᚦᚢᚱᛚᚠ ⁝ ᚱᛁᛋᚦᛁ ⁝ ᛋᛏᛁᚾ ⁝ ᚦᚮᚾᛋᛁ ⁝ ᚼᛁᛘᚦᛁᚴᛁ ⁝
ᛋᚢᛁᚾᛋ ⁝ ᛁᚠᛏᛁᚱ ⁝ ᛁᚱᛁᚴ ⁝ ᚠᛁᛚᛅᚴᛅ ⁝ ᛋᛁᚾ ⁝ ᛁᛅᛋ ⁝
ᚢᛅᚱᚦ ⁝ ᛏᛅᚢᚦᚱ ⁝ ᚦᛅ ⁝ ᛏᚱᛁᚴᛁᛅᛦ ⁝ ᛋᛅᛏᚢ ⁝ ᚢᛘ ⁝
ᚼᛅᛁᚦᛅ ⁝ ᛒᚢ ⁝ ᛁᛅᚾ ⁝ ᚼᛅᚾ ⁝ ᚢᛅᛋ ⁝ ᛋᛏᚢᚱᛁ ⁝ ᛘᛅᚦᚱ ⁝
ᛏᚱᛁᚴᛦ ⁝ ᚼᛅᚱᚦᛅ ⁝ ᚴᚢᚦᚱ ⁝

og omskreven med latinske Bogstaver:

ÞURLF RISÞI STIN ÞONSI HIMÞIGI SVINS EFTIR ERIK FELAGA SIN IAS VARÞ DAUÞR ÞA DRENGIAR SATU UM HAIÞABY IAN HAN VAS STYRIMAÞR DRENGR HARÞA GUÞR.

Efter den almindelige Orthographie i Oldnordisk:

Þorleifr reisti stein þannsi, heimþegi Sveins, eftir Eirík, fèlaga sinn, ias varþ dauþr, þá drengjar sátu um Haiþabý; ian hann vas stýrimaþr, drengr harþa góþr.

Thorleif, Svends Hjembo, reiste denne Steen efter sin Staldbroder Erik, som döde, da Krigerne beleirede Hedeby; men han var Skibshövedsmand, en meget brav Kriger.

For at bestemme Tidsalderen, fra hvilken denne Indskrift hidrörer, maatte man tage flere Hensyn i Overveielse. Den hedenske Begravelsesmaade afskaffedes ikke strax overalt i Landet ved Christendommens Indförelse. I Indskriften omtales en Beleiring af Hedeby og et Angreb paa denne By foretoges i Svend Estridsons Tid. Indristning af Runeindskrift vedligeholdt sig paa mange Steder her i Norden længe efter Hedenskabets Afskaffelse. I Sverrig, hvor det störste Antal findes, ere de allerfleste fra den christelige Tid. Saa længe man ikke havde flere Data til Oplysning, end de denne Indskrift og dens Findested fremböde, maatte Bestemmelsen blive noget tvivlsom. Heldigviis har nu Forholdet i den Henseende forandret sig.

De stungne Runer, som de her forekommende ᚽ og ᚵ, henvise i Almindelighed til en senere Periode; men derved maa dog bemærkes at disse til Adskillelse af nærstaaende Bogstavlyd tjenende Mærker, her til Adskillelse af **i** og **e**, **k** og **g**, vare lette at tilföie og ere upaatvivlelig ikke sjelden i en senere Tid, da Runeristning endnu var i Brug, blevne tilföiede i ældre Indskrifter. Deres Forekomst er derfor ikke altid et sikkert Kjendemærke paa en yngre Tid. Naar vi nu kunne antage, at Svend Tveskæg er nævnt i Indskriften, bestemmes saaledes dennes Tidsalder nærmere; og har den Erik, til hvis Erindring Monumentet reistes, sikkert været en af Svends Hirdmænd.

MINDESTEEN OVER SKARDE, REIST AF KONG SVEND TVESKÆG.

Syd for Bustrup, ligeledes i Haddeby Sogn, en Fjerdingvei SV for Kjöbstaden Slesvig, fandtes i 1857 en tredie Runesteen ved Foden af en Gravhöi tæt ved den gamle til Rendsborg förende Vei, omtrent 480 Skridt syd for Dannevirke, og have nogle derfor nævnt Stenen efter

denne Vold, uagtet man ikke derved har villet betegne at den har nogen Forbindelse med samme. Departementschefen for Kirke- og Underviisningsvæsenet i Ministeriet for Hertugdömmet Slesvig, Etatsraad T. A. Regenburg, meddeelte vort Selskab strax efter Fundet en Copie af Indskriften og nöiere Underretning om Stenen og dens Findested, derefter ogsaa en af Stadsbygmester L. A. Winstrup den 30te Juli 1857 udfört omhyggelig Afbildning, som er nöie efterseet og verificeret af Etatsraad Regenburg, der selv var tilstede, da Afbildningen toges. I Selskabets Archiv bevares en senere af Adjunct Engelhardt i Flensborg oversendt Copie af Indskriften, tagen af Lærer H. Piepgras fra Gelting i Angel, med en lille Kortskizze til forelöbig Orientering. Til disse velkomne Meddelelser föiede Departementschefen, saasnart Forholdene tillode det, Laanet af forskjellige Actstykker, som vedkomme Stenens Fund og Kjöbet til offentlig Eiendom og Fredning af den Gravhöi, ved hvilken den fandtes og paa hvilken den nu er opstillet til fremtidig Bevaring. Et Uddrag af disse Actstykker med Bilag antage vi egnende sig til Meddelelse paa dette Sted.

Indskriften opdagedes af Steenhugger Claus H. Petersen, som af Grundbesidderen Frenz Tams i Bustrup havde faaet Tilladelse til at borttage Stenen, der laa under en Vold ved Landeveien ved Foden af den omtalte Gravhöi. Ligeoverfor paa paa den anden Side af Veien laa forhen en anden Gravhöi, som nu er udjevnet, og fortælles der at man ved dens Udgravning i sin Tid skal have fundet i den en Urne, en Guldnaal, et Stykke af et Scepter(?) og flere Sager fra en fjern Old. Disse to Gravhöie, af hvilke den ene er bevaret, kaldtes Tvöberg eller Tveberg. Finderen indsaae strax at denne Steen havde en særegen Værd, lod den bringe til sin Faders Huus ved „Bustorfer Brücke" mellem Friederichsberg og Bustrup og tilböd Regjeringen den til remtidig Bevaring helst paa selve Stedet, hvor den var

funden. Ved Resolution dat. Christiansborg den 31te Aug. 1857, behagede det H. M. Kongen at bifalde Ministeriets Indstilling desangaaende og efter dettes Foranstaltning afkjöbtes fra Grundeieren for 100 Rdlr Rigsmynt Höien, ved hvis Fod Stenen var funden, og tilstodes Finderen som en Paaskjönnelse af den Omhu, hvormed han havde sörget for dette Mindesmærkes Bevaring, et Vederlag for hans Uleilighed og Erstatning for Stenens Overladelse til Regjeringen 50 Rdlr, hvorhos det overdroges ham, efter hans Tilbud, for et yderligere Belöb af 40 Rdlr, at besörge Stenen paa behörig Maade opstillet paa den nu som Statseiendom fredede Höi. I Kjöbecontracten angaaende den ommeldte Gravhöi er det bestemt at samtlige paa det solgte Stykke Jord hvilende samt fremdeles derpaa faldende kongelige og communale Afgifter skulle forblive ved Sælgerens Grund og udredes til enhver Tid af Eieren af den Gaard, fra hvilken Gravhöien er bleven afstaaet. Gottorp Amthuus indberettede til Ministeriet den 9de Marts 1858, at Runestenen var opstillet paa Gravhöien paa et Fundament af Steen og hvilende op til en der anbragt Steenvæg og at Stenens Opstilling var skeet paa hensigtsmæssig og passende Maade. Til yderligere Beskyttelse er der om Vinteren lagt et Dække over Indskriften, for at den ikke skal tage Skade i Frostveir. Det er alle Oldtidens Venner en Tilfredsstillelse at bemærke den Omhu, hvormed denne Runesteen er bevaret for Efterverdenen, et Mindesmærke, hvis store historiske Betydning enhver Uhildet lettelig fatter og med Glæde erkjender.

ACTUM SCHLESWIG IM KÖNIGLICHEN POLIZEIAMTE DEN 1STEN AUGUST 1857.

Anwesend der Polizeimeister, Auditeur Jörgensen.

Erschien der Bürger und Gastwirth Jacob Heinrich Petersen, Besitzer des Hauses Nr. 83 im 8ten Quartier hiesiger Stadt. Derselbe zeigt an, dass er und sein Sohn, der

von der Königlichen Leibgarde zu Fuss beurlaubte Steinhauer Claus Heinrich Petersen zufälligerweise entdeckt haben, dass ein grosser Stein, den sie mit der Erlaubniss des angrenzenden Landliegers des $^1/_2$ Hufners Frenz Tams in Bustorf aus der Unterlage eines demselben gehörigen, in der alten Landstrasse, circa 550 Fuss südlich vom Dännewerk belegenen Walles ohne besondere Vergütung wegnehmen dürften, mit alter Schrift versehen sei. Aus diesem Grunde habe namentlich der Sohn des Comparenten, der obbenannte Claus Heinrich Petersen, sofort Massregeln getroffen, dass der fragliche Stein unverletzt bleibe; sie haben nunmehr Mannschaften herbeigeholt und sorgfältig denselben aus seinem bisherigen Lager gehoben, worauf er nach des Comparenten seinem Hause hintransportirt worden.

Es ist dem Comparenten nunmehr aus dem Munde mehrerer Sachkundiger bekannt, dass der fragliche Stein ein Runenstein sei, in urdänischer Sprache gehauen, er habe daher fortwährend den Wunsch gehabt, dass der Stein wo möglich gerettet werde; aus dem Grunde, weil Comparent der Ansicht gewesen, dass dies Denkmal am liebsten in der Gegend, wo es ursprünglich gestanden, auch bleiben solle, habe er mehrere Anerbieten, den Stein an Privatleute zu verkaufen, abgelehnt.

Comparent, welcher davon benachrichtigt worden ist, dass die Königliche Regierung für die Aufbewahrung dergleichen Monumente Sorge trägt, wünsche hiemittelst den Stein der Obhut der Regierung zu überliefern. Er fügt dabei hinzu, dass er an Transportkosten und Arbeitslohn für den gedachten Stein schon 6 Thaler Rm. ausgegeben habe; übrigens erlaube er sich den unterthänigsten Wunsch auszusprechen, dass ihm eine Vergütung für die Überlassung des Steines von der Königlichen Regierung gestattet werden möge und macht er dabei bemerklich, dass er freilich dem $^1/_2$ Hufner Frenz Tams rechtlich nicht verpflichtet sei irgend eine Vergütung für den Stein zu bezahlen; er habe

dennoch aber demselben versprochen, dass er, falls er den Stein verwerthen könne, auch demselben als dem ursprünglichen Grundeigenthümer davon einen Antheil überlassen werde.

Comparent fügt schliesslich noch hinzu, dass der Bauervogt Peter Oje aus Bustorf Namens der Bauern beim Comparenten gewesen und den Anspruch gestellt, dass er ihnen den Stein, weil er an der Landstrasse gelegen, verabfolgen solle.

Nachdem aber der qu. Bauervogt selbst zugegeben, dass dem Landlieger dasjenige was innerhalb 4 Fuss vom Walle ab liege, angehörig sei, habe Comparent jenes Ansinnen aus dem Grunde ablehnen können, weil der Stein theilweise gar unter'm Walle gelegen habe.

Gerüchtsweise habe Comparent gehört, dass der Stein wohl 100 Thaler werth sein könne, und habe gar eine nahmhafte Person dem Comparenten ein solches Anerbieten gestellt.

V. G. Entlassen nachdem es dem Comparenten bedeutet worden, dass er bis weiter für das Zurstellebleiben des mehrberegten Steines in unverletztem Zustande nunmehr verantwortlich sei; namentlich möge er seine Aufmerksamkeit darauf richten, dass die Besuchenden durch Kratzen u. dergl. die Inscription nicht verletzen.

D. u. s. In fidem

Aug. Jörgensen.

ACTUM SCHLESWIG IM KÖNIGLICHEN POLIZEIAMTE DEN 10TEN AUGUST 1857.

Anwesend der Polizeimeister, Auditeur Jörgensen. Erschien geladen der beurlaubte Fussgardist Claus Heinrich Petersen, 25 Jahre alt, ein Sohn des hiesigen Gastwirths und Steinhauers Jacob Heinrich Petersen, an der Bustorffer Brücke wohnhaft. Er ernähre sich während seines Urlaubs als Steinhauer. Des Comparenten sein Vater habe freilich

den grossen Runenstein in so weit entdeckt, dass er mit dem betreffenden Grundeigenthümer dahin übereingekommen, dass er den gedachten, im Graben am Walle liegenden Stein wegnehmen dürfe. Comparent sei es aber, welcher, nachdem er sich mit 2 Mann hinbegeben, um den Stein herauszuholen, und sich an die Arbeit gemacht, es entdeckt habe, dass derselbe die alte Schrift trug; er habe auch desshalb sofort das Erforderliche veranlasst, dass der Stein unter solchen Umständen erhalten bleibe.

Wie die Bauern aus Bustorf gesehen, dass Vorkehrungen getroffen worden, um den Stein in Sicherheit zu bringen, und, wie Comparent annehme, wie sie davon gehört haben, dass der Stein etwa sonstigen Werth haben könne, haben sie sich unter sich dahin vereinbart, dass sie das Mögliche, um den Stein wieder zu erlangen aufbieten wollten. Sie haben aus dem Grunde unter einander Versammlungen gehalten, und in Folge deren ist der Bauervogt Peter Oye zum Comparenten und dessen Vater gekommen und zwar Namens der Bauer und mit der Behauptung, dass die Dorfschaft den Stein wieder ausgeliefert haben wolle. Es habe freilich Peter Oye selbst bei der Gelegenheit sich dem Comparenten gegenüber eben nicht damit verlauten lassen, es sei aber dem Comparenten anderweitig durch verschiedene Leute, welche in Bustorf vorkehren, vollends bekannt, nicht nur, dass unter den Bauern Verhandlungen über die Art und Weise, wie der Runenstein wieder zu erlangen sei, stattgefunden hätten, sondern auch, dass es in der Absicht der Bauern gelegen habe, wenn sie den Stein zurückerhalten hätten, die alte Runenschrift wegzunehmen, und den Inhalt derselben, nachdem er ins Deutsche übersetzt worden, wiederum in den Stein zu hauen und demnach den Stein wieder aufzurichten.

D. u. s.

In fidem
August Jörgensen.

KAUF-CONTRACT

zwischen dem Halbhufner Frenz Tams in Bustorff als Verkäufer und dem Kammerrath, Hausvogt Mohns in Schleswig Namens und im Auftrage des Königlichen Ministerii für das Herzogthum SCHLESWIG als Käufer über den von Ersterem an die Allerhöchste Landesherrschaft abgetretenen Grabhügel in seinem Landstück, TWIEBERG genannt.

Errichtet den 15ten Februar 1858.

KUND UND ZU WISSEN SEI hiemit, dass zwischen dem Halbhufner Frenz Tams in Bustorff als Verkäufer einerseits und dem Kammerrath, Hausvogt Mohns in Schleswig Namens und im Auftrage des Königlichen Ministerii für das Herzogthum Schleswig, als Käufer andererseits nachstehender Kaufcontract auf Grundlage vorgelegter Appunctuationen errichtet und heute vollzogen worden ist.

§ 1. Nach Schreiben des Königlichen Gottorffer Amthauses vom 5ten Februar d. J. hat das Königliche Ministerium für das Herzogthum Schleswig unterm 18ten December 1857 den Ankauf des in dem vorbenannten Grundstück des Halbhufners Frenz Tams befindlichen Grabhügels genehmigt. Es verkäuft daher und überlässt der benannte Hufner Fr. Tams von seiner halben Hufe in Bustorff diesen Grabhügel, incl. des Grundes zur Befriedigung, in Allem 16 □ Ruthen gross, an den Kammerrath, Hausvogt Mohns in Schleswig in qual. qua, um und für die vereinbarte Summe von 100 Rthlrn, geschrieben Ein Hundert Reichsthalern Reichsmünze, unter den nachstehenden Bedingungen.

§ 2. Verkäufer verpflichtet sich, den Grabhügel, an welchem der am Fuss desselben gefundene Runenstein aufgestellt worden, innerhalb 4 Wochen mit einem wehrhaften Erdwall einzufriedigen. Ferner übernimmt Verkäufer die Verpflichtung für sich und seine Besitznachfolger, diese Befriedigung zu immerwährenden Zeiten in wehrhaftem Zustand zu unter-

halten. Der Grund, auf welchem die Befriedigung zu errichten, ist in der angegebenen Maasse von 16 □ Ruthen mit begriffen, jedoch mit Ausschluss des Grundes am Wege, wo bereits an der einen Seite die Befriedigung vorhanden war.

§ 3. Sämmtliche auf dem verkauften Landstück ruhenden, wie künftig etwa darauf zu legenden Königlichen und Communal-Abgaben incl. der ausserordentlichen Abgaben und Lasten verbleiben bei dem Besitze des Verkäufers. Es können desshalb der Allerhöchsten Landesherrschaft oder der Königlichen Casse keine Abgaben und Lasten und Leistungen, dieselben mögen Namen haben, wie sie wollen, jemals angerechnet werden, sondern werden vielmehr von dem jedesmaligen Besitzer der Hufe, von welcher der Grabhügel abgetreten wird, abgehalten. Es sind hiernach die 16 □ Ruthen frei von allen Abgaben und Verpflichtungen verkauft worden.

§ 4. Verkäufer erhält innerhalb 6 Wochen nach Unterschrift und Protocollation dieses Kaufcontracts auf dem Folio des Verkäufers, die bedungene Kaufsumme von 100 Rthlrn ausbezahlt.

§ 5. Die Kosten, welche mit diesem Ankauf erwachsen, incl. der Protocollation und $^1/_2$ pCt. Steuer, werden sämmtlich einseitig vom Käufer in qual. qua getragen, und fallen demnach dem Verkäufer durchaus keine Kosten zur Last.

Zur Urkund dessen ist dieser Kaufcontract von den Contrahenten resp. in qual. qua unter Entsagung aller Einreden und Rechtsbehelfe bei Verpfändung von Habe und Gütern mit Bewilligung der Protocollation eigenhändig unterschrieben worden.

So geschehen in der Königlichen Arens und Treia Hardesvogtei den 15ten Februar 1858.

Mohns. F. Tams.

in fidem subscriptionis

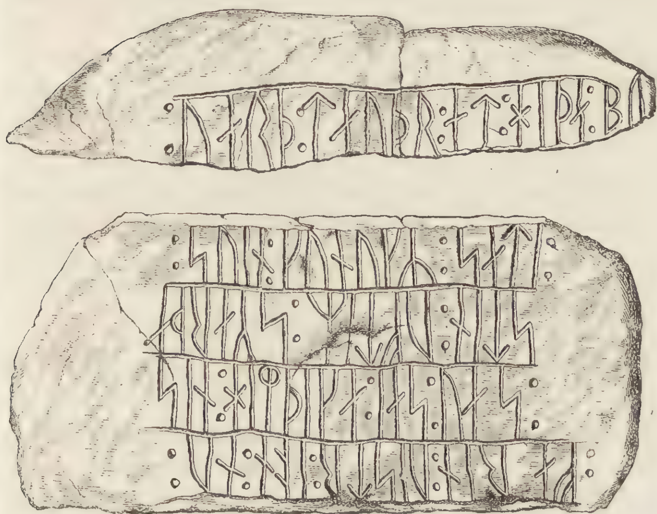
F. J. Knudsen.

Protocollirt im Schuld- und Pfand-Protocoll des Arens und Treia Harde vol. I fol. 364, sowie dem Nebenbuche sub. Nr. 9 pag. 599-601 inserirt.

Königl. Actuariat für den südlichen Theil des Amts Gottorff,

Schleswig, den 22sten Febr. 1858.

C. F. Boesen,
cst.

Denne Runesteen er af rödlig Granit, 6′ bred, 3′ höi og dens störste Tykkelse foroven, hvor Runerne findes, saavelsom paa dens ydre Side, er 14″. Indskriften er anbragt i fem ved indristede Linier indfattede og adskilte Rader, de fire paa Forsiden, den femte foroven. Den gaaer *βουςτροφηδὸν* alle fem Rader, og begynder med överste Linie paa Forsiden. Runerne have en Höide fra 7 til 9″. Ogsaa af denne Steen har Kunstmaler Heinrich Hansen taget en Afbildning, der i intet væsentligt er forskjellig fra den först modtagne, som her ovenfor meddeles i formindsket Maalestok.

Denne Indskrift frembyder ikke, saaledes som de tvende i denne Egn tidligere fundne, der her ere beskrevne, nogen Vanskelighed i Henseende til Sproget eller Charactererne og intet usikkert. Enhver Mand og Kvinde af det menige Folk paa Island, hvor vort gamle danske Sprog endnu tales, og enhver af de mange i det övrige scandinaviske Norden, som have begyndt at gjöre sig nærmere bekjendte med Fædrelandets Oldsprog, kan med Lethed fatte og forstaae Meningen. Kort Tid efterat Stenen var funden, gjorde en dygtig nordisk Oldgransker og en dygtig nordisk Sprogforsker den nordiske Læseverden, i et Dagblad og i et Quartalsskrift[1], bekjendt med dette mærkværdige Fund. Nyhedens Interesse var saaledes behörig tilfredsstillet.

For saadanne, der endnu ikke have haft Leilighed til at beflitte sig paa Studiet af Nordens Oldsprog, ville vi, ligesom ved de foregaaende Indskrifter, ogsaa gjennemgaae dennes enkelte Ord:

ᛋᚢᛁᚾ SVÉN*N* eller SVEIN*N*, Mandsnavn.

ᚴᚢᚾᚢᚴᛦ KUNUGR, d. e. KONU*N*GR, Konge, ᚾ udeladt foran ᚴ efter den i Runeindskrifter ofte anvendte Skrivemaade, saaledes i det samme Ord paa begge Jellinge-Stenene (AnO 52 p. 307, 318), paa en Steen i Stedje i Indre Sogn (R 226), og paa Aarhuus-Stenen i Fleertal ᚴᚢᚾᚢᚴᛅᛦ (AT 52-54 p. 390) ligesom paa en Steen i Råda i Vester-Götland (B 989); ligeledes i andre Ord, som paa den næst foregaaende Steen og paa mange flere ᛏᚱᛁᚴᛦ for drengr. Det angelsaxiske CYNING svarer til den oldnordiske Form.

ᛋᛅᛏᛁ SATTI, satte, 3 pers. sing. af setja (set, satta *v.* setta-sattum *v.* settum, satt *v.* sett) hyppig forekommende i Runeindskrifter saavel i sing. som i pl.

[1] J. J. A. Worsaae i Berlingske Tidende 1857 Nr. 183, og P. G. Thorsen i Nordisk Universitets-Tidsskrift 1858 S. 77-88, hvor ogsaa en Afbildning gives, ligesom en saadan er meddeelt i en Artikel derom i The Illustrated London News 1858 p. 76.

ᛋᛏᛁᚾ STÉN eller STEIN, Steen, acc. sing. af stein.

ᚢᚠᛏᛁᛦ UFTIR, OFTIR, ÖFTIR eller YFTIR, præp. her med acc., man træffer stundum Formen ᚢᚠᛏ, som W 147, 182; oftere ᚢᚠᛏᛁᚱ eller ᚢᚠᛏᛁᛦ, som R 180, 207; ligeledes ᚯᚠᛏᛁᛦ, som B 484, 547, i hvilke begge det samme Ord ogsaa findes skrevet ᚬᚠᛏᛁᛦ; og ᛦᚠᛏᛁᚱ, som L 726, W 248; endog ᛦᚠᛏᛁᛦ, B 949, hvor altsaa Runen ᛦ anvendes baade for Vocalen ö eller y og for r finale.

ᛋᚴᛅᚱᚦᛅ SKARÞA, Skarde, Mandsnavn, i nomin. Skarþi, som hörer til de sjeldnere forekommende og har rimeligviis först været et Tilnavn, dannet af Verbet skera (sker, skar, skorit) og altsaa betydende Skærer, Klöver. Skarði, d. s. s. skarðr, findes blandt Sværdbenævnelserne i Skáldskaparmál.[1] Den islandske Digter Kormak Ögmundson anvender dette Ord i tre af sine Stropher, i den ene med den nöiere Betegnelse „skerjarðar skarði", Skjærjordens, d. e. Havets Skærer eller Klöver, en Omskrivning paa den övede dristige Sömand. Det er troligt at Digteren i disse Stropher henvender Ordet til sin Broder Thorgils og kalder ham Skarde og man har antaget at han bar dette Tilnavn, fordi der i Kormaks Saga[2] berettes at disse Brödre, som gjorde Toge til Irland, Bretland, England og Scotland, opförte först Skardaborg, det nuværende Scarborough paa Kysten af Cleveland (Kliflönd) i den nordlige Deel af Yorkshire: „þeir settu fyrst virki þat, er heitir Skarðaborg". Imidlertid maa herved bemærkes at disse to Brödres Tog til England foretoges omtrent 966 og Skardaborg nævnes tidligere i de oldnordiske Sagaberetninger, da der fortælles, at Gorm den Gamles Sönner Knud og Harald paa et Tog til Northumber-

[1] Snorra Edda I 565, II 476, 560. Skarði kunde ogsaa tænkes dannet af verb. skarða, skerða, gjöre Skaar i, formindske, og betyde den, der ved Hug beskadiger Fjendernes Vaaben.

[2] Kormáks Saga c. 18, 19, 27, ed. Arna-Magn. p. 166-72, 242; jfr Egilssons Lex. poët. p. 719.

land bleve slaaede af Kong Adalbert nordenfor Kliflönd men derpaa gik i Land ved Skardaborg, hvor de seirede og agtede sig derefter syd paa til Jorvik; og, medens de begge med deres Folk, da det en Dag var varmt, svömmede mellem Skibene uden at tage sig vel iagt, kom der Folk oppe fra Landet og skjöde paa dem, og Knud Danaást blev da dræbt af en Piil. Dette maa være foregaaet omtrent 936. Skardaborg nævnes ogsaa senere, 1066, da Harald Haardraade brændte Byen.[1] Som Ögenavn finder man skarði, dog i en anden Betydning, i det 13de Aarhundrede, da Snorre Sturlasons Brodersöns Sön Thorgils Bödvarson bar dette Tilnavn.[2] Langt tidligere forekommer Skarði dog som egentligt Mandsnavn, tilhörende en historisk Person, der bör her nærmere omtales. Navnet ᛋᚴᛅᚱᚦᛁ i nomin. findes ligeledes i en Runeindskrift, nemlig paa Testby-Stenen fra den förste christelige Tid i Vårfrukyrko Sogn i Upland (B 614, L 721). Vi finde det ogsaa bevaret i tvende Stedsnavne, mærkeligt nok, i selve Sönder-Jylland, nemlig: Skardelund, en Bondegaard i Sterup Sogn, Ny Herred, Flensborg Amt, og Skardeböl, Landsby i Enge Sogn, Kjær Herred, Tönder Amt.

ᛋᛁᚾ SINN, sin, pron. poss. (sinn, sín, sitt), acc.

ᚼᛁᛘᚦᛁᚴᛆ HEIMÞEGA, Hjembo, acc., see ovenfor p. 155.

ᛁᛆᛋ, IAS, som, pron. rel. indecl., see ovenfor p. 156.

ᚢᛆᛋ, VAS, var, imperf. af verb. aux. et n. VERA, see ovenfor p. 158.

ᚠᛆᚱᛁᚾ FARINN, faren, havde reist, præt. part. pass., af verb. fara (fer, fór-fórum, farit), hyppig forekommende ogsaa i Runeindskrifter (B 746, 802; Mém. 46-49 p. 345 og mange flere).

ᚢᛆᛋᛏᚱ, VESTR, vesterpaa, adv.; til Vesterlandene, navnligen de britiske Öer. Den gamle islandske Lovbog,

[1] Fornmanna Sögur I 117; VI 405.

[2] Sturlúnga Saga II 243-52; III 60-293.

Graagaasen[1] oplyser os om, hvad der forstaaes ved Vestr-lönd norden for Valland (Frankrig), nemlig: England, Bretland, Scotland, Irland og Syderöerne. Denne Steen bliver altsaa at föie til dem, i hvis Indskrifter Vesterlandene ommeldes, hvilke jeg har udgivet i Mémoires des Antiquaires du Nord 1845-1849 p. 331-52: „Runic Inscriptions in which the Western countries are alluded to."

ᛁᚬᚾ ION, men, conj. advers.

ᚾᚢ NÚ, nu, adv.

ᚢᛅᚱᚦ : ᛏᛅᚢᚦᚱ VARþ DAUþR, döde, see ovenfor p. 157.

ᛅᛏ AT, i, præp. her med dat.

ᚼᛁᚦᛅ : ᛒᚢ HÉþABY eller HEIþABY.

Navnets Skrivemaade paa den foregaaende Steen ᚼᛅᛁᚦᛅᛒᚢ gjör det indlysende, at Runeristeren ved ᛁ her har villet udtrykke Lyden é eller ei, aldeles samme Lyd, som den islandske Skrivemaade angiver. Ogsaa paa den anden Steen ere, efter de ældre Afbildninger, de to Ord, af hvilke Navnet er sammensat, adskilte ved et Skilletegn.

Vi gjentage her Indskriften ordnet efter Ordenes Fölge:

: ᛋᚢᛁᚾ : ᚴᚢᚾᚢᚴᛦ : ᛋᛅᛏᛁ : ᛋᛏᛁᚾ :
ᚢᚠᛏᛁᛦ : ᛋᚴᛅᚱᚦᛅ : ᛋᛁᚾ : ᚼᛁᛘᚦᛁᚴᛅ :
ᛁᛅᛋ : ᚢᛅᛋ : ᚠᛅᚱᛁᚾ : ᚢᛁᛋᛏᚱ : ᛁᚬᚾ :
ᚾᚢ : ᚢᛅᚱᚦ : ᛏᛅᚢᚦᚱ : ᛅᛏ : ᚼᛁᚦᛅ : ᛒᚢ :

I latinsk Lapidarskrift:

SVIN KUNUGR SATI STIN UFTIR SKARþA SIN HIMþIGA IAS VAS FARIN VESTR ION NU VARþ DAUþR AT HIþA BU.

[1] Grágás, Vígslóþi, c. 101, ed. Arna-Magn. II 141.

Efter den senere oldnordiske Skrivemaade:

Sveinn konúngr satti stein eftir Skarþa, sinn heimþega, es vas farinn vestr en nú varþ dauþr at Heiðabý.

Kong Svend satte denne Steen efter sin Hjembo Skarde, som havde været paa et Tog i Vesterlandene, men nu döde i Hedeby.

Denne Runeindskrifts Findested og Beskaffenhed gjör det indlysende, at den hidrörer fra Svend Tveskæg og leder os til at antage, at ogsaa den ved Krossberg fundne maa være fra denne Konges Tid.

Til den her meddeelte Beskrivelse af disse Stene og Udgave af deres Indskrifter, ville vi föie Uddrag af tvende Sagafortællinger, som antages at give Vink, der egne sig til Opmærksomhed, og derhos indeholde tvende danske Sprogpröver fra samme Tidsalder, hvilke vi tidligere have udgivet i den större Samling af de historiske Sagaer, men hvis Gjentagelse ogsaa her vi tör vente vil være mange velkommen.

THORLEIF JARLESKJALDS OPHOLD HOS SVEND TVESKÆG.

Hedeby var allerede i det 9de Aarhundrede en folkerig By og anseelig Handelsplads og tiltog ved sin Beliggenhed i de fölgende Tider i Velstand og Betydning, især da Kongen ofte opslog sin Residents der for længere Tid. Medens Gorm den Gamle endnu levede, opholdt Harald Gormson sig sikkert her jevnlig saavelsom hans Moder Thyre Dannebod, og senere krævede Forholdene ofte hans Nærværelse i denne By, for at vogte og beskytte Landets sydlige Grændse.

Islænderen Gunnar Hamundson fra Hlidarende i Fljotshlid paa Sönderlandet foretog sig med sin Broder Kolskegg en

Udenlandsreise og gjorde et Vikingetog til Österleden. Efter der at have vundet anseeligt Bytte styrede han i Aaret 973 med ti Skibe til Hedeby i Danmark, til Heiðabęjar i Danmörk. Kong Harald Gormson var der oppe paa Landet. Man fortalte ham Gunnars Ankomst og at der ikke fandtes hans Lige paa Island. Kongen sendte Mænd at byde ham til sig. Gunnar gik strax til Kongen, som tog vel imod ham og gav ham Plads ved sin Side. Der var nu Gunnar en halv Maaned. Kongen fandt Fornöielse i at lade ham pröve flere Idrætter, og der var ingen af Kongens Mænd, der i nogensomhelst Færdighed kunde maale sig med ham. Kong Harald syntes vel om Gunnar og tilböd at ville skaffe ham et godt Giftermaal og meget at styre, om han vilde forblive der. Gunnar takkede Kongen for Tilbudet, men sagde at han först agtede sig til Island, at besöge sine Venner og Frænder. „Da vil du aldrig komme her tilbage", sagde Kongen. „Derfor maa Skjæbnen raade", svarede Gunnar. Gunnar forærede Kongen et Langskib og meget andet Gods. Kongen gav ham en Skarlagens Hædersklædning, et Par med Guld sömmede Handsker og et Pandebaand, hvorpaa der var en Guldknude, samt en gerdsk Hat.[1] Gunnar seilede derefter nordpaa til Hisingen, og, efterat have opholdt sig hos Hakon Jarl i Throndhjem den fölgende Vinter, hjem til Island, hvor han endnu levede i 16 Aar som en af Landets mest ansete Mænd. Denne Beretning viser os, hvorledes Islændere vare vel modtagne ved den danske Konges Hof.

Faa Aar efter, rimeligviis i 977 til 981, finde vi en anden udmærket Islænder Thorvald, Sön af Kodran Eylifson paa Giljaa i Vatnsdal paa Nordlandet, hos Kongens Sön, Svend Tveskæg, som dennes Hirdmand og fortrolige Ven, ledsagende ham paa hans Hærjetoge til England, hvor denne

[1] d. e. fra Gardarike. Betræffende Gunnars Besög hos Kong Harald i Hedeby, see Njáls Saga c. 31, Antiquités Russes II 245.

Thorvald ved sin Tapperhed og sit Ædelsind vandt sig et höit agtet Navn. Engang frelste han endog selve Kong Svend af Fangenskab. Det bemærkes, at Svend allerede da kaldtes Konge af sine Folk, som det dengang var Vikingers Skik. Sagaen giver os en udförligere Skildring af den Vennesælhed, denne Islænder havde vundet, og af den store Yndest, han stod i hos Svend Tveskæg. Under sit Ophold i England har han haft den ypperste Leilighed til at lære Christendommen at kjende, og han gav, som Sagaen beretter, mange Pröver paa sit christelige Sindelag. Höist rimelig har han fulgt Svend tilbage til Danmark og til Hedeby, hvor denne, som vi af Runeindskrifterne see, havde en fast Bopæl. Her havde Christendommen alt forlængst vundet sin tidligste Indgang i Danmark og faaet sit förste Fodfæste. I denne By var en Kirke opfört allerede for 130 Aar siden, i Aaret 851,[1] et heelt Decennium för Sjællænderen Gardar opdagede Island. Overskuer man, hvad der i det siden hin Begivenhed forlöbne Tidsrum havde tildraget sig her i Norden og de ivrige Bestræbelser for Christendommens Udbredelse, vil man fatte, at den nye Lære maa have haft et ikke ringe Antal Bekjendere og for Missionsværkets Udförelse Besög af flere Troens Forkyndere i det sydlige Danmark, navnlig i Hedeby, paa den Tid, da Thorvald stod i Svends Tjeneste og da han vendte tilbage fra England til Fastlandet. Her blev han nu döbt af den saxiske Biskop Frederik, som efter hans Opfordring samme Aar, 981, reiste med ham til Island, for ogsaa der at forkynde den christne Tro.[2] Thorvald hörer til dem af Oldtidens Islændere, som ere mest bekjendte her i Norden, og skyldes for en stor Deel Udbredelsen og Vedligeholdelsen af hans hæderlige

[1] Remberti Vita Ansgarii c. 24.

[2] Söguþáttr af Þorvaldi Kodránssyni víðförla c. 2, Húngrvaka ed. Arna-Magn. p. 262-72; Kristni Saga p. 2; Biskupa Sögur I 35 og fl. St.

Navnkundighed den norske Digters deilige danske Kvad, som vi have lært i vor Barndom, som vore Börn lære og som vore Efterkommeres Börn skulle lære i de fölgende Tider.

Til samme Aar og tillige de to fölgende, 981-883, efterat Svend var vendt tilbage til Danmark, maa vi rimeligviis henföre den Islænders Besög og Ophold hos ham, som vi her skulle nöiere omtale.

Asgeir Rödfeld paa Brekka i Svarfadardal paa Nordlandet i Island havde med sin Kone Thorhilde tre Sönner Helge hin Frække, Olaf Valabryder og Thorleif; disse to vare Tvillinger. THORLEIF var tidlig rask og driftig og særdeles udmærket i alle Slags Færdigheder; ogsaa var han en god Skjald. I sin Barndom var han til Opfostring hos sin Morbroder Midfjord-Skegge paa Reykir, som lærte ham mere af Oldtidsvidenskaber (Trolddomskunster, *fornlig fræði*), end andre kunde. Sösteren Ingveld Fagerkinds Kjærlighedsforstaaelse med Herredsforstanderen Ljotolf Nefglitason og Bortförelse af Klaufe Snækollson gav Anledning til fortsatte Stridigheder i Egnen. Thorleif dræbte med sin Broder Olafs Bistand Klaufe, men Karl hin Röde var dennes Eftermaalsmand og drev saa stærkt paa Sagen, at Thorleif blev landsforviist. Denne kjöbte da af nogle Kjöbmænd et Skib og skaffede sig Skibsfolk dertil. Af sine Forældre fik han saa meget Gods, han troede at behöve, og da han havde faaet Varerne ombord, begav han sig paa Reisen og havde god Bör. Han seilede öster ind til Vigen, hvor den Gang Hakon Hlade-Jarl opholdt sig. Thorleif gik i Land og lod sit Skib udlosse. Han gik til Jarlen og hilste paa ham. Jarlen gjorde ham mange Spörgsmaale angaaende Island, hvilke Thorleif besvarede. Han forlangte derpaa at ville kjöbe Varerne af ham, men Thorleif undslog sig derfor, da han troede at kunne sælge dem fordelagtigere til andre. Dette optog Jarlen ilde. Næste Morgen drog Thorleif til Kjöbstedet og

spurgte sig for om gode Kjöbere og kjöbslog med dem om Dagen. Da Jarlen fik Underretning derom, drog han med betydeligt Mandskab til Thorleifs Skib og lod der Folkene gribe og binde. Siden ranede han alt Godset, som han fandt der, og inddrog det som sin Eiendom. Skibet lod han stikke i Brand og Thorleifs Folk lod han hænge. Han tog til sig alle de Varer, Thorleif havde eiet, og deelte dem med sine Mænd, hvorefter han drog bort. Da Thorleif kom tilbage om Aftenen, saae han Mærke paa, hvad der var skeet, og udspurgte nöie, hvorledes det var tilgaaet.

Efter denne Tilskikkelse sögte Thorleif at komme bort med et Kjöbmandsskib og seilede ned til Danmark. Han drog til Kong Svend, af hvem han blev vel modtagen og var hos ham om Vinteren. Da han havde været der nogen Tid, gik han en Dag for Kongen og bad om Tilladelse til at fremsige et Kvad, som han havde digtet om ham. Kongen spurgte, om han var Skjald. „Det kommer an paa", svarede Thorleif, „hvad I vil dömme, naar I hörer Kvadet". Kongen bad ham fremsige det. Thorleif kvad da en Drapa paa fyrretyve Stropher, hvori dette er Omkvædet:

Opt með ærnri giptu
öðlings himins röðla
Jóta gramr hinn ítri
Englandi roðit branda.

Ofte rödned i England
Jydernes Fyrste Sværdet,
Held gav Himmelstraalers
herlige Drot den gjæve.

Kongen roste meget Kvadet og det samme gjorde alle de, som hörte det, og sagde, at det baade var vel kvædet

og fremsagt med Anstand. Kongen gav Thorleif i Lön for Kvadet en Guldring af en Marks Værdi og et Sværd, hvis Tilbehör var udziret med en halv Mark Guld, og han bad ham forblive længe hos sig. Thorleif gik til det ham anviste Sæde og takkede Kongen meget, og saaledes forlöb nogen Tid. Det varede dog ikke længe, inden han blev bedrövet og fandt ikke Behag i at gaae til Drikkebords eller at sidde imellem sine Bordkammerater. Dette mærkede Kongen snart og han lod da Thorleif kalde til sig og sagde „Hvad er det, der volder dig Sorg, Thorleif, saa at du neppe har Sands for at fölge Skik og Brug her hos os?" Thorleif forklarede da, at han havde digtet et Kvad om Hakon Jarl. „Nu vil det bedröve mig, Herre!" föiede han til, „om jeg ikke faaer Tilladelse af eder at fare til Norge og bringe Jarlen Kvadet". „Du skal tilvisse faae Tilladelse," sagde Kongen, „men dog skal du love os forud at komme tilbage til os det hurtigste du kan, thi for dine Idrætters Skyld ville vi ikke miste dig". Thorleif lovede det og sögte om Reiseleilighed nord op til Norge; han reiste uafbrudt til Throndhjem. Hakon Jarl opholdt sig da paa Hlade. Under en Forklædning begav Thorleif sig derhen og udbad sig af Jarlen Tilladelse til at fremsige et Æredigt, han havde forfattet om ham. Dette tilstod Jarlen ham og han fremsagde da Kvadet, fra Begyndelsen til henimod Midten og Jarlen syntes at der var Berömmelse i hver Strophe og fandt at ogsaa hans Sön Eriks Heltebedrifter vare deri omtalte. Da Thorleif fremdeles fortsatte, blev Jarlen underlig tilmode, da det forekom ham at det var ligesaa meget en Nidvise som et Æredigt, og Thorleif fremsagde nu de saakaldte Taageviser, som staae midt i Nidvisen om Jarlen, og hvis Begyndelse lyder saledes:

þoku dregr upp hit ytra,
el festist hit vestra,

mokkr mun náms af nökkvi
naðrbíngs[1] kominn híngat.

Taage trækker op derude,
tæt staaer en Byge i Vesten,
Mulm fra Ranet ei for
intet fylder Hallen.

Og han kvad derefter den sidste Trediedeel af Nidvisen, som gjorde et dybt og forfærdeligt Indtryk paa Jarlen. Der var mörkt i Hallen og Thorleif, som havde taget godt til sig af Maden paa Jarlens Bord, undkom, da Dörene ikke vare laasede.

Thorleif reiste derpaa igjen syd ned til Danmark og fortsatte Reisen uafbrudt, til han kom til Kong Svend, som tog imod ham med aabne Arme og spurgte, hvorledes det var gaaet ham paa Reisen. Thorleif fortalte alt, hvad der var skeet. Kongen sagde da: „Nu vil jeg forlænge dit Navn og kalde dig Thorleif Jarleskjald"; da kvad Kongen denne Vise:

[1] naðrs bíngr *Ormens Leie, d. e. Guldet;* naðrbíngs nám *Guldets Borttagen, Ran;* mokkr naðrbíngs náms *det tykke Mörke, som stiger op fra Ranet, er kommet hertil af nogen Aarsag;* Digteren hentyder her til det ved Rögen af Branden foranledigede Mulm og Mörke. Egilsson giver af dette Distichon en anden Forklaring (ShI III 101, FmS XII 69); námr *for* næmr *enten Guldets Modtager, Eier, eller den fra hvem Guldet var rövet, i begge Tilfælde betegnende Thorleif, som her foranledigede Mörke* af nökkvi *af nogensomhelst Grund, nemlig for at hevne sig paa Jarlen.* Denne Fortolkning er maaskee at foretrække, ialfald gjör den Taagevisen endnu mere dunkel og taagefuld; og har Digteren vistnok med Forsæt valgt tvetydige Ord, for at Jarlen ikke strax skulde fatte Meningen.

KVAD AF SVEND TVESKÆG TIL THORLEIF JARLESKJALD:

Greindi þorleifr þrœnda
þengils hroð frá drengjum,
hafa ólítit ýtar
jarls níð borit víða;
Njörðr rèð vestan virðum
vellstœri brag fœra,
brot lands ok galt gæti
gráliga leóns báru.

Tyded Mændene Thorleif
Thröndernes Fyrstes Plyndring,
Jarlens Vanære Folket
vide om Land har udbredt;
Sömanden bragde den værste
Vise hin store Herre,
skarpt han Landets Beskytter
Skibets Ran har gjengjeldt.

Allerede Torfæus, Suhm og Jon Olafson have henledet Opmærksomheden paa dette Kvad af Svend Tveskæg, der er bevaret i Thorleif Jarleskjalds Saga, som vi have udgivet i tredie Bind af Fornmanna Sögur [1] efter Flatöbogen, hvor Kvadet findes col. 107. Vi ville her give nöiere Forklaring af denne danske Vise fra det 10de Aarhundrede, der er af selv samme Forfatter, som Indskriften paa Mindestenen

[1] Torfæi Historia Rer. Norv. II 358; Suhm, Hist. af Danmark III 417; Jon Olafson, Om Nordens gamle Digtekunst S. 198 — Ólafs Saga Tryggvasonar, Skálholt 1689 I 207; Fornm. Sögur III 99 jfr. Egilssons latinske Oversættelse i Scripta hist. Isl. III 103. Her udgives denne Strophe paa ny efter Flateyjarbók (*F*) og det Arna-Magn. Papirshaandskrift n° 552g in 4to (*G*).

over Skarde og derfor antages at have en passende Plads her i Forbindelse med denne Indskrift.

Construction. Þorleifr greindi drengjum frá hroð (hrjóð, *G*) þrœnda þengils, ýtar hafa víða borit ólítit jarls níð. Njörðr báru leóns rèð fœra virðum vellstœri vestan brag, ok (*tilföier G*) galt lands gæti gráliga brot.

greindi, imp. af greina (greini, greinda, greint), adskille, fortælle.

hrod, n., eller som *G* har, hrjóð, Ödelæggelse, Ran, af hrjóþa (hrýð, hrauð, hroðit), blotte (et Skib) for dets stridbare Mandskab [1].

ýtar, m. pl., Mænd, Mennesker, ofte forekommende i den ældre Edda, som i Hávamál 28, 58, 167 og ellers hos Digterne.

bera, udbrede, gjöre kundbar.

ólítill, adj, ikke liden, stor.

níð, n., Beskæmmelse, Skamdigt, Nidvise.

Njördr, en Gud fra Vanaheim, som var sendt Aserne som Gidsel og optagen i deres Tal; han var Vandenes Hersker, Giver af Frugtbarhed, Rigdom og Velstand; han var de Söfarendes Skytsgud (á hann skal heita til sœfara) [2]; Njörðr báru leóns, Bölge-Lövens Gud, Omskrivning for Sömand.

rèd, imp. af ráða (ræð, rèð, ráðit), raade, beslutte; her et Hjelpeverbum, som omskriver imperfectum: rèð fœra for fœrði.

virdr, d. s. s. verðr, adj., værdig.

vellstœrir af vell, n., Guld, og stœrir af stórr, Forstörrer, Forøger, den som foröger Guldet, Guldsamleren.

[1] Jon Olafsson l. c., som istedenfor „greindi" læser „grendi", blottede, gisner her „bjóð", Bord, tog til sig af Maden paa Bordet. Læsemaaden „grendi" bör dog vistnok forkastes.

[2] Snorra Edda I 92.

VESTAN for VERSTAN, acc. af verstr, adj., superl. af vondr, illr, ond.

BRAGR, m., Skjaldskab, Digt, Kvad. Brage, en af Aserne, udmærkede sig ved Viisdom og Veltalenhed, især ved Ordsnildhed; efter ham blev Skjaldskab kaldt „bragr" (Snorra Edda I 98).

GALT, imp. af gjalda (geld, galt, goldit), gjengjelde.

LANDS GÆTIR, Landets Bevogter, saaledes kalder den danske Forfatter her passende Jarlen, som var sat til at beskytte Norge, men var den danske Konge undergiven.

GRÁLIGA, adv. haardt, strengt, af gráligr; jfr det af Harald Haardraades Hofskjald Thjodolf Arnorson brugte Udtryk „gráligt mark" (FmS VI 168, Ant. Russes II 55).

BROT, n., Brud, Sönderbrydelse, Ödelæggelse, af brjóta.

BÁRU LEÓN, Bölgens Löve, en Omskrivning for Skibet, ligesom „lagar ljón", Havets Löve, i Rafns Saga Sveinbjarnar sonar str. 4.

Man kunde dog ogsaa forklare den sidste Halvstrophe af Svends Vise paa en anden Maade: „Njörðr báru leóns" som en Omskrivning paa Sömanden og „brot", f., Rev, d. e. Land (i Egil Skallagrimssons Höfuðlausn str. 1 kaldes Island „Ísabrot"); „brotlands gætir" blev da Landets Vogter; Skalholtsudgaven læser „brotlands". Der var saaledes her intet Object for „gallt", men dette maatte tænkes af det foregaaende „hroð" i Visens anden Linie. Rettest er det dog vist at henföre „báru leóns" baade til „Njörðr" og til „brot" eller ialfald at forklare dette Ord ved Brud, Skibets Ödelæggelse.

Thorleif sagde til Kongen, at han længtes efter at drage op til Island og bad Kongen om Lov til at reise, saasnart Vaaren begyndte. Kongen sagde at det skulde tilstedes ham. „Jeg vil", lagde han til, „give dig et Skib i Navnefæste med Besætning og Tilbehör og saadan Ladning, som du kan behöve. Thorleif var der nu om Vinteren og

nöd god Behandling; men da Vaaren begyndte, lavede han sit Skib til og begav sig paa Reisen. Han havde en god Bör og landede paa Island i Thjorsaa. Thorleif skal da efter Beretningen have giftet sig om Hösten og ægtet Aude, en Datter af en rig Bonde Thord paa Skogar under Öfjeldene. Næste Vaar kjöbte han Land paa Höfdabrekka i Myrdal og boede der siden.

Der fortælles dernæst, at Hakon Jarl, for at hevne sig, udsendte en Mand ved Navn Thorgard, som kom derud, da Folk vare samlede paa Althinget, hvor han ogsaa traf Thorleif og gjennemborede ham med en Hellebarde. Thorleifs Brödre vare paa Thinget, da dette tildrog sig og de stedede ham paa en hæderlig Maade til Jorden og drak efter gammel Skik Arveöl efter ham. Thorleif blev höilagt og hans Höi staaer norden for Lavretten, og saaes efter Sagaens Beretning endnu den Gang den blev affattet. Hans Fader Asgeir var död kort för dette skete. Folk droge siden bort fra Thinget og denne Tidende spurgtes vide omkring paa Island og syntes meget mærkelig.

Der boede dengang paa Thingval en Mand, som hed Thorkel; han var rig paa Kreaturer og stod sig godt, uden dog iövrigt at være i större Anseelse. Hans Faarehyrde Hallbjörn med Tilnavn Hale kom ofte paa Thorleifs Höi og sov der om Natten, medens hans Hjord græssede i Nærheden. Han tænkte stedse paa at ville kvæde en Lovsang om Höiboen, men, da han ikke var Skjald, kom han aldrig videre med Kvadet, end at han begyndte saaledes: „Hèr liggr skáld". En Nat da han i den samme Tanke var falden i Sövn paa Höien, drömte han at en Mand kom ud af den og kvad en Vise for ham og sagde at, om han kunde erindre denne Vise, naar han vaagnede, da vilde han blive en Folkeskjald og digte Lovkvad om mange Hövdinger. Manden gik igjen ind i Höien og Hallbjörn syntes at see hans Skuldre, da han i det samme vaagnede. Han kunde Visen, og digtede derpaa et Lovkvad om Höiboen og var nu en udmærket

Skjald. Strax efter reiste han udenlands og digtede Kvad om mange Hövdinger, hvorved han vandt Rigdom og Anseelse.

Thorleifs Brödre Olaf Valabryder og Helge hin Frække droge næste Sommer efter hans Död ud af Landet og agtede at hevne deres Broder; dog fik de intet videre udrettet, end at de ved Ran, Plyndring og anden Fjendtlighed tilföiede Jarlen megen Skade paa hans Eiendomme.

Thorleif Jarleskjalds Saga er optagen i Flatöbogen col. 104-108 som en Episode i Norges Konge-Sagaer, men sees at være tidligere affattet som en særskilt Fortælling, der vistnok i enkelte Beretninger bærer Præg af Datidens Overtro, men i det væsentlige maa ansees som en troværdig Skildring af historiske Personer og Begivenheder. De Stridigheder paa Island, hvori Thorleif var indviklet, og som gave Anledning til hans Landsforviisning, fortælles udförligere i Svarfdæla Saga og her citeres flere af hans Vers ligesom ogsaa enkelte Stropher eller halve Stropher i Landnamabogen, i den udförligere Olaf Tryggvasons Saga, i Snorre Sturlasons Heimskringla og i Snorra Edda.[1]

Ifölge Sagaen gjorde Hakon Jarl Fordring paa Forkjöbsret til de Varer, som Thorleif förte med sig i sit Skib. Flere Beretninger oplyse, at en saadan Forkjöbsret tilkom eller ialfald tilstodes nordiske Hövdinger, ogsaa Herredsforstandere i Island, navnlig fortælles det om Thorleifs Morbroder Midfjord-Skegge.[2] Det var egentlig disse Embedsmænds Forretning at bestemme Handelspriserne og varetage Beboernes Interesse, men med Udförelsen af denne Forretning vare Kjöbmændene ikke altid tilfredse

[1] Íslendínga Sögur II (1830) 157-59, 161-62; I- (1845) 208; FmS I 218; Heimkríngla I 251; Snorra Edda II 114, 190.

[2] Þórðar Saga hreðu c. 3; Hænsa-Þóris Saga c. 2, Isl. S. II (1847) 126; Gunnars Saga Keldugnúpsfífls; Gunnlaugs Saga ormstúngu c. 2, ed. Arna-Magn. not. p. 23-27.

og foretrak gjerne at sælge Varerne uden Övrighedens Mellemkomst.

Jarlens voldsomme Fremfærd vilde Thorleif hevne og han havde dertil intet sikrere Middel end en Nidvise, som, affattet med den behörige Klögt og fremsagt paa et passende Sted i manges Paahör, ikke kunde forfeile den tilsigtede Virkning. Paa saadanne Nidviser, digtede ved forskjellige Leiligheder, har man mange Exempler. I Danmark indtraf nogle faa Aar tidligere et lignende Tilfælde, da et Skib, som tilhörte nogle Islændere, strandede paa Kysten og blev af Kongens Bryde Birger erklæret for Vraggods og taget i Besiddelse. Da Sagen blev kæret for Kongen, vilde denne dog ikke rette, hvad der efter Islændernes Mening var forbrudt, og disse foranledigede derfor at man i Island gav den Lov, at der om Kong Harald og Birger Bryde skulde gjöres en Nidvise „for hver Næse (Mand), der var paa Landet"[1]; saaledes en ikke ringe Forhaanelse, som Kongen, da han var i Norge efter Hakon Jarls Frafald fra Christendommen, agtede at hevne ved et paatænkt Tog til Island, hvilket dog hans Raadgivere bevægede ham til at opgive. Af dette Forhold bliver det indlysende, at Islændere, som i de nærmest fölgende Aar besögte Danmark for at gaae i Tjeneste hos en Hövding, gik til Svend og ikke til Harald.

De bevarede Stropher af Thorleifs Nidvise om Hakon Jarl give vistnok tilstrækkelige Vidnesbyrd om at denne Vise er forfattet; men foruden dem haves ogsaa andre, hvoraf det sees, at den erindredes i de fölgende Tider. En af den norske Kong Harald Sigurdsons Mænd, Einar Fluga, havde paa Kongens Vegne indkrævet Skat i Finmarken og traf paa Veien en Islandsfarer, hvis Folk han beskyldte for at have drevet forbuden Handel med Finnerne og han dræbte derfor deres Anförer. Da han kom tilbage til Kongen, fortalte han,

[1] Ólafs Saga Tryggvasonar c. 83, FmS I 153; Snorres Heimskríngla I 227-8; FmS XI 42-43.

hvad der var skeet. Sneglu-Halle, som da var tilstede, krævede Mandebod af Einar for sin dræbte Landsmand eller, som han kaldte ham, Frænde og truede med at ville digte en Nidvise om ham, hvis han ikke betalte. Kongen raadede Einar til at affinde sig med Islænderen, som var en udmærket Digter, „for at det ikke skulde gaae ham, som det i sin Tid gik Hakon Jarl, da Thorleif Jarleskjald digtede om ham, eftersom et Spottedigt var farligt, naar det kom ud iblandt Folk og aldrig vilde tabes af Minde, saalænge de nordiske Lande vare beboede". Ogsaa Odd Munk omtaler hint Kvad om Hakon Jarl, som han kalder „lángt qvæþi oc illt oc sett með mörgum lutum illum oc fáheyrðum".[1]

Thorleif Jarleskjalds Ophold hos Svend Tveskæg maa, ligesom Thorvald Kodransons, henföres til den Tid, Svends Fader endnu levede. I Omkvædet til den Drapa, han digtede om Svend, kalder han denne „Jóta gramr". Ýnglínga Saga[2] oplyser os om, at *gramr* i hin ældre Tid betegnede en Sökonge: „Í þann tíma var sá höfðíngi gramr kallaðr, er herjaði, en hermennirnir gramir"; deraf Benævnelsen „grams ætt" for Vikinger. Thorleif kalder Svend Jydernes Hövding, hvoraf det sees at det var fortrinsviis Jyder, vistnok især Sönder-Jyder, som fulgte ham paa disse hans förste Toge til England, der efter de foreliggende Data rimeligst ere at henföre til Aarene 978-981.

Den klögtige Digter veed at skjelne imellem, hvem han har for sig og tiltaler. I sit Kvad til Hedningen Hakon, omskriver han Skjoldet ved Valkyrien eller Krigsgudinden *Sköguls* Sky og han siger til ham: „Du har sendt ni Konger til *Odin*, derved er du bleven en mægtig Fyrste over mange Lande". I sin Drapa til Svend derimod, som var döbt i sin Barndom og vistnok efter sine förste Toge i England var, ligesom hans tro Mand og Vaabenbroder Thor-

[1] Sneglu-Halla þáttr, Haralds Saga harðráða c. 104, FmS VI 372; Ólafs Saga Tryggvasonar af Oddi múnk c. 17, FmS X 264.

[2] c. 21, Heimskríngla I 25.

vald, bleven Christendommen mere hengiven, end han forhen havde været, i hvorvel han endnu vaklede, betjener Skjalden, der forstaaer at vælge sine Ord, sig af et andet Udtryk og forklarer at det var Himmelstraalernes Drot, *öðlingr himins röðla*, hvem den store Lykke skyldtes, der var bleven Svend til Deel i hans Vaabenfærd i England. Ved Himmelstraalernes Drot antyder Hedninge-Skjalden passende efter sine egne Anskuelser Alfader, alle Guders og Menneskers Fader og Skaber af alt det, som af ham og ved hans Kraft er fuldbragt,[1] hvilken Mening ogsaa Torfæus lægger i disse Linier, naar han oversætter dem:

Sæpius auxilio fultus rectoris Olympi
Anglica Jutorum rex bonus arva domat.

Han kunde under de daværende Forhold ikke undlade at tage Hensyn ogsaa til christne Tilhörere, og han har derfor valgt et Udtryk, som ogsaa disse maatte bifalde og som senere er blevet gjentaget af mange christne Skjalde.

Sagnet om Hallbjörn Hale har i den Recension af Sagaen, vi besidde, modtaget en romantisk Udsmykning ligesom Sagaen i det hele paa flere Steder, især Beretningerne om Nidvisens Virkning paa Jarlen og om Thorleifs Drab. Hallbjörn kan meget vel have været en Digter uden at være bleven „hit mesta skáld". Der findes ingen af hans Digte optegnede uden den ene Strophe om Thorleif, Sagaen har bevaret, og hans Navn anföres heller ikke i de islandske Skjaldes Tal. Da hele Thorleifs Drapa om Svend Tveskæg paa fyrretyve Stropher er gaaet tabt paa Omkvædet nær og ligeledes med Undtagelse af et Par Stropher hans Nidvise om Hakon Jarl, der sikkert har været af ikke mindre Omfang, kan man ikke undre sig over, at Viser, der i Henseende til Indhold og Affattelse have været af en ringere Betydning, ere snart forglemte og have ikke aabnet For-

[1] faðir allra guðanna ok manna ok alls þess er af honum ok hans krapti er fullt gert, Snorra Edda I 54.

fatteren en Plads i det senere optegnede Skáldatal. Thorleif har under sin Tilstedeværelse paa Althinget höist rimelig fremsagt i mange Tilhöreres Kreds sine indholdsrige Kvad, og blandt disse Tilhörere har Hallbjörn været, som er bleven begeistret for Digtene og for Digteren. Dennes Drab har gjort et dybt Indtryk paa ham og, medens hans Hjord græssede i Gravhöiens Nærhed, har han forfattet et Hædersdigt om den Hedengangne. Sagaen siger udtrykkelig ved Beretningen om Thorleifs Drab og Höilæggelse, at Thorkel dengang (*þá*) boede paa Thingvalle og at Hallbjörn var i Tjeneste hos ham, og den anförer derhos ikke alene Hallbjörns Dröm paa Gravhöien og Forfattelsen af Digtet om den höilagte, men ogsaa Hallbjörns Udenlandsreise strax efter (*fljótliga*), som Begivenheder, der vare skete, för den Hevn udförtes, som Thorleifs Brödre toge ved at ödelægge Hakon Jarls Eiendomme.

Om Slaget i Hjörungavaag mellem Jomsvikingerne og Hakon Jarl bragde Islændere, som havde deeltaget i Kampen og tildeels besunget den, flere i Enkelthederne forskjellige Sagn til Island. I nogle Recensioner navngives fire, i andre fem Islændere som deeltagende i Slaget. Anförelsen af disses Navne udelukker dog ikke Muligheden af at ogsaa andre Islændere have været der tilstede og af Udtrykket i det ældste Haandskrift af Jómsvíkinga Saga synes det endog at fremgaae, at der har været flere foruden de der nævnte.[1] Sagaen omtaler Bue hin Digres Kamp med Thorkel (Thorstein) Midlang, som endte med at Bue dræbte Thorkel. En enkelt Recension tilföier her en Fortælling om at Hakon Jarl da opfordrede Færingen Sigmund Bresterson til at lægge sit Skib til Bues Skib og gjöre Angreb paa ham, hvilken Opfordring Sigmund efterkom, og endte Kampen imellem dem med at Sigmund afhug begge Bues Hænder, hvorefter denne

[1] c. 42, FmS XI 127: „þat er sagt at IV menn íslenzkir hafi verit með þeim feðgum Hákoni ok Eiríke, þeir er nefndir ero."

gik overbord. Denne Beretning, som andre Recensioner ikke have,[1] grunder sig, efter hvad der tilföies, paa en Optegnelse af Are Frode, der stötter sig til Sagn af Hallbjörn Hale og Steingrim Thorarenson, hvilke ikke ere nævnte i Sagaens andre Recensioner, men af hvilke dog rimeligviis ogsaa den förstnævnte har været tilstede i Slaget: „þetta er sögn Hallbjarnar hala hins fyrra ok Steingríms Þórarinssonar ok frásögn Ara prests fróða Þorgilssonar".[2] Af det tilföiede „hinn fyrri" seer man, at der, da denne Sagabearbeidelse nedskreves, har i en senere Tid været en anden Mand af samme Navn, Hallbjörn Hale. En saadan nævnes i Skáldatal; han digtede Kvad om Kong Sverrer i Norge og om Kong Knud Erikson i Sverrig og maa altsaa have levet omtrent 1190. Den ommeldte Recension af Jómsvíkínga Saga maa antages nedskreven i den förste Halvdeel af det 13de Aarhundrede, maaskee af Styrmer Frode († 1245) eller ialfald af en Forfatter, der har været omtrent samtidig med denne senere Hallbjörn Hale og har haft en Optegnelse af Are for sig, hvori denne anförer hin ældre af samme Navn som den ene af sine Hjemmelsmænd for denne Beretning, hvilken „Hallbjörn hale hinn fyrri"[3] upaatvivlelig ikke kan være nogen anden end den samme, som Thorleifs Saga omtaler og som har enten selv deeltaget i Slaget, neppe dog paa Hakon Jarls men rimeligviis paa Jomsvikingernes Side, eller i ethvert Tilfælde bragt fra sin Udenlandsfærd, der kan henföres til Aaret, för Slaget holdtes, eller til et af de nærmest

[1] Sigmund Brestersons Deeltagelse i Slaget omtales ogsaa i Færeyínga Saga c. 27, p. 129-130, og i Ólafs Saga Tryggvasonar c. 90, FmS I 178, hvor det anföres med de Ord: „Sumir menn segja".

[2] Flateyjarbók col. 97.

[3] saaledes kaldes han i denne Jómsvíkínga Saga, ikke af Are Frode, som döde 1148 og ikke kjendte nogen anden Mand af dette Navn.

fölgende Aar, en saadan Efterretning om hin Kamp med sig til Island, der senere er nedskreven eller bevaret gjennem mundtlig Tradition, og som Are Frode har fundet fortrinlig egnende sig til at bevares ogsaa gjennem hans Optegnelse[1]. En særegen Saga om Hallbjörn Hale har vel neppe været nedskreven, men en saadan anföres som mundtlig Fortælling[2]. Vi have omtalt denne Hallbjörn noget omstændeligere, antagende at Chronologien i Thorleifs Saga og Tiden for Thorleifs Ophold hos Svend Tveskæg derved sikrere bestemmes.

I Sagaen kaldes Svend Konge, för han efter Faderens Död tiltraadte Regjeringen ligesom i Thorvald Kodransons Saga og af den i denne Saga anförte Grund, fordi man ved „konúngr" i disse Sagaer og mange andre betegner en Sökonge og altsaa anvender dette Ord i samme Betydning som „gramr" hos Digterne og efter Ýnglínga Sagas Forklaring.

Thorleif Jarleskjald opholdt sig et Par Aars Tid hos Svend Tveskæg og var, som det sees, i hans Tjeneste, eftersom han fik Orlov af ham baade til sit Besög i Throndhjem hos Hakon Jarl og senere da han igjen vendte tilbage til sit Födeland. Han har rimeligviis været hans Hirdmand eller ialfald hans Gjesteven, som daglig var ved hans Bord og upaatvivlelig har boet i hans Gaard, naar han var hjemme i Danmark, altsaa været hans „heimþegi".

[1] Citatet er maaskee saaledes at forstaae, at Steingrim Thorarensen har været Ares samtidige og fortalt ham Sagnet, saaledes som han i sin Ungdom for mange Aar siden havde hört det fortælle af Hallbjörn Hale, der af Are antoges at maatte vide god Besked om hin Kamp.

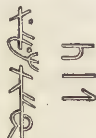
[2] FmS I 103. Der nævnes en tredie Hallbjörn Hale ved Aar 1255, Sturlúnga Saga III 221, men han var en mindre mærkværdig Personlighed og levede efter Jómsvíkinga Sagas Affattelse, kan altsaa ikke her være meent som den yngre i Modsætning til hin ældre.

Den ved Tvöberg fundne Steen, som er reist af selve Kong Svend Tveskæg, gjör det, om ikke sikkert, saa dog höist rimeligt, at Navnet Svend paa den ved Krossberg fundne ogsaa maa betegne Svend Tveskæg, men da Ordet „konúngr" ikke her tilföies, maa den hidröre fra Tiden för hans Regjerings-Tiltrædelse. Da Thorleif, som reiste den, var Svends „heimþegi", og den var reist til Erindring om en af Thorleifs Staldbrödre, har denne Erik altsaa været en af Svends Skibshövedsmænd, der sikkert har deeltaget i hans förste Toge til England[1]. Indskriftens Indhold henviser os saaledes til Tiden nærmest efter disse, altsaa til den samme Tid, da Thorleif Jarleskjald var i Tjeneste hos Svend Tveskæg. Derved ledes vi til med nogen Rimelighed at antage at det er selve denne Thorleif, der har reist Stenen. Af Sagaen vide vi, at han i sin Barndom havde af sin Morbroder og Fosterfader Midfjord-Skegge lært og senere dyrket Oldtidsvidenskaber, *fornlig frœði*, og en smuk Pröve af saadan Lærdom har han, om vi kunne tillægge ham Indskriften, givet ved dens kryptographiske Samstave, som fra ældre Tider vare i Brug i Island, hvilket sees af flere ældgamle Indristninger, blandt hvilke ogsaa et Thorstegn 卐, i Pararadishulen i Rangaavalle Syssel paa Sydlandet og yderligere bevidnes i en Meddelelse fra Biskop Brynjulf Sveinsson til den danske Runolog Ole Worm[2], hvori han forklarer at en enkelt saadan Rune eller mystisk Character betegner et heelt Ord. Det var især saadanne Tegn, hvis Mening var vanskelig at udtyde, og som antoges at vidne om Hedenskab, der paa mange Steder, ogsaa paa Island, bleve efter Geistlighedens Foranstaltning eftersögte og til-

[1] Indskriften omtaler at denne Erik döde under en Beleiring af Hedeby. Om en saadan i den Tid give de andre historiske Kilder os ingen nærmere Underretning.

[2] Finn Magnusen, Runamo og Runerne p. 179, 568 flg. tab. XI-XII.

intetgjorde. Der findes dog endnu enkelte bevarede, ogsaa i Danmark og Sverrig, hvis Udtydning frembyder endnu större Vanskelighed. Vi ville her alene fremstille Afbildning af lignende Samstave paa en Runesteen paa Östberg hage, Runtuna Sogn i Södermanland (B 803), hvor der i tvende med Halerne sammenslyngede Slangefigurer og en Slutningslinie mellem disse læses: ᛒᛅᚴᛁ : ᚠᚢᛚᚴ . : . . . : ᚴᛁᛦ : . . . . : ᛋᛏᛁᚾ : ᚦᛅᚾᛋᛁ : ᛅᛏ : ᚠᛅᚦᚢᚱ : ᛋᛁᚾ : ᚴᛁᛏᛁᛚᚼᛅᚠᚦᛅ Bage, Folke og Geir *lode reise* denne Steen efter deres Fader Ketilhöfde. Det kryptographiske Tillæg, som her afbildes ved Siden, læser Liljegren (L 876): „þróan rúna rit", Throan indristede Runerne; Finn Magnusen (l. c.): „Veit þróan rúna", Styrk eller bevar Runerne! en Tiltale til een af Guderne i Lighed med Tillægget paa Glavendrup-Stenen (R 193): þór vígi þassi rúnar! Skrivemaaden ᛦᚢᚾᛅ med ᛦ kan dog neppe være rimelig og for den sidstnævnte Udlægning maatte der staae ᚱᚢᚾᚢᛘ i dat. Maaskee kan man læse: ᚢᛁᛏ ᚦᚱᚭᛅᚾ ᛘᚭᚾᛁ „(Allföþr), veit þróan monni (manni)!" Alfader, giv Manden Beskyttelse!

Hvad enten nu, som vi have antydet og ere tilböielige til at antage, Thorleif Jarleskjald eller nogen anden af Svend Tveskægs Mænd, hin Islænders Navne, har sat Indskriften paa den ved Krossberg fundne Steen, vil man af de her meddeelte Sprogpröver fra hin Tid skjönne, at Sproget er det selv samme, hvori Svend senere paa den ene af de Höie, der endnu have bevaret deres gamle danske Navn Tvöberg, satte Indskriften over sin Mand Skarde, hvori Thorleif Jarleskjald kvad sin af alle de omstaaende danske Mænd forstaaede og beundrede store Drapa om Svend og sine övrige Viser — og hvori Svend tiltalte ham med den ovenfor meddeelte Strophe — at det Sprog, som den Gang taltes paa Island og som endnu den Dag idag tales i hint fjerne Öland, er det selv samme danske Tungemaal, som i det tiende Aarhundrede taltes i det sydligste Danmark, ved Slesvigs sydlige Grændse. Indskriften paa den

Steen, som Osfrid satte til Erindring om sin Sön Vytrik, oplyser os om, at dette samme Sprog taltes i samme Egn ogsaa et heelt Aarhundrede tidligere og sikkerlig henvise Stedsnavne og andre Mærker til en endnu ældre Tid.

Vi nærme os da hin fjerne Old, dengang Nordens herlige Skjald Starkad hin Gamle kvad sine danske Digte og Eddasangene löde i Folkemunde, ligesom Kæmpeviserne Aarhundreder efter, i Norges minderige Fjeldbygder og end tidligere i Odinslærens oprindelige Hjemlande her i Norden, Sverrig og Danmark — dengang, længe för Christendommens Tider, man sikkert ogsaa syd for Hedeby og söndenfor Dannevirke-Stillingen i det danske Tungemaal besang Alfaders vidunderlige Gjerninger og

fornspjöll fíra,
þau er ek fremst um man.

Oldtids Folkesagn,
de ældste jeg mindes.

JOMSVIKINGERNE VAGN AAGESON OG SKARDE.

Jomsvikinger kaldtes det fornemmelig af Danske bestaaende Heltesamfund, som havde sit Sæde i Jomsborg i Pommern, der hvor nu Wollin ligger, ved Udlöbet af Oderfloden [1]. Den i Fyen bosiddende mægtige Hövding Palnatoke opförte i Harald Blaatands Regjeringstid denne Borg og stiftede Samfundet, som han gav Love, der sikkrede dets Mandemod og Heltefærd. Ingen ældre end 60 Aar og

[1] Jomsborg og Jomsvikingerne ere de fleste Læsere her i Norden vel bekjendte, men da vore Annaler ogsaa læses og benyttes i en videre Kreds udenfor Norden, have vi dog antaget det hensigtsret med nogle faa Ord her at omtale dette Heltesamfund og dets Heltefærd til Norge.

ingen yngre end 15 maatte deri optages og ingen der veg for den, der i Kræfter og Vaaben var hans Ligemand. Kvinder maatte ikke være i Borgen og ingen af dens Mænd maatte opholde sig udenfor samme længere end tre Nætter i Rad. Det var dem paalagt at hevne deres Staldbrödre, naar nogen af dem blev dræbt eller forurettet.

Paa et Vikingetog i Vesterleden var Palnatoke kommen til Bretland og der ægtede han Stefner Jarls Datter Olof og fik med hende Stefners halve Rige i Medgift og Jarls Navn. Jomsborg modtog han som Lehn af den polske Kong Burisleif. Dette Vikingesæde vandt snart en stor Anseelse og mange ypperlige Mænd droge fra forskjellige Lande did for ved Optagelse i et saa berömt Heltesamfund at grundlægge eller foröge deres Hæder. Her optoges af Palnatoke den senere berömte Islænder Björn Bredevigskæmpe. Her kom siden fra Sverrig og Österleden Styrbjörn hin Stærke, en Sön af den svenske Konge Olaf Björnson. Udnævnt til Samfundets Hövding gjorde han derefter et Tog til Sverrig mod sin Morbroder Kong Erik Seiersæl men faldt i Slaget paa Fyrisvellir. Islænderen undkom med flere Jomsvikinger og var siden hos Palnatoke, efter hvis Död han drog hjem til Island og senere til Hvitramannaland i America, hvor han levede mange Aar efter.

I Jomsvikingernes Samfund optoges ogsaa Sigvalde og Thorkel hin Höie, Sönner af Jarlen Strut-Harald i Skåne, ligeledes Bue hin Digre og Sigurd Kappe, Sönner af Hövdingen Vesete paa Bornholm, hvis Datter Thorgunna var gift med Palnatokes Sön Aage. Deres Sön var VAGN, som blev opdragen hos sin Fader i Fyen, men var stundum paa Bornholm hos sin Moders Slægt. Han var i sin Opvæxt meget ustyrlig, og ingen uden hans Morbroder Bue kunde komme tilrette med ham. Da han var tolv Aar gammel, kunde han ikke holdes længer hjemme i Landet; hans Fader Aage gav ham da et Langskib med 50 Mand, og hans Morfader Vesete et andet med ligesaa stort Mandskab; ingen

af dem var ældre end tyve Aar og ingen yngre end atten undtagen alene Vagn selv, som var tolv Aar gammel. Han seilede til Jomsborg og forlangte at optages, men blev afviist formedelst hans Alder. Da udæskede han Sigvalde til en Prövekamp, i hvilken han seirede, og blev han da optagen. Tre Aar efter döde Palnatoke og havde forud givet sin Sönnesön Vagn den ham tilhörende Halvdeel af Bretland. Björn hin Bretske havde tidligere styret dette Rige og senere været i Danmark, hvor han i Vagns Barndom havde været dennes Fosterfader. Sigvalde var nu Hövding over Jomsvikingerne.

Kong Svend Tveskæg beredte, som det i flere af Sagaerne fortælles, et stort Gilde i Ringsted og vilde holde Arveöl efter sin Fader. Strut-Harald i Skåne og Vesete paa Bornholm vare da ogsaa döde. Kongen sendte Bud til Jomsborg, til Sönnerne af disse Hövdinger, og indböde dem til Gildet og til ved denne Leilighed ogsaa at holde Arveöl efter deres Fædre. De indfandt sig efter Indbydelsen. Den förste Aften drak Kong Svend efter gammel Skik, för han steg op i Höisædet, sin hedengangne Faders Minde og gjorde det Löfte, at han, inden tre Vintre vare ledne, vilde gjöre et Tog til England og dræbe Kong Ethelred eller forjage ham af Landet eller selv döe, hvis han ikke fik det fuldbragt. Kongen havde sat Mænd til at skjenke for Jomsvikingernes Hövdinger den stærkeste Drik og de bleve meget oprömte. Kongen opfordrede dem nu til ogsaa at gjöre Löfter, der kunde passe for saa anseelige Helte. Da drak först Sigvalde sin Faders Minde og gjorde det Löfte, at han inden tre Vintre skulde have dræbt Hakon Jarl i Norge eller fordrevet ham fra Landet; Thorkel hin Höie gjorde det Löfte at fölge sin Broder; Bue hin Digre og flere af Jomsvikingernes Hövdinger lovede ogsaa paa samme höitidelige Maade at fölge Sigvalde, og Vagn föiede til sit Löfte, at han ikke skulde komme tilbage til Danmark, förend han havde dræbt den store norske Hövding Thorkel Leira og

gaaet i Seng til hans Datter Ingeborg uden hendes Frænders Samtykke. De gik nu til Sengs og om Morgenen efter tænkte de over, hvor ubesindigt de havde talt, men det stod nu ikke til at ændre.

Strax efter Gildet besluttede Jomsvikingerne sig til at drage til Norge, for at Hakon Jarl og hans Sönner ikke skulde forud faae nogen Underretning om deres Forehavende. Med deres hele veludrustede Flaade, som bestod af 60 Langskibe, kom de Julenat[1] til Jæderen, seilede siden forbi Forbjerget Stad til Heröerne og forbi Öen Höd ind i Hjörungavaag, först Bue med sine Skibe, derpaa Vagn og bagest Sigvalde. De traf her Jarlerne, som havde faaet Underretning om deres Ankomst og samlet en Flaade af 150 Skibe. Det kom til et heftigt Slag, som blev meget berömt. Jomsvikingerne angrebe med stort Heltemod Nordmændene, som vare dem langt overlegne i Antal, saa at der vare fem mod een.

De forskjellige Recensioner af Jómsvíkínga Saga saavelsom Konge-Sagaerne give, mest efter Sagn af Islændere, som havde deeltaget i Slaget, udförligere Beretninger om den deri övede Heltefærd. Her maa vi indskrænke os til at omtale en enkelt Bedrift. Blandt Jomsvikingerne udmærkede sig Bue hin Digre. Thorstein Midlang gik op paa hans Skib og hug ham i Ansigtet, saa at Læbe og Hage gik af og Tænderne flöi ham ud af Munden. Da sagde han: „Lidet vil den danske Mö paa Bornholm synes om at kysse mig, om vi nogensinde komme did". Han hug derpaa til Thorstein og dræbte ham paa Stedet. Nogle fortælle [2], at Færingen Sigmund Bresterson, efter Hakon Jarls Opfordring, nu sprang op paa Bues Skib og afhug begge hans Hænder. Bue stak da Armstumperne i Ringene paa to Kister fulde af Guld, som han havde med sig paa Skibet, og raabte:

[1] maaskee 990. Aaret kan vanskelig bestemmes.

[2] Hallbjörn Hale og Steingrim Thorarensen, see ovenfor p. 190.

„Over Bord, alle Bues Mænd". Han sprang dernæst i Söen og flere af hans Mænd fulgte ham samme Vei og de övrige faldt paa Skibet.

Fyenboen Vagn Aageson udmærkede sig fortrinlig i Kampen. Han satte saa haardt ind paa Svend Hakonsons Skibe at denne maatte vige, men Erik Jarl kom da sin Broder til Undsætning. Vagn og hans Mænd strede med megen Tapperhed og mange faldt for dem. Da fældte Vagn ogsaa den mægtige Mand og store Kæmpe Arnmod, som fulgte Erik; derom taler Biskop Bjarne i Jómsvíkinga Drapa[1]:

Vanskelig var for Kæmper
Vagn i den haarde Træfning,
frem gik med den frække
Förer Heltene modig,
der hvor i Odins Uveir
Aages Sön hin tapre
Banehug tildeelte
brat den modige Arnmod.

Der skete stort Mandefald paa begge Sider, men omsider maatte de Danske vige for den betydelige Overmagt. Sigvalde Jarl lod Tougene hugge over, dreiede af med sine Skibe og begyndte at flye; han havde ikke bemærket at Bue var sprungen over Bord og raabte over til Vagn at de skulde flye ligesom han; men Vagn svarede og kvad denne Vise:

(Denne Vise eller Strophe er improviseret af den danske Helt og Krigerhövding midt under Slaget; som man vil bemærke, indeholder den derfor ikke sögte Metaphorer og frembyder ingen kunstig Ordstilling; men man vil finde de i Dróttkvæði sædvanlige Bogstavriim nöiagtig anvendte, derimod kun en enkelt Gang Halvassonance eller Heelassonance.)

[1] Str. 28. Denne indholdsrige Drapa, hvoraf hele 43 Stropher ere i Behold, er forfattet omtrent ved Aaret 1200 af den orknöiske Biskop Bjarne. Vi have udgivet den i Fornmanna Sögur XI 163-176. Betræffende „Ármóðr" eller Arnmod, see AnO 1846 p. 169.

VISE AF VAGN AAGESON,

digtet paa staaende Fod under Slaget i Hjörungavaag.

Sigvaldi hefir setta
sjálfa oss und kylfo
en fárhugaðr fnauði
fór heim til Danmarkar,
hyggr í faðm at falla
fljótt unn-kono sinne,
en fyrer borð et breiða
Búi gekk með hugrekki.

Sigvalde selve os har
sat her under Köllen,
og hin feige Flygtning
foer dog nu hjem til Danmark,
tænker snart sig at kaste
i sin Kjærestes Arme,
men over Bord hint brede
Bue gik med Kjækhed.

Her er lagt til Grund den ældgamle Skindbog AM 291 in 4to fra 13de Aarhundrede, hvorefter vi udgave Jómsvíkínga Saga i Fornmanna Sögur XI B. Varianter toges af Flatöbogen pag. 97 (F), Nr. 7 i det kgl. Bibl. i Stockholm (R) og AM 510 in 4to (B).

Construction: Sigvaldi hefir[1] setta oss sjálfa und[2] kylfo, en fárhugaðr[3] fnauði[4] fór heim[5] til Danmarkar[6], hyggr[7] fljótt at falla í faðm und[8]-kono sinne, en Búi gekk með hugrekki[9] fyrir et breiða borð.

[1] svá, *saaledes, tilf. B.* [2] við, *F.* [3] fáhróðigr, *uhæderlig, B*; fáfróðigr, *F.* [4] flæði, *flyede, R*, flýði, *B.* [5] *saaledes rettet i A for* aptr, *tilbage.* [6] Danmerkr, *F.* [7] hygzt, *B.* [8] *skrevet* und *i A*, d. e. unn-, unustu, vin, *F;* un *d. e.* unn, *B;* avrr *R, som maaskee har* flótt avrr, *beredt til Flugt.* [9] hugreiði, *med vred Hu, B.*

UND KYLFO, under Köllen; han har udsat os for Köllens Slag; fört os hid i Kampen.

FÁRHUGAÐR, adj., af fár, n., Ondt, Skade, og hugaðr, sindet; her dog vel snarest af fár, adj., fáhugaðr, med lidet Mod.

FNAUÐI, m. Skrog, Stakkel; denne Benævnelse, hvormed den danske Helt her tiltaler den flygtende Togets Anförer, finder man ogsaa i et Membranfragment af Snorra Edda (I 496), codex Wormiamus, AM 242 fol., i Forbindelse med flere lignende: „kauði, fnauði, fóli, fifli, flángi." Det forekommer ligeledes i en Strophe i Magnus Barfods Saga (FmS VII 57).

HUGREKKI, f., Sindsstyrke, Kjækhed, af hugr, Sind, og rakkr, modig, ofte forekommende, saaledes i Skáldskaparmál, Snorra Edda I 412, og i en Strophe af Hallfred Vandræðaskáld (FmS II 305).

Sigvalde, som var bleven kold, havde i det samme sat sig til Aarerne og en anden Mand havde sat sig til Roret; og da Vagn havde kvædet Visen og svaret Sigvalde, kaster han et Spyd efter ham og tænker at han endnu sad ved Roret; men Spydet traf den Mand, som nu sad der. Idet han kastede Spydet, sagde han til Sigvalde: „Hvi flyer du bort, elendige Usling, fra en liden Kamp; den Skam vil fölge dig hele din Levetid og den vil længe mindes!"

De tilbageblevne sluttede sig alle til Vagn, som endnu værgede sig vel og længe, men blev dog omsider overmandet og tagen tilfange med 30 Mand, der endnu vare i live. Da de vare förte op paa Land, blev der bundet et Reb om Födderne, men Hænderne vare löse og man lod dem sidde paa en Træstamme.

Næste Dag blev det tagne Bytte baaret i Land til Deling og det blev af Hakon Jarl bestemt, at de fangne Jomsvikinger skulde henrettes. Lehnsmanden Thorkel Leira fra Vigen paatog sig denne Bestilling. Tre Mænd, som vare

haardt saarede, bleve först löste og Trællene viklede Vöire om deres Haar og förte dem frem. Thorkel gik nu til og hug Hovedet af den ene efter den anden og spurgte derpaa, om man kunde mærke, at han ved denne Forretning havde i nogen Maade skiftet Udseende: „thi Folk sige", sagde han, „at det pleier at skee, naar man hugger tre Mænd ihjel, den ene efter den anden". Hakon Jarl svarede ham: „Ei kunne vi see at du ved dette har forandret Mine, men dog synes mig at din Mine tilforn var noget forandret". Derpaa bleve flere förte frem og Thorkel spurgte dem, forinden han gav dem Dödshugget, hvorledes de syntes om at döe. „Ei mindedes jeg Jomsvikingernes Lov", sagde en af dem, „om jeg frygtede ved Döden eller talte Angestord; ethvert Menneske skal een Gang döe". En anden sagde: „Jeg synes vel om at döe, men hug mig hurtig; vi ville nu pröve, hvad vi ofte have talt om, hvorvidt et Menneske kan være sig noget bevidst, efterat Hovedet er skilt fra Kroppen; hvis det er Tilfældet, vil jeg række denne Kniv frem, som jeg holder her i min Haand". Hovedet blev afhugget og Kniven faldt til Jorden, som man kunde vente. Fremdeles blev een fört frem for at ihjelhugges; han sagde leende:

Gerða ek jarli	Gjorde jeg Jarlen
ör at vári;	en Piil i Vaar;
þat var mèr þá títt,	det hændtes mig da,
en þetta nú.	men dette nu.

„Hug du kun nu!" sagde han. Da sagde Erik Jarl; „Vil du have Fred, brave Mand?" „Det kommer an paa, hvem der tilbyder den", svarede han. „Den tilbyder den, som har Magt dertil, Erik Jarl". „Da vil jeg det gjerne", sagde Vikingen. Erik Jarl tog ham nu til sig. Derpaa blev atter een fört frem. Han sagde, idet han skulde hugges: „Væder!" De spurgte: „Hvorfor siger du det?" Han svarede: „Der er af eders Mænd ofte raabt ‚au'[1] (Faar) i Gaar og

[1] Klageraabet á, udtalt *au*, bemærker i Oldsproget ogsaa „Faar".

derfor vil jeg skaffe en Væder til dem". Det syntes at være talt skjemtsomt og uden Frygt. Erik Jarl gav ogsaa ham Fred. Derpaa blev en smuk ung Mand fört frem, som havde et fagert Haar; han strög Haaret frem over sit Hoved og bad at man vilde passe paa at det ikke blev blodigt. En af Hirdmændene viklede da Haaret om begge sine Hænder og holdt det frem; men idet Hugget faldt, trak Jomsvikingen af al Magt Hovedet til sig, saa at Sværdet traf paa Hirdmandens Haandled og hug begge hans Hænder af. Den unge Mand sprang da op og sagde spögende: „Hvo har sine Hænder i mit Haar? der leve dog endnu nogle Jomsvikinger." Erik Jarl spurgte: „Hvad hedder du?" „Jeg hedder Sigurd", svarede han, „og Bue kalder mig sin Sön." „Det synes rimeligt at du er Bues Sön", sagde Jarlen, „vil du have Fred?" „Det faaer man nu vel at tage imod", svarede han. Da sagde Thorkel Leira: „Skulle alle disse Mænd have Fred, som have dræbt vore Frænder for vore Öine, da gjöre vi vist ingen god Forretning". Jarlen sagde: „Har du ikke vist det för, at jeg er mægtigere end du?" „Det kan hændes at vi raade vexelviis", svarede Thorkel; han havde en stor Öxe i sin Haand, svang den i Veiret og sprang hen til det Sted, hvor Vagn sad, for strax at dræbe ham. Vikingen SKARDE sprang i det samme op og kastede sig frem for Thorkels Födder. Thorkel snublede over ham og tabte i det samme Öxen.[1] Da sprang Vagn op, greb

[1] Det hedder saaledes hos Snorre Sturlason, Heimskríngla I 240: „en víkíngr Skarði reiddi sik til falls í strenginum ok fèll fyrir fœtr þorkeli. þorkell fèll flatr um hann." I Fagrskinna (ed. Munch et Unger p. 52): „Skarði víkíngr hljóp [or strenginum[1] ok [fellir sik fram[2] fyrir fœtr þorkeli. þorkell steyptisk yfir hann ok varð laus öxin". AM 51 in fol. == B: [1] upp. [2] fèll. — Den i disse tvende Kildeskrifter indeholdte Beretning herom har Præg af at være den paalideligste. Andre Sagn (FmS XI 153-155) give denne Begivenhed en romantisk Udsmykning og nævner her isteden for Skarde Vagns gamle Fosterfader Björn hin Bretske.

Öxen og hug Thorkel tværs over Skuldrene, saa at Öxen gik igjennem og ned i Jorden. „Nu har jeg udfört det ene af mine Löfter", sagde han, „og er nu noget bedre tilfreds end tilforn." Erik Jarl spurgte: „Vil du have Fred, Vagn?" „Ja jeg vil", svarede denne, „hvis vi alle faae Fred". De bleve da efter Jarlens Bud löste af Rebet. Atten vare dræbte og tolv toge Fred med Vagn.

Hakon Jarl syntes ikke om at Vagn skjenkedes Livet, men Erik sagde at det fik saa at være og de skiltes med Vrede. Vagn reiste med Erik Jarl til Oplandene og derfra österpaa til Vigen. Erik gav ham Thorkel Leiras Datter Ingeborg tilægte og en betydelig Medgift. Vaaren efter gav Jarlen ham tre Langskibe med fuld Udrustning; de skiltes nu som de bedste Venner og Vagn reiste med sin Hustru syd ned til Danmark hjem til sine Gaarde i Fyen, hvor han levede i lang Tid i megen Anseelse og mange Stormænd nedstamme fra ham.[1]

Skarde har upaatvivlelig reist med sine Vaabenbrödre tilbage til Danmark og der er stor Rimelighed for at han, ligesom flere af disse, har siden givet sig i Svend Tveskægs Tjeneste og fulgt ham paa hans Toge til England. Hans kjække Daad som Jomsviking, da han frelste sin Hövding Vagn fra det ham tiltænkte Dödshug, lader antage at han ogsaa siden har udfört Heltebedrifter og kan have vundet Svend Tveskægs Yndest i den Grad, at han er bleven hans Hirdmand og heimþegi og at Kongen, da han döde, kan have opreist et Mindesmærke paa hans Gravhöi. Paa sine Toge kan han have erhvervet sig Formue og den kan han troligen have sat i faste Eiendomme og kan muligen Landsbyen SKARÐABÓL (Skardeböl) i Sönder-Jylland bære hans Navn. Sjeldenheden af Skarde som Egennavn foröger Sandsynligheden af

[1] Snorre Sturlason, Heimskríngla I 231-40; Ólafs Saga Tryggvasonar FmS I 151-183; Jómsvíkínga Saga, FmS XI 88-97, 107-156, cfr 163-176; Fagrskinna p. 44-53; Flateyjarbók col. 83 flg.

saadant Antagende, navnligen at det er denne Skarde, til hvis Erindring Kong Svend har reist Mindesmærket og ristet Indskriften, hvorfor man iövrigt ikke kan have eller lettelig vente at opnaae nogen yderligere Sikkerhed eller Bekræftelse. Der vare to Höie, Tvöberg, ogsaa en paa den anden Side af den gamle Landevei, og er rimeligviis en anden af Svend Tveskægs Mænd jordet i den anden af disse Höie og har Kongen muligen ogsaa reist en Steen og ristet en Indskrift til hans Erindring; men denne Höi er forlængst udjevnet og Stenen neppe at finde.

KORT OVER EGNEN OMKRING BUSTRUP OG VEDELSPANG.

Til nærværende Meddelelse ere vi saa heldige, ved beredvillig Bistand af Oberstlieutenant W. Dreyer i Ekernförde at kunne föie et Oversigtskort over den Egn, hvor disse tre Runestene ere fundne. I Begyndelsen af Sommeren og paa ny i Efteraaret 1858, foretog han en Undersögelse af Egnen omkring Vedelspang og Bustrup og lod derefter ved Lieutenant C. G. Rönnov tegne et Kort over denne Egn, med Angivelse, saa nöiagtig som muligt, af de tre Runestenes Findesteder, paa hvilket Kort (tab. VI) ogsaa de Gravhöie ere antydede, som endnu ere bevarede, eller hvis Spor med nogenlunde Sikkerhed ere fundne.[1]

Oberstlieutenant Dreyer havde et localt Kjendskab til Egnen om Vedelspang og Selk, som han havde erhvervet sig under et flere Maaneders Ophold i denne Egn paa Forposttjeneste under Felttoget 1850-1851. Han gjorde sig derhos bekjendt med vedkommende Steder i flere ældre Skrifter og undersögte derefter den 4de Juni de forskjellige

[1] Tidligere modtoges Situationskort over Egnen omkring Bustrup, optaget i 1858 af Kongelig Landmaaler P. Mortensen, og en Kortskizze efter Generalstabens i Aaret 1850 udgivne Kort for Armeen af Lieutenant Hoffmann efter Oberstlieutenant Dreyers Veiledning.

Localiteter; han sögte Oplysninger hos Bönder, der maatte antages at kunne give ham saadanne til det nævnte Öiemeds Opnaaelse, navnlig hos Jürgen Meggers i Vedelspang, Sön af den Jürgen Meggers, som fandt de omtalte to Runestene. Han oversendte derefter et Kort over Egnen mellem Bustrup og Selk samt Selker Nor, hvor nu Jernbanen er anlagt, med Angivelse af Runestenenes Findesteder samt de vigtigste, endnu bevarede, antiquariske Mindesmærker. Tiden i Forbindelse med hans tre Mile fjerne Opholdssted fra denne Egn tillod ham dog ikke den Gang at undersöge Egnen saa nöie, som han önskede, hvortil navnlig den Omstændighed bidrog, at Sæden overalt paa Marken stod i frodigste Væxt, hvilket var en ikke ubetydelig Hindring. Derfor besaae han igjen denne Egn om Efteraaret.

Den först fundne Steens Findested lader sig fuldkomment sikkert paavise. Krützbarg (Krussbjarg eller Krossberg), ved hvis nordlige Fod den fandtes, ligger omtrent 250 Alen vest for det nærmeste Huus i Vedelspang, og 90 Alen vest for Veien mellem Bustrup og Selk. Denne Höi er endnu 8 til 10 Fod höi, beliggende paa Kronen af et i östvestlig Retning gaaende Bakkeströg, som har sit störste Affald mod Nord og paa hvis nordre Skraaning tvende mindre Höie ligge i Linie med Krossberg, af hvilke den nærmeste 20 Alen fra Foden af denne og den nordligste mindste omtrent i samme Afstand fra den midterste, begge er næsten udjevnede og kun 3 til 4 Fod höiere end den omgivende Bakkestrækning. Det er utvivlsomt efter den i 1799 udgivne Beskrivelse at Stedet er det rette, den sydligste og og störste Höi kaldes endnu Krützbarg (Kreuzberg).

Den anden af Jürgen Meggers fundne Steen laa, som angivet, i Selker Nor skilt i to Dele og formeentlig brugt til at vise et Vadested over Noret, som kun kan benyttes ved ualmindeligt Lavvande og som efter Böndernes Sigende nu saa godt som aldrig benyttes tildeels paa Grund af at Bredderne ere sumpige og Grunden i Noret ikke over-

alt er fast nok. Stenens Findested lader sig dog ikke af Bönderne der paa Egnen med fuldkommen Sikkerhed paavise. Der foretoges en Undersögelse af Egnen östenfor Haddeby Nor og Selker Nor for, om muligt, at opdage, hvorvidt Runestenen kunde være borttagen fra en eller anden Gravhöi paa Lopsted Mark i Nærheden af Overgangsstedet, og bemærkedes at der vel paa Lopsteds og det syd derfor liggende Neder-Selks Jorder findes en Deel Gravhöie, men ingen, hvis Beliggenhed gjör det sandsynligt, at man netop skal söge Runestenens oprindelige Plads paa denne Side af Noret. Den kan rimeligere have staaet paa en af Höiene ved Vedelspang.

Den tredie i 1857 fundne Runesteen laa, som ovenfor ommeldt, omtrent 500 Alen syd for Dannevirke ved den gamle Rendsborger Landevei ved Foden af en tæt ved Veien paa dens vestlige Side beliggende Gravhöi, der tillige med en anden sydost for samme paa den anden Side af Veien beliggende kaldes TVÖBERG. Denne anden Höi er nu saagodtsom ganske udjevnet og ved Eftersynet den 4de Juni saaes den ikke som Fölge af Sæden paa Marken, men ved det gjentagne Besög i Efteraaret bemærkedes paa dette Sted en Forhöining, som synes at være en Levning af en udjevnet Gravhöi og som paa Kortet er angivet ved en puncteret Kreds. Med lignende Signaturer angives SV for Krossberg tilsyneladende Spor af tvende bortgravede Höie, og ved en fiirkantet Punctering Stedet, hvor en nu tilintetgjort Steensætning har været, med en Jordhöide af omtrent 4 til 5 Fod, 50 Skridt vest for samme Höi.

Paa Kortet findes, foruden Dele af Dannevirke-Volden og af Kurgraven Haddeby Kirke og Forskandsningerne ved den omtvistede Markgrafenburg i Haddeby Skov, endvidere et særdeles interessant Punkt tæt ved Selk: Kong Si Hö (Kong Sigurds Höi), saaledes kaldet der paa Egnen, en formeentlig endnu ikke undersögt Gravhöi, vel omtrent 20' höi, liggende paa Toppen af en Bakke, hvorfra man har en

meget viid Udsigt til alle Sider og som efter Sagnet bevarer en Kong Sigurds Levninger. Af tre tæt syd for Selk liggende Gravhöie er en i 1857 udgravet og i den funden en Urne med brændte Been. En stor Deel Gravhöie ligge öst for Noret ved Lopsted og Neder-Selk, men Aar for Aar svinde flere af disse for Ploven uden at der vises nogen Interesse for de i dem fundne Oldsagers Bevaring eller for deres Undersögelse, forinden de tilintetgjöres.

Selker Nor er uden Tvivl den Vig (sinus) ved Slesvig, hvor der efter Saxos Beretning [1] holdtes et Slag mellem Ragnars Sönner og Syvard og Erik, og som blev berömt ved at Syvard der jordedes (Syvardi funere inclaruit).

Haddeby have vi i nærværende Meddelelse benævnt den Kirkeby, som paa Kortet kaldes Hadeby og bör Forholdet med dette Navns forskjellige Skrivemaader her nærmere omtales. Efter tidligere Undersögelser antog man den ældste Deel af Staden Slesvig beliggende ved den i Syd gaaende Vig af Slien, Haddeby Nor, der kaldtes Slèsvík, hvorefter Staden benævntes, bestaaende den Gang af den egentlige By, hvor nu Haddeby ligger, og af Borgen med tilhörende Thorp, Burgsþorp, nu Bustrup; dette regnede man for den gamle Deel af Byen, Alt-Süder-Schlesvig; men da Hoveddelen af Byen senere blev bygget paa den nordlige Side af Slien, kaldtes hin Borg Oldenborg, den gamle Borg. Som en af flere Grunde for et saadant Antagende anföres en gammel islandsk Reireroute fra det 12te Aarhundrede, hvor Hovedstationerne paa Reisen fra Nörre-Jylland sydefter anföres, at der fra Viborg var en Uges Reise til Hedeby og derfra kort Vei (*skammt*) til Slesvig, hvorfra der igjen var en Dagsreise til Eideren. Om Sigurd Jorsalafarers Hjemreise fra det Hellige Land siges der at han, syd fra, först kom til Slesvig, hvor Eilif Jarl gjorde et Gilde for ham, dernæst besögte han i Hedeby den danske Konge Nico-

[1] Saxo Hist. Dan. l. IX, ed. P. E. Müller p. 463.

laus, som ogsaa modtog ham med aabne Arme. Man formeente at Hadeby Kirke var den ældste i Danmark og at dens Beliggenhed viste os Beliggenheden af det gamle Hedeby (Heiðabœr eller Hádeby)[1].

Senere har en paa vægtige Grunde stöttet anden Anskuelse gjort sig gjeldende, ifölge hvilken ingen Deel af Staden Slesvig nogensinde har ligget syd for Slien[2], men Hedeby og Haddeby ere to forskjellige Steder ligesom ogsaa to forskjellige Stedsnavne, Staden Hedeby liggende fra de ældste Tider i Angel, Struxtorp Herred, men Landsbyen Haddeby i Arens Herred[3].

Paa Kortet er Landsbyens Navn skrevet HADEBY ligesom paa det af Generalstaben udgivne Kort. Betræffende Grunden dertil brevvexledes med Directeuren for den topographiske Tjeneste i Generalstaben, Oberst F. C. W. CAROC, som beredvillig derom under 10de December 1860 meddeelte fölgende Oplysning: „Vor Hovedregel, der findes anfört under flere af vore Korts Titler, er: ‚Stedsnavnenes Skrivemaade bestemmes efter den nuværende Udtale henfört til sin Oprindelse; Udtalen söges i Egnen, Oprindelsen i ældre Skrifter eller i Etymologien'. Navnet HADEBY er skrevet ganske i Overeensstemmelse med denne Regel. Udtalen i

[1] Symbolæ ad geographiam medii ævi, ed. E. C. Werlauff; Heimskringla III 247-48 Fornm. S. VII 99; Langebek SRD I 157; N. Outzens Untersuchungen über die denkwürdigsten Alterthümer Schleswigs und des Dannewerks 1826: Danmarks Historie i Hedenold af N. M. Petersen 1854 II 35-37.

[2] J. N. Schmidt, Slesvigs Land og Folk 1852 p. 310, antager det sandsynligst, at der har været to Byer.

[3] See de med saa megen Omhu samlede og til Fyldestgjörelse sammenstillede Oplysninger til Staden Slesvigs ældste og ældre Historie i De med jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev, udg. ved P. G. Thorsen, 1855, Forerindring S. 3-16.

Egnen, som jeg har opfattet den under et 7 Maaneders Ophold i Byen Slesvig er: *Hadeby*, ikke *Haddeby*, og at denne Opfattelse ikke er individuel, har jeg overbeviist mig om, ikke alene hos flere Officerer men ogsaa hos Pastor Hagerup til Store og Lille Solt, der har haft den Godhed, at gjennemgaae og gjöre Bemærkninger til alle vore Slesvigske Navnelister. Vel siger Jensen (Kirchl. Statistik p. 1050), at Kirken nu hedder „Haddebye", men dette maa jeg ansee for en af de almindelige Fortydskelser, som dog endnu ikke er gaaet over i Almuens Mund paa Stedet. Ved at undersöge de stedlige Forhold har jeg faaet den Formodning bestyrket, at det nu værende „Hadeby" er gaaet over fra de gamle danske Benævnelser „Haithabu, Hethaby", og „Haddeboth" har været ligesaa utilbörligt, som jeg nu anseer „Haddebye" at være. Joh. Meiers Kort 1649 har saavel „Hadeby" som „Haddebuy" for den nuværende Kirke, saa at man — selv om Jordebogens Hethaby antages at være Benævnelsen for et andet Sted — er i Overeensstemmelse med Reglen ved at holde paa Hadeby."

I den ovenfor i nærværende Bind indförte Afhandling af Pastor C. C. Lorenzen, som da var Adjunct ved Domskolen i Slesvig, nævnes denne By Haddeby og udbades Oplysning af ham betræffende Grunden til Valget af denne Skrivemaade. Han forklarede under 18de December 1860 desangaaende: „Udtalen paa Stedet er bestemt i Faveur af min Paastand, at Navnet bör skrives med **dd**; jeg har nu henved sex Aar dagligen beskjeftiget mig med historisk-antiquariske Undersögelser i Slesvig By og Omegn og derved haft Leilighed til at omgaaes og samtale med Folk af forskjellige Stænder, der alle som een sige *Haddeby*, men aldrig *Hadeby*, hvorimod enhver indfödt dansk Embedsmand hernede aldrig siger „Haddeby", men altid „Hadeby", naturligviis fordi det enkelte **d** passer bedre for den blöde danske Udtale. Samme Dag jeg fik Deres Skrivelse, spurgte jeg Eleverne i Domskolen, hvad de kaldte den Kirke lige over for os paa den anden

Side af Slien? „Haddeby", löd det eenstemmige Svar. Mænd, som have tilbragt deres meste Tid i Syd-Slesvig, ja i selve Slesvig By, skrive ligeledes „Haddeby"; jeg sigter her til Joh. Schröder, Outzen og navnlig den lærde Dr. H. N. A. Jensen i Borne, der netop i sin Statistik urgerer, at den nuværende Tale- og Skrivemaade af Navnet er med **dd**, altsaa modsat det runiske Haithabu. Det næste Beviis skulde hentes fra ældre Skrifter og Documenter, men jeg tör næsten paastaae, at ikke et eneste ældre Document eller Kildeskrift (paa Dankwerth kan man naturligviis ikke i mindste Maade beraabe sig) Haddeby vedrörende, har Formen „Hadeby"; overalt hedder det „Haddebuy" eller „Haddeboth", altsaa altid med **dd**; til Beviis herfor skal jeg blot anföre fölgende Documenter: i Lib. Cens. Episcopi Slesv. og i Schwabst. Buch fra 1463 og 1523 kaldes Byen „Haddebu"; i Slesvigs plattydske Byret fra Aar 1400 kaldes den i 17de Cap. „Haddeboth" og samme Navn förer den endnu i den förste höitydske Udgave 1534; i et Notariats-Instrument fra 1412 staaer „Haddebuy"; i Br. Boisens Designatio fra 1608 kaldes Byen „Haddebye"; i et Document fra 1318 staaer „Haddebu"; i et Mandat fra 1291 hedder den „Haddeboth", hvorimod der 1295 tales om parochia „Haddeby"; iblandt de Kongelige Besiddelser i Terra inter Slyam et Eidoram nævnes 1285 „Haddebooth"; — altsaa altid to **d**, aldrig eet. Da Skrivemaaden og altsaa ogsaa Udtalen med **dd**, ifölge det foregaaende i det mindste omtrent er 6 Aarhundreder gammel, saa er det en Selvfölge, at der her ikke kan være Tale om nogen Fortydskelse, der endnu ikke skulde være gaaet over i Almuens Mund paa Stedet. Almuen har sikkert aldrig sagt andet end Haddeby, Haddebu eller Haddeboth; men at hverken bu eller both er en Fortydskelse, behöver ikke at bevises. Det tredie Beviis, at „Haddeby" er gaaet over fra „Haithabu" er af flere Grunde aldeles uholdbart. Den bestemte Forskjel imellem Hedeby og Haddeby eller Haddeboth er netop fremhævet i det ovenfor citerede Capitel af Stadsretten, hvor

begge Navnene forekomme i een og samme Linie; endvidere er det en afgjort Sag at Hedeby og Haddeby altid have været tvende forskjellige Steder, af hvilke det sidste sandsynligviis er yngre. Haddeby er ganske vist et dansk Navn, men grundforskjelligt fra Hedeby, men dets Betydning er vel ligesaa vanskelig at udfinde, som man nutildags kan angive Betydningen af Navnene Lollfod, Saldergater og Hattersborg; men saa meget er vist at saavel den nuværende Udtale af Navnet, som alle de ældre Skrifter og Documenter, jeg kjender, absolut fordre **dd**."

Som det af ovenstaaende bemærkes, er saaledes Navnets Udtale i Almuens Mund forskjellig opfattet. At Staden Slesvigs gamle Navn Haiþabœr eller Heiðabœr skulde kunne være gaaet over til Haðabœr kan neppe antages, da dette ikke vilde stemme med den sædvanlige Overgang; men iövrigt vilde Haðabœr være et rimeligt olddansk eller oldnordisk Stedsnavn, ligesom Haðaland, Haðafylki, Haðareið, Haderup. Rimeligviis har Staden Slesvigs gamle Navn foranlediget saadanne, der ikke have ret opfattet Forholdene, til at skrive Landsbyens Navn med et **d** og dette er senere efterfulgt i flere Skrifter og fleres Udtale af Navnet. Stedsnavnene Heiðabœr og Haddabúðir ere upaatvivlelig lige ægte danske, men af forskjellig Udledning og Betydning.

Heiðabœr kunde udledes af Heiði, Navnet paa en Sö-konge, eller af heiðir, eensbetydende med haukr, hvorfor man i en i Harald Haardraades Saga bevaret Strophe af Thorleik Fagre finder Heiðabœr ombyttet med Haukabœr som synonymt dermed.[1] Dette er dog kun en poetisk Forklaring, som ikke har videre at betyde. Saadanne Forklaringsforsög ere vistnok ganske overflödige, da man maa holde det for aldeles sikkert, at Navnet kommer af heiðr, f., saltus, montana, tesqua, Hedestrækning, gen. s. heiðar, gen. pl. heiða, og er Sammensætningen analog med heiða-

[1] Snorra Edda, I 446; FmS VI 259, Heimskr. III 92.

jörð, Hedejord, Heiðarskógr eller Heiðaskógr (FmS III 122). I Ottars og Ulfsteens Itinerarium til Kong Alfred fra Slutningen af det 9de Aarhundrede[1] kaldes denne Havneplads paa Angelsaxisk æt Hæðum, Seiladsen til den tó Hæðum og fra den of Hæðum. Da Wulfstan, eller som han paa Oldnordisk maa have hedt Úlfsteinn, höist rimelig var en dansk Mand og bosiddende i selve Heiðaby, er dette Pladsens Navn fra hin Tid saa meget mere at agte paa. Den har altsaa den Gang hedt Heiðar eller efter den i Oldnordist ofte forekommende Udtryksmaade i dativ at Heiðum, hvoraf Navnet Heiðabœr er dannet.

Haddabúðir, Haddeboder, eller Haddabœr, Haddeby, er, saaledes skrevet, upaatvivlelig ogsaa et ægte oldnordisk Navn, hvilket end yderligere stadfæstes ved at man oppe i Nerike finder det selvsamme Stedsnavn Haddebo. Til de ovenfor anförte Exempler paa Skrivemaaden med **dd** kunde föies Chronicon Erici regis, som slutter 1288, og hvis Forfatter antages at være fra den Tid[2]. Ved Aaret 828 siges: „Sanctus Ansgarius veniens ad Daciam, ecclesiam in Hadeboth construere fecit." Her er ved det enkelte **d** meent **dd**, da Navnet ellers vilde have været skrevet Hatheboth. -búðir, Træhuse, forekommer oftere i saadanne Stedsnavne; saaledes hedde fire i de scandinaviske Nybygder i America anlagte: Finnsbúðir, Skjálgsbúðir og Karlsbúðir i Grönland og

[1] Antiquités Russes II 467-68, hvor Udgaven af dette Oldskrift besörgedes efter en Afskrift, som P. A. Munch tog af selve Oldbogen i Britisk Museum. Sir Henry Ellis meddeelte der Facsimile af en Side af Oldbogen, paa hvilket dette Sted dog ikke findes. Fuldstændigt Facsimile af hele Oldbogen optoges i Joseph Bosvorths fortrinlige Udgave: A Description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in Anglo-Saxon by King Alfred the Great. London 1855 fol. cap. 9-10 p. 5.

[2] Langebek SRD I 157; i Anmærkningen her kaldes Landsbyen Hadeby.

Leifsbúðir i Vinland. Udledningen af Navnets förste Sammensætningsled er noget uvis; det kommer vistnok ikke af haddr, Haar; Navnene Haarby, Haarlev, Haarslev heller ikke af hár, Haar, men deels af adject. hár, höi, deels af Mandsnavnet Hár. Man kunde tænke paa hödd eller hodd, Skraaning, Skrænt (jfr det norske hadd, hadde, haadde, isl. hallr, brink nedad), om disse förste Træhuse, efter hvilke Byen bærer sit Navn, maaskee vare byggede paa en derværende Skraaning og saaledes passende kunde kaldes haddu búðir eller hadda búðir, Husene paa Skrænten eller Skrænterne; dog er denne Udledning heller neppe rimelig.

Der er et ældgammelt Mandsnavn Haddr; i Beretningen om Slaget paa Braavalle-Hede nævnes blandt Kong Rings Mænd fra Thelemarken Haddr harði, som Saxo kalder Haddir durus.[1] Der er stor Rimelighed for at udlede Stedsnavnet af dette Mandsnavn: Haddernes Boder eller af et tilsvarende Haddi, gen. Hadda, Haddes Boder, eller og af et af Haddr dannet Kvindenavn Hadda, gen. Haddu.

For vort Selskabs Archiv meddeelte Topograph, Lieutenant L. Both, under 14de December 1860 et skizzeret „Kort over Sliens Vestende, för den blev afdæmmet" med nogle dertil föiede Bemærkninger, af hvilke vi her ville uddrage efterfölgende: „Betragter man Terrainet omkring Byen Slesvig, vil man bemærke, at Slien har strakt sig ind imod Vest forbi Slesvig, i det mindste til Pöler Dam, men rimeligviis til den nu udtörrede Dannevirke Sö; ligeledes har den strakt sig ind i Bustrup Teich og endelig har den med et mindst 7 Fod dybt, næsten lige til Kysten seilbart, Sund skaaret sig ind i Hadeby Nor og ved dette Sund findes Hadeby anlagt. At Hedeby og Hadeby trods deres muligt forskjellige Navne og Beliggenhed have dannet et Eierlag, en Commune, fremgaaer af Bestemmelsen i den nyere sles-

[1] Fornaldar Sögur Norðrlanda I 378. Saxo I 382.

vigske Stadsret, at det hörte under Stadens Sandemænd, der skete „twisschen Hetheby Sand vnde Haddeboth Sunde"; thi enten Ordet Sand betyder, hvad der var underlagt Stadens Sandemand (saaledes siges i Sundeved om en Sandemands District ĕ Sā'nj) eller det betegner et Stykke Jord, saa godtgjöres dog derved, at Slesvigs Commune strakte sig til Hadeby Sund, som ikke kan være andet end det Sund, der danner Forbindelsen imellem Slien og Hadeby Nor, og Hadeby var altsaa beliggende i Slesvigs Commune. At Slesvig og Hadeby ligge i to forskjellige Herreder var ingen Hindring for deres Forening, thi det samme er f. Ex. Tilfældet med Aalborg, hvoraf Rudolphi Sogn og Kirke ligger i Hornum Herred, medens Vor Frue Sogn og Kirke ligger i Fleskum Herred. Traditionen, understöttet af flere vægtige Autorer, der sige at Ansgarius byggede den förste Kirke i Hadeby, kan vel ikke kuldkastes uden ved et klart Beviis og man maa vel saaledes fastholde at Hadeby Kirke er den ældste i Landet, uden Hensyn til om der senere samtidig har været en anden i Hedeby nord for Slien. Der synes meget at tale for at Ansgarius ikke har bygget Kirken i Hedeby nord for Slien midt iblandt sine Modstandere, men derimod i Hadeby, der uden Tvivl har været et Ladested, Knyttepunktet for Trafiken mod Syden, og hvor han saaledes kunde have nogen Forbindelse med sine Troesfæller. I Hadeby, der har haft bedre Seilads end Slesvig, tör man vel antage, at i det mindste en Deel af Kjöbmændene fra den Aar 808 ödelagte Handelsstad Rerich have nedsat sig, saameget mere, som Grunden til at Kong Godefred holdt paa denne Stads Kjöbmænd var, at disse handlede paa Danmark og gave noget anseeligt i Told og denne Fordeel kunde kun vedligeholdes for Landet, naar disse Kjöbmænd nedsattes syd for Slien, navnlig i Hadeby, og det vilde da være rimeligt, at Ansgarius havde bygget sin Kirke i deres Midte. Endelig synes Forskandsningerne, navnlig Kæmpedæmningen, at have haft noget vigtigt at forsvare syd for

Slien, og dette kan ikke have været noget andet end Hadeby."

Betræffende disse Forhold henvises til de i den fölgende Afhandling meddeelte Oplysninger.

OM DET TIDLIGERE FOLKESPROG I BYEN SLESVIG.

Af Chr. C. Lorenzen.

Förend jeg gaaer nærmere ind paa selve Sagen, bliver det nödvendigt, i Korthed at besvare Spörgsmaalet om Byen Slesvigs oprindelige Beliggenhed — et Spörgsmaal, der turde synes overflödigt, efterdi den egentlige Byes nuværende Beliggenhed gjerne antages for ogsaa at have været den samme i Oldtiden; men da den Mand, der först har underkastet Spörgsmaalet om Slesvigs tidligere Folkesprog en noget vidtlöftigere Dröftelse, nemlig afdöde Past. Outzen[1] i Breklum, netop grunder en af sine Paastande om Slesvigs oprindelige *tydske Folkesprog* paa Byens formodede *Beliggenhed paa den anden* ɔ: den söndre Side af Slien i Hedenold og i den tidligere Middelalder, saa bör et saa vigtigt Spörgsmaal ingenlunde her forbigaaes med Taushed. — Outzens Ord (p. 66-67) lyde saaledes: „So wie ursprünglich das Dorf Sliesthorp, also auch nachgehends die Stadt Slieswik stand viele Jahrhunderte auf der deutschen Seite, Süden der Schley, und war seiner ersten Anlage nach schon deutsch" . . . „Auch die Lage dieses Ortes", hedder det fremdeles, „der nicht auf Dänischem, sondern auf Deutschem Boden stand, stimmt schon ganz unzweideutig dafür, dass die Sprache der Einwohner deutsch gewesen." — Dersom den Sætning, at et Steds Sprog er afhængig af sammes Beliggenhed, har absolut Gyldighed, — en Paastand, man

[1] See hans Alterthümer Schleswigs und des Dannewerks p. 65-80.

i de allerfleste Tilfælde, hvor Forholdene ere normale, ganske vist er berettiget til at fremsætte, men som ved en Grændsestad dog altid maa lide en vis Indskrænkning —, og det lod sig godtgjöre, at Outzens förste Dom er grundet paa falske Forudsætninger og paa Misforstaaelser af de anförte Kilder eller paa unöiagtigt Kjenskab til de omhandlede og omtvistede locale Forhold, saa maatte hans sidste Paastand om „det tydske Folkesprog" eo ipso ogsaa falde bort.

Efter Outzens Anskuelse (p. 13, 14, 20, 50 ff.) har Byen staaet *paa tre forskjellige Steder*, för den kom til at staae paa sin nuværende Plads, nemlig förs t paa den anden Side Kurgraven, ved den yderste (ɔ: sydligste) Ende af Selk Nor, derpaa imellem Kurgraven og Dannevirke, omtrent ved det senere Vedelspang og endelig ved Haddeby, hvor den forblev indtil Knud den Stores Tid, ja en Deel af den endog til efter Aar 1155! Ved at omtale Haddeby Kirke siger han nemlig (p, 20), at den i sin nuværende Skikkelse er opfört „wo nicht schon in den letzten Jahren des Königs Swen, so doch gewiss unter der Regierung König Knut des Grossen, und noch *während ganz Schleswig dort bei Haddeby stand*", og p. 53 hedder det . . . . „dass bis dahin (ɔ: 1155) noch ein Theil davon Süden der Schlei stehen geblieben, nachher alles nordhalb derselben angebauet sei". — Sin Paastand om Byens Beliggenhed, först paa den söndre, og senere paa den nordre Side af Kurgraven, grunder Outzen paa fölgende Sted hos Paulus Aemilius[1]: Godefridus — Daniam, qua Francorum bello patebat, fossa, aggere et vallo præmuniit, una omnino porta relicta, intraque munitiones, ad oceanum usque utrimque promotas, retraxit Emporium, multarum gentium conventu frequens; — men selv om Paul Aemil, hvilket Cypræus ved det efter Emporium i Parenthes satte „Slesvicum scilicet" antyder, virkelig har tænkt paa Slesvig,

[1] See Cypræi Annales p. 64.

som för liggende udenfor Befæstningsværkerne, nu for Sikkerhedens og Handelens Skyld af Götrik flyttedes indenfor samme, saa er dette i og for sig dog kun et subjectivt Skjön, der har saa meget mindre at betyde, som andre og vægtigere Grunde tale for, at Slesvig aldrig har staaet paa det betegnede Sted. Uden Tvivl har Paul Aemil haft den frankiske Annalist's Ord: „Godefridus vero, prius quam domum reverteretur, destructo emporio, quod in oceani littore constitutum Rerich dicebatur, et magnam regno illius commoditatem vectigalium persolutione præstabat, translatisque inde negotiatoribus, soluta classe ad portum, qui Sliestorff dicitur, cum universo exercitu venit, ibi per aliquot dies moratus, limitem regni sui, qui Saxoniam respicit, vallo munire constituit ...." for Öie, og, forud indtagen for den allerede paa hans Tid opdukkende, men dog först langt senere især af Outzen saa dristigt fremsatte Hypothese, troet i Annalistens Ord eller dog i den i samme antydede Kjendsgjerning om de Rerichske Kjöbmænds Forflyttelse til Slesvig, og om Anlæggelsen af et Befæstningsværk, at see en Hentydning til Byens Beliggenhed paa Sydsiden af Slien. — En ulige vægtigere Grund for denne Hypothese henter Outzen fra den iAaret 1796 ved Vedelspang fundne *Runesteen*, der tyder paa Byens Beleiring (ovenfor p. 150 flg.). „Aus dieser Belagerung", siger han p. 48, „die an der Seite von Vedelspang ... geschahe, erkennet man deutlich, dass ganz Schleswig damals noch an der Süderseite der Schley, ungefähr in der Linie von Wedelspang darnach hinunter müsse gelegen haben". Herved bemærkes, at den imellem Dannevirke og Kurvirke liggende Mark i Oldtiden har været en almindelig Begravelsesplads for Hedeby og Omegn, saa Erik uden Tvivl vilde være bleven stedt til Hvile her, selv om han var död i selve Byen eller paa et Sted, der laa endnu længere borte; dertil kommer endnu den meget vigtige Omstændighed, at Byen, skjöndt beliggende nord for Slien, ikke fuldstændigt kunde beleires herfra, saalænge Adgangen fra Syd og navnlig de

sydlig beliggende Befæstningsværker ikke vare i Beleirernes Hænder; en Afdeling af Beleiringshæren maatte nödvendigviis ligge syd for Slien og det kan da meget godt antages, at Erik har staaet ved denne. Men er det i det hele taget nödvendigt, her at tænke paa en Beleiring? Mon ikke det Runiske „sátu um Heiþabœ" kan fortolkes saaledes, at de Danske havde deres Leirplads i Omegnen af (omkring, ved) Hedeby, for at udbedre det under Harald Blaatand næsten ödelagte Dannevirke? — Grunden til Byens senere Forlæggelse til Haddeby, seer Outzen (p. 13) i dens Ödelæggelse i Krigen imellem Ragnar Lodbrogs Sönner og de herværende Konger.[1] Men selv afseet fra det vanskelige i at bevise det historisk Rigtige i den Paastand, der sigter til det af Saxo (p. 177) omtalte Slag, seer man ikke, hvad der var vundet ved, istedenfor at befæste Byen end bedre, at flytte den op til Haddeby? Dertil kommer, at Slesvig aldrig, som Outzen siger: „mit Haddeby zu Einer Stadt geworden;" man vil tvertimod finde, at der stedse er gjort en bestemt Forskjel imellem Hedeby og Haddeby.[2] — Hvad der (efter

[1] Det er forresten ret interessant at lægge Mærke til, hvorledes Outzen, trods det Skin af Sandsynlighed, han har givet sine Hypotheser, dog ved nöiere Eftersyn ofte gjör sig skyldig i de groveste Modsigelser. For at nævne et Exempel, der ligger meget nær, skal jeg blot henvise til hans Alterthümer p. 13 og 48; paa det förste Sted hedder det nemlig, at Slesvig flyttedes fra Vedelspang til Haddeby i det 9de Aarhundrede, — men paa det sidste, at Byen endnu stod ved Vedelspang i det 10de Aarhundrede. — Iövrigt skal dette ikke være sagt til Outzens Forkleinelse. Han var en Mand med et tro og loyalt Sindelag og besjælet af en ivrig Stræben efter Sandhed; men han var naturligviis bildet i sin Tids Fordomme og havde kun faa gode Hjælpekilder til sin Raadighed.

[2] I et Diplom fra 1285 nævnes Haddebooth i Modsætning til Hedeby; det samme er Tilfældet i tvende Diplomer fra 1291 og 1295 ligesom det i Slesvigs nyere Stadsret, Cap. 17, hedder, at det hörte

en omtrent tohundredeaarig Bestaaen) har foranlediget Byens sidste „Flytten" over Slien til dens nuværende Plads, siges ikke, men hvad selve Sagen angaaer, da turde det være tilstrækkeligt at opkaste det Spörgsmaal, af hvad Grund Knud den Store lod St. Petri Kirke (ɔ: Domkirken) opföre, naar der ingen By fandtes paa den nordre Side af Slien, tilmed da Ansgars Mariekirke endnu stod i Nærheden, nemlig paa Holmen? Og hvorledes skulde det nye Slesvig i saa kort en Tid i den Grad tage til i Störrelse og Betydning, at det inden Forlöbet af et halvt Aarhundrede (nemlig paa Svend Estridsens Tid) havde flere Klostre og Kirker, Hospitaler og Fattighuse og endnu tidligere var Sædet for en Bisp? Og hvorledes skulde en heel By være saa sporlös forsvunden? thi at man engang er stödt paa Grundvolden af et eller flere Huse i Nærheden af Haddeby Kirke, kan dog umuligt begrunde Paastanden om en Kjöbstads Beliggenhed her. Imellem Dannevirke og Kurvirke eller paa Sydsiden af dette, er man, saa vidt jeg veed, aldrig bleven opmærksom paa noget, der kunde stadfæste det Outzenske Raisonnement. — Dog, jeg vil ikke opholde mig længere ved disse af Outzen fremsatte ugrundede Paastande, men i Korthed (— især efter Thorsens fortrinlige Forbemærkninger til de Slesvigske Stadsretter —) anföre de vigtigste af de Grunde, der tale for, at Slesvig altid har staaet paa den Plads, som den gamle Deel af Byen endnu den Dag idag indtager.[1] —

under Stadens Sandemænd, der skete „zwischen Hetheby Sand und Haddeboth Sunde", jfr. Thorsen, Slesvigske Stadsretter p. 11.

[1] Spörgsmaalet om Byen Slesvigs første Oprindelse lader sig ikke besvare, da det förer os ud over den historiske Tid, *tilbage i Sagnenes Periode.* Det er et af de faa Spörgsmaal, Slesvig vedkommende, hvis Besvarelse baade hos danske og tydske Forfattere har ledet til samme Resultat; og det maa derfor her være nok at anföre enkelte af de opstillede Gisninger i saa Henseende: Helduader siger i sin Chronik der Stadt Schleswig, § 2: „Etliche Scribenten

Först maa jeg da bemærke, at den af Ansgar byggede Mariekirke ifölge de nyeste Undersögelser ikke, som man efter Forfatteren til Chron. Erici Regis (SRD I, 157) har troet, stod ved Haddeby, men paa Holmen i Slesvig; da nu Rembert i S. Anscharii Vita cap. 21, (SRD I 470) ligefrem siger, at den byggedes „in portu quodam regni sui ad hoc aptissimo, Sleaswic vocato", saa er det indlysende, at Byen dengang stod paa samme Sted som nu. — Fremdeles: Adam af Bremen siger om det store Venderslag, at det stod „in campestribus Heidibæ" ɔ: paa Markerne ind imod Hedeby; men da det vel nu tör ansees for afgjort, at dette Slag ikke stod ved Lyrskov ved Kongeaaen, men paa Lyrskovshede, nordvest for Slesvig, saa maa Byen idetmindste Aar 1043 have staaet paa sin nuværende Plads nord for Slien. — Som en tredie, ligesaa vægtig Grund anförer

wollen, dass Claudius Drusus Nero Germanicus, des Kaisers Augusti Stiefsohn und Hauptmann, die Stadt Schleswig erbauet haben soll." — Hos I. F. Hansen: Staatsbeschr. des Herzogthums Schleswig, hedder det p. 130 meget rigtigt: „Von ihrem eigentlichen Alter lässt sich nichts gewisses melden." — En lignende Dom fældes af v. Wimpfen, Geschichte u. Zust. des Herzogth. Schleswig p. 111: „Von den südjütschen Städten war Hedeby oder Sleswik von Alters her als Opferstätte und Sitz Jütischer Könige, sowie als Hafen und Handelsort berühmt und ihre Entstehung reicht in die heidnische Zeit hinauf"; — og af Schröder, Gesch. u. Beschreibung von Schleswig p. 17: „Die älteste Geschichte der Stadt vor dem 8ten Jahrhunderte ist so sehr in Dunkelheit gehüllt, und verliert sich so sehr in widersprechende Sagen, dass sich darüber nichts zuverlässiges angeben lässt." I Danske Atlas, VII 505, hos Outzen, Alterth. p. 5 ff., hos Forfat. til Chron. Erici Regis (Langeb. SRD I 154) og flere Forfattere vindiceres Byen en Ælde, der naaer höiere op end til Harald Hildetands Regjeringstid; i hvert Tilfælde var Byen, som det hedder i Dsk. Atl. (d. a. St.) „ved Ao. 800 en bekjendt, mægtig og blomstrende Handelsstad".

Thorsen (p. 14), at Slesvig altid har hört til Strukstrup Herred i Angel[1], hvorimod Haddeby (ja Lollfuss og Frederiksberg indtil 1695, og Kleindomziegelhof endnu) hörer under Arensherred. Da nu Herredsinddelingen skriver sig fra Hedenskabets Tider, og der ikke foreligger nogen Grund til at antage, at Slesvig nogensinde har hört under Arensherred, saa maa Byens Beliggenhed have været den samme för Christendommens Indförelse, som i vore Dage. Foruden disse fra de *locale Forhold* hentede, fuldgyldige Vidnesbyrd om Slesvigs Beliggenhed, haves adskillige Udsagn i samme Retning af Mænd, der i hvert Tilfælde bör ansees for upartiske. Saaledes beretter Nordmanden Ottar til Kong Alfred i England i det 9de Aarhundrede om en Reise fra Norge til Hedeby,[2] at han efter 5 Dages Seilads fra Kongehelle kom „to þæm porte, þe mon hæt æt Hæðum, se stent betuh Winedum and Seaxum and Angle, and hýrð in on Dene" ɔ: „til den Havn, man kalder Hedeby; den ligger mellem Venderne, Sachserne og Angel og hörer under de Danske[3]. Et lignende, ligesaa slaaende Beviis for Slesvigs Beliggenhed i Angel, have vi i den gamle engelske Skribent

[1] Dankwerth, Newe Landesbeschr. p. 113 „Die alte berühmte Stadt Schleswich in *dem Bezirke des Strucksdorp Hardes, und also in Angeln gelegen*, hat den Namen von dem schönen Meerbusen der Schlie".

[2] Jfr Langeb. SRD II 116; Rask, Samlede Afhandlinger I 289 ff.; Antiquites Russes II 467.

[3] Den sidste Sætning har den latinske Oversætter hos Langebek aldeles misforstaaet; han har nemlig antaget „dène" for et relativt Pron. og saaledes oversat: quorum imperio est subjectus. — Om den i Oldnordisk og Angel-Sachsisk til Stedsnavne föiede Præposition (her æt), der i Nutidens Sprog bortkastes, s. Rask, Saml. Afhandl. I, 374. — N. M. Petersen oversætter æt Hæðum ved: „ved Hederne (Hedeby)", s. hans Gaml. nord. Geogr. p. 283.

Ethelwerds Ord[1]: Anglia vetus sita est inter Saxones et Giotos, habens oppidum capitale, quod sermone Saxonico Slesuuik nuncupatur, secundum vero Danicos Haithaby, d. e. det gamle Angel ligger imellem Sachserne og Jyderne og har en Hovedby (Hovedstad), som paa Sachsisk kaldes Slesvig, men af de Danske Hedeby."

2. Naar det af det foregaaende maa være klart, at Slesvig fordum ikke har staaet paa den söndre, men paa den nordre Side af Slien ɔ: i Angel og „paa dansk Grund", saa kunde man med fuld Föie vende Outzens Ord om og sige, at allerede denne Omstændighed utvetydig taler for, at Indbyggernes Sprog har været dansk. Men först maa det nærmere eftervises at denne „Staaen paa dansk Grund" ikke blot betyder „under dansk Herredömme", men at Byen laa i et District, hvor dansk Tale overalt hörtes paa Folkets Læber. Da der i denne Henseende nu efter Allens epochegjörende Sprogværk ikke let kan herske nogen Tvivl, kan jeg fatte mig kort. Et af de ældste Vidnesbyrd afgiver Adam af Bremen, en Mand, der efter Datidens Fordringer var vel bevandret i Nordens Historie; Bd. 4, cap. 26 siger han nemlig: „Primi . . . habitant versus nos Dani, quos Juthos appellant, usque ad Sliam lacum ɔ: Nærmest os boe de Danske, som man kalder Jyder, lige til Slien.[2] Fra det 15de Aarhundrede

[1] S. Dsk. Atl. VII p. 503; Thorsen, Slesv. Stadsr. p. 15. Ethelwerd levede samtidig med Adam af Bremen.

[2] Da Svansö i gamle Dage hörte til Angel (s. Dankwerth p. 136), saa fölger det næsten af sig selv, at det danske Sprog ogsaa havde hjemme her; dette stadfæstes endmere, ikke blot af mange danske Stedsnavne paa Endelserne bæk, by, hoved, lev, mark, næs, trup, tved etc., men ogsaa af fölgende Udsagn: „Die Einwohner gebrauchen sich Sächsischer und Dänischer Sprache" (Dankw. p. 130). „Im Lande Schwansen aber verhielt es sich ganz anders: *da mag ehemals die dänische Sprache einst wohl recht im Gange gewesen sein*" (Outzens Preisschrift p. 67).

haves flere Udsagn om det danske Sprogs Udstrækning og Brug i Sönder-Jylland *i Almindelighed*, saaledes fra Aar 1421, da en Mængde Thingsvidner, der vare forsamlede i Ribe og bestode af Nörre- og Sönder-Jyllands ypperste Prælater, Riddere og Raadsherrer iblandt andet yttrede: „Tilmed, da er jo deris Sprock udi Sönder-Judland Danske paa denne Dag".[1] I samme Retning gik ogsaa alle de Vidners Udsagn, der tre Aar senere bleve hörte i Stridighederne imellem de holstenske Grever og Erik af Pommern. Ved denne Leilighed yttrede f. Ex. Abbed Olaus i Rykloster i Angel (— altsaa en Mand, der boede i Hjertet af Sönder-Jylland —)[2] „tota Jucia australis habet idem ydioma, quod habet reliquum regni Dacie" ɔ: „hele Sönder-Jylland har samme Sprog som det övrige Danmarks Rige." — Et saare vigtigt Vidnesbyrd haves fra Midten af det 17de Aarhundrede, nemlig i Dankwerths Ord (p. 54-55): „Zu diesen unsern Zeiten wohnen in diesem Herzogthume Dänen oder Jüthen, Sachsen und Friesen. Die Jüthen besitzen den grössesten Theil davon, sinte mal *alles von Koldingen biss an den Schliestrohm*, *und die Stadt Schleswich*, *Jütisch ist oder Dänische Völker*, *so sich der Dänischen Sprache gebrauchen*." Samme Dom fældede ogsaa den lærde Ulr. Petersen i Byen Slesvig i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede: „*Massen die Dänische Sprache in diesem Herzogthumb*", hedder det i hans Mscrpt. Cap. 86, S. 704, „*gleich anfänget binnen dem grossen Wall Dannewerck*". Et Par Aar senere, nemlig 1735, siger And. Höyer, at „Angelboerne tale godt gammelt Dansk". I Aaret 1760 skrev Superintendent Struensee: „In Angeln

„Endnu et Par Menneskealdre levede dog *Dansk paa Svansö* ved Siden af Plattydsk. Först i Begyndelsen af dette Aarhundrede udsluktes dets Lys" (Allens Sproghist. p. 236).

[1] Hvitfeldts Krönike p. 682.

[2] Langeb. SRD VII 417.

(wird) von allen Einwohnern die dänische Sprache in ihren Häusern und im privat-Umgang geredet." I Aaret 1799 skrev en Forfatter i Schleswig-Holst. Blätter für Polizei u. Kultur[1]: „Angeln von der Schlei ist durchaus dänisch" og endnu i Aaret 1818 skrev Outzen[2]: „Nach Süden ist noch immer, überhaupt zu sagen, die uralte Gränze, nemlich von Osten herein bis Schleswig die Schley, und von da gleichsam eine gerade Linie nach Husum gezogen, was auf der Südseite liegt deutsch, nach Norden, nemlich bis an die Friesen hin, alles dänisch."

Til disse Vidnesbyrd, som enhver selv kan foröge ved de mange i samme Retning gaaende Udsagn hos Allen, skal jeg endnu blot föie, at alle de *gamle By- og Stedsnavne i Omegnen af Slesvig ere aldeles danske*, f. Ex. Revsholm (Palöre), Skaleby, Moldened, Klensby, Klapskov, Taterkro, Lyrskov, Skovby, Huusby, Lille og Store Dannevirke, Kurborg, Kurvirke, Bustrup, Haddeby, Haddeby-Nor, Vedelspang o. s. v. og at jeg paa mine hyppige Vandringer i Omegnen af Slesvig, ogsaa syd for Byen, f. Ex. ved Kurborg, tidt er stödt paa Folk der fra Egnen, der ikke blot forstode, men ogsaa ret godt kunde tale Dansk.

3. Hvad kan der nu for Folkesprogets Vedkommende i selve Byen Slesvig udledes af denne uomstödelige Kjendsgjerning, *at der fra den fjerne Oldtid, omtrent lige til vore Dage, altsaa i fjorten Aarhundreder kun er talt Dansk ligetil Byens Porte*[3]*?* At Slesvig fölgelig ligger

[1] s. Allens Sproghist. p. 185. P. Hjort Actenstücke zur Geschichte des Hochdeutschen p. 8 og 35.

[2] Preisschrift p. 119.

[3] Hvad Folkesproget i Angel og Slesvig *för* Anglernes, Jydernes og Sachsernes Tog til England angaaer, da er det almindelig antaget, at samme var meget nær beslægtet med Jydsk (ɔ: Dansk) jfr Werlauffs Priisskr. p. 19 ff., Allens Sproghist. p. 4, Wimpfen Gesch. u. Zust. p. 24 o. fl. Forf. Ikke et eneste By- eller Stedsnavn

paa en Jordbund, der baade i retslig og sproglig Henseende har været dansk? Mon ikke dette, at Folkesproget i Byen selv, afseet fra nogle tydske Elementer, der jo i en saa sydlig beliggende By ikke godt kunde holdes ude, i gamle Dage var dansk? Dertil kommer, at Byens Indbyggere ganske vist vare udsprungne af selve det omboende Folk, altsaa vare Danske baade ifölge Födsel og Sprog. Men selv om Byen burde betragtes som en tydsk Colonie — hvilket dog vel ingensinde er skeet og hvortil der da heller ikke foreligger mindste Grund —, mon dens Beboere da i Aarhundreders Löb vilde have kunnet modstaae det af den omboende danske Befolkning i Handel og Vandel og af Byens og Landets Övrighed og Magthavere i Love og Anordninger brugte danske Sprogs Indflydelse især deleshed paa en Tid, da Modvægten fra tydsk Side, altsaa i 5te til 12te Aarhundrede, endnu ikke var istand til at opveie, endsige overgaae denne uafbrudte Virken fra dansk Side? Amagers Beboere, de indvandrede Tydskere paa Jyllands Heder og den tydske Coloniestad Christiansfeldt have nu næsten kun Traditionen at holde sig til, naar der tales om deres tydske fædrene Sprog. At det modsatte i Nutiden finder Sted i Slesvig, d. v. s. *at det kun er en dunkel, af Byens nuværende Indvaanere ikke engang troet Tradition*, at her nogensinde har været dansk Folkesprog, er let at forklare, da netop denne By i de sidste sex Aarhundreder har været Gjenstand for en planmæssig Fortydskningsproces og været Hovedsædet for et fra förste til sidst grundtydsk Fyrstehof; og sikkert er det, at dersom ikke Tydskhedens kæmpemæssige Fremskridt i Sönder-Jylland pludselig var bleven standset, — dersom ikke den tætte Taage, der havde lagt sig over

i de Egne, der siges at have været beboede af de gamle Angler, tyder paa, af det gammel-angelske Sprogidiom nærmede sig mere til det sachsiske, end til det jydsk-danske; tvertimod vil man ved nöiere Undersögelse finde, at det modsatte har været Tilfældet.

det danske Tungemaal, endog langt ud over de Grændser, man tidligere havde drömt om, var bleven spredt ad ved Kanonernes Torden paa Isted Slette, da vilde vore Efterkommere i 5te eller 6te Led maaskee have seet sig i den Nödvendighed, ad Historiens og Videnskabens Vei at godtgjöre, at der i de mellem- og nordslesvigske Byer Tönder, Sönderborg, Graasteen, Aabenraa og Haderslev nogensinde var bleven talt Dansk af Befolkningen!

4. Efter at have anfört disse mere almindelige Grunde for, at Dansk tidligere maa have været Folkesprog i Byen Slesvig, skal jeg i det fölgende forsöge at godtgjöre dette ved mere directe Vidnesbyrd og maa da allerförst holde mig til selve Byens Navn. „I ethvert Land", siger Werlauff i sit Priisskr. p. 24, „ere *Stedsnavne* at ansee for de ældste Sproglevninger. Undersögte med behörig Sprogkundskab kunne de give Lys om Landets ældste Beboere, stundom endog om saadanne, af hvilke ellers ethvert Spor forlængst er forsvundet, om Landets ældste physiske Beskaffenhed, Cultur" o. s. v. Der gives kun faa Byer i vort Fædreland, hvis Navne have givet Anledning til saa forskjellige Udtydninger som Navnet, eller rettere sagt Navnene paa Byen Slesvig; thi saa langt Historien naaer tilbage i Tiden, möde vi *tvende Hovednavne*: HEDEBY og SLESVIG, med deres Varianter (undertiden dog kun forskjellige Böiningsformer): Hethaby, Heddeby, Heitby, Haithaby, Heidarby, Heidaba, (Heidibæ, Heidiba, Heidebo, Heidebu, Heidebium); Sliestorff, Sliaswic, Slesvikr, Sleivik, Sleswic, Slaswic (Sleaswic, Slieswic); og saalænge Kritiken har ladet disse Navne gaae igjennem sin Smeltedigel, har man derfor ogsaa været uenig om deres rette Betydning. Det ligger i Sagens Natur, at de Mænd, der have opbudt deres Skarpsindighed for at godtgjöre Rigtigheden af den af Danske bestridte Paastand „at Folkesproget i Slesvig altid har været tydsk", ogsaa i saa Henseende have holdt sig til Byens Navne og givet disse en Fortolkning, der tilsyneladende

turde stötte deres Hypothese. Selv det Navn, der for ethvert uhildet Blik dog strax viser sig at være af dansk eller oldnordisk Oprindelse, nemlig HEDEBY, har man villet gjöre til et angelsachsisk eller tydsk, oldengelsk eller frisisk Ord, hvorved man dog klogelig kun især har holdt sig til Navnets förste Deel Hede eller Hetha; dog tör man vel med Föie forudsætte, at de Mænd, der först have givet en Fortolkning af Navnet, mere have befundet sig paa Ord-Sammenligningens og Gjætningens end paa Sprogforskningens Omraade. Allerede i Vita S. Can. Ducis (SRD IV 258) afledes Navnet af det engelske eller angelsachsiske Hetha ɔ: *Havn*: ab Hetha, quod lingua Anglica significat portum: Haffnby. Denne Fortolkning er især fastholdt af Feustking[1] og gjenoptaget af Outzen, „Dagegen", hedder det i hans Alterth. p. 42, „deucht mich die Herleitung von dem altenglischen Heda, ein Hafen, weit angemessener zu sein". Mærkeligt nok har ogsaa v. Wimpfen optaget denne Fortolkning. Han siger nemlig i sin Gesch. u. Zust. des Herzogthums Schleswig p. 16: „Die uralte Stadt Hethaby oder Hedeby ist die jetzige Altstadt Schleswig und hat ihren Namen von dem angelsächsischen Hetha d. i. Hafen, folglich Hafenstadt." — Outzen har iövrigt endnu en Fortolkning ved Haanden, nemlig af det angelsachsiske hæth, hæthe ɔ: *Grændse.* Hedeby skulde altsaa være det samme som Grændsestad, og det saa meget mere som han i Endestavelsen bo (ba, bæ, bu) troer at finde samme Betydning. „Es bedeutet also beides", siger han i sine Alterth. p. 45, „das erste und letzte, und beides zusammengenommen einen Gränzort, wie es ja auch wirklich war". — Andre, f. Ex. Noodt og Büsching, tænke paa det frisiske og engelske Head ɔ: *Hoved*, saa Hedeby skulde betyde en Hovedby eller Hovedstad. Endnu andre, der gaae ud fra den falske Forudsætning, at Hedeby og Haddeby oprindelig ere et og

[1] Noodts Beiträge I, S. 11-12.

samme Navn, holde sig til det angelsachsiske „haten" ɔ: hassen, *hade*, fordi Byen fra sin förste Begyndelse af er bleven hadet af de sydlige Naboer og har været et Tvistens Æble imellem de Tydske og Danske. Helduader gjengiver derfor uden videre Hadebuy ved „Zankstadt". Ifölge Dankwerths Newe Landesbeschreib. p. 113, skal man ogsaa have afledt Navnet af Ordet „Heide" ɔ: *Hedning*; — hans egen Etymologie er ikke mindre eiendommelig: „Ich halte aber viel mehr von dem Wörtlein *Eut*, *Eidt* oder *Heit*, so vorzeiten Wasser bedeutet hat, und ist eben das Lateinische udum. Weil diese Stadt am Wasser gelegen, und mit deme hat man auch den Uhrsprung der Eyder, der Uhtlande, Eydenheim, in dem Bistuhm Speir, Aterndorff, Hader oder Haderssleben, und vieler andern Oerter mehr benennet. Dass aber für Heideby Haddeby aussgesprochen worden, hat man sich zu erinnern, dass die Suevi Angili hieselbst vor den Sachsen gewohnet haben, der Schwaben Aussrede aber machet aus dem *ei* ein *a*!" Disse faa Pröver turde maaskee være tilstrækkelige til at vise, hvorledes en Kritik, der enten stötter sig til en, saa at sige i alle Sprog forekommende Ordlighed, eller som gaaer ud fra en forudfattet Anskuelse og skal tjene til at styrke en i andet Öiemed opstillet Hypothese, netop ved det store Raaderum, der er indrömmet Phantasien eller Gjætningen, tilsidst maa blive uholdbar og domfælde sig selv. Paa samme usikkre Grund have ogsaa enkelte af vore egne Historieskrivere, navnlig Saxo, Hvitfeldt og Holberg befundet sig, idet de nemlig have gjort Sagnet om den sönderjydske Skjoldmö *Hethe* eller *Hede* gjeldende med Hensyn til Byens Oprindelse og Navn. Vil man have en sikker Grund at staae paa, da bör man gaae ud fra *Oldnordisk* eller *Gammel-Islandsk;* thi det er netop i Runeindskrifter og islandske eller oldnordiske Reiseberetninger, Kröniker og Sagaer, at den til det danske Hedeby svarende gamle Form Heiðabýr eller Heiðabœr forekommer, og der kan da ikke herske nogen

Tvivl om Navnets Betydning, efterdi det gammel-islandske heiðr betyder Hede og býr, bœr, svarer aldeles til vort by. *Heiðabýr eller Hedeby betyder altsaa en By (eller Stad), der ligger paa eller ved en Hede*[1]. Denne eneste rigtige Fortolkning, der især er fremhævet af den lærde Islænder Thormod Torfæus i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, er bleven hævdet af de fleste af vore nyere Historieskrivere. Saaledes siger Langebek i Noten p. 116: (SRD II) „Hethaby est oppidum in occulto ac deserto solo conditum", og i Danske Atlas VII p. 503 „Men som baade Byen og Navnet uden Tvivl stiger meget höiere op (ɔ: end til Hethes og Harald Hildetands Tid) i Hedendommen, bliver det rimeligere at udlede Navnet af Stedets Beskaffenhed, nemlig at Byen er anlagt paa den Hede eller slette Mark, som endnu hedder Lohede eller Krophede (s. Anm. 1 paa denne Side). — Hos Werlauff i hans Priisskr. p. 33 hedder det: „Hedeby er det danske Navn . . . . og kommer uden Tvivl af dens Beliggenhed paa en Hede". — Den lærde Sproggransker Rask,[2] hvis Vidnesbyrd alene turde være tilstrækkeligt, tolker Navnet paa samme Maade: „Entallet Hæð er det gamle islandske *heiðr*, nu *heiði*, en Hede, hvoraf Byen ogsaa har sit islandske og gamle danske Navn Heiðabýr eller Heiðabœr ɔ: Hedeby."

Fra det Navn, Byen har faaet fra *Landsiden*, vende vi os til det, den skylder *Söisiden*: SLESVIG; thi at dette Navn er givet Byen paa Grund af dens Beliggenhed ved Sliens Vig (ɔ: den nordre Vig ved Holmen og ikke den

[1] Danske Atlas feiler dog, naar det, VII p. 504, hedder, at Byen var anlagt paa Lo- eller Krophede; vel har denne og den imod Nord-Vest sig strækkende Lyrskovshede i Forening med andre Hedestrækninger i Byens Nærhed givet Anledning til dette Byens Landnavn; men at selve Byen aldrig har staaet syd for Slien, altsaa heller aldrig paa Loheden, er ovenfor paavist.

[2] s. Rask, Samlede Afhandlinger I p. 374.

langt fra liggende söndre ved Selk), derom turde der vel ikke herske nogen Tvivl længere. Et Par Citater af forskjellige Forfattere vil vise os, at denne Fortolkning ingenlunde er ny. Allerede Adam af Bremen tolker Navnet overeensstemmende hermed, sigende: „Sliaswig quæ et Heithebu dicitur, quam brachium quoddam freti barbari alluit, quam Sliam vocant, *unde et civitas nomen trahit*"; ligeledes Langebek (SRD I 470 Anm.): „Urbs ista dicta, quod Slia fluvius, seu brachium maris Baltici, ea se penetret et sinum ibi faciat, qui danice dicitur Vig, germ. Wick; — og i Dsk. Atl. VII p. 503: „Oprindelsen til Navnet Slesvig söges naturligst i den tillöbende Vig Slie ..." Dankwerth „Die alte berühmte Stadt Schlesswick ..... hat den Namen von dem schönen Meerbusen der Schlie". Hansen[1]: „der Namen der Stadt ist von dem Worte Schley, und dem alten niedersächsischen Worte Wieck, welches einen Meerbusen, wie auch einen Ort, wohin man sich in Sicherheit begeben kann, bedeutet, entstanden. Vig bedeutet bei den Dänen ebenfalls einen Meerbusen". Hermed kan jevnföres Thorsen[2]: „Hvilken Benævnelse (Slesvig) paa Byen först forekommer senere (nemlig, end den frank. Annalist) og egentlig kun betegner Pladsen, hvor den var anlagt, nemlig ved en Vig af Slien" .... „Slesvig eller Hedeby med Havnen i „Sle's Vig" ....

Ved, som her at gaae ud fra den Betydning, der ligger i Navnets sidste Deel „Vig", kommer man let til den Overbeviisning, at Navnet Slesvig i sin förste Oprindelse sikkert ikke har betegnet selve Byen Hedeby eller Sliesthorp, men den Vei, ad hvilken man naaede til denne. Dette er saa meget sandsynligere, som Benævnelsen Slesvig om Byen næsten udelukkende i den allerældste Tid kun er brugt af *fremmede*, med de locale Forhold ikke altid ganske for-

[1] Staatsbeschreibung p. 308.

[2] Indledning til de Slesvigske Stadsretter p. 4 og 11.

trolige *Forfattere*, medens vore egne Skribenter næsten altid kalde Byen Hedeby,[1] men ved Udtrykket Slèsvík, Slesvig, mere tænke paa Sundet eller Indlöbet. Dette sees f. Ex. tydeligt af Knytlínga Saga cap. 86: „Ikke længe efter at Knud Lavard var kommen hjem til sit Rige, lod han bygge to Casteller paa begge Sider af Slivigen (Slèsvík), hvor der var smallest over Sundet, som löber ind til Hedeby[2]." Denne Tanke synes ogsaa at have foresvævet Langebek, naar han i Dsk. Atl. VII p. 502 siger: „begge Navne (— Hedeby og Slesvig —) ere meget gamle, og det er vanskeligt at sige, hvilket ældst er; thi de kan begge documenteres fra det ellevte Seculo. Dog synes, at det danske Navn Hedeby bliver det ældste, og *at Fremmede, som have faret derpaa igjennem Slien, have först af denne Indvig tillagt Byen det Navn Slesvig eller Sliesdorp.*"

Der gives imidlertid ikke faa Forfattere, der aflede „Vig" af det frisiske, gammel-tydske eller angel-sachsiske *wic* (vicus, oppidum), saa Slesvig skulde betyde *Söstaden.* Allerede Saxo taler om Sle oppidum, og maaskee har netop hans Fortolkning givet Anledning til den lignende i en senere Tid. Uden selv at hylde denne Fortolkning, siger Langebek i Dsk. Atl. VII, 503 „med mindre nogen, istedenfor det danske Vig, sinus, heller vil antage den Bemærkelse,

[1] Om Brugen af Navnet Hedeby hos den omboende Befolkning, i det mindste lige til Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, see Thorsens Slesvigske Stadsr. p. 12-13. Sandsynligviis er det i ældre Tider ogsaa blevet brugt af selve Byens Indvaanere; derfor taler den af Ulfsten brugte Benævnelse „Hæðum", — St. Knuds Gildes Navn „Hedslag" ɔ: convivium Hethebyensium, — Runesteens-Inscriptionerne, — et Document fra 1378, hvori en slesvigsk Geistlig tilföier „de Heidebu" o. s. v.

[2] Fornmanna Sögur IX p. 322: „þá lèt hann gjöra kastala ij megin Slesvíkur, þar sem mjóst var yfir sundit, er utan gengr at Heiðabý."

som Ordet Wig eller Wik har i det gamle tydske eller angelsaxiske Sprog, nemlig By eller Sö-Stad, vicus, oppidum . . . . ." Ogsaa v. Wimpfen har holdt sig til denne Interpretation; han siger nemlig i sin Gesch. u. Zust. p. 16 Anm.: „Sliestorp und Slieswik von dem alten Torp und Wik d. i. Ort, Stadt, folglich Schleistadt"; at Outzen hylder samme Anskuelse, forstaaer sig af sig selv (jfr hans Alterthümer p. 12 o. flg.); derimod maa det vække Forundring, at ogsaa Werlauff holder fast ved den. „Ved Staden Slesvigs to Benævnelser i Oldtiden, Slesvig og Hedeby" hedder det p. 33 i hans Priisskrift om det sönderjydske Sprog, „har man almindelig feilet, baade i Henseende til deres Alder og den förstes Etymologie. Slesvig er det angelske eller saxiske Navn, altsaa det ældste, og kommer af Strömmen Slie og det A. S. vic ɔ: Bye (vicus), hvorfor den og hos nogle Middelaldersskribenter kaldes Sliesthorp, Liesthorp. Hedebye er det danske Navn, altsaa yngre og kommer uden Tvivl af dens Beliggenhed paa en Hede." Foruden det, der ovenfor er sagt til Gunst for Navnet „Hedebys" Ælde og for Betydningen af Ordet „Vig", skal jeg her blot tilföie, at jo simplere en Fortolkning er, desto mere Sandsynlighed har den for sig, og det kan da ikke nægtes, at det ved en sönderjydsk By ligger langt nærmere at holde sig til den danske Betydning af Ordet, end til et fremmed Sprog, tilmed da vi i vort eget Sprog have en til Stedets Beskaffenhed svarende Benævnelse, og de gamle islandske Skribenter ved deres Slèsvík (*gen.* Slèsvíkr) Sleivík sikkert ikke have tænkt paa det angelsachsiske „Wic", ligesaalidt som de, der f. Ex. gave Byerne Lemvig, Sandvig Navn, have gjort det. Dertil maa endnu bemærkes, at man ved et sammensat Navn ikke blot bör see hen til sammes sidste, men ogsaa til dets *förste Deel*, der i nærværende Tilfælde da aabenbart ogsaa maatte være af angelsachsisk Oprindelse, saafremt ellers Navnets Fortolkning skal have nogen fyldestgjörende Betydning. — Et, saa vidt jeg veed, enestaaende

Forsög i denne Retning, er da ogsaa gjort, nemlig af den tidt nævnte Outzen; han er nemlig kommen til det Resultat, at Ordet *Sli* (Sle, Slæ, Sly, Slie, Sleie, Sleth, Sles, Slige, Slig, Schlei, Schley) ligesom hæth, hæthe og bo skal betegne en *Grændse* og komme af det angelsachsiske slean ɔ: slaae, slaae itu, adskille, begrændse. Hans egne Ord (Alterth. p. 8-9 Anm.) lyde saaledes: „Dieser Name der Schley (der uralten natürlichen Gränze von Angeln) vielleicht etwa von gleichem Alter mit dem Namen dieses Landes selbst, scheint auch schon von Anfang an eine solche Bestimmung anzudeuten, vom angels. slean, schlagen, friesisch „sluhn", præter. slajen, slejen . . . . Nicht nur ein gegrabener Wasserlauf, ein Graben, sondern auf den Halligen auch überhaupt jeder Wasserlauf, ein Strom, heisst en Sluth, südfries. Slaeth, Slaith, plattdeutsch Sloth". Det vil imidlertid sikkert være indlysende for enhver Uhildet, at Outzen her befinder sig paa samme uholdbare Grund, som ved saa mange andre Etymologier. De fleste Forfattere forbigaae Ordets Fortolkning med Taushed eller bemærke som Schröder (Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig p. 411), at de hidtil anstillede etymologiske Undersögelser ikke have fört til noget tilfredsstillende Resultat, og dog er Navnet Sle, Slje, Sli et godt gammelt dansk Ord, nemlig Navnet paa den Plante, der kaldes Klithalm (Hjelme-Rör, arundo arenaria, Klittag, Klitrör, Senegræs), som endnu den Dag idag findes paa ikke faa Steder langs med Slien, navnlig ved Fjordens sandede Indlöb; ifölge Molbechs Ordbog bruges Ordet „Sli" paa Jyllands Vestkyst endnu om de lange fortörrede Rödder af Sandvæxten Klittag. Maaskee ogsaa Navnet i ældre Tider har haft en *videre Betydning* og i Almindelighed betegnet Söplanter, navnlig Sögræs, Siv og de sædvanlige Rör, der i stor Mængde findes overalt paa og langs med Slien (jfr Worsaae, Dannevirke og Thorsens Dannevirke-Runestenen, s. ogsaa N. M. Petersen: Danmarks Hist. i Hedenold 2, p. 39: „Sle, Slja, hvilket betyder Tang

eller Rör"). — Fjordens Navn er altsaa opstaaet ganske i Lighed med saa mange andre Vandes Navne (f. Ex. Liimfjorden[1], Grönsund), nemlig efter det Udseende, den selv eller dens Bredder fremböd for dem, der seilede op ad den eller paa anden Maade lærte den at kjende. *Slesvig betyder altsaa oprindelig den Vig, hvor til sin Tid Sandvæxten Klittag eller Hjelme maa være bleven funden i en paafaldende Mængde.* Fremmede Forfattere eller Reisende, der ikke have kjendt Ordets rette Betydning, have da paa en let forklarlig Maade overfört Vigens Navn paa den By, der omtrent laa inderst i samme.

Byen Slesvig har altsaa *ikke tvende tydske* Navne (— hvilket var Outzens Mening —) *eiheller et dansk og et tydsk* (— som Werlauff antager —), men *to gode gamle danske Navne: et fra Land- og et fra Sösiden.*

5. Det er imidlertid ikke Navnet eller Navnene paa Byen alene, der vidner om Danskens Fortid i Slesvig; ikke faa Navne paa Gader, Torve, Pladser o. s. fr. tale for det samme, og det maaskee i en endnu höiere Grad; men ogsaa disse have naturligviis haft den Skjebne, at man enten ligefrem har erklæret dem for tydske eller angelsachsiske Ord, eller dog for saadanne, der ligesaagodt kunne gjelde for tydske som for danske; og har man ikke kunnet negte den danske Oprindelse, da har man baaret sig ad som Outzen og erklæret, „dass der eigentlichen dänischen Wörter überaus wenige zurück bleiben, die, *wer weiss bei welcher Veranlassung, irgend einmahl könnten eingeführt sein!*" eller man har[2] erklæret det for en Umulighed, at det Runiske eller Old-Nordiske nogensinde kan have været talt af Beboerne i Sönder-Jylland (endsige i Byen Slesvig), eftersom det nubrugelige Dansk er saa himmelvidt forskjelligt der-

[1] I Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed 2det Bind p. 92 henförer N. M. Petersen Stavelsen *lim* til Fleert. af limar ɔ: Grene.

[2] s. Outzens Preisschrift p. 83, og Alterth. p. 75.

fra.[1] Ret som om man ikke netop i Sönder-Jylland endnu den Dag idag finder mangfoldige Ordformer og Navne, der noksom vidne om deres Udspring fra Oldsproget, men tildeels ikke længere findes i de Dannedes Skriftsprog; herovre have de kunnet holde sig paa Folkets Læber, fordi den saakaldte „dannede Classe" for största Delen betjente sig af det tydske Sprog og det ringe Samkvem imellem Kongeriget og Sönder-Jylland tidligere gjorde, at Sprogudviklingen her blev tilbage. — Men er den Forandring, der er foregaaet med det danske Sprog i det hele taget större, end Forandringen i andre levende Sprog f. Ex. Tydsk? Et Par Sammenligninger turde her ikke være overflödige:

Af Otfrieds Evangelie Harmoni.

Höitydsk fra det niende Aarhundrede:

Farames so thie ginoza
ouh andera stratza,
then uueg ther unsih uuente

[1] Fordi den Flensborgske St. Knuds Gildeskraa iblandt andet har Udtrykket gjalde (isl. gjalda), medens den Odenseske har bödæ, udbryder Outzen (Alterth. p. 76) „Wie' Skandinawisch hätte man damals in Flensburg, wie platt oder Südjütländisch Dänisch dagegen in Odensee geredet! Sollte man nicht eher denken, dass damals Odensee mitten im Schleswigschen und Flensburg auf Fühnen gelegen hätte!" Dersom Outzen iövrigt havde haft selve den Flensborgske Gildeskraa for sig (og ikke, som nu, henviist til et enkelt Citat i Werlauffs Priisskr. p. 61), vilde han være bleven overbeviist om, at Formen böde (bæthær, bether) forekommer ligesaa hyppigt som gjalde (s. Skraaens Art. 1, 3, 4, 16, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 41, 42, 44, 45), ligesom han burde vidst, at Verbet gjalde endnu den Dag idag overalt i Mellem-Slesvig bruges i Betydning af gjengjelde, böde: æ ska nok gjahlj' ham ĕ ɔ: jeg skal nok give ham fuld Erstatning derfor, (Gjeld, Gjahlj', isl. gjald), Iövrigt har Outzen ubevidst udtalt den utvetydige Sandhed, at Sönderjydsk og Fynsk i saare mange Henseender stemme overeens.

zi eigenemo lante.
Thes selben pades suatzi
suachit reine fuatzi:
si therer situ in manne
ther thar ana gange.

Ordret paa Nutids Höitydsk:

Fahren wir wie die Genossen
auch andere Strasse
den Weg, der uns wende
zu eigenem Lande.
Desselben Pfades Süsse
suchet reine Füsse:
sei diese Sitte im Manne
der darauf gehet.

Af „die Stiftung von Cöln"

Höitydsk fra det tolvte Aarhundrede:

Duo ward gesant heirro Agrippa
daz her diu lant birechta,
daz her eini burg worhte
ci diu daz in dad liuth vorte.

Ordret paa Nutids Höitydsk:

Da ward gesandt Herr Agrippa,
dass er die Lande berechte,
dass er eine Burg werkte
zu dem dass ihn das Volk fürchte.

Runeindskrift (paa Dannevirke-Runestenen)
fra det tiende Aarhundrede:

Sveinn konúngr satti stein eftir Skarða sinn heimþega, es vas farinn vestr, en nú varð dauðr at Heiðabý.

Paa Nutids Dansk:

Kong Svend satte denne Steen efter sin Hjembo Skarde, som var faren vesterpaa, men nu döde i Hedeby.

Dette vilde paa Nutids Sönderjydsk (Sundeved) lyde saaledes: Kong Svend sat' den Steen etter hans Husskarl Ska'r, som var forren vesterra, men no döj i Heby.

Af St. Knuds Gildeskraa, altsaa fra Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede:

Om gildbroder slar noghen man ihjæl, som ikkæ ær gildbroder, och brödræ æræ neruærendes, tha sculæ the hjelpæ hanom of lifs wodæ.

Paa Nutids Dansk:

Dersom en Gildebroder slaaer nogen Mand ihjel, som ikke er Gildebroder, og Brödre ere nærværende, da skulle de hjelpe ham af Livs Vaade.

Paa Nutids Sönderjydsk (Sundeved):

Hvornær 'n Gil'bror slær 'n Mandj chjæl, som ejt ær Gil'bror, aa ær dær Bröjjer te stej, saa ska di hjilp ham a Livs Vaa'r.

Jeg har hidsat disse faa Sprogpröver for at vise, at den Udvikling og Forandring, det danske Sprog har været underkastet, i hvert Tilfælde ikke er större, end hvad der f. Ex. er skeet med det tydske Sprog, og at det sönderjydske Sprogidiom ikke kan siges at staae mere fjernt fra Middelalderens og Oldtidens Dansk, end vort nuværende Skriftdansk. — Istedenfor at gammel-danske Ordformer, Ord og Navne skulde gjöre os mistænkelige med Hensyn til den Maade, hvorpaa de findes saa langt sydpaa, ville de altsaa netop tjene os til Beviis for, at Dansk her i gamle Dage var Hvermands Modersmaal, og at vi ikke behöve at lede længe om vort Sprogs Fortid hernede.

Af danske Navne paa Gader, Stræder og Pladser, der endnu lettelig kjendes gjennem deres fortydskede Form, turde fölgende være de vigtigste:

Torvegade (urigtigt „Torfstrasse" kaldt), en lille Gade,

der staaer i Forbindelse med Store-Torv og ved hvis modsatte Ende den gamle Kongeborg skal have staaet, hvor Kong Niels dræbtes af Gildebrödrene. Skjöndt Navnets danske Oprindelse og Betydning er ligefrem, har man dog enten af Uvidenhed eller paa Grund af Ordlyden, maaskee ogsaa af andre Aarsager, sögt at lægge en anden Betydning deri. Dankwerths Forklaring „Zwergstrasse" er dog for urimelig til at man skulde imödegaae den; större Sandsynlighed har Fortolkningen „Torfstrasse" for sig; allerede Cypræus forklarer Gadens Navn saaledes (quæ a cespite nomen habet) og efterfulgtes heri af de fleste tydske Forfattere lige til vore Dage. For at begrunde denne Fortolknings Rigtighed, er man gaaet forskjellige Veie: Nogle sige, at Gadens Navn hidrörer derfra, at Bönderne kun igjennem denne Gade tör kjöre med den paa Torvet om Löverdagen falbudte Törv; men der existerer ikke nogensomhelst Bestemmelse desangaaende,[1] og de færreste Törvebönder kjöre ad den, da den ligger lidt afsides. Andre gaae ud fra, at Gadens Navn ikke kan være Torvegade, fordi Ordet „Torv" ikke forekommer i Nutidens Sönderjydsk, men at der istedenfor siges Mærke, Mærkin ɔ: Marked. Dette Outzenske Raisonnement[2] er tilsyneladende rigtigt, — men deels maa man huske paa, at fordi Ordet „Torv" *nu* ikke bruges længere, kan det godt tidligere have været brugt, deels at man paa Tydsk kun har een Benævnelse for det danske „Torv" og „Marked", nemlig „Markt", idet man baade for Jahrmarkt og Wochenmarkt i Folkesproget kun hörer „Markt"; da nu den ene danske Benævnelse er tilsvarende den tydske, vil man let forstaae, at man under Paavirkning af det stedse mere og mere imod

[1] I „Nye Marketh Ordenunge allerleye Kophandlungen" ..... fra 1560 nævnes ikke engang Torvegaden iblandt de Gader, Stræder og Torve, hvor Varerne skulde bringes hen, ligesaa lidt som „Törv" findes iblandt de Artikler, der omtales bragte tiltorvs.

[2] s. Outzens Preisschrift p. 84.

Nord fremrykkende Tydsk, i Aarhundreders Löb er kommen af Vane med at sige Torv, hvorimod Udtrykket „Mærke", „Mærkin" har faaet Hævd i begge Betydninger. — Men afseet fra alt dette og fra Gadens Beliggenhed, haves *et flere hundrede Aar gammelt Vidnesbyrd for Navnets gamle, danske Form*, nemlig i Registro capituli Schleswicensis[1] fra Midten af det 14de Aarhundrede (1352 ɔ: altsaa fra en Tid, da Ordet „Torv" ogsaa i andre Forbindelser forekommer i Byen vedrörende Documenter, s. nedenfor), hvor det hedder: Item in T o r r i g h a d e fundum, de quo solvantur 4 solid. sterling; thi at dette Torrighade er det samme Navn, der hos Langebek i Dsk. Atl. VII p. 508 skrives Torighgate, er aabenbart, ligesom at Ordets förste Deel Torigh (isl. torg) kun betyder Torv og ikke Törv. Ogsaa Noodt forklarer Navnet paa samme Maade (quæ a foro nomen habet[2] —) „Af dette Ord Torv, forum", hedder det i Dsk. Atl. VII p. 533 „har endnu den Gade i Slesvig, som gaaer til Torvet, sit Navn Torfstrasse, ikke af Torf eller Törv, cespes, saa den paa Tydsk burde hedde Marktstrasse."

Skovbystræde, en Gade, der förer ud af Byen imod Nord-Vest, og som i en senere Tid har faaet det fortydskede Navn „Schubystrasse". Navnet hidrörer aabenbart derfra, at den Vei, der slutter sig til Gaden, förer ud til Landsbyen Skovby og derfra videre imod Vest.

Katsund eller Kattesund er Navnet paa en lille Plads i Nærheden af „Pferdemarkt". Det er vistnok et forgjeves Forsög, naar Outzen i sine Alterthümer p. 103 vil forklare Navnet efter den Betydning, der ligger i det gamle Navn paa Hesserne, Catti, eller i Ordet Kattegat, og det saa meget snarere, som vi baade i Flensborg, Horsens og Aalborg træffe paa samme Gadenavn.

[1] see Langebek SRD VI 583.

[2] s. Noodts Beiträge I, 164. I Liber Don. Mon. B. Petri Nestved (Langeb. SRD IV 379) nævnes en „torggade" i Præstö.

Om den saakaldte HUNDESTRASSE, der ligesom Torvegaden förer fra Langegaden til Store-Torv, tidligere har hedt Hundestræde, Hundegade eller Hudestræde, kan vel ikke bestemt afgjöres, da Navnet i ældre Tider baade findes skrevet Hunegatæ og (1583) Hudesstræde; men at det er af dansk Oprindelse turde vel være hævet over enhver Tvivl.

Navnet paa GALBERG, en lille Gade ved Nord-Enden af „Pferdemarkt", er sikkert en Forvanskning af det danske Galje, Galgebjerg. Stedet har formodentlig tidligere været et Slags Rettersted med en Galge. Det er ikke usandsynligt at det var her, Knud Lavard lod sin fornemme Frænde, en berygtet Stratenröver, hænge; thi Stedet, hvor dette skete, kaldes i Roberti Vita S. Canuti Ducis, Tyuejukel; herom hedder det i SRD IV p, 258 „Curat suspendi sibi sanguine junctum in Tyuejukel. D. Canutus loed en aff sine egne frender ophenge paa Tiuue Jukel, ɔ: Galjebjerget, forte prope Hetheby", og i Noten (q.): Danicum Tyv s. Tjuf est fur, et Jokul in veteri lingua septentrionis et adhuc Islandice significat montem niveum et glacialem. Ut ideo nomen illud recte per Galjebjerg explicetur. — Outzen (Alterth. p. 104) har ogsaa her en ganske anden Fortolkning; han jevnförer nemlig Ordet med en Deel forskjellige Bynavne, som Gallenberg i Svaben, Gallehuus ved Tönder, Galloway i Scotland, Gallway i Irland o. fl. og mener, at Betydningen bör söges i Verbet „gallen, absondern, scheiden, wovon noch Gallert und selbst die Galle" (!!).

HESTEBJERG er Navnet paa den lange Gade, der stöder sammen med Flensborg-Chausseen under en spids Vinkel lige foran det nuværende Posthuus. Dette Hestebjerg maa ikke som hos Huitfeldt og Pontanus forvexles med Hattersborg; thi Hattersborg var en Borg, der af Erik af Pommern blev anlagt paa Hestebjerg. Udentvivl er dette sidste Navn opstaaet deraf, at Christopher II i Aaret 1325 herfra beleirede Gottorp, ved hvilken Leilighed han da for-

modentlig har haft endeel Rytteri med sig[1]. At Navnet er gammelt sees af Chron. Holsat., hvor det om Erich Pommeranus hedder: Rex Ericus ante portas ejus (scil. castri Gottorp) aliud castrum (ɔ: Hattersborg, hos Dankwerth „König Erichs Schloss") in monte Hesteberch, cum fossatis profundis .... collocavit". Ogsaa Albert Krantz[2] afleder Navnet af mons equinus. Paa Meiers Kort til Dankwerth er det skrevet Heisterbarg; denne öiensynlig corrumperede Skrivemaade har givet Anledning til de forunderligste Etymologier hos Outzen. „Nicht allein", siger han i sine Alterth. p. 103, „heisst Heister im Dithmarsischen und Bremischen ein junger Baum, sondern Hesse heisst auch bei Kilian auf Holländisch und Friesisch ein Stossdegen, womit man hauet, sticht, von einander schneidet ..." Hestebjerg skulde altsaa være det samme som „Grændsebjerg"[3]. Fremdeles: „Heistern heisst so viel als schiessen, treiben; daher das angeführte Wort Heister und Hester ein junger Eich- oder Buchbaum, eigentlich ein Schössling ist. Diese Bedeutung ist auch in dem pleonastischen: Kopfheister oder Heisterkopscheten. Ob vielleicht hier der Platz gewesen, in frühern Zeiten, wo die Schützen, oder etwa andere Gildebrüder nach dem Ziel oder Mahl geschossen?" Hestebjerg skulde efter denne Derivation altsaa være det samme som Skydebjerg! Dersom Outzen havde levet i selve Byen Slesvig, vilde han

[1] jfr Huitfeldt p. 451; Presb. Brem. Westph. III 61.

[2] see Daniæ Lib. VIII Cap. 10.

[3] Det er ret interessant at lægge Mærke til Outzens Forkjærlighed for Begrebet „Grændse"; til denne Categorie henregner han nemlig de mest forskjellige Ord, som Riesendamm (ɔ: Kæmpeeller Jættedæmning, en Deel af Dannevirke), Kalegat, Galbjerg, Sli, Hedeby, Slesvig, Hestebjerg, Gottorp etc., saa man skulde troe, at man i Slesvig og Omegn i gamle Dage talte en forunderlig Sammenblanding af Tydsk, Friesisk, Hollandsk, Angelsachsisk, Dithmarsisk, og dog ere de anförte Navne gode, gamle, danske Ord!

upaatvivlelig være bleven styrket i denne sidste Etymologie derved, at Skydeselskabet i Lollfuss virkelig afholder sin Fugleskydning paa en Mark, der umiddelbart grændser til Hestebjerg; — hvorved dog bliver at betænke, at dette Selskab förstst oprettedes i Aaret 1705! Det er iövrigt mærkeligt, at Outzen ikke har tænkt paa det plattydske „Heister" ɔ: Elster, Skovskade; Betydningen vilde være ligesaa god og Etymologien langt fra saa sögt.

Den Egn, hvor nu „Friederichsberg" ligger, hed tidligere, da den endnu ikke var bebygget, Kratzenberg. Saa underligt dette Navn end seer ud, er det ikke desmindre et oprindeligt dansk Navn, der i Tidernes Löb er blevet fortydsket eller utydeliggjort; thi Formen Kratzenberg er neppe forstaaeligere for en Tydsker end for en Dansker. Navnets oprindelige Form er nemlig Kratbjerg ɔ: et Bjerg, der har været bevoxet med Skovkrat og andet Buskværk. At dette Navn fuldkommen svarer til Egnens tidligere Beskaffenhed, sees af Jürgensens Fortsættelse af Helduader § 18 p. 36: „die ganze Gegend war mit kleinen Bäumen und Buschwerk bewachsen . . ."

Udentvivl er ogsaa Navnet paa den lille Gade i Friederichsberg, der nu hedder Kleinberg, et dansk Ord. I Dsk. Atl. VII p. 574 skrives det nemlig Klyvenbjerg og har formodentlig samme Betydning som Klövehöi paa Sjælland; det er ikke usandsynligt, at der her i gamle Dage har befundet sig et Bjerg med spaltet Top, der i en senere Tid er bleven afgravet og Jorden benyttet til at udfylde den sumpede og moseagtige Grund, hvorpaa en Deel af Friederichsberg er anlagt. Det sidste Ord „Bjerg" er i hvert Tilfælde tydeligt nok, skjöndt ikke mindste Ophöining nutildags her tyder paa noget Bjerg.

Angaaende Navnet Gottorp skal jeg tillade mig at anföre fölgende Ord af Dsk. Atl. VII p. 559: „De, som lede Navnet fra Gotherne, have ikke megen Grund for deres Mening, med mindre ved Gothi skal forstaaes Guti eller

Juti, quasi Gutorum pagus, og då kunde det Indfald til Nöd passe. Noget mere Skin af Rimelighed kunde den Oprindelse af Gottesdorf have, i Henseende til at Gottorp, det mindre saa vel som det större, i nogle hundrede Aar var de slesvigske Biskopper tilhörigt. Men naar man erindrer sig, at dette, saavel som de fleste Stæders Navne i Hertugdömmet ere fra de danske Tider, og givne ikke af tydske, men danske Folk, ja vel og ældre end Biskopdömmet selv, saa falder sidst bemeldte Mening bort af sig selv, og kan da ingen mere naturlig komme der istedenfor, end den, som beskriver Stedet efter sin förste Beskaffenhed af en god Torp. (Dersom Torp, som nogle holde for, er neutrius generis, kommer et got Torp Navnet endnu nærmere) ..." Outzen (Alterth. p. 95) vil ogsaa henföre dette Navn, saavel som Navnet Gutow i Cismar, Gota ved Japan, Gytheum i Laconien etc. under Categorien „Grændse" (!).

Navnet Oehr ɔ: Öre viser noksom tilbage til sin danske Oprindelse. Det er Navnet paa en lille Halvö öst for Friederichsberg og er maaskee det samme Sted, der tidligere kaldtes „hillig Öhr" og af Almuen betegnedes som den Plads hvor Ansgar skal have döbt de omvendte Hedninger i Slien.

Det i Nærheden liggende Tegelnör (Teglnoor) er ligeledes kun halvt bleven fortydsket. Ogsaa Navnet Holm — Benævnelsen for Byens östlige Deel — turde, trods Outzens[1] Protest derimod, dog nok snarere være af dansk end angelsachsisk Oprindelse. Det samme gjelder naturligviis ogsaa om det saakaldte Holmer-Moor.

Til disse endnu i vore Dage forekommende Navne i deres danske Form, kommer en Række Benævnelser paa Gader etc., der dog nu, tilligemed det de betegnede, kun findes i Skrifter, Skjödeböger og andre, Byen vedkommende Documenter. Som saadanne kunne nævnes: Bekkegate (ikke langt fra Torvegade), Brethebrogatæ (der endnu i

[1] s. hans Preisschrift p. 84.

Aaret 1413 ikke laa langt fra Graabrödreklosteret), St. Drottens Kirke, hvis Navn paa Plattydsk er blevet gjengivet ved Sünte Drochten; dog kaldes Herr Clements i Aaret 1452 endnu „Kirchherr tho Sünte Drotten". Ved Aar 1413 nævnes ogsaa en Kremergate, der ligesom Navnene Buksund, Havedam, Luyshöy, Schelbeck noksom viser tilbage til en dansk Oprindelse. Interessant er det at lægge Mærke til flere danske Navne i et af Hertug Valdemar i Aaret 1291 udstedt Mandat; disse Navne ere: Frisæwirki, Angelbowirki og Saldergater; de tvende förste betegne aabenbart Dele af Byens gamle Befæstningsværker (oldnordisk virki, munitio), det sidste var Navnet paa en eller flere Gader, der laae ud imod Byens nord-östlige Befæstning.

Mon nu alle disse danske Navne ikke bör betragtes som halvt udslettede Skrifttræk, der, opfriskede, indeholde den utvetydige Sandhed og Forvisning om, at Byens tidligere Indbyggere have talt Dansk? Thi var det end tænkeligt, at selve Byens Navne skyldes Folk, der ikke have været dens Indbyggere, saa vilde man dog stöde paa uoverstigelige Vanskeligheder og Modsigelser, dersom man vilde paastaae, at de i saa stort Antal forekommende *danske Navne paa Steder midt i selve Byen*, skulde være opstaaede paa samme Maade, nemlig udenfor Byens Omraade.

6. Ikke mindre end Stedsnavnene, vidner en Mængde danske Ord, der forekomme i Byen vedrörende Documenter, Love og Privilegier om Danskens tidligere Hjemstavn her.

Det er Skade, at Skraaen for St. Knuds Gilde her i Byen, ikke existerer længere, da vi af det Sprog, den har været affattet paa, bedst vilde kunnet see, hvad der dengang (i tolvte Aarhundrede) var Folkesprog i Byen. Dette Tab er saa meget beklageligere, som man fra et tydsk Standpunkt har villet paastaae, at St. Knuds Gilde i Slesvig var en Fortsættelse af det gamle Hetzlagh, — at det var en tydsk Institution og at dets Navn knytter sig til Knud Lavard og

ikke til Kong Knud den Hellige. Det ligger udenfor disse Blades Omraade at gaae fuldstændigt ind paa disse Stridspunkter, men jeg maa dog bemærke fölgende: a) Det er ikke bekjendt at Gilderne heri Norden för Oprettelsen af St. Knuds Gilderne have fört noget Nomen proprium eller haft skrevne Love, saa det maatte synes forunderligt, om et Gilde i den gamle sönderjydske By Slesvig herfra skulde gjort en Undtagelse. b) Det i Chron. Sialand. (SRD II 612) forekommende Navn paa Gildet Hezlagh, bör ikke afledes af Heth, Heid, Halt ɔ: altum, og lagh, lag, log ɔ: lex, saa Navnet fik Betydning af lex summa; thi det hedder udtrykkelig i det betegnede Sted: dicebant enim, quod burgenses districtissimam legem tenent in convivio suo, *quod* appellatur Hetzlag, hvor det relat. Pronomen aabenbart gaaer paa convivium, og ikke paa lex. Navnets förste Deel Hetz er ligefrem det af Other og Ulfsten brugte Navn paa Byen: Hethe (Hetheby) og lagh betyder *her* ikke andet end Gilde, convivium; Hetzlag er altsaa det samme som convivium Hethense sive Hethebyensium, — fölgelig er Navnet af dansk og ikke af angelsachsisk eller tydsk Oprindelse. Outzen (p. 84) erklærer rigtignok Ordene Gilde og Lag, Lagh for tydske eller angelsachsiske, men herimod turde det maaskee være tilstrækkeligt at sætte fölgende Ord af Meursii Hist. Dan. p. 258 (c): „Vocabulum Gildi, convivium denotans, ab antiquissimis seculis in Septentrione, usque in hunc diem, usitatum; in Britanniam per Jutos et Anglos nostros quinto seculo eadem vox cum re ipsa allata, in Germaniam et Italiam cum Gothis transiit ...", hvad Ordet lag, lagh angaaer, da behöver man vel neppe at anföre noget Beviis for sammes nordiske Oprindelse. c) Af Stedet i Chron. Sialand. sees, at det slesvigske Gilde allerede ved Aar 1134 havde en Lov; men da der for de ældre (hedenske) Gilder ikke existerede bestemte Love, — da endvidere Hertug Knud ikke kan have opkaldt et Gilde efter sig og givet det en egen Lov, — fremdeles, da den ældste opbevarede

Lov for Hertug Knuds Gilde först daterer sig fra Aar 1256, saa man neppe kan antage, at der i Slesvig skulde have existeret en saadan rigelig hundrede Aar tidligere, — saa kan den omtalte Lov ikke have været nogen anden, end den der siden Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede brugtes i Odense og ikke lang Tid derefter i Flensborg, Ribe og andre danske Byer for Kong Knuds Gilderne. d) Dette sees ogsaa af de til Hetzlagh i Chron. Sialand. föiede Ord: nec sinunt inultum esse, quicunque alicui convivorum illorum damnum sive mortem intulerit og af den Maade, hvorpaa Borgerne i Slesvig selv gjorde Lovens Ord Fyldest. Det stemmer fuldkommen med Kong Knuds Gildeskraa, s. den Odenseske Art. 4: Æn om han ikkæ setter then louen foræ segh, tha maa thet vendes hanom tel lifs vodæ, — og den Flensb. Art. 1: Mæn hawer han ey at bæther mæth, tha scal lijf bæthærs for lijf, — hvorimod det i Hertug Knuds Gildeskraa Art. 1 hedder: „Si vero interemptor non poterit pro se acquirere tak *nominati ex convivio ferant ipsum ad judicium regis.* e) Det er bekjendt, at der paa Ruinerne af Kong Knuds Gilderne oprettedes Papegöie-Skydeselskaber; dette var f. Ex. Tilfældet i Malmö, Lund og Flensborg; men nu findes i Byen Slesvigs Archiver Beviser for, at det endnu her existerende Papegöie-Skydeselskab allerede var oprettet Aar 1450, altsaa kun lidt over 30 Aar efter St. Knuds Gildes Ophör; hvad er da naturligere at antage, end at Skydeselskabet ogsaa her er oprettet paa Ruinerne af dette Gilde og at dette altsaa har været et Kong Knuds Gilde? Dette sees iövrigt ogsaa af den Overeensstemmelse, der i ikke faa Punkter hersker imellem Skydeselskabets Lovbestemmelser og Kong Knuds Gildeskraa (f. Ex. om et uplettet Rygte og Vandel; om Böder; om Bidrag i Tilfælde af Ildsvaade; om Overværelse af en Gildebroders Begravelse o. s. v.) f) Da det slesvigske St. Knuds Gilde altsaa uden Tvivl har været oprettet til Ære for Kong Knud og ikke for Hertugen, saa er det en Selvfölge, at dets Skraa

(— ligesom den Flensborgske —) har været affattet paa Dansk; selv det i mange Documenter brugte Navn Gildelagh taler derfor; desuden strider det imod det plattydske Sprogs Brug i offentlige Documenter, at man allerede ved Aar 1134 skulde have haft en plattydsk Oversættelse af den danske Skraa, hvoraf atter fremgaaer, at Borgerne i Byen Slesvig dengang talte samme Sprog som deres Brödre imod Nord.

„Til de vigtigste Mindesmærker om et Folks Nationalitet höre dets Love", siger Allen i sin Sproghist. p. 17, „baade ved deres Indhold og Sprog. De vise, hvilke Sæder og offentlige Indretninger Folket har haft, og hvilket Sprog det har brugt i det daglige og offentlige Liv. (I vore Dage, da en betydelig Deel af danske Borgere indtil den senere Tid har været regjeret med tydske Love og Forordninger, kunde man rigtignok ikke gjöre en saadan Slutning, men i Middelalderen gik det ikke saaledes til)". — Disse Ord, der ogsaa kunne anvendes paa St. Knuds Gildeskraa og Folkesproget i Slesvig dengang, faae en större Betydning med Hensyn til Slesvigs Byret[1]; thi er denne end affattet paa Latin, saa vidner dog en Mængde danske Ord, der maaskee ikke have kunnet oversættes og derfor bleve staaende, saavelsom den Omstændighed at samme blev lagt til Grund for Stadsretterne i Ekernförde, Flensborg og Sönderborg, og at den er bleven brugt i Horsens og Ebeltoft, om, at danske Kilder[2] have været benyttede ved dens Udarbeidelse

[1] s. Thorsens Forbemærkninger til de med jydske Lov beslægtede gamle slesvigske Stadsretter. Slesvigs Byret gaves omtrent Aar 1195 af Hertug, senere Kong Valdemar (Seier).

[2] „Hvad der i Almindelighed var jydsk Lov, i Særdeleshed Stadens egne efterhaanden udviklede Retssædvaner og Retsbestemmelser, Gildernes Vedtægter og kongel. Privilegier og Benaadninger"; — s. Thorsen p. 29. „Det er at bemærke ved disse særegne Kilder fra Staden selv", hedder det samme Sted, „hvad enten de have været skriftlig eller mundtlig opbevarede, at det er öiensynligt at

og at Loven eller Byretten selv har været givet for Danske ɔ: dansktalende Borgere. „Spörger nogen" hedder det i Dsk. Atl. VII p. 531, „i hvad Sprog den (ɔ: Byretten) er forfattet, svarer jeg at være af samme Mening som Herr Canceller Westphal, at Hovedtexten har været enten dansk, som var Kongens og paa den Tid de indfödte Borgeres Sprog, eller Latin, som var Munkeskrivernes da brugelige Sprog til offentlige Handlinger", — saaledes dömte en Mand, der endnu ikke kjendte Originalen. Werlauff, der, da han skrev sit Priisskrift, heller ikke kjendte Originalen, men kun den Ancherske Udgave, siger p. 42: „mange gamle danske Ord, som forekomme i den latinske Bearbeidelse, vidne om dens (ɔ: Byrettens) oprindelige Bestemmelse for et dansktalende Folk. Flere Steder i den vise og, at Slesvig dengang betragtedes som en dansk Bye og Sönder-Jylland som en dansk Provinds".

De vigtigste i Byretten forekommende danske og oldnordiske Ord og Ordformer ere fölgende: § 3 thrinnæ attan mark[1]; görsum[2]; bollsaar eller hollsaar[3]; — § 24 Reækning (den nyere Stadsret har fiarthing)[4]; — § 27 manhælegth (i den nyere Stadsret manlik)[5]; § 29 Ar-

de have været til paa Dansk, da de benyttedes til Affattelsen af Stadsretten".

[1] ɔ: ter decem et octo marcas, trende 18 Mark.

[2] ɔ: den Overbod, der blev udlovet af Manddraberen eller hans Frænder over den rette Landebod. Ordet forekommer iblandt andet ogsaa i Vitherlagsretten; jfr ogsaa Jydske Lov 3, 21.

[3] Bollsaar er et (mindre dybt) Saar, der bulner, „e Saar boller" ɔ: Saaret bulner; hollsaar (Hul, isl. hol), et dybere, livsfarligt Saar. Ordet er iövrigt vel bekjendt endnu.

[4] ɔ: By-Quarteer; ved Reækning (ogsaa undertiden Rekning eller Rækning) kan man tænke paa vort „Række".

[5] ɔ: Menneskets (juridiske) Hellighed ɔ: den Fred og Sikkerhed, som enhver har Krav paa ved Hjelp og paa Grund af den vedtagne Retstilstand.

nægyald[1]; Laghköp[2]; Lagh; — § 30 Rævall (ɔ: Refhale, Revsholm), læst; — § 32 pund, (Benævnelsen for den danske Mönt Öre, Öræ er her og paa flere Steder gjengivet ved horas); — § 57 akkerhaald[3]; waaldtecht; — § 60 tunder et ældjarn; — § 71 hyalmerwol[4]; crokwoth[5]; — § 84 forlotæs og forlotes; — § 87 Witægyald[6]; Skoot; — § 90 Sysæl; § 91 plankas.

Ikke faa af disse danske og oldnordiske Ord forekomme endnu i den nyere Stadsret omtrent fra Aar 1400, — et Beviis paa at man dengang fuldkommen har forstaaet dem. I denne findes desuden adskillige andre danske Ord, der have været gængse paa hin Tid, men som ikke findes i den gamle latinske, da denne ikke var saa omfangsrig. Som saadanne kunne anföres: Indledning Koningh, Koning; — § 2 gilde laghe; — § 3 hoüet; — § 6 laghedage; (§ 14 forekomme Formerne: vadere, modere, broder, süster, der nærme sig langt mere til Dansk end til Plattydsk) — § 16 Sandmanne; — § 17 refhale;

[1] ɔ: en Pengeafgift eller aarlig Skat, der i gamle Dage var paalagt hvert Ildsted eller Borgerhuus i Kjöbstæderne.

[2] ɔ: et Pengebidrag, der sikkrede Efterkommeren den Arv, der ellers vilde tilfalde Kongen; — omtrent det samme som erf-, arfköp.

[3] ɔ: Ankerhold, men med Ankerplads; Ordene ere ikke eenstydige.

[4] ɔ: Rorpinden (isl. stýrissveif; hjálmunvölr; hjálmvölr) eller Rorstangen (med dens Greb og Aabning). Paa Helgoland hedder et Ror endnu helm. Wol ɔ: Voll, en afskaaren Pilegreen, bruges endnu overalt i Sammensætningen Slagvoll (sönderj.: Slavvl; her bruges Ordet „Voll" ogsaa om den Stribe, et Slag med en Voll efterlader sig paa Legemet „Voller aa e Ryg"), Handvoll. I Skagen bruges Ordet Helmholt i Betydning af Rorpind. — Jfr den isl. Kórmaks Saga p. 230.

[5] ɔ: Krogvod, et Vod med Kroge.

[6] ɔ: Bröde, Böde og Straf.

hetheby sand, haddeboth sunde; — § 37 erfkiöp[1]; — § 40 Bisscop; Prauest; — § 44 oldermann; — § 46 ör; — § 49 Slesz mynne; — § 50 Wyntapper; — § 54 vorkop[2]; — § 60 bopenning[3] (dat het uppe densch bopenning, altsaa har man forudsat at den danske Benævnelse var bedst forstaaelig) — § 79 orloff[4]; — § 85 herrede; — § 91 daleganck[5]; — § 102 stocknefend[6]; — § 103 dingtüghe eller dingestüch; — § 104 gildebrodere; — § 110 watmel; — § 111 marked daghen. — Saavidt Stadsretten.

See vi hen til andre, Byen vedrörende, Documenter og Privilegier, da ville vi ogsaa i dem finde ikke faa danske Udtryk; f. Ex. Torggjald ɔ: ikke Thor-Geld, som man fra et tydsk Standpunkt har villet forklare det, men Torv-Skat, Torv-Told ɔ: en Afgift, der i gamle Dage maatte erlægges enten for at turde bringe sine Varer tiltorvs eller for et vist Stade eller Sæde paa selve Torvet (jfr hermed Torvörtug); Ordet forekommer i et latinsk Brev af Erik Plovpenning fra 1242 og i tvende Privilegier af Hertug Erik fra 1260 og 1261. — Byvagt, dette Navn forekommer i et Privilegium fra 1256 og viser, at man dengang brugte det danske Byfoged (— vagt er nemlig det corrumperede danske Foged —): „Advocatum civitatis vulgo Byvagt dictum", hedder det i den latinske Text. Den plattydske Stadsret kalder ham „de Vaget" eller „Stadsvaged". — Arnegjald (s. ovenfor); Ordet forekommer i et Privilegium fra 1272.

[1] ɔ: Et Pengebidrag, som en Fremmed maatte betale, ifald han vilde at hans Efterkommere skulde arve ham.

[2] ɔ: Forkjöb, ikke Salg.

[3] ɔ: Ligedeling af Land eller Jord imellem Mand og Hustru, naar en af dem var fra Landet, den anden fra Staden.

[4] Paa Plattydsk (i Angel) siges endnu Vorlöf ɔ: Forlov.

[5] ɔ: Solens Nedgang. Ordet er sjeldent.

[6] ɔ: Nævn indenfor Thingets (fire) Stokke.

— Bygjald ɔ: Byskat, en aarlig Skat af 40 Mark Sölv, som Byen havde at udrede til Krigsrustning; — dette Ord findes tilligemed de danske Benævnelser Arnegjald, Arvkjöb og Torggjald i et Privilegium af Hertug Valdemar fra 1286; samme Udtryk findes ogsaa i et Privilegium fra 1325 og i et lignende fra 1338. Inne, Stuth[1] og Qværsæt[2]; disse Ord forekomme i et Privilegium af Hertug Valdemar fra 1327. — Torförtug, Byfridh[3] og Bything forekomme endnu i et Privilegium fra Aar 1417.

At alle disse danske Ord og Benævnelser, der findes næsten i alle offentlige Documenter fra det 12te til det 15de Aarhundrede, ikke tilfældigt ere undslupne dem, der udstedte Documenterne, men med velberaad Hu sattes, enten fordi man ikke kjendte andre, eller fordi man troede, at selve Borgerne bedst saaledes vilde forstaae Indholdet, fremgaaer tilfulde ogsaa deraf, at *selv de gottorpske Hertuger, der vare mest fjendtlig sindede imod Danmark, nödsagedes til at bruge dem.* — Hvilket Resultat der heraf kan udledes med Hensyn til Folkesproget i Byen paa hine Tider, behöves neppe at omtales vidtlöftigere, hvorfor jeg gaaer over til at opsöge andre Vidnesbyrd for Danskens Fortid i Sönder-Jyllands gamle Hovedstad.

7. a. Jeg har ovenfor nævnt *Ulfsten.* — Dersom det lod sig godtgjöre, at han, der i det 9de Aarhundrede tilligemed Nordmanden Ottar indgav sin Reiseberetning til

[1] Inne og Stuth vare visse aarlige Skatter, der tidligere betaltes af alle Borgere og Bönder til Landets Övrighed (Stuth betegnede dog mere de egentlige, directe Skatter, Midsommer- Jule- Paaske-Stuth, Inne i Særdeleshed Kjörsler og Tjenester).

[2] Qværsæt, af at sidde „qvær"; det var en Skat, som de Bönder betalte, der ikke havde saa megen Jord, at de deraf kunde udruste nogen.

[3] ɔ: Byens Marker og Grændser, indenfor hvilke den skulde have Fred og Sikkerhed.

Kong Alfred i England, var Indvaaner i Hedeby eller Slesvig, saa vilde dermed vistnok ogsaa være beviist, at Tungemaalet her dengang var dansk, efterdi der er stor Sandsynlighed for, at hans Beretning var affattet i samme Sprog som Ottars; i det mindste svarer de i begge Beretninger forekommende Egennavne fuldkommen til hverandre og til Nordens gamle Sprog, kun at de have modtaget et angelsachsisk Tilsnit. Begge Steder bruges f. Ex. Formen Hæðum om Hedeby, *hvilket Navn i en tydsk eller angelsachsisk Original ganske vist vilde være blevet kaldt Sleaswik*, overeensstemmende med den hos tydske og engelske Forfattere i 10de og 11te Aarhundrede gængse Benævnelse. — Hvad der taler for, at Ulfsten virkelig var fra Hedeby, er det i Reiseberetningen forekommende Udtryk *of Hæðum* ɔ: *fra* Hedeby, medens Ottar seilede *æt Hæðum* ɔ: *til* Hedeby. Noget sikkert Beviis afgiver dette Udtryk dog neppe. Den, der först har gjort opmærksom derpaa, er saavidt jeg veed, Langebek, (SRD II 107 Anm.: „Wulfstanus . . . . videtur, æque ac Otherus, extraneus in Anglia fuisse, cumque navigationem suam Slesvico inceperit, haud obsonum sit statuere, *eum Hethebyæ s. Slesvici habitasse, ac forte ex ea urbe aut adjacente provincia Anglia oriundum fuisse.*" Omtrent samme Anskuelse hylder ogsaa N. M. Petersen[1]: „Men ydermere kunne de vigtigste af disse Efterretninger ogsaa betragtes som aldeles nordiske, da begge Beretterne vare derfra . . . . . Ulfsteens Fædreland er vel mere uvist, men af hans Reise at slutte maa han have været fra det danske Angeln". Jfr Thorsen Slesv. Stadsretter p. 5 „Ulfsteen var formodentlig Indvaaner i Hedeby".

b. Et noget yngre, men saa meget sikkrere Beviis for dansk Folkesprog i Hedeby (og Omegn) haves fra det 10de Aarhundrede i de lige syd for Byen fundne trende *Runestene*. Jeg tör vistnok forudsætte, at Indholdet af deres

[1] Gammel-nordisk Geographi p. 277.

Indskrifter er almindelig bekjendt, og at man af det ovenfor sagte vil see, hvad Betydning den Plads (imellem Dannevirke og Kurvirke), hvor de ere fundne, havde for Hedeby i Oldtiden. Man har rigtignok sagt, at de tvende Stene, der betegne Kong Svend (Tveskæg) som den der lod dem sætte, ikke i og for sig kunne afgive noget Vidnesbyrd om Folkesproget i Hedeby, da de jo kunne være satte af Danske paa et eller andet Krigstog eller under en temporair dansk Occupation af Egnen og Byen. Men denne Indvending, hvis Styrke ikke svækkes lidet ved, at de tvende Runeinscriptioner ingenlunde ere enestaaende —, kan i hvert Tilfælde ikke træffe den mindre Steen med Inscriptionen: „Osfrid gjorde Mindesmærket efter Sutrik sin Sön . . . .", og dette saa meget mindre, dersom den af Werlauff[1] udtalte Anskuelse, at denne mindre „synes at skylde Sönderjyder sin Oprindelse", har nogen Hjemmel for sig.

Vi have desuden bestemte Vidnesbyrd for, at der paa samme Mark ere fundne adskillige andre Runestene, som ved Skjödeslöshed og Uvidenhed dog ere gaaede uigjenkaldeligt tabte for os. Saaledes siger Jürgensen i sin Fortsættelse af Helduaders Chronik, p. 42: „Am meisten ist zu bedauern, dass in dieser Gegend Steine mit Runenschriften zerstöret worden sind. Bey der Gelegenheit, wie der Stein beim Kreutzberg weggebracht wurde, habe ich zwey alte Männer getroffen, die versicherten, dass sie in ihrer Jugend Steine mit Figuren, die man damals nur für natürliche Furchen gehalten habe, zersprengt, und die Stücke gebraucht hätten um Steinwälle davon um die Felder zu machen." Hertil maa endnu bemærkes, at der i Nærheden af Halvkredsvolden skal[2] være bleven funden en Runesteen med Inskriften: „Hi leger Vese af Hetumby under aaben Him-

[1] s. hans Priisskrift om det danske Sprog p. 42.

[2] s. Jürgensens Helduader p. 43 og Arnkiel Heidnische Grabschriften p. 330.

lum og voodum Sky", og at man i selve Byen, nemlig paa en gammel Capitelsdör, har fundet en latinsk Runeindskrift fra Munketiden. Ifölge Schröders Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schlesvig vare Runerne indnaglede i Tömmeret; oprindelig fandtes Dören i Domherrernes Capitelshuus (den nutildags saakaldte Vaisenhuusbygning), men blev senere anbragt i Domkirken, hvor den imidlertid forsvandt ved den sidste store Restauration, der endtes 1847; formodentlig er den bleven indmuret.

c. Gaae vi hundrede Aar længere ned i Tiden, da möde vi i det 11te Aarhundrede Svend Estridsens bestemt udtalte *Erklæring „at Folket var ilde tjent med at undervises i Guds Ord af de Mænd, den hamborgske Ærkebisp sendte, da de vare fremmede for Folkets danske Modersmaal."* Paa Kongens Befaling beskikkedes en dansk Mand, *Sivard*, til Bisp i Slesvig, hvilket i Forening med Adam af Bremens samtidige Ord: „Dani usque ad Sliam habitant" noksom taler for at Folkesproget i selve Byen, som overalt i Sönder-Jylland, dengang var dansk. Det samme Forhold har omtrent vedvaret til henimod det 14de Aarhundrede; i det mindste vare de fleste af Sivards Efterfölgere i de nærmest 2 til 3 Aarhundreder danske Mænd, nemlig Gunnerus, der i Aaret 1107 indviedes af Ærkebisp Asger i Lund; Albertus, der 1135 skal være falden i Slaget ved Fodvig; Ricco, senere Biskop i Roeskilde, döde 1143; Occo blev Bisp 1139, kom senere til Roeskilde, men fik efter Esberns Flugt til Tydskland atter den slesvigske Bispestol, döde 1167; Frederik, indviet af Eskild, deeltog med Absalon i et af Vendertogene og druknede ved denne Leilighed 1179; Valdemar, en Sön af Knud V; Johannes I, indviedes 1238; han var tilstede paa den vigtige Rigsdag i Vordingborg, da „Jydske Lov" blev publiceret; döde 1247; Eskild, döde 1255; Bundo, döde 1280; Jacob, Erik Glippings Cantsler, döde 1288; Bartholdus takkede af 1309 — hans Eftermand var Johan II,

ogsaa Bokhold eller Buchwald kaldet, af den slesvig-holsteenske Adel, der for Fremtiden indtil Bispedömmet i Aaret 1624 ophævedes, ogsaa ad denne Vei forstod at tilrane sig Magt og Anseelse.

d. Foruden den ovenfor omtalte *Gildeskraa* og *Byretten* haves fra det tolvte Aarhundrede et ret interessant, skjöndt hidtil upaaagtet, Vidnesbyrd for Danskens Brug i daglig Tale i selve Byen, nemlig *et lidet Skjeldsord*, som jeg meget godt kjender fra min Hjemstavn (Sundeved), men om hvis Oprindelse og Betydning jeg tidligere ikke havde nogen Anelse; det lyder ganske simpelt, men endnu paa godt Dansk *„din Gjeffling!"*[1] ɔ: din Ghibellin og brugtes af de pavelig Sindede ɔ: de Biskoppelige paa Gammel-Gottorp og i Byen Slesvig, om dem der i Stridighederne imellem Keiser og Pave heldte til Keiserens Parti ɔ: de Kongelige. Disse Stridigheder havde som bekjendt hos os iblandt andet ogsaa Gammel-Gottorps Ödelæggelse af Valdemar den Stores Statholder Nic. Razi til Fölge.

e. At Dansken langt fra var fortrængt fra Byens Territorium i det 13de, 14de og 15de Aarhundrede, have vi seet af de mange i Privilegier, Love etc. forekommende danske Ord og Navne. Man har vel beraabt sig paa, at Byens Archiv, der indeholder meget gamle Documenter, ikke har noget Exempel paa, at Protocoller etc, ere blevne förte paa Dansk; dette beviser imidlertid ikke noget imod F o l k e-sproget, især naar der sees hen til, hvem der af de tydsksindede og tydsktalende Hertuger indsattes til Byens Embedsmænd; — og selv disse have ikke altid kunnet holde Dansken eller danske Former ude af deres skriftlige Optegnelser. Dette sees f. Ex. af et gammelt Document fra 1450 angaaende Modtagelsen af 100 Mark til Hellig Geistes Hospital, hvori Udtrykket *Renthe* forekommer; samme Ord findes ogsaa i et Gavebrev til Marianergildet fra Aar 1481;

[1] see Outzens Alterthümer p. 93.

fremdeles i et Gjeldsbrev til St. Gjertruds Gilde fra 1516 og i et lignende fra 1528. — I Gjeldsbrevet til St. Gjertruds Gildet findes endvidere Udtrykket (nha) „Gode's Bord", der kun er en fortydsket Form af det danske „Guds Byrd". I Borgemester Hans Koks Testamente fra 1486 findes Ordet Have; i en Protocol fra 1548 over tre, som Hexe, dömte Kvinder læses Udtrykket „myddeler Tyth" og i Nye Marketh Ordenunge fra 1560 er det danske Urt gjengivet ved „Aurth". I et gammelt Stadsregister fra det 15de Aarhundrede forekommer iblandt andet Ordet Louffbock, Lovbock, som Benævnelse for „Jydske Lov". Stedet, der ogsaa i anden Henseende er af Vigtighed, lyder saaledes: „An. 1448 do man dat Louffbok lass. An. 1492 in S. Bartholomæi daghe wart dat Lovbock up dem Radhuse gelesen. An. 1494 am nechsten Dage Laurentii martyris, als de Radt was upp dem Radhuse, dat Lovbock to lesende. An. 1496 des Mandages na der hilligen 3 Köninge Dage, word dat Lovbock verlesen. An. 1504 S. Lorentz Dage, ward dat Lovbock gelesen upp dem Huse". Man seer altsaa, at Magistraten i Slesvig brugte Tid efter anden at oplæse „Jydske Lov" for Almuen paa eller fra Raadhuset. *Det er ikke uvæsentligt*, *at denne offentlige Oplæsning efter al Sandsynlighed netop ophörte Aar 1504;* thi ifölge Kofod Anchers Lovhistorie I p. 165 blev „Jydske Lov" *trykt förste Gang paa Dansk i Ribe i samme Aar*, saa dens offentlige Oplæsning ved denne Mangfoldiggjörelse blev overflödiggjort. Man kunde rigtignok indvende, at det ikke har været den danske Text, men en plattydsk Oversættelse der oplæstes; men baade den Omstændighed, at Oplæsningen ophörte samme Aar, den danske Text blev trykt, og at den ældste plattydske Oversættelse, man kjender, daterer sig fra 1486, vidner for Rigtigheden af den förste Paastand. „Man finder meget faa gamle Haandskrifter af Jydske Lov paa Plattydsk", siger Ancher I p. 160, „en stor Mængde paa Dansk, af hvilke

de ældste ere i det mindste af 14de Seculum. Af plattydske har jeg ingen ældre seet end den, i hvilken findes den Oversættelse, der blev trykt 1486 ...". Der omtales vel af Cantsler Westphal en ældre Oversættelse, en Codex paa Pergament, fra 1376, men da den har været uden Inddeling i Capitler og med en anden Orden i Materierne, kan man neppe antage, at dette (lidt apokryphiske) Skrift skulde været benyttet ved hine Oplæsninger. Desuden fremgaaer det af Acterne til Lehnsprocessen 1424 (s. SRD VII p. 263 fg.), som Allen i sin Sproghist. p. 44 (Anm. 2) rigtigt bemærker, at *Intetsomhelst tyder hen til, at nogen Oversættelse af Jydske Lov den Tid er bleven brugt. — Trykningen af den plattydske Oversættelse gjorde ingen Forandring i Oplæsningen; denne indtraadte först, da den danske Text kom eller kunde komme i Hvermands Hænder.*

f. Selv hint plattydske Stadsregister taler saaledes ved sit Indhold for, at en Oplæsning af den danske Text endnu var nödvendig i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, eller med andre Ord: *at det plattydske Folkesprog endnu langt fra havde fortrængt det danske*, — skjöndt den ved Aar 1400 paa Plattydsk affattede nyere Stadsret (— en Bearbeidelse af den latinske —) og den omtalte plattydske Oversættelse af Jydske Lov fra 1486 gjör det sandsynligt, *at det 15de Aarhundrede har været det sidste, i hvilket Dansk som Folkesprog i Byen Slesvig kunde hævde sin Plads og sit Omraade ved Siden af Plattydsk.* Den i 16de Aarhundrede *paa Religionens Gebeet* indtraadte Forandring havde, som bekjendt, en skadelig Indflydelse paa Folkesproget i Sönder-Jylland i Almindelighed, og har vistnok i Særdeleshed i den af tydske Elementer opfyldte By Slesvig givet Dansken Naadestödet, saa det danske Sprog fra nu af hensygnede og tilsidst fristede en kummerlig Tilværelse. Men saa seigt var det danske Tungemaal i denne fortydskede By, at det endnu i Begyndelsen af *det 18de*

Aarhundrede taltes i *Byens nordlige Deel*, nemlig i Mikkelsgaden og paa Hestetorvet. Et fuldgyldigt Vidnesbyrd herom haves fra den ovenfor nævnte Ulr. Petersen († 1735), som i sit Manuscript c. 86 siger: „die dritte allhie *sehr übliche Sprache ist die Angeldänische Sprache*, welcher sich die Bürger in dem Norderquartier dieser Stadt, als am Pferdemarkt und in der Michaelis Gassen, wie auch das Gesinde mit den Leuten aus Angeln zu Kauffschlagen vielfältig bedienen. Massen die dänische Sprache in diesem Herzugthumb gleich anfänget binnen dem grossen Wall Dennewerck". — Noget bedre Vidnesbyrd end dette fra en Mand, der levede og var födt i Byen Slesvig, vil vist ingen forlange, og jeg maa paa Outzens Vegne beklage, at han ikke har kjendt hint Sted hos Ulr. Petersen, han vilde da ikke have tröstet sig saa let derover, sigende (Alterthümer p. 68): „vielleicht ist es (ɔ: Manuscriptet) auch gerade bey diesem (86) Capitel wohl nicht sehr ergiebig und gründlich; wenigstens für jene Behauptung (ɔ: om dansk Folkesprog i Slesvig) nicht günstig; denn Langebek in seiner ausführlichen Beschreibung von Schleswig, Danske Atl. VII, der doch dieses Werk sehr stark gebraucht hat, bringt S. 506 und 507, wo er von der Sprache handelt, gar nichts hieher Gehöriges daraus bey .....", men end mindre vilde han have paastaaet, at Folkesproget altid og kun har været tydsk[1].

[1] Man har rigtignok villet forklare hint Sted hos Ulr. Petersen, som om der kun var Tale om dansk Forretningssprog fra de Handlendes Side med de danske Bönder, men baade Udtrykket „sehr übliche Sprache" og at „Dansken begynder strax indenfor Dannevirke" ɔ: i Byen Slesvig, tyder paa en mere udstrakt Brug. *Som Forretningssprog med de dansktalende Bönder fra Angel, har Dansk, ifölge en gammel Mands Forsikkring, endnu været brugt i Byens nordlige Deel i Begyndelsen af dette Aarhundrede (ved Aar 1806 og 1807).*

8. Sammenfatte vi nu det Foregaaende i faa Linier, saa turde Resultatet blive, at man i Slesvig By indtil Midten af det 5te Aarhundrede talte det i Angel dengang brugte med Dansk (Jydsk) meget nær beslægtede Gammel-Angelsk. Fra den Tid af til Midten af det 13de Aarhundrede, altsaa i 8 Aarhundreder, har Dansk deels udelukkende, deels overveiende været Folkesprog i Byen. Den förste Indvirkning fra Tydsk hidrörer sikkert fra Götriks Tid, da han lod tydske Kjöbmænd overföre til Slesvig. At Christendommens Forkyndelse af frankiske og tydske Lærere og den unge Kirkes Afhængigheds-Forhold til den hamborgske og bremiske Ærkebisp noget senere, ogsaa maatte indvirke paa Dansken i Slesvig, som overalt i Sönder-Jylland, er let forklarligt. Men en större Paavirkning af Tydsk spores dog förstt, dengang Hansestædernes og den holsteenske Adels Herredömme begyndte at gjöre sig gjeldende. Derfor finde vi, at Plattydsk fra Midten af det 13de til Begyndelsen af det 16de Aarhundrede lidt efter lidt vandt större Terrain og navnlig ved Reformationens Indförelse og i Löbet af det 16de, 17de og 18de Aarhundrede fortrængte det danske Sprog i den Grad, at der i det 19de Aarhundrede kun kan være Tale om Höitydsk eller Plattydsk som Omgangssprog. Men ikke destomindre har det tidligere Dansk haft en saadan Indvirkning paa det slesvigske Tydsk, at dette som Schröder i sin Gesch. u. Beschreib. v. Schleswig p. 17 meget rigtigt bemærker „noch Einiges von den Eigenthümlichkeiten der dänischen Sprache beibehalten" og „eine gewisse, dieser Sprache angehörende Weichheit gewonnen hat". Hertil kan föies, at navnlig den Plattydsk talende Deel af *Byens Befolkning endnu den Dag idag bruger mange danske,* dog for en stor Deel fortydskede *Ord* i deres daglige Tale. Af saadanne, som jeg selv Tid efter anden er bleven opmærksom paa, og hvis Antal naturligviis lettelig lader sig forøge, skal jeg hidsætte fölgende:

ABGIFT, Afgift.
ANGELBO, Angelbo (hyppigere forekommer dog nu Formen „Anglit").
BAAS, Baas.
BINGH, Bing (ɔ: en stor Meel- eller Kornkasse).
BLEE, Blee (sönderjydsk Blee, islandsk blæja; paa Sönderjydsk bruges Ordet kun om et Sengelagen).
BOL, Bol.
BOLL, Tyr (sönderjydsk Boll; isl. boli).
BÆHSNING, Spilbom (sönderjydsk Besning).
BÖCHS, Buxer (sönderjydsk Bovvs, Böjjs; svensk böxor).
BÖTEN, böde (et Næt).
SIK DYH'N, at dye sig; (sönderjydsk dyll sæ).
DÖHRSTOLP, Dörstolpe.
DÖRNSCH, Stue (sönderjydsk Dörnsk).
FLÜTTDAG, Flyttedag.
FLÜTTEN, flytte.
FRITBOHR, Vridbor.
FÆST, Fæste (sönderj. Fæhst).
HAHSP, Haspe.
HAKKELS, Hakkelse (sönderjydsk Hakkels).
HELLING, Helding.
HÖLL, en Fruentimmer-Hue (sönderj. Höll; isl. hylja; — Ordet bruges paa Tydsk kun af gamle Folk).
KLAAF, en Træböile, hvormed et Dyr fastbindes enten paa Marken eller i Stalden (sönderj. Klovv; norsk Klåvå, isl. klafi).
KOHLYK, Kolykke (sönderjydsk [Sundeved] Kolyhk).
KRAT, Krat.
KRUBSCHÜTZ, Krybskytte.
LAAF'N, love (sönderj. lovv).
LAAGH, Lægd (sönderj. Laahg).
LUMSCH, lumsk.
NYKSCH, at faae Nykker, (sönderjydsk nöks).
PAAT, Pode (sönderj. Paar).
POTT, Potte (sönderj. Paatt).
REP, Reb.
REPSCHLAGER, Rebslager.
SANDMANN, Sandemand.
SCHABB, Skab (hyppigere höres paa Tydsk dog nu Formen „Schrank").
SCHIFTEN, skifte.
SCHNAAK, Snog.
SCHWAHL, Svale (ɔ: en tildækket Munkegang eller Corridor ved Domkirken).
SCHÖTE, Skjöde.
SCHÖTEN, skjöde.
SPILLEN, spilde.
TRAAF, Trave.
TYDERN, töire (sönderj. tyhr; isl. tjóðra).

TYDERPOHL, Töirepæl (sönderjydsk Tyhrpæl; isl. tjóðurhæll).

UTGIFT, Udgift.

WRIH'N, vride.

WHRIST, Vrist.

BEMÆRKNINGER TIL DEN FOREGÅENDE AFHANDLING, AF K. J. LYNGBY.

Efter opfordring af oldskriftselskabets secretair tilföjer jeg følgende bemærkninger:

Til S. 227. Det oldengelske ord, man har tænkt på, når man har nævnt „*hetha*, *heda* en havn" som første sammensætningsled i Hedeby, hedder ikke således, men *hýð*, nu på engelsk *hithe*, „a small haven for boats" (Smart). Når ordet får sin rette form, forsvinder altså overensstemmelsen med Hedeby.

Til s. 245 følg. Om HEZLAGH, det i Chron. Sial., Langebek SRD II, 612, forekommende navn på gildet i Slesvig. Det sidste led *lagh* er klart nok, det betyder ikke lov (gammel dansk *logh*), men forbindelse, gilde. Spørgsmålet bliver altså alene, hvad det første led vil sige. Da der nu ikke gives noget ord „hes, heis", maa *s* være ejeformens mærke. Da der heller ikke gives noget „he", må *z* indeslutte en tandlyd, enten *th* (= *ð*) eller *t*. Skulde *z* indeslutte *th*, kunde der være tale om to ord, enten om *hæder* = oldnord. *heiðr* eller om *hede* = oldn. *heiðr*. „Hædersgilde" giver imidlertid ikke nogen tilstrækkelig antagelig mening. Derimod have flere tænkt på ordet *hede*, fordi det var i *Hedeby*, gildet var. Denne mening er fremsat i Langebeks SRD i anmærkningen til vedkommende sted, den er billiget af P. Kofod Ancher, Om gamle danske gilder s. 31 anm., og hyldes her af Lorenzen. Det forekommer mig dog noget underligt at kalde gildet hedegildet

istedenfor Hedebys gilde; at byen selv på Dansk nogensinde har heddet Hede, kan ikke sluttes deraf, at et udenlandsk skrift oversætter *Hedeby* ved *æt Hæðum* og udtrykker „til Hedeby, fra Hedeby" ved at sige *to Hæðum*, *of Hæðum* (Ottars og Ulvstens rejseberetninger, Rask Saml. afh. I, 322). Er der således allerede fra meningens side vanskelighed ved denne forklaring af *hezlagh*, så er der endnu större vanskelighed fra formens side; den tilsvarende oldnord. form vilde nemlig være enten *heiðarlag* af *heiðar*, ejef. ent., eller *heiðalag* af *heiða*, ejef. fl.; i begge tilfælde bliver det vanskeligt at forklare det indskudte *s*; ved et hankönsord kunde ombytningen af *ar* med *s* let finde sted, således er *bysins* = oldn. *bæjarins* en gammel form; ved et hunkönsord kunde derimod *s* vanskelig indtræde. Der står således ej andet tilbage end at anse *z* for at være = *ts*, altså *hezlagh* for at være *hetslag*. Det første led vilde da blive ejeformen af ordet *het*, der vilde være den danske form af det oldnordiske *heit* løfte, som kommer af udsagnsordet *heita* i betydningen love, sammenlign fremdeles *heitkona* forlovet pige. *Hezlagh* vilde så betyde løftesforbindelse. Ved indtrædelsen i gildet forpligtede man sig til, ikke at lade den blive uhævnet, der dræbte en gildebroder eller forurettede ham („nec sinunt inultum esse, quicumque alicui convivarum illorum damnum sive mortem intulerit"). I skråen for Kong Knuds gilde i Odense tales der rigtignok ikke om nogen edsaflæggelse ved indtrædelsen i gildet, derimod bruges nogle gange *soren broder*[1] i betydningen gildebroder: artikkel 34, 37, 38. I den Skanørske skrå for hertug Knuds gilde siges der, at de, som indtræde i dette gilde, skulle aflægge ed over et lys (Artikkel 44: Omnes, qui intrant gildam, *jurent super candelam*, prout lex dictaverit, quod omnes justitiam et legem observare et

[1] Sml. *svarabróðir* fostbroder, Fostbrœðrasaga, udgiven af K. Gislason, cap. 20 i den første recension.

tenere voluerint, prout in præsenti skra est prænotatum, secundum consensum alderman et omnium fratrum et recipiant privilegia sua. Begge skråer ere aftrykte bag i Kofod Anchers bog om gilderne). Forklaringen af *hezlagh* kan måske også kaste lys over et andet dunkelt ord, det i skråen for kong Knuds gilde i Odense to gange forekommende ord *hedning*: oldermanden og de to stolbrødre skulle hver af hver „hedning" have en kande øl, artikkel 32 og 33. Da det var klart nok, at der ej kunde være tale om det nu brugelige ord hedning, der forøvrigt forekommer i selve gildeskråen (art. 18: *Hosom finner sin gildbroder fongen aff heetnyngæ*), har man ment, at det skulde betyde en fornem mand, altså formodentlig være beslægtet med oldn. *heiðr* klar. Omendskönt sammenhængen med de forskellige kander øl, som omtales i art. 32 og 33, ikke er mig ganske klar, så at jeg ikke er sikker i sagen, vil jeg dog fremsætte den mening til overvejelse, at *hedning* betegner den, der har aflagt gildesløftet, så at det blot er et navn på gildebroder, og altså svarer til *soren broder* i de nærmest følgende artikler.

Til S. 255. Med Outzen at udlede det omtalte skeldsord, som han skriver „Geffling, Gjeffling", af Ghibellin går ikke an. Udsagnsordet, der svarer dertil, hedder i Nord-Slesvig (Agerskov sogn) efter mine optegnelser *gæv̱'l* (gævvel) narres, gantes; dertil svare tillægsordene *gæv̱'l'* (gævvele) og *gæv̱'lvon* som gærne vil *gæv̱'l*. Fra Mellem-Slesvig (Braderup i Tønder amt) har jeg navneordet *gæf'l*, der bruges i forbindelsen *æn oŋ gæf'l* om et ungt menneske, der er vigtig, næsvis; men ordet er sjældent. Hvor i indlyden de nordslesvigske sprogarter have *v*, og de mellem- og sydslesvigske *f*, vise disse lyd tilbage til et *p* i oldsproget, se derom Annaler for nord. oldkyndighed 1854, side 222 og min sønderjyske sproglære cap. 4, 2 (side 37) og cap. 5, 2 (side 44), f. ex. oldnord. krýpr bliver til *kryv̱'r* (Agerskov), *kryf'r* (Braderup). Formerne *gæv̱'l*,

gæf'l vise altså tilbage til et ord i oldsproget med *p*. Det forekommer mig derfor rimeligt at tænke på oldnord. *gapi* en nar, det ord hvoraf Rask i sin islandske sproglære af 1811, side XIII, udleder det danske ord *gabestok*. Endelsen *'l* må så være en afledningsendelse, der tillige ved omlyd har forandret rodens selvlyd *a* til *æ*; med hensyn til denne afledningsendelse kan man sammenligne oldn. *bið-ill* bejler, dansk *bej-le* af *bið-ja*. I. Aasen har flere ord, som ere beslægtede med oldnord. *gapi*: navneordene *gap* 1) en meget nysgerrig og fremfusende person, 2) en tåbe, tosse; *gapar* en nysgerrig person, *gapa* en tåbelig kvinde, og tillægsordene *gapaleg* dum, tåbelig; *gapen* nysgerrig, som vil se og stirre på alt muligt, 2) åbenmundet, som ikke kan tie, 3) dum, tåbelig, *gaput* dum, ubetænksom. Selve ordet *gapi* kommer af udsagnsordet *gapa*.

Til s. 249-50 og s. 260-61. Såvel i fortegnelsen på danske ord i Slesvigs nyere stadsret som især i fortegnelsen s. 260 og følg. på danske ord i den nuværende sprogart i byen Slesvig er et og andet medtaget, der enten ikke skriver sig fra dansk eller hvis herkomst i det mindste er usikker. Til at erklære ordet *koningk* — thi således hedder nævneformen, ikke *koning* — for dansk, ser jeg ingen grund; det må læses *kønink*, da *ö* og *ü* i ældre plattysk ikke skelnes fra *o* og *u*; de stundom forekommende to prikker ere blot pynt, således må i capitel 13 *döt* læses *dot* og ikke *døt*. Ordet er böjet ganske efter den gammeltyske regel, at *g* i udlyden hærdes til *k*, altså hensynsform *koninge*, nævneform *konink*. På hollandsk hedder konge endnu *koning*, uden omlyd, da hollandsk, men ikke plattysk, mangler omlyd af *o*. I det nærværende plattyske er rimelig ordet *könink* fortrængt af det höjtyske ord, i det mindste har Groth i Quickborn *könig*. — Ordet *daleganck* § 91 anføres også i Pontoppidans Atlas VII, 507 som dansk, men ordet, der på dette sted modsættes (*der sunnen*) *vpganck*, betyder ganske simpelt nedgang og kommer af *dål* ned,

et almindeligt plattysk ord, f. ex. hos Groth, Quickborn 3dje opl. side 131: *he geit wul op, he geit wul dål.* — *Wintapper* findes i den bremisk-nedersaksiske ordbog, *tappen* tappe i Dähnerts pommerske ordbog. — Ordet *houet* § 3 er næppe sluppet ind fra Dansk, skönt cap. 7 har *kopp;* oldsaksisk har *hobid*, hollandsk har *hoofd*, i ædel talebrug har hollandsk *kop* om dyrets, ej om menneskets hoved. Det danske *hoved* og det oldsaksiske *hobid* udgå, hvor meget de end ligne hinanden, dog fra forskellige grundformer; *o* i dansk er *u*-omlyd af *a*, sammenlign isl. *höfuð* og Gutalags *hafuþ*; i oldsaksisk er *o* = oprindeligt *au*, sml. mhöjt. *houbet*. — Ordet *vorkop*, forkøb, behøver ikke nødvendig at være optaget fra Dansk; i Sebastian Brants Narrenschiff, Basel 1494 (udgivet af Zarncke 1854), har det 93 cap. til overskrift: *wucher vnd furkouff* åger og forkøb; i Zarnckes commentar bemærker han: „dieser *fürkouf* ist der gegenstand ununterbrochener klagen im 14 u. 15 jh." — Afgörelsen af det spørgsmål, hvorvidt enkelte ord i plattyske sprogarter, der ere opvoksede på dansk grund, ere bevarede fra den tid, der taltes dansk, er forbunden med flere vanskeligheder. For det første beror ligheden mellem dansk og plattysk i mange tilfælde på det ensartede grundlag; dette er tilfældet med ligheden mellem dansk *love* og plattysk *låven*; det sidste ord forekommer med betydningen love (geloben) ved siden af rose baade i Richeys hamborgske idioticon (1755), i den bremisk-nedersaksiske ordbog (1767—71), i Dähnerts pommerske ordbog (1781) og i Schützes holstenske idioticon (1800—1806); i slige tilfælde har hverken dansk lånt af plattysk eller plattysk lånt eller bevaret af dansk. For det andet kan ligheden bero på ensartet anvendelse af de midler, grundlaget frembød til betegnelse af genstandene; dette synes tilfældet med dansk *rebslåer* eller *rebslager* og plattysk *répsläger*, der forekommer i alle 4 ovenfor nævnte plattyske ordbøger og desuden er hollandsk (*reepslager*); her

har heller ikke noget af sprogene lånt af det andet, uagtet ordet ej kan være så gammelt, at det når tiden, förend nordisk og germanisk spaltede sig. For det tredje har berøringen mellem os og Nordtyskerne, vel især de mange Tyskere, der ere strömmede herind, bragt mange ord fra Nordtyskland ind til os; mangen gang er ordet ikke opstået hos Tyskerne selv, men culturens ström har båret det fra de romanske lande til Nederlandene og Nordtyskland og derfra til os. Dette sidste er tilfældet med ordet *potte*. Fra Frankrig gik dette ord (fransk *pot*, måske af latinsk *potus*) over Nederlandene (*pot*) og Nordtyskland (*pott* Bremer-lexiconet, Dähnert; *putt*, det vil sige *pùt* eller *pot* med lukket *o*, Richey, Schütze, Müllenhoff hos Groth) over til Norden (dansk *potte*, svensk *potta*). Hermed ere vanskelighederne nu ikke forbi, da det nemlig for det fjerde er tænkeligt, at et fra plattysk optaget ord senere er uddød i plattysk, men lever i dansk, så det gærne i en af de uægte plattyske dialecter kan stå som en levning fra tidligere Danskhed, sammenlign Tuxen, det plattyske folkesprog i Angel, 1857, side 21 ff. Det sikreste man kan göre er derfor, som Tuxen har gjort i sin anden liste side 26-37, bestandig at sammenligne den uægte plattyske sprogart med en nabosprogart, der utvivlsom er ægte. Allersikrest er man naturligvis, når ordets form yder et bevis, hvad der f. ex. er tilfældet med *hòwen* (synes om) hos Tuxen, da ordet kommer af isl. *hugr* = oldsaks. *hugi* og *g* kun på jysk, men ej på plattysk, bliver til *w*. — Angående de ord, jeg ikke allerede har omtalt (*låven*, *répsläger*, *pott*), bemærker jeg følgende. Ordet *bull* (d. e. *bùl*, *bol* med lukket *o*) findes i alle 4 her benyttede plattyske lexica i formen *bull* eller *bulle*, det er desuden hollandsk, *bul* ved siden af *stier*; det er i plattysk lige så lidt dansk, som omvendt sønderjysk *bol* er tysk. — Om *bås* er dansk eller plattysk, må afgöres efter formen; har det selvlyden *å* eller tvelyden *oa* (*bås* eller *boas*, se min sønderj. sproglære side 80)

er det dansk, har det rent *o* (*bos*) er det plattysk = det ditmarskiske *bos* „kuhstall" (Müllenhoff). *bæsning* er dansk, se min sønderj. sproglære side 80. — Ordet *buxer* er kommet fra plattysk (*bokse*, *büx*, *büxen* i Bremer-lexiconet, hos Richey, Dähnert, Schütze, Müllenhoff, i Wiggers pommerske sproglære, hollandsk *bokse* ved siden af *broek*) til Norden (d. *bukser*, sv. *böxor*). — *Dörnsch* er fra plattysk kommet til Sønderjylland. — *Fritbor* er kommet fra Tyskland, *fritt*, *frittbår*, se de 4 omtalte ordbøger. — *Låg* må være tysk = *lage*, selv om det tyske ord kun i Sønderjylland skulde anvendes på denne måde. — Tillægsordet *nuksch*, *nükksch*, *nükkisch* i alle 4 ordbøger, men i de 3 med betydningen heimtückisch, kun hos Dähnert med betydningen eigensinnig. — Navneordet *påte* „eine pflanze, ein junger baum" eller *påten* „setzlinge" eller udsagnsordet *påten* „pflanzen", „pfropfen" findes i de omtalte ordbøger. — *Schapp*, et skab, findes i alle 4 ordbøger, desuden hos Müllenhoff. — Uds.ordet *spillen* findes i alle 4 ordbøger og er desuden hollandsk; dette ord er hverken optaget i dansk fra nedertysk eller omvendt. — I uvished er jeg med hensyn til følgende ord: *helling* (sml. hollandsk *helling* og *helnge* „die schräge richtung einer tonne oder eines fasses" i Bremer-lexiconet), *höll* (*hullen*, *hülle* mütze, weibermütze, i alle 4 ordbøger), *klåf* (Bremer-lexiconet V, 408, også Schütze), *snåk* (alle 4 ordbøger), *tüdern* (Dähnert har både dette og navneordet *tüder*, ordene synes ogsaa at spores i Bremerlexiconet), *wrist* (se Schütze, Richey), også *lumsch* og *wrin*, skönt jeg ikke finder dem i noget af de omtalte lexica. Danske blive: *Angelbo*, *bing*, *ble*, *bol*, *båsning*, *sich dün*, *flütten*, *fäst*, *kolük*, *schöte*, *schöten*, *swål* (*swal*?), *tråf* og vel også: *böten* (om et næt), *dörstolp* (skönt ordet stolpe mangler i Angeldansk, Hagerup under Stænder s. 64), *hakkels* (skönt det findes i Bremer-lexiconet), *krat* (som jeg lige saa lidt finder i plattysk som i islandsk, svensk, norsk), *krubschütz* (*-schütt*?), *schiften* (hvis til-

værelse kan spores i de plattyske lexica). Om *hasp* kan jeg intet sige, da jeg ej véd, om det er en dörhaspe eller en garnhaspe.

Jeg tilföjer nogle bemærkninger om det plattyske, der tales i Sønderjylland. Plattysk i Sønderjylland falder i to hovedafdelinger; skelnemærket imellem dem er böjningen af nutidens flertal; 1) det sydslesvigske plattysk giver nemlig nutidens flertal *t* i alle tre personer; 2) det nordligere plattysk har derimod *n* i det mindste i 1ste og 3dje person og vistnok også i 2den person. Herved skilles to arter af plattysk med forskellig oprindelse: 1) ægte plattysk, der tales af folk af t y s k oprindelse; mulig også af nogle, der kunne have fået deres plattysk umiddelbar af disse, skönt jeg ikke er tilböjelig til at tro det; det skulde i så fald være beboerne af Svansø; 2) uægte plattysk, der tales af d a n s k e, som have antaget tysk sprog enten til udelukkende brug eller til at bruge det ved siden af dansk; formodentlig hører også plattysk i Ejdersted hen under denne afdeling, skönt jeg ikke kan bevise det; her er det f r i s i s k e beboere, som have antaget plattysk sprog. Tandlyden i alle tre personer af fremsættende nutid (*bint*, *stælt*, *få'rt*, *drift*, *krupt*, *kåt*, *dot*) har plattysk i det sydlige Slesvig og andensteds, f. ex. i Ditmarsken, tilfælles med de tre nedergermaniske oldsprog, oldsaksisk *bindad*, oldengelsk *bindað*, oldfrisisk *bindath*. I fortidsformen have på oldsaksisk, oldengelsk og formodentlig på oldfrisisk alle tre personer *n* (*un*, *on*, *en*): *bundon*; dette stemmer ligeledes med sydslesvigsk. Som exempel anfører jeg jævnsides fremsættende nutid og fortid af udsagnsordet give på oldsaksisk og i den dialect, der tales i Hollingsted; stregen under selvlyden betegner længde, *i* er lukket *i* = (kort) *e*, *k* = ch:

		nutid		fortid	
		oldsaks.	Hollingst.	oldsaks.	Hollingst.
ental	1.	gibu	*ǩæ̱f*	(gaf	*ǩe̱f*
	2.	gibis	*ǩìfst*	gâbi	*ǩe̱fst*
	3.	gibid	*ǩìft*	gaf)	*ǩe̱f*
flertal	1. 2. 3.	gebad	*ǩæ̱ft.*	gâbun	*ǩe̱mn.*

Nordligere få vi derimod i nutid, lige så vel som i fortid *n* i alle tre personer (*bìn* eller *bìnnen*, *stæ̱len*; *få̱rn*, *dri̱m*, *kruppen*, *ǩå̱n*, *do̱n*); Tuxen giver rigtignok 2den person flertal såvel i nutid som fortid *t*; men jeg tvivler meget på at det er rigtigt. Forøvrigt er det uægte plattysk i Slesvig ikke ene om at give nutidens flertal (1ste og 3dje person) *n*; det samme er tilfældet med den på slavisk grund opvoksede dialect i Meklenborg og Forpommern, således som man kan se af: „Grammatik der plattdeutschen Sprache. In Grundlage der Meklenburgisch-Vorpommerschen Mundart. Von J. Wiggers. 2te Aufl. Hamburg 1858". Også det yderste vesten af fastlandets nedergermanisk, nemlig det nederlandske, har endelsen *n* (i 1ste og 3dje person fremsætt. nutid flert., *t* i 2den person), hvor grunden mulig er en anden, nemlig at nederlandsk måske ikke nedstammer fra gammel saksisk, men fra de saliske Frankers sprog; den mening, „at det nederlandske sprog nedstammer fra det gamle frankiske", er i al fald fremsat af Bredsdorff, Blandinger fra Sorø V (1833), 47. For nu atter at vende tilbage til Sønderjylland finde vi i sprogprøverne hos Tuxen *n* eller former, der forudsætte *n*, i Bøl: „worvehl Dagelöhners bi min Fatter hem riklig Brot", side 82, i Havetoft-Löjt: „de Brod in Fülle hem", s. 83; i Klapholt, Havetoft sogn: „de Brot in Öberfluss hem", s. 84; i Brodersby: „de hemmen Brod nog", s. 85; i Bollingsted: „de Brod in Äwerfluss häm", s. 88; derimod har Tuxen *t* fra

Kosel: „de Brod vull opp hebbt", s. 91; jeg har *t* fra Hollingsted; fra Wolde i Stapelholm har Tuxen *t*: „Dat doht de lütjen Müs, de hebbt gar ken Schoh", s. 90, men kort efter *t* og *n* blandet: „twe, de mi decken, twe, de mi wecken, twe, de mi de Weg wiest", hvor formerne med *n* vist ere urigtige. Vi have altså *n*, hvor plattysk er indtrængt i danske egne. Også byen Slesvig har *n* efter hvad man har sagt mig; det skal der hedde (*v* = tysk *w*): *vi kån*, *ji kån*, *se kån* (vi, I, de gå); jeg har det rigtignok ikke fra nogen, som er født i byen; men forsaavidt det er rigtigt, er det et bevis paa uægtheden af sproget der, et bevis, der betyder så meget mere, som Hollingsted, der har *t*, ligger så nær derved. Formerne med *n* kan man forklare på forskellig måde: 1) man kan forklare *n* som fremkaldt ved höjtysk indflydelse; dette synes Tuxens mening, side 18: „I Plural have Verberne i alle Tider de höitydske Endelser"; 2) forsåvidt *n* også udstrækkes til 2den person, kan man gå ud fra det forhold, som findes f. ex. i Hollingsted (*n* i fortid, *t* i nutid i alle personer) og tænke sig, at *n*, der allerede i forvejen var enerådende i fortidsformen, er trængt ind i nutiden fra denne; 3) kunde *n* i byen Slesvig skrive sig fra det skriftlige plattysks form, men denne kunde være påvirket af *n* i de oprindelig slaviske egne; i de oprindelig slaviske egne kunde *n* være kommet ind fra den forestillende måde; i Meklenborg og Forpommern er i fortidsformen den fremsættende måde for en stor del eller ganske fortrængt af den forestillende: bünd, stöl, schöt (bandt, stjal, skød) hos Wiggers. Foruden den omtalte adskillelse imellem ægte og uægte plattysk er der endnu et par andre, men mindre sikre forskelligheder: 1) i navneordenes böjning har det uægte plattysk for en del *e* i flertal, hvor det ægte sliber endelsen af: *stol*, *støle*, men i Hollingsted *støl*; *hand*, *hænne*, men i Hollingsted *hæn*; når *nakt* i Hollingsted har *nakken*, *hot* (hat) har *hø*, *bryk* (bro) har *bryŋ* (brüng), så forekommer sligt næppe i de uægte sprogarter; *e* i fler-

tal, der vel er kommen ind fra höjtysk, skal ogsaa bruges i byen Slesvig; 2) i de svage udsagnsord forekommer på uægte plattysk betegnelse af fortiden med *e* eller *er*: *måke* (gjorde), *måle* (pinxit); fra Kosel har Tuxen derimod *måk* og flere lignende former, side 91. Den måde, hvorpå det uægte plattysk i Gottorp amt, Bredsted og Husum amt er opstået, synes forøvrigt at være den, at det først har sat sig fast i byerne Slesvig og Husum, derfra har det udbredt sig på landet. I Bondelum, Fjolde sogn, vidste man ret godt, at man havde fået sit plattysk fra Husum, og man gjorde den bemærkning, at når man kom østligere, havde det plattyske derimod större lighed med plattysk i byen Slesvig. Plattysk vilde derefter komme til at dele sig i kredse med de købstæder til centrum, som landsbyerne stå i handelsforbindelse med, et ved kunst frembragt forhold, der ikke nogensinde findes, hvor et fra fædrene nedarvet sprog udvikler sig naturlig. Skole og kirke gjorde sit til at man ønskede at tale plattysk, men formen hentede man for en del fra købstaden, skönt man vel nok har gjort nogle forandringer og det er muligt, at landsbykredsene kunne have et og andet tilfælles, der ikke findes i nogen af købstæderne, jeg ved således ej sikkert, om *-e* i navneordenes flertal findes i nogen af købstæderne. I Fjolde sogn gjorde jeg den iagttagelse, at plattyske ord, som bruges i samme steds danske tale, have en anden form eller mangle i den plattyske talebrug. Dette gælder ikke blot et sådant ord som *påt* (potte), som man har tilfælles med anden dansk, det udtales nemlig der på dansk *påt*, men på plattysk *pùt*, *ù* = lukket *o*. Skomager hedder der på dansk *sku'st'r* (*skuester*), på plattysk *skoster*; træ i betydningen baum hedder på dansk *boam* (men *tree* = tysk holz), på plattysk *bom*; *bedar sæ*, finde sig til rette, bruges paa dansk, men ej paa plattysk; *åb'* (*åbbe*) bruges på dansk af börn om bedstefader (eller *olf'r*), men ej på plattysk, skönt det er optaget deraf (se „*Obbe*" hos Groth

og Müllenhoff); 50 hedder på dansk *fæftig*, og skönt dette ord er plattysk, hedder det dog *füftig*, når man taler plattysk; et dyr hedder på dansk *dert*, der er et plattysk ord, sml. *dat derte* i Flensborgs plattyske stadsret § 45; i Fjolde sogn bruges derimod i plattysk tale *dert* kun som skeldsord, ellers er det fortrængt af det höjtyske thier (*tir*); man ser deraf, hvorledes höjtysk trænger ind i plattysk og dette somme tider kan finde et tilflugtsted i dansk. — Det kunde være interessant at vide, om udsagnsordene i Svansø have *n* eller *t* i nutidens flertal; overhovedet at få denne grændse eftersporet.

OM BYEN SLESVIGS BEFÆSTNING I OLDTIDEN OG MIDDELALDEREN, AF C. C. LORENZEN.[1]

SKJÖNDT SLESVIG aldrig har været nogen regelmæssig Fæstning efter den nyere Tids Talebrug, har det dog som næsten alle Byer, hvis Oprindelse daterer sig fra Oldtiden eller Middelalderen, været befæstet baade med Volde og Grave. Den Rolle, Byen har spillet i vort Fædrelands Historie, og den Betydning, den har haft i gamle Dage, deels som en vigtig Handelsstad, deels som Danmarks yderste Grændsestad imod Tydskland, gjorde sligt til en ligefrem Nödvendighed. Paa en *indirecte* Maade beskyttedes den allerede af Landets almindelige Befæstningsværker imod Syd, nemlig Kurgraven og Dannevirke; men det er dog for meget sagt, naar det i Danske Atl. VII p. 546 hedder, at Götriks Vold og Brystværn fra Öster- til Vester-Söen skulde tjene til en Beskyttelse for hele Riget, men *især for denne*

[1] Det medfölgende Kort er tegnet af Höiskole-Aspirant L. Grünfeld deels efter Capit. Schröders „Grundriss der Stadt Schleswig", deels efter de i i nærværende Afhandling indeholdte Angivelser.

Stad"; thi at Slesvig drog væsentlig Fordeel af Götriks og senere af Thyre Dannebods storartede Befæstningsværker, skylder det vistnok kun Landets Beskaffenhed imellem Selk-Nor og Hollingsted og sin egen Beliggenhed bag ved hine Værker, men ingenlunde directe sin egen Tilværelse eller Betydning.

Denne Maade at see Sagen paa, er forövrigt kun en Omskrivelse af det, jeg paa et andet Sted[1] har sögt at modbevise, *nemlig Byens Beliggenhed paa Sydsiden af Slien i Oldtiden og den tidligere Middelalder.* De fleste Forfattere, der hidtil have omtalt Byens Befæstning, have gjort sig skyldige i den Feil, at de have sat samme i *directe* Forbindelse med Dannevirke, idet de nemlig sige, at den Deel af Byen, der laa syd for Slien, tilfulde dækkedes af Dannevirke og Kurvirke, og at den nord for Slien liggende Part blev beskyttet ved Fortsættelsen af en Arm af Dannevirke, den af Dankwerth saakaldte „Alte Wall", der skal have skudt sig ud fra Dannevirke lidt vest for Halvkredsvolden, derpaa være gaaet over Slien ved Maageöen som en Dæmning, og paa Nordsiden i sin i lige Linie gaaende Fortsættelse udenom Byens nordre Deel, her have udgjort dennes Befæstning.

Allerede Helduader har i sin „Kurtze und einfaltige Beschreibung der alten und weitberümbten Stadt Schlesswig" (1603) udtalt denne Anskuelse, skjöndt ikke saa tydeligt, som senere Dankwerth og især Outzen. Helduader taler saaledes om „Bollwerk, Walle und Graben" (— hvormed han mener Halvkredsvolden udenom Borgen Oldenborg —) om den söndre Deel af Byen, og om en Dæmning „über die Schlye", ... „der beide (ɔ: Staden Slesvig og Haddeby) in einem Begriff zusammengefüget"; men han kalder dog Volden om det egentlige Slesvig „ein ander Wall ..... anfangend vom Ostersten Ouer der Schlye", hvormed han

[1] s. min Afhandling: „Om det tidligere Folkesprog i Byen Slesvig". Jfr hermed Thorsens Forbemærkninger til Slesvigs Byret.

synes at antyde, at begge Byers Befæstningsværker, skjöndt ved Dæmningen staaende i Forbindelse med hinanden (— thi denne lader han ogsaa gaae „am Ostersten über die Schlye, da die Stadt Schlesswig nun ist" —), dog have udgjort særskilte, til forskjellige Tider opförte Værker. — Dankwerth (eller Mejer) er paa sit Kort over Slesvig fra 1154 endog gaaet saa vidt at gjöre Maageöen landfast ved Nordsiden; han yttrer iövrigt med Hensyn til Befæstningsvolden omkring Slesvig[1], at den „von dannen (ɔ: fra St. Michaelis Kirke) nach dem Süden sich gewendet biss an die Schley, daselbst ein breiter Erddamm hinübergegangen biss an der Meweken Berg, worauff die Vestung Jürgensburg soll gestanden seyn, folgendes ein Damm biss an das Tieff, worüber eine Brücke gewesen, dann wieder ein Damm biss an das feste Landt, *daselbsten ist abermahl der Wall angegangen*, so umb Haddeby und Oldenburg herumb, schier nach Bustorp hinaus ist geführet gewesen, biss an Dänenwerckes Wall . . ." Af de nyere Forfattere er det især Outzen, der i sine „Alterthümer Schleswigs und des Danewerks" (1826) har adopteret denne Helduader-Dankwerthske Anskuelse. Han siger nemlig p. 86: „Der südliche Theil war, so lange er noch da stand, gegen die Seite nicht allein, beydes, für sich mit Befestigungswällen sicher eingeschlossen und verwahrt, sondern *solchergestalt, dass diese Wälle zugleich auch einst den Nordertheil umgeben und mit einander verbunden rings herum die ganze Stadt decken und schützen konnten* . . . . . Mit diesem Damme (ɔ: Dæmningen over Slien) verbunden ging der Wall (ɔ: Slesvigs Befæstningsvold) im Norden um die Westseite der Stadt bis zu der jetzigen Michaeliskirche . . . ." Ogsaa Jürgensen yttrer sig i sin Fortsættelse af Helduader p. 67 i samme Retning, sigende: „Es scheint, dass der Wall seinen

[1] Newe Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schlesswig und Holstein p. 114.

Anfang in des Kammerjunkers v. Warnstedt Wiesen, gegen Westen des alten versunkenen Weges nach dem Mewenberg oder dem Damm genommen habe". Dog er han ikke rigtig sikker i sin Sag, men tilföier, „oder der Graben ist auch *näher nach Osten* geleitet worden".

2. At der ikke kan være Tale om nogen söndre Deel af Byen ved Haddeby, tör jeg vel her forudsætte som hævet over enhver Tvivl. Spörgsmaalet bliver da, hvilke Grunde der kunne anföres imod hin Helduader-Dankwerthske Paastand om den egentlige Befæstningsvolds Udgangspunkt, da en Bro's eller Dæmnings tidligere Tilværelse over Slien ved Maageöen ikke kan benægtes, eftersom man ved lavt Vande ofte har seet Spor af den[1]? Som en almindelig Modgrund kan anföres, at det vilde være uklogt at sætte Befæstningsvolden i *directe* Forbindelse med en over Slien förende Dæmning, efterdi en Fjende, der först var trængt over denne, da uden videre vilde befundet sig indenfor Byens vigtigste Defensionslinie. — Dernæst maa det erindres, at Dæmningen over Slien efter alle Dankwerths Kort tager Retningen imod Midten af Kongeengene, hvor et Voldanlæg flere Aarhundreder tilbage i Tiden maa have været en Umulighed. *Men denne Dæmning har ikke været anlagt i den af Dankwerth antydede Retning.* Jeg har selv i Vinteren 1859

[1] Om denne Bro eller Dæmning hedder det i Dsk. Atl. VII p. 554 .... „saa havde man fra gamle Tider af, og kanskee i höybemeldte Hertug Knuds Tid, anlagt en fast og bred Dæmning fra Slesvigs-Siden over til Jörgensborg, og en anden derfra igjen over til Hedeby (ɔ: Haddeby), saa at den almindelige Farevey til og fra Ekernförde og Holsteen faldt igjennem dette Slot. Men da samme Dæmninger vare alt for meget udsatte for Veyrets og Bölgernes Anlöb, og ikke kunde vedligeholdes, har man maattet indrette den Passage forbi Gottorp, som endnu bruges. (Disse tvende Dæmninger kan endnu sees under Vandet, og ved stærk Vestenvind blive de fast ganske törre.)"

ved en stærk Vestenvind haft Leilighed til at iagttage, at den paa det Schröderske Kort over Slesvig (1823) for Retningen af denne „Alte, nicht mehr sichtbare Brücke" antydede punkterede Linie, er fuldkommen rigtig. Dæmningen har nemlig strakt sig fra Maageöen af lige syd for „Bluseborg" i rigelig 800 Alens Længde i *öst-nord-östlig* Retning til henimod Tömmerpladsen, dog saaledes, at den ender en 30-40 Skridt *vest* for det Sted, hvor Stadsgraven ender ud i Slien[1]. Skjöndt Veien eller Dæmningen altsaa har været fört langt mere imod Öst ɔ: langt nærmere Byen, end de Dankwerthske Kort antyde, *saa har den dog ingenlunde strakt sig indenfor Befæstningsvolden eller overhovedet haft noget med denne at bestille.* For at komme ind i Byen ad denne Vei, maatte man drage omtrent 300 Skridt i nordlig Retning langs med (ɔ: vest for) Stadsgraven, forbi Sortebrödreklostret til den Bro og Port, der lige ud for dette var anbragt over Graven og i Volden[2]. Men, siger man, saa maa det atter bevises, at den Grav, der i

[1] Omtrent der, hvor i nogle faa Favnes Afstand fra Slien den tidligere saakaldte Cantorishof har staaet.

[2] Ulr. Petersen, som i 10de Cap. af sit Manuscript taler: „Von dem alten Umkreiss und Bezirk dieser ersten florirenden Stadt und von dero fortification" (— Manuscriptet opbevares i Geheimearchivet; hvad der her er meddeelt, er ordret udskrevet deraf —) er ikke enig med sig selv om, hvor Veien er traadt i Forbindelse med Byen; han mener dog, ligesom jeg, at Slidæmningen ikke umiddelbart har fört ind i Byen eller udgjort selve Befæstningsvolden i sin Fortsættelse, men antager, at den lille Gade, der förer forbi den nuværende Conrectorbolig, har været fortsat i vestlig Retning igjennem en Port i Volden, et Par Snese Skridt fra Slien. Hans Ord lyde saaledes: „Ob nun auch der Sleydamm, so von Cantorishoff durch die Sley über Mewenberg nach Haddebuy geführet, an dieser Stadt-Seyte mit einem Thor und andern Schutzwehr versehen gewesen, weil die Jürgensborg schon Anno 1291 castrum antiquum genant

vore Dage er betegnet ved Benævnelsen „Hinter dem Graben" og som, kommende fra Kalve- eller Mölledammen, ender ud i Slien ved Enden af Tömmerpladsen, öst for det Sted, hvor Dæmningen er traadt i Forbindelse med Fastlandet, virkelig er den gamle Stadsgrav, beliggende flere hundrede Skridt öst for den af Dankwerth paa Kortet afsatte Linie. Her kunde da först bemærkes, at den Vei, der löber vest for den omtalte Grav, baade officielt og i daglig Tale hedder „hinter dem Graben", hvilket, fra Byen af regnet, ikke kan betyde andet, end *vest* for Graven. Men der gives dog andre, baade ældre og vægtigere Beviser, der tale for Rigtigheden af det sagte. — I Byens Archiv, Fol. B 19 p. 35, findes nemlig opbevaret et Document af 7de Juli 1409, hvori det hedder, at Dominicaner-Munkene i Marie Magdalene Klostret af Byens Magistrat fik Nöglen til fri Ind- og Udgang af den ved Stadsgraven anbragte, saakaldte *östre Port*: quod conventuales Monachi Conventus B. Marie Magdalene, tam presentes quam posteri et futuri pro tempore existentes, habeant eorum *transitum*, *initum et exitum per portam*, *valuam*, *pontem et fossam* . ."

wird, solches stellet man dahin: zum wenigsten liess sich noch wol presumiren, dass die von der Superintendentur (— det tidligere Hovedpastorat —) zwischen H. Wildthagens Hoff und des Waysenhauses Garten herunterlaufende Gasse ihren Durchgang nach der Sley gehabt und den offentlichen Weg von dem langen Damm in die Stadt gegeben, so nachgehends mit 2 kleinen Wohnungen bebauet . . ." Da han imidlertid selv er uvis i sin Sag, — der altsaa paa hans Tid ikke kan have været nogen særlig Anledning til Hypothesen — og der kun omtrent et Par hundrede Skridt imod Nord for det Sted, hvor han troede Porten skulde have været, virkelig har været en Port og en Bro anbragt (see nedenfor), saa maatte det synes underligt, om der ogsaa paa det af Petersen betegnede Sted skulde have været en Gjennemgang. Intetsomhelst Document i Byens Archiv omtaler nogen Port, hvis Plads skulde have været her.

Dette Dominicaner- eller Sortebrödrekloster var som sagt indviet til Ære for Marie Magdalene; det byggedes Aar 1235 og stod lige til Reformationen. Af det ovenfor citerede Sted af Stadsarchivet sees, at Klostret har ligget *udenfor* Stadsgraven; men nu træffer det sig meget heldigt, at man bestemt kan paavise, hvor det har staaet, nemlig paa den Plads, hvor den saakaldte Lichtske eller Warnstedske Gaard[1] og tilhörende Have ligger, *altsaa kun 8-10 Skridt vest for den ovenfor betegnede Grav*, der fölgelig ikke kan være nogen anden, end en Levning af Stadsgraven. Cypræus har rigtignok kun i Almindelighed betegnet Klostrets Beliggenhed med de Ord[2]: „Prædicatorum monasterium (religione commutata) prorsus dirutum et solo aequatum, *cujus adhuc rudera ad ripam fossae civitatis et Sliae videre licet*", men hos Ulr. Petersen hedder det bestemt, at Klostret laa „*hinter des Bischofs Hof und hinter dem Graben*"; da Bispegaarden, eller rettere sagt den til samme hörende Have, ligger umiddelbart öst for Graven, saa maa denne have befundet sig imellem Klostret og Bispegaarden hvorved hines Beliggenhed, selv uden fundne Levninger, noksom bliver betegnet. Samme Beliggenhed omtales ogsaa af Noodt[3]: „Das Dominicaner-, Pauliner- oder Prediger-Kloster zu St. Marien Magdalenen ist vormals *hinter dem Bischofs Hofe über dem Stadtgraben* belegen gewesen". Hermed kan jevnföres: Jürgensens Helduader p. 65; Heimr. Walters Kirchengesch. des Herzogthums Schleswig p. 90; Schröders Geschichte und Beschrb. der Stadt Schleswig p. 55; Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen p. 444. Fremdeles: I en gammel Raadstueprotocol fra 1485 hedder

[1] Denne Eiendom tilhörer for Öieblikket Justitsraad Leisner, Borgemester i Ekernförde.

[2] Annales episc. Slesvic. p. 239 ff.

[3] Ulr. Petersens Manuscript Cap. 37 og 5. Noodt, Beiträge II p. 290.

det, at Byen lod arbeide *paa Graven „hinter dem Kloster der schwarten Mönke".* Dette Sted synes ved förste Öiekast at staae i directe Strid med det förste Citat; men heller kun tilsyneladende; thi det her omtalte Kloster var et *Augustiner Kloster*[1], hvis Opförelse tilligemed den hosliggende Nicolai Kirke paabegyndtes af Abel, og som stod der, hvor nu Domskolehusets Have findes, og hvor man endnu i Aaret 1724 har fundet Levninger deraf. At disse Levninger nemlig virkelig hidrörte fra Klostret, vides med Bestemthed; thi den omtalte Have har tidligere tilhört Byens Apothek og för den Tid været en saakaldet „Baumschule", hvorom det hos Helduader p. 35 hedder: „Diese Kirche St. Nicolaj neben das Kloster und gantze Gebewte, ist jetzt auch gantz und gar zu grunde nieder geworfen, und der erden gleich gemacht, wird jetzt ein Bawmgarten daraus bereitet". *De tvende Klostre: Marie Magdalene- og Augustiner-Klostret have altsaa ligget næsten umiddelbart hvert paa sin Side af Stadsgraven: hint vest, dette öst for samme,* — men ikke ligeoverfor hinanden. Endvidere: Af et Document fra 1566 (see Noodts Beiträge II p. 260, 277) sees, at Domcapitlet i Slesvig overdrog Cantsler Thraziger Stadsgraven med Fiskeri og Nytte. Men i dette Document er Gravens Beliggenhed netop betegnet ganske i Overeensstemmelse med den af mig angivne Linie, nemlig bag Bispegaardens Have. Ordene i Docum. lyde saaledes: „Nachdem *der Stadtgraben zu Schlesswigh hinter dem Bischofs-Hofe und den Thumhöffen* bis in den Schley mehrentheils eingefallen und zugedempfet, und ganz undüchtig geworden, und der ehrbar . . . . Thraziger . . . . dem gemeinen Besten zu Guete, denselben uf seinen eigenen Unkosten wiederumb aufreuhmen und in sein Wesen bringen zu lassen für genommen . . . . , dass Wir demnach . . . . .

[1] Augustiner Munkene bare som bekjendt gjerne *en sort Kappe* (med en Hætte) over deres hvide Chorskjorte. Jfr Daugaard p. 9.

ihme und seinen Erben gegönnt und nachgegeben, dass sie zu ihrem Hofe ... der Fischerey und sonst aller und jeder Nützlichkeit in angerechtem Stadtgraben, ... gebrauchen, nutzen und geniessen mögen" .... Det samme sees af et lignende Document fra 1574 og 1578. Ogsaa Helduader stadfæster det sagte, idet han p. 7 siger: „Man hat für kurtzen Jahren, von *hinterwertz dess bischofflichen Haues* ein alt verstürtzt Grauss oder Rudera in gestaldt einer Pastey gesehen", hvilket naturligviis ikke kan have været andet end en Levning af Befæstningsvolden.

At nu Gravens Fortsættelse bag Bispegaardens Have imod Nord til Kalvedammen langs med Veien „hinter dem Graben" atter er den rigtige, sees ogsaa af de tvende hos Noodt meddeelte Documenter fra 1574 og 1578. I begge hedder det nemlig, at Stadsgraven laa „*hinter seinem* (ɔ: *Thrazigers*) *Hofe*"; men denne Gaard (— den senere saakaldte Marschallshof —), hvis Opförelse han paabegyndte Aar 1571, *laa kun nogle faa Skridt syd-vest for Kalvedammen* paa det Sted ved Graven, hvor en Gartner iaar har anlagt en Have, og da Thraziger byggede den, stödte man i Jorden daglig paa tykke Mure og Træforbindelser (— Muros densissimos et ligneas contignationes[1] —), der aabenbart have været Levninger af Befæstningsværkerne.

3. Det lader sig altsaa ad forskjellige Veie godtgjöre, at den af mig betegnede Linie for den förste Deel af Slesvigs Befæstningsvold *fra Slien* (*ved Tömmerpladsen*) *bag Bispegaardens Have til Kalve- eller Mölledammen* er den rigtige, nemlig deels ved Benævnelsen „hinter dem Graben", deels ved Beliggenheden af de tvende nævnte Klostre, hvert paa sin Side af Stadsgraven, deels ved de i Documenter i Byens Archiv forekommende Udtryk „Stadtgraben hinter dem Bischofshofe" og „hinter seinem Hofe", deels endelig

[1] Disse af Thraziger selv udtalte Ord, stadfæstes ogsaa af Helduader (p. 8).

ved de paa Thrazigers og Helduaders Tid i den ofte nævnte Linie fundne Levninger af Volden.

Det kan derfor ikke andet end vække billig Forundring, at de Dankwerthske Kort her ere saa disorienterende og lægge Volden flere hundrede Skridt vest for den rigtige Linie (og for Kalve- eller Mölledammen), og det saa meget mere, som baade Thrazigers og Helduaders Udsagn sikkert have været ham bekjendte. Iövrigt viser netop Kortet[1] fra 1154, der skal betegne Byens Udstrækning Aaret för den saa ofte overdrevne Ödelæggelse under Svend Grathe overgik Byen, at Gjætningen har faaet större Spillerum end raadeligt var, og paa flere Steder gjort Skaar i Nöiagtigheden. Hellig Geistes Kirke sees f. Ex. at ligge *vest* for Mölledammen, skjöndt det er beviist, at den har ligget *syd-ost* for samme ved Store-Torv, i Nærheden af Graabrödre-Klostret.

Hvad der foruden hin falske Hypothese om en „Süder

[1] Om dette Kort fældes fölgende Dom i Dsk. Atl. VII p. 501: „Dankwerth ad p. 113 giver os en Tegning af det gamle Slesvig, som det har seet ud för og til 1154. Men som samme er *idealisk* og ikke tagen af nogen ældre Ridsning, stemmer den ikke allesteds overeens med de endnu bekjendte Pladsers Beliggenhed. Nogle Ting ere og derpaa, som ere langt nyere, saasom Jomfruklosteret, Kong Eriks Slot paa Hestebjerget, nogle Kirker . . ." Denne Anmærkning, der sikkert hidrörer fra Langebek, er forresten ret interessant, da den staaer i Strid med Ulr. Petersens Dom over Dankwerths Kort, og Langebek i sin Beskrivelse af Slesvig dog i höi Grad ellers har benyttet Ulr. Petersens Manuscript. Petersen siger nemlig: „Wir wollen hierin deren (ɔ: Helduaders og Dankwerths) rühmliche Arbeit zum Wegweiser annehmen, da wir festiglich versichert seyn können, dass diese Abbildung (ɔ: Dankwerths Grundrids fra 1154) aus uhralten Archiven erhalten . . . ." Hvad selve Volden angaaer, har Ulr. Petersen dog ikke fulgt Dankwerth, see nedenfor.

Stadt" ved Haddeby og en continuerende Befæstning om denne og „Norder Stadt", har givet Anledning til Dankwerths Feiltagelse, sees af hans Kort over Byen fra 1649 at have været en vest for det tidligere Sortebrödre (Marie Magdalene) Kloster i de af Jürgensen saakaldte Warnstedter-Egne fra Slien imod Nord löbende Grav, der imidlertid ved nöiere Eftersyn viser sig at være en almindelig Vandledningsgrav. Maaskee ogsaa Dankwerth har haft Raadstue-Archivet til Afbenyttelse og forvexlet det her nævnte „Kloster der schwarten Mönke" med Sortebrödrenes Marie Magdalene Kloster[1].

Iblandt de mange Forfattere, der directe eller indirecte

[1] En lignende Feiltagelse findes i Ingemanns Prinds Otto, 2den Deel ab initio, hvor den holsteenske Hær siges at have marscheret forbi Augustiner Klostret ved Abels Slot (Kongsgaarden), istedenfor forbi Sortebrödrenes Marie Magdalene Kloster. Pag. 10 hedder det nemlig: „Den förste Afdeling af Hæren drog allerede over Broen i Langestræde ud imod den höie Taarnport, medens den anden og tredie Afdeling endnu ikke havde naaet Domkirken og den gamle Kongsgaard. Her (ɔ: ved Kongsgaarden eller Augustinerklostret) stod endnu Prioren med sine Munke ...." og p. 4 „Hæren drog forbi Domkirken og den gamle Kongsgaard, der nu kaldtes Sortekloster". Det sees af den hele Beskrivelse, at Hæren drog over Slidæmningen ved Maageöen; men Veien fra denne Dæmning kan ikke have fört forbi Domkirken, Kongsgaarden og igjennem höie Port; thi Kongsgaarden eller Augustinerklostret laa syd for Domkirken, höie Port derimod nord-ost for samme. Det burde have hedt: forbi Sortebrödrenes Marie Magdalene Kloster, Domkirken og igjennem Taarnporten. Forbi Augustinerklostret har der sandsynligviis aldrig fört nogen Vei; dog laa Klostret kun et Par hundrede Skridt til Siden, saa den övrige Deel af Skildringen godt kan passe. I hvert Tilfælde maatte Hæren fra Slidæmningen til höie Port först komme forbi et af Klostrene, för de naaede Domkirken. — Dersom den Dankwerthske Anskuelse var rigtig, vilde Hæren hverken være kommen forbi Domkirken eller noget af Klostrene, men langt længere imod Vest.

have omtalt Slesvigs Befæstning, har jeg kun fundet tvende, som ikke sætte den i directe Forbindelse med Slidæmningen og Dannevirke, men, som Sagen ogsaa virkelig har forholdt sig, lade Volden tage sin Begyndelse i Nærheden af Skibsbroen ved Tömmerpladsen, nemlig Ulr. Petersen og Schröder, skjöndt ingen af dem leverer Beviset for Rigtigheden af deres Anskuelse. Den förste siger i sit Manuscript, cap. 10, om denne Linie: „Von vorgedachten Kälberhoff (ɔ: en Plads tæt ved Kalvedammen), als der niedrigsten Seyt dieser Stadt, ist der wall und graben westwerts hinter der Thumbkirchen und an dem Anfang der Königs-Wiese[1], so die butten Wiese (ɔ: den ydre Eng) vormals genant worden, biss an den Sleystrohm bey dem nunmehro weggespülten alten Cantoris Hoff geleitet worden, davon noch heutiges Tages der weg von den Kälberdamm biss an gedachten Cantoris Hoff fast biss an die Schiffsbrücken Hinter dem Graben genant wird, weil der graben, doch ohne wall, allda noch vorhanden . . . .” Schröder (Gesch. und Beschr. von Schleswig p. 24) siger blot: „von dieser (ɔ: Skibsbroen, rigtigere Tömmerpladsen) zog er sich, der Domkirche westlich, bis an den Kälberteich, welcher Theil noch jetzt hinter dem Graben genannt wird”.

I Dsk. Atl. VII p. 550 er Fremstillingen paa en Maade ogsaa rigtig, men Ordene vise dog, at Forfatteren ikke har været fortrolig med de locale Forhold. Det hedder nemlig: „Et Document af 1504 viser, at Stadsgravene have gaaet tæt forbi Graabrödre-Kloster. Disse Stadsgrave ved Biskopgaarden liggende, som 1566 med Fiskeri og Nytte bleve til Canceller Adam Thraziger overdragne, ere siden blevne tildeels opfyldte og med Bygninger besatte”. Heraf fremgaaer tydeligt, at Forfatteren har staaet i den Formening, at Gravene (eller Graven) ved Bispegaarden og Graabrödre-

[1] Den her omtalte Eng er nu for en stor Deel plöiet og hörer egentlig ikke med til „Kongeengene”, men er privat Eiendom.

kloster vare de samme; men dette er en stor Vildfarelse; thi Stadsgraven ved Bispegaarden findes paa Byens *vestlige* Side, medens den Grav, der tidligere fandtes i Nærheden af Graabrödrekloster (s. nedenfor) löb paa *Östsiden* af Byen; de have omtrent löbet parallelt med, men i over 700 Alens Afstand fra hinanden.

4. Den nævnte Strækning af Slesvigs vestlige Befæstningsvold og Stadsgrav fra Slien ved Tömmerpladsen til Kalvedammen udgjör omtrent 600 Skridt; men da Volden overalt er sporlös forsvunden og Graven forvandlet til en simpel, et Par Skridt bred og ligesaa dyb Vandledning for det overflödige Vand i Kalve- eller Mölledammen, og paa Grund af et Par Huses Beliggenhed ved Nord-Enden og nogle andre Forandringer ikke engang overalt er lige, frembyder dens Udseende paa den största Deel af Strækningen intet mærkeligt; dog maa undtages et Stykke paa 100 Skridts Længde bag ved (ɔ: vest for) Bispegaardens Have, hvor Graven er mindst 18 Skridt bred oventil og et Par Skridt i Bunden; den östlige Skraaplan er mindst 12, den vestlige 5-6 Skridt dyb; flere i Graven nedtrillede store Kampestene turde maaskee endnu være Levninger af selve Volden; thi denne har (omtrent som Dannevirke) bestaaet af Jord med Planker, Pæle og Stene til yderligere Styrke. Nogle[1] antage endog, at hele Befæstningsværket bestod af en Muur og en foran löbende Grav, en Hypothese der dog lettest modbevises ved at henpege til Byrettens[2] § 91, hvor det hedder: „Si quis ausu temerario *de munitione civitatis* distraxerit *plankas vel crates vel lapides*, reddat tres marcas", jfr den nyere Stadsret[3] § 109: „We myt sülfdristicheit edder van dümkonen synne uthe der stadt veste

[1] s. Schröders Geschichte, p. 20 Anm.

[2] Ifölge Thorsens Forbemærkninger til Slesvigs Byret, er denne givet circa 1195 af Valdemar (Seier).

[3] Ifölge samme Værk daterer den plattydske Text sig fra Aar 1400.

tüth planken, päle ifte steene, de gheüe dre mark so vaken dat schut".

Forövrigt er den tidt nævnte Stadsgrav historisk mærkelig derved, at det uden Tvivl var den, Henrik Æmelthorp Aar 1248 trængte over ved Nattetid og saaledes overrumplede og indtog Byen; thi den paa Östsiden af Byen liggende Grav kan dengang endnu ikke have været til, og den övrige Deel af Befæstningen, der laa höit, saa Graven her let udtörredes og maaskee slet ikke, eller kun vankelig kunde fyldes med Vand, vistnok fornemmelig havde sin Hovedstyrke i selve Volden. Huitfeldt fortæller os det nævnte Factum i sin Krönike p. 217 saaledes: „denne Henrich Æmelthorp, eller Meltorp, vaar en duelig Krigsmand, hand fick hemmelig Befaling paa, at see om hand kunde forraske Slesuig: Kongen vilde drage paa andre Stæder udi Lante Holsten, at forföre H. Abel, saa hand skulde giffue mere act paa Kongen, end paa Æmelthorp: det skeete ogsaa: Kongen drog paa andre Stæder udi Holsten og forförde Abel: Midlertid en Afften, tog Æmelthorp hemeligen it tall Folck til sig aff Rendersborg, oc foer um Natten ubemerkt til Slesuig: kom uforuarendis *ind udi Byen, offuer Graffuen*, oc fick Staden ind, förend Borgerne komme til Verie ..." Formodentlig har Kongens og Æmelthorps Ophold i Landets sydlige Egne gjort baade Abel og Borgerne trygge, saa de ikke engang tilstrækkeligt have bevogtet Overgangen ved Maageöen, og Veien altsaa stod aaben for Æmelthorp lige til selve Stadsgraven.

5. *Fra Kalvedammen har Befæstningsvolden (og Graven) strakt sig videre imod Nord til Kammen af Michaelis Kirkebakke, i Höide med selve Kirken* (circa 55 Skridt vest for Kirkedören) og i en Længde af 340 Skridt. — Efter at have nævnt Levningerne ved „Kälberhoff", har Helduader betegnet denne Linie saaledes: „dieser Wall hat sich gestrecket ins Norden, und auff dem Berge am Ende dieses Walles, ist ein Vestung gesetzt, welcher

noch vorhanden ist, da man vor zeiten Martem geehrt, Und ist hernach in eine Kirche verwandelt, Sanct Michaeli zun ehren ...." Ogsaa Dankwerth har paa sit Kort givet Volden Retningen imod Michaeliskirke, skjöndt den af ham angivne Linie naturligviis ikke er den rigtige, da den er en continuerende næsten lige Fortsættelse af den förste Part paa hans Kort. — Jürgensen (Fortsættelse af Helduader p. 67) har baade misforstaaet det Dankwerthske Kort og selv givet den nordligste Ende eller Deel af Volden en urigtig Retning, sigende: „dann (ɔ: fra Kalvedammen) durch den itzigen *Rabenshofgarten* hinter dem Armenhause über die Strasse und in die Gärten Westen an der Michaelisstrasse, woselbst er sich an den damaligen runden Thurm oder Castel wieder angeschlossen". Han kan nemlig umulig (som han dog gjör) stötte denne Fremstilling paa Dankwerth; thi Volden ligger paa Dankwerths Kort flere hundrede Skridt vest for de omtalte Haver; ligesaalidt er Fremstillingen i det Hele taget rigtig; ganske vist har Volden strakt sig igjennem Ravens Have, men ikke derfra bagom ɔ: *öst* for Fattighuset, eller ind i Haverne vest for Michaelisgaden. Fra Ravens Have gik Volden over Gaden („am Waschwasser") *vest* for Fattighuset og derfra langs med det Gjerde, der adskiller den sydlige Deel af Kirkegaarden fra selve den hosliggende, vestlige Mark. Jürgensens Angivelse er for langt imod Öst, — Dankwerths for langt imod Vest. — Beviset for Rigtigheden af det her sagte, skal nedenfor blive leveret. — Outzen og Schröder have uden nærmere Betegnelse ladet Volden ende ved Michaeliskirke; den förste föier til (efter Cypræus) „über den Berg hinaus". Heller ikke Ulr. Petersen har angivet nogen bestemt Linie, men siger kun at Volden fra Michaeliskirke [1] vendte „sich in der

[1] Som man vil see, har Petersen begyndt at beskrive Befæstningsvolden fra samme Ende som Dankwerth, altsaa modsat det her tagne Udgangspunkt.

Krümmung südwerts Berg herab nach dem Kälberhoff unterhalb dem Kälberdamm, biss an den Weg 'Hinter dem Graben' genant."

Disse forskjellige Forfattere have altsaa enten angivet Voldens Beliggenhed urigtigt, eller vel i Almindelighed rigtigt, dog uden nærmere Beviis.

Efter ofte gjentagen Forespörgsel hos de forskjellige Huuseiere, Bygmestre og andre, hos hvem jeg troede at kunne faae nogensomhelst Oplysning om dette, i antiquarisk Henseende ikke uinteressante Æmne, har jeg været saa heldig at erfare Fölgende: Nordvest for Kalvedammen (i Fortsætttelsen af den nu saakaldte Kälberstrasse, tidligere Burg- eller Schlossstrasse, tæt ved det Sted, hvor denne Gade og Veien „Hinter dem Graben" stöde sammen) boer for nærværende Tid en Garver; da han for nogle Aar siden vilde skaffe Plads til sine Garvekar i sin Gaardsplads, der stöder lige op til den Ravenske Have, stödte han omtrent 30 Alen fra Dammens Basin, 6 Fod dybt i Jorden paa flere svære Egepæle og endeel Kampestene; Pælene syntes at have staaet i Forbindelse med hinanden, men vare iövrigt efter hans Skjön paa Maa og Faa afsaugede lidt over Jorden; de förste 4-5 Fod Humus er nemlig opfyldt Jord. — Dette Udsagn stemmer i et og alt med hvad jeg i Hollingsted har erfaret om Levninger af Dannevirke, der ved Gravning her ere blevne fundne 6 Fod dybt i Jorden, og med hvad Thraziger og Helduader have omtalt med Hensyn til Strækningen paa den anden ɔ: den syd-syd-vestlige Side af Kalvedammen, og der kan derfor ikke være nogen Tvivl om, at det Fundne jo har været en Levning af den gamle Befæstningsvold. Garverens Gaardsplads er kun faa Alen lang, saa han ikke kunde forfölge Sporet længere end 6-7 Alen, men Retningen var imod Michaeliskirkebakke, lidt vest for selve Kirken. — Herved er altsaa det ene Udgangs- eller Endepunkt bestemt. — Hvad det andet angaaer, der findes 55 Skridt vest for Michaeliskirke, da har jeg ogsaa været

saa heldig at udfinde det. Den nordre Part af Michaeliskirkegaard, nemlig fra Stien til Hovedindgangen (i Kirken) af, har for en 30-40 Aar siden været en Mark, der hörte til det Sted, som lidt derfra förer Navnet „Baumhoff". Denne Mark var skilt fra Kirkegaarden ved et Dige og et Hegn, der gik fra Vest imod Öst, næsten umiddelbart op til selve Kirken. Da man bortskaffede dette Dige og tog en Deel af dets Plads til Gangsti, en Deel til Begravelsessteder, fandt man i 30 Skridts Længde, omtrent fra Laagen ved den vestlige Mark af op imod Kirken, ganske lignende Levninger af Volden i Jorden, som ovenfor er omtalt, dog især svære Kampestene og endeel Teglstene. Længere imod Vest, nemlig ved selve Laagen ud til Marken, hörte Sporene pludselig op, saa Befæstningsvoldens nordvestligste Endepunkt ikke kan söges paa andre Steder, end 55 Skridt vest for selve Michaeliskirkedör, tæt ved Kirkegaardslaagen, hvorved tillige den hele Linies Retning fra Kalvedammen af noksom er betegnet. Omtrent paa Midten af denne Linie, nemlig umiddelbart ved Indkjörselen til det förste Huus paa Nordsiden af Gaden „am Waschwasser", troer jeg desuden at have opdaget sikkre Spor af Stadsgraven.[1]

6. Da de sidstomtalte Spor af Befæstningsvolden ved Michaeliskirke strække sig op imod denne, altsaa imod Öst, saa er hermed tillige Spörgsmaalet besvaret, hvorvidt Volden har strakt sig ud over Kirkebakken, altsaa nord for Kirken? Cypræus har rigtignok paastaaet dette (og Outzen gjenoptaget hans Anskuelse), men Ulr. Petersen siger hertil ganske rigtigt: „welches ein bischen zu weit zu seyn scheynet".[2]

[1] En, 100 Skridt vest for denne Linie beliggende dyb Dal-Sænkning, der först gaaer i nordlig Retning og senere böier af imod Vest, maa ikke forvexles med Befæstningsgraven.

[2] Den nordre Deel af Kirkegaarden har alligevel i anden Henseende antiquarisk Interesse. Man er nemlig i sidste Vinter ($18^{59}/_{60}$) ved at grave tvende Grave (omtrent midt i Stykket, dog

Den imod Vest vendende Deel af Slesvigs gamle Befæstningsvold, fra Slien af til Kammen af Michaeliskirkebakke, har altsaa haft en Længde af 940 Skridt eller 1128 Alen.

7. Om Byens *nordlige* Indhegning eller Befæstningsværker haves et meget gammelt Document, nemlig fra 19de Februar 1291. Det er et Mandat, udstedt af Hertug Valdemar og handlende om Mord og Saar; det lyder i Oversættelse (hvad Befæstningsvolden angaaer) saaledes: „Dersom nogen, han være sig Fremmed eller Indvaaner, enten i Staden eller indenfor dens gamle Volde og Mure paa Nordsiden, som kaldes Frisæwirki, Angelbowirki og Saldergater, eller indenfor den store Vold tætved St. Johannis Kirke imod Öst (Agger magnus, vicinus Ecclesiæ Sti Joannis in Oriente) eller paa Vandet, som flyder imellem Staden og Haddeby, eller og indenfor det gamle Slot Jörgensborg imod Vest, dræber nogen Fremmed eller Borger, det være sig paa hvilkensomhelst Maade, han skal uden nogensomhelst Middel og Veie dömmes med Livsstraf, som sig hör og bör"[1].

nærmest ved Gjærdet ud imod Marken), et Par Fod dybt i Jorden stödt paa *et fuldstændigt Steen-Gulv*, circa $1\frac{1}{2}$ Alen i Quadrat. Stenene saae ud „wie die grossen rothen in der Domkirche", sagde Graveren. Det fundne er uden Tvivl en Levning af det tidligere St. Michaeliskloster, der laa „apud Ecclesiam St. Michaelis" (see nedenfor), og det stadfæster paa en Maade Dankwerths Ord: „wann man heutiges Tages in der Stadt newe Fundamente zu legen etwas tieff und weit in die Erde gräbt, so finden sich an vielen Ohrten drey oder mehr gepflasterte Gassen, ja auch steinerne Heerde, zwee oder mehr über einander in der Erde liegende, daraus abzunehmen dass man die rudera oder Steingruess nicht weggereumet, sondern zu verschiedenen mahlen Erde und Sand über dieselbe hergeführet, und oben her die Strassen von newem gepflastert hat".

[1] s. Dsk. Atl. VII p. 548; Ulr. Petersens Mscr. c. 10.

Heraf synes at fremgaae, at den nordlige Deel af Befæstningsvolden har bestaaet af tre Dele: Frisæwirki, Angelbowirki og Saldergater, skjöndt denne sidste Deel, som vi nedenfor skulle see, rettere bör henregnes til Byens östlige Befæstning. Ulr. Petersen og efter ham Langebek (i Dsk. Atl. VII p. 549) mener, at de tvende förste Benævnelser, der endnu forekomme ved Aar 1415[1] skrive sig derfra, „at Friserne og Anglerne, Indbyggere i Hertugdömmet, have hver haft sin Deel af de slesvigske Fortificationsværker at forfærdige og vedligeholde, for i Krigstider at kunne have sin Tilflugt i Staden med Familie og Gods". Denne Anskuelse har meget, der taler for sig, navnlig at vi ogsaa af andre Privilegier see, at Bönder og Landboere have maattet yde slig Hjælp og Tribut; men da Friserne boede temmelig langt fra Slesvig til at de i Tilfælde af pludselig opstaaet Krig eller fjendtlige Overfald kunde flygte med Familie og Gods derhen, — og da den frisiske Nation altid har bevaret en stolt Uafhængighed og ved egne Kræfter sögt at værne om den huuslige Arne, saa turde man maaskee snarere antage, at hine Navne ere opstaaede deraf, at Veien igjennem den Deel, der kaldes Frisæwirki, har fört ud til Byen Skovby og derfra videre imod Vest til Frisland, ligesom den anden Part (Angelbowirki) vendte ud imod det egentlige Angel. Muligt er det iövrigt ogsaa, at baade Frisere og Angelboer have arbeidet med paa Fæstningsværkerne, enten ved en temporær Tvang eller ifölge Overeenskomst.

Forövrigt er det ret interessant at lægge Mærke til den Orden, hvori Navnene ere nævnte, da vi deraf see, at Optællingen er begyndt fra Michaeliskirke af og gaaet imod Öst; og ligesaa interessant er det, at disse tre Dele virkelig

[1] „Frisæwirki" nævnes fremdeles ved Aar 1480, da Michaeliskirke var ganske bröstfældig og Præsten Tuko Röbbink derfor skjödede „en Grund ved Frisæwirki" til dens Bygning (s. Dsk. Atl. VII p. 625).

stemme med Naturforholdene og ved Damme have været adskilte fra hverandre. Frisæwirki er nemlig gaaet i östlig Retning fra Michaeliskirkebakke til den nu saakaldte Polerdam, der har afbrudt Volden paa circa 120 Alens Længde; paa den anden Side begyndte Angelbowirki, der först i östlig, derpaa i syd-östlig Retning gik til Pibe- eller Rördammen[1]. Her endte egentlig den nordlige Deel af Befæstningen; imellem Pibedammen og selve Noret (ɔ: Holmer Nor eller den saakaldte gamle *nordre Havn*) laa da den Deel, der er betegnet ved Navnet Saldergater, — hvorom senere.

Navnene Frisæwirki og Angelbowirki ere nu aldeles forsvundne fra Folkets Læber; derimod har Ordet „Salder" uden Tvivl holdt sig i Navnet *Solterberg*, *Solterkoppel*, hvilket er Benævnelsen paa en Mark, der grændser umiddelbart til Pibedammen. Dette er af ikke ringe Vigtighed med Hensyn til Bestemmelsen af, hvor Volden har strakt sig, og hvorvidt eventuelle Levninger af den stemme med den saaledes betegnede Linie *imellem Michaeliskirke og Pibedammen*. Allerede Helduader har hentydet til denne Linie, sigende: „bey dem Pferde Marcket der Stadt[2] kan man auch ein Theil des Walles sehen, kegen Osten sich streckend, kegen dem Brunnen darauss durch Rönnen, das Wasser in die Stadt geleitet, wird in gemeiner Sprache der Pipenborn genandt, Und nicht weith dauon an der Sehe, am Schlye, so dass Nor genennet wird, hat sich dieser Wall geendiget". Deraf har Dankwerth faaet Anledning til at sige: „ferner ist ein Wall von Holmer Nör oder See an, biss hinüber das Pferdemarcket nach dem Hügel zu, worauf jitzo St. Michaelis Kirche stehet, gegangen ..." — og paa Kortet over Slesvig fra 1154 at give *denne Linie en al-*

[1] Saaledes kaldes denne Dam, fordi Vandet fra den ledes igjennem Rör til Altstadens forskjellige Dele.

[2] Skulde rettere have hedt: „for Enden af de Haver, der höre til Husene paa Hestetorvet imod Nord".

deles lige, *syd-östlig Retning*, hvilket er falskt; thi kun den förste Deel af Linien fra Michaeliskirke til Noret gaaer imod Öst; senere böier den af imod Syd-Ost og gaaer tilsidst omtrent lige imod Syd. — Jürgensen (p. 67) fandt rigtignok ingensomhelst Spor af Volden imellem Michaeliskirke og „Pieppendik", men antog deels paa Dankwerths Autoritet, deels fordi han ved Holmer Nor har fundet nogle Levninger, den angivne Linie for den rigtige. Ulr. Petersen og Schröder yttre sig i samme Retning, men uden at sige hvorfor? Den förste tilföier, ligesom Jürgensen, at „Frisæwirki und Angelbowirki nunmehro ganz und gar vergangen sind und an der Norderseyte dieser Stadt nicht die geringste Merckzeichen oder Rudera davon zu spüren".

8. At den imod Nord vendende Deel af Slesvigs Befæstningsvold er gaaet i den ofte betegnede Linie fra Michaeliskirke til Polerdammen og derfra over Galbjerg til Pibedammen, — derom kan der ikke herske nogen Tvivl, men at alle Spor af Volden her skulde være aldeles udslettede, maa jeg paa det bestemteste benægte, især deleshed, da man ved Spor eller rudera ikke blot bör tænke paa det, der findes *over* Jorden, men ogsaa maa tage de *i* Jorden fundne Levninger i Betragtning. — Paa den förste Strækning, *Frisæwirki*, der omtrent i lige östlig Retning gik til Polerdammen og havde en Længde af 292 Skridt, ere de nævnte Levninger blevne fundne paa selve Kirkegaarden op imod Kirken, eller rettere sagt lige imod Midten af det runde Taarn, som findes ved Kirkens nord-östlige Hjörne og er taget med til Kirkens Brug. Ligeledes er man kun for et Par Maaneder siden, i lige Linie med hine Rudera, men paa den anden, ɔ: den östlige Side af Runddelen, i 5 Skridts Afstand fra denne, ved Gravningen af en Grav, stödt baade paa Muurstene og Kampestene, 6 Fod dybt i Jorden, hvilket sikkert ogsaa hidrörer fra Befæstningsvolden, hvoraf atter fremgaaer, *at det runde Taarn har befundet sig midt i selve Volden.* — Af *Angelbowirki*, der i 416 Skridts

Længde strakte sig i östlig Retning fra Polerdammen til Skraaningen af Galbjerg-Bakke, tæt forbi de Haver, der höre til Katsund og Hestetorvet, og derfra i syd-östlig Retning, umiddelbart forbi Haven ved den saakaldte „Grosse Baumhof" til Pibedammen, var det Helduader fandt nogle Spor ved Hestetorvet (s. ovenfor p. 291). Jeg skulde tage meget Feil, om man ikke endnu den Dag idag kan iagttage det samme. I den betegnede Linie strækker der sig nemlig en 100 Skridt lang, 14-16 Skridt bred, buet Ryg, fra Polerdammens tidligere Bassin, syd for Ny-Mölle, tværs over Veien fra Katsund til denne, til midtveis paa den Mark, der grændser umiddelbart ned til de tidt nævnte Haver ved Hestetorvet. Maaskee jeg tager feil; men efter det Kjendskab jeg har til slige Levninger af de gamle Befæstningsværker, er jeg for mit Vedkommende overbeviist om, at den omtalte Ryg er en Bestanddeel af det gamle Angelbowirki, og det saameget mere, som Beliggenheden stemmer med den Plads, dette skal have indtaget, og Höideryggen först begynder paa det Sted i Marken tilvenstre for Veien, naar man kommer fra Katsund, hvor man tydelig seer, at Dammens Grændse har været, för den efter Dæmningens Anlæggelse ved Möllen paa dette Strög ned imod Byen indskrænkedes til en simpel Bæk, der udgyder sig i Kalve- eller Mölledammen.

Den imod Nord vendende Deel af Befæstningsværkerne har altsaa, Polerdammens Brede fraregnet, udgjort 708 Skridt eller 846 Alen. At Volden ogsaa her maa have været forsynet med *en Grav*, sees iblandt andet af et Document af Knud Valdemarson fra Aar 1196 (see Langebek, SRD VII 323), hvori det hedder, at Michaeliskirke laa in monte, qui est notabili fossatura circumductus.[1]

[1] Da den i det ovenfor omtalte Mandat af 19de Februar 1291 nævnte 3die Deel, Saldergater, eller det Stykke af Volden, til hvilket Saldergater vendte ud, hörer til den östlige Befæstningsvold, vil den först blive omtalt senere.

9. Den Omstændighed, at Michaeliskirke efter det foregaaende maa have ligget midt i Befæstningsvolden, turde maaskee ikke være af liden Vigtighed med Hensyn til Bedömmelsen af dens oprindelige Bestemmelse. Meningerne herom have nemlig været meget deelte; nogle f. Ex. Heimr. Walther (Schlesw. Kirchen-Hist. p. 28) og Schröder (Gesch. u. Beschr. der Stadt Schleswig p. 162) antage, at den har været et *hedensk Tempel*, der byggedes af Götrik og hvori han lovede at offre alle christne Fanger, saafremt han vendte lykkelig hjem fra et Krigstog. Helduader kalder den et *Mars-Tempel*, men uden at angive Bygherren. Ogsaa Pontanus kalder den et *hedensk Tempel*, men nævner Venderfyrsten Blusso som den, der har ladet det opföre. Endnu andre, f. Ex. Langebek (Dsk. Atl. VII p. 624) mener, at Kirken oprindelig har været *et Kloster*, der bar St. Michaels Navn; endelig har man (f. Ex. Cypræus Annal. p. 168) udtalt den Anskuelse, at Kirken oprindelig har været en *Varde*, et *Vagttaarn* eller et *Bolværk*, opfört af Svend Grathe ved Aar 1150, og som en Tidlang blev benyttet af Englænderne til Pakhuus og derpaa indrettet til Kirkebrug, ɔ: til et Capel, hvori der holdtes ugentlige Prædikener.

At Kirken skulde have været et hedensk Tempel, opfört enten af Götrik eller Blusso, er vistnok en temmelig uholdbar Hypothese, der kun stötter sig til Bygningens oprindelig runde Skikkelse; — for det förste er det nemlig uvist, hvorvidt vi hertillands have haft virkelige Afgudstempler, da Offringerne m. m. pleiede at skee under aaben Himmel, og dernæst er det höist usandsynligt, at Götrik eller Blusso have opholdt sig saa længe i Byen, at de fik Tid til at bygge et Tempel; thi om den förste hedder det i de frank. Annaler ved Aar 808, at han, efterat have ödelagt Staden Rerik, med Kjöbmændene derfra og sin Krigshær seilede til Slesvig, hvor han befalede at opkaste Befæstningsværker fra det ene Hav til det andet, og der tilföies: „ibi *per aliquot dies moratus* . . . . . diviso opere

inter duces copiarum, domum reversus est", saa han i det mindste ikke dengang kan have ladet noget Tempel opföre; — og hvad Blusso angaaer, da er det ligesaa usandsynligt, at han i en fjendtlig By skulde kunnet anlægge Borgen Bluseborg ligeover for Maageöen, og Mars-Templet paa Bjerget imod Nord, og det saa meget mindre som Svend Estridson stedse fulgte ham i Hælene. At Kirken skulde være en Levning af et gammelt Kloster, som endnu var til Aar 1190, var som sagt Langebeks Mening; han stötter sikkert denne Anskuelse enten paa fölgende Sted i Breve Chron. Dan. An. 1095-1194 (SRD III p. 631): „1192 Conventus Nigrorum Monachorum (ɔ: Cluniacenser Munke), *existens apud Ecclesiam Michaelis*, *juxta Slesvig*, mittitur in Gölholm per Episcopum Valdemarum" cfr Hamsfort Chronol. Secunda (SRD I p. 283): „1192 . . . Grex Sodalium *apud ædem Michaelis* Slievici mittitur in Insulam auream, auctore Waldemaro Episcopo . . . . ." eller paa det ovenfor nævnte Document fra Aar 1196 af Knud Valdemarson, hvor denne Munkeorden omtales som „ordo nigrorum monachorum ecclesie Michaelis de Sleswyk". Bestemt er her dog ikke sagt, at selve Kirken var en Levning af Klostret eller at den var en Kirke *i* Klostret. Jeg kan ikke troe, at Klostret og Kirken have været sammenbyggede; Præpositionen „apud" kan ligesaa godt bruges til at betegne et Sted, der laa i rigelig hundrede Alens Afstand fra et andet, og „juxta Sleswig" gaaer ikke nödvendigviis paa Ecclesia, men kan ogsaa referere sig til Conventus. Da Klostret imidlertid sikkert har ligget ganske tæt ved Kirken, saa er den Feiltagelse let opstaaet, at man undertiden har sagt *Ecclesia Michaelis*, hvor der tænkes paa *Claustrum M.*; dette sees f. Ex. af en Cistercienser Munks Beretning om St. Michaelis Kloster fra Aar 1289 (s. SRD V p. 381), hvor det hedder: „ut sciant posteri nostri et posteri posterorum, nec non et successores eorum, qualiter expulsis nigris monachis de Ecclesia montis S. Michaelis, *foris por-*

tam villae Slesvicensis....." selve Kirken, der laa i Befæstningsvolden, kan nemlig ikke siges at have ligget foris portam villæ; thi ved porta maa der her tænkes paa Porten ved Michaelisgaden og ikke paa Höie Port, der laa midt i Staden. Disse forskjellige Citater og det ovenfor sagte om fundne Levninger af en Bygning, der har staaet rigelig hundrede Alen nord for selve Michaeliskirke, gjöre det saaledes næsten til en Vished, at disse Levninger hidröre fra det gamle Michaeliskloster, hvis sande Beliggenhed altsaa turde betragtes som gjenfunden[1]. At Klostret har haft Befæstningsgraven imellem sig og Kirken, kan ikke kuldkaste denne Anskuelse, da Kirken enten qua Kirke eller Castel aabenbart har været til för Klostret, og Terrainet paa de andre Sider af Kirkebakken, nemlig imod Vest, Syd og Ost, umiddelbart fra Kirken af gaaer næsten steilt nedad, saa en Bygning kun kan have ligget nord for Kirken ɔ: nord for Graven. Dette stemmer ogsaa med hvad der af Cistercienser-Munken fortælles om den Krig, der især om Aftenen förtes imellem Michaelis Munkene og Munkene i Guldholm; thi dersom Klostret havde staaet i umiddelbar Forbindelse med Kirken, saa vilde det sikkert været en höist vanskelig Sag for Munkene, efter eget Behag at komme ud og ind over Graven eller igjennem Porten; laa Klostret derimod udenfor Befæstningsværkerne, som ovenfor er paaviist, saa stride de locale Forhold ikke i ringeste Maade mod Munkeberetningen. — Hvad nu selve Kirken angaaer, da er det mere end sandsynligt, *at den oprindelig har været et Castel eller Vagttaarn.* Var den nemlig

[1] Dankwerth har paa sit Kort fra 1154 antydet et Klosters Beliggenhed i 800 Alens nordlig Afstand fra Kirken. Dette Kloster antager Jürgensen (p. 25) for at have været Michaelisklostret; i saa Fald vilde det imidlertid være urigtigt at sige „apud Ecclesiam", men det burde have hedt „apud villam". — Feiltagelsen hidrörer sikkert derfra, at en Mark her förer Navnet „Klosterholt".

fra först af bleven opfört som Kirke, *för* Befæstningsvolden blev anlagt, da vilde denne sikkert ikke have sluttet sig umiddelbart til den, men være gaaet nord uden om, hvilket ikke er Tilfældet; — og var den opfört *efter* Voldens Anlæggelse, da maatte man undre sig over, at Vedkommende havde valgt dette besynderlige Sted. Ogsaa Ulr. Petersen helder til denne Anskuelse, idet han ved at tale om Blokhuse, siger: „Ob wir auch den hohen runden Michaelis-Thurm, so vormals vor einen Zwinger oder Wachtthurm, Schauthurm, specula, gedienet, in diese Reihe der Blockhäuser mit einschieben mögen, gebe dem geneigten Leser zu bedenken". —

Udentvivl er det rummelige Castel eller en Deel deraf (— den Deel, der endnu er tilovers maaler 31 Skridt —) netop bleven overladt Cluniacenser Munkene til Kirke, paa samme Tid som de byggede deres Kloster ganske tæt derved. — Ved Aar 1192 var Castellet i hvert Tilfælde indrettet til Kirkebrug.

10. Den *östlige Deel* af Befæstningsværkerne har strakt sig i sydlig Retning paa en Længde af 685 Skridt eller 822 Alen fra Pibedammen af til det Sted, hvor Holmer Nor omtrent 100 Alen nord-ost for Fiskebroen afsætter en Arm, der under denne Bro fortsætter Löbet til Slien, — altsaa omtrent til det Sted, hvor Skibsbrogangen begynder, naar man kommer nord fra. Befæstningsvolden har altsaa strakt sig *vest* for Noret eller for de Enge, der i en senere Tid, da Noret ved denne Ende lidt efter lidt udtörredes, her dannede sig langs med Bysiden, forbi Graabrödreklostret, hvilke Enge Aar for Aar tiltage i Störrelse imod Öst. — Det var et Stykke af denne Deel, til hvilket de ovenfor nævnte Saldergater laae ud, nemlig til det, der ligger nærmest Pibedammen; thi umiddelbart ved denne ligger imod Öst og Syd-Ost den saakaldte Solterkoppel eller Solterberg. Da man imidlertid vistnok med god Grund tör antage, at Noret endnu ved Aar 1291 har været istand til, alene at afværge en Fjendes Stormlöb fra denne Kant, saa er der stor Sand-

synlighed for, at Volden dengang kun gik til selve Noret (ɔ: til den Deel af samme, der nu som Enge strækker sig langs med Byen, s. ovenfor p. 297); dertil kommer at Mandatet fra 1291 naturligviis ikke havde nævnt Befæstningsvolden paa *Friheden* som Grændsen imod Öst, dersom der paa samme Tid havde existeret en Vold i sydlig Fortsættelse af Angelbowirki. Men at der senere har været en Vold eller i hvert Tilfælde en Befæstningsgrav i denne Linie, skal nedenfor blive beviist. — Det har uden Tvivl været det Stykke, der laa öst for Saldergater ved Pibedammen, som Jürgensen har lagt Mærke til i Aaret 1822, og som i en Længde af 50 Skridt umiddelbart fra Veien ved Pibedammen af imod Syd kan sees endnu den Dag idag. For nærværende Tid er der anlagt en Fodsti paa Voldbranchen.

11. Förend jeg gaaer videre i Beskrivelsen, maa jeg gjendrive en forunderlig Paastand, som Schröder opstiller i sin Gesch. und Beschr. von Schleswig p. 21, idet han siger, at Volden fra „Pypendik" af strakte sig „durch die angränzenden Wiesen, bis an die, seinem Anfange entgegen liegende, Seite des Norderhafens", eller med andre Ord: at Volden gik fra Pibedammen i syd-östlig Retning *nord-ost* og *öst* for Noret, til det Sted ligeoverfor Friheden, hvor Volden her tog sin Begyndelse (s. nedenfor), og det i en Strækning af 1600 Alen! Schröder er sikkert gaaet ud fra den Forudsætning, at Volden paa Friheden har staaet i directe Forbindelse med den övrige Deel af Befæstningen; thi lidt för siger han, at den fra Slien ved Friheden af strakte sig langs med Slien „bis an den, den Holm bildenden Canal", hvorfor han har troet at den ogsaa ved Nord-Enden maatte stötte sig til hin, om ikke umiddelbart — thi dette var ikke muligt paa Grund af Noret, — saa dog hvad Retningen og Udgangs- eller Endepunktet angaaer; men det ene er ligesaa urigtigt som det andet. At Volden ikke kan have strakt sig i den af Schröder angivne Linie, fremgaaer nemlig ikke blot deraf, at man ingensinde her har fundet

ringeste Spor af den, eller deraf, at dens Forsvarere i saa Fald vilde have haft hele Holmer-Nor og de med samme i Forbindelse staaende sumpede Enge og Moradser i Ryggen, eller deraf, at selve Noret endnu den Dag idag i mindst 800 Alens Længde af den betegnede Linie er mere end tilstrækkeligt til at forhindre en Fjendes Overgang, — men i Byens Archiv findes et Document fra Aar 1504, hvori Hertug Frederik frakjender Graabrödrene en af Dronning Mechtildis i Aaret 1269 til deres Kloster skjenket Have, hvis Beliggenhed i Mechtildis Gavebrev (s. Noodts Beitr. I p. 5) betegnes ved de Ord: „prope fratres mynores, ad orientem ecclesie ipsorum", og hvorom det iblandt andet i det nævnte Document fra 1504 hedder: „anlangende den Ersamen unsern leven ghetruven Rath von Sleswik vom wegen eynes Rumes, effte Silikergarden over der Stadtgraven, in dat Nordosten belegen, des vorberörden (Franziskaner) Klosters . . . . ." Disse Ord lade ingen Tvivl tilbage om, at der langs med Östsiden af Byen forbi Graabrödreklostret har strakt sig en Befæstningsgrav og sandsynligviis ogsaa en Vold, der har staaet i Forbindelse med den omtalte Part af Saldergater[1]. Forövrigt kan jeg ogsaa stötte mig paa Ulr. Petersen, der, rigtignok uden Beviis, lader Volden gaae i samme Linie, sigende: „Von der Holmerbrücke (ɔ: fra den tidligere nævnte, nu saakaldte „Fiskebro") nordwerts hingerechnet, nach dem Stadtwall an dem Soltersberg, wo wir angefangen, längst dem Noer und ehe die nahe an dem grauen Closter eingeteichte Wiesen ihren Anfang genommen, hatte die Stadt auch ebenfalls an diesem abgelegenen Ort[2] ihren Wall so gleicher Gestalt, wie die andern, mit der

[1] Befæstningen her omtales desuden bestemt i Raadstueprotocollen Nr. 34.

[2] Afsides kan denne Strækning forsaavidt meget godt siges at være, som Stedet ligger i en Udkant, hvor der ingen med Huse besatte Gader findes.

Zeit eingeteichet und der Erde gleichgemacht". — Det var den herværende Stadsgrav, som Langebek har forvexlet med Stadsgraven ved Bispegaarden — Ingen af de övrige Forfattere, der omtale Slesvigs Befæstningsvold, har haft nogen Anelse om, at der fra Saldergater af existerede en Fortsættelse imod Syd.

12. Vi ere nu komne til den Canal, der adskiller selve Byen fra Holmen, og der opstaaer da det Spörgsmaal, om der langs med samme til Slien ved Skibsbroen og derfra til vort Udgangspunkt ved den vestlige Stadsgrav, har existeret nogen Vold? — med andre Ord: om Slesvig ogsaa har været befæstet imod Syd og saaledes været adskilt fra Holmen, ikke blot ved Canalen, men tillige ved en Vold[1]. Alt vel overveiet, er man vistnok i sin gode Ret, ved at paastaae dette. Alene den Omstændighed, at Slesvig har været befæstet paa de tre Sider, synes at tale for, at det ogsaa har været det paa den fjerde, der kun er 500 Skridt eller 600 Alen lang. Dertil kommer, at Holmen og Friheden i en senere Tid maa have været lettere tilgængelige end selve Byen, saa man har maattet være betænkt paa at holde en Fjende ude fra denne, selv om hint Terrain occuperedes af ham. Men der er endnu een Omstændighed, der ikke bör lades af Sigte, nemlig at der over den omtalte Canal have fört tvende Broer: den saakaldte *Lange-* eller *Laskebro* ved Canalens Udlöb i Slien, og *Holmens Bro* eller *Fiskebroen*, hvilken sidste endnu udgjör Forbindelsesledet imellem Byen og Holmen. Ved Fiskebroen fandtes desuden en Port, *Steenporten* eller *Österport*, om hvilken det i Dsk. Atl. VII p. 579 hedder: „I gamle Dage, da *Slesvig var befæstet*, har Byen haft adskillige *Porte*, saasom *Steenporten*[2] *imod Östen*, hvorigjennem Veien faldt til Holmen, og hvorpaa var et Klokketaarn, som 1590

[1] Da denne Strækning overalt har kunnet stötte sig til Canalen og Slien, saa er det uvist, om der har været nogen Grav foran.

[2] Denne Port var desuden secunderet af et Blokhuus.

blev sat istand"; — Langebek synes altsaa ogsaa at tænke paa en Befæstningsvold her. Ulr. Petersen antog det samme; han siger nemlig i sit Mscrpt.: „Die folgende kleine Linie von dem Graben bei Cantorishoff (s. ovenfor p. 276-78) biss an die Häuser bey der Schiffbrücken wird auch ohne Zweyfel einige Fortification gehabt haben, obgleich keine Rudera oder Spurzeichen davon zu finden ...... von den Häusern zunächst an der Schiffbrücken biss nach der itzigen Holmer-Fischbrücken an der vormals sogenanten fossata magna war gleichermassen ein Wall gegen die Holmer-Seyte, mit zwey Brücken versehen ...." Forövrigt troer jeg at have fundet svage Spor af denne sydlige Vold i nogle faa Skridts Længde langs med Veien ved Tömmerpladsen, fra den vestlige Stadsgrav at regne; dog tör jeg ikke *bestemt* paastaae, at de her existerende kantede Smaaforhöininger hidröre fra en Vold.

13. Den egentlige By Slesvig har altsaa til sin Tid været omgiven af en 2883 Skridt eller 3459 Alen lang Forsvarsvold, der i det mindste paa de tre Sider atter har stöttet sig til en Fæstningsgrav, og uden Tvivl have begge i deres Velmagtsdage ikke været ubetydelige, da de flere Gange have trodset fjendtlige Angreb og Beleiringer. Alene den Omstændighed, at Graven for neppe tre Aarhundreder siden endnu kunde benyttes til Fiskeri, taler for dens betydelige Dimensioner.

At den vestlige Deel af Befæstningsvolden har været forsynet med en Port, den saakaldte *Söndre Port*, er allerede amtalt. Dette Navn, der ikke synes at passe til Portens Beliggenhed fra den egentlige gamle Stad at regne, hidrörer sikkert derfra, at den sydlige Deel af Befæstningsværkerne uden Tvivl ingen Gjennemgang har haft, saa Benævnelsen for *hele* Voldens Vedkommende ikke er saa urigtig. Det var til denne Port, de ovenfor omtalte Dominicaner-Munke fik Nöglen af Magistraten i Aaret 1409. Porten er naturligviis for længe siden forsvunden, ligesom Volden, den

förte igjennem, men Broen over Graven er der endnu. Den hörer under Stadens Jurisdiction og bygges eller repareres paa dennes Regning. — Om en Port paa den nordlige Deel af Volden har jeg ikke kunnet erholde nogensomhelst Oplysninger i de gamle Skrifter og Documenter, jeg har haft til min Raadighed. Men da Forbindelsen med Angel og den vestlige Deel af Hertugdömmet har været tilveiebragt her, efterdi de ældgamle Landeveie fra Slesvig til Angel og Frisland netop gaae ud fra den nordlige Deel af Byen, saa kan det vel neppe være nogen Tvivl underkastet, at der ogsaa her har været *en Port* vistnok ved *Michaelisgaden*; thi denne stöder til Skovbystræde, der atter fortsættes imod Vest og Nord. Den eneste, der omtaler en Port her, er Outzen i sine Alterth. p. 90: „Auch soll ein Thor bei St. Michaelis gewesen sein"; men det er Skade, at han ikke har angivet sin Kilde.

Paa den östre Side har der været tvende Porte med Broer og desuden den ovenfor nævnte Langebro i Nærheden af Skibsbroen. *Öster-Porten* eller *Steenporten* imellem Byen og Holmen er allerede omtalt. En anden *Port* (*og Bro*) omtales af Ulr. Petersen; den skal have befundet sig *ved Kalkkulen nedenfor den gamle Stadsmölle*, altsaa omtrent paa samme Sted, hvor der nutildags ved Enden af Slagtergaden förer en Bro over Möllebækken.

Disse Porte og Broer have naturligviis kun været anbragte for Communicationens Skyld med andre Dele af Landet, og have som saadanne ikke haft noget fortificatorisk Öiemed. Dette var derimod Tilfældet med de i de gamle Stadsregistre og Regnskaber saa tidt nævnte *Bergfrede* eller *Blokhuse*; men med Undtagelse af et Par, er det ikke muligt at udfinde, hvor de have staaet; thi i de respective Regninger findes alene Aarstallet og Ordet „Berchfrede" tilligemed Angivelsen af Summen af Reparationer. Kun et eneste Blokhuus er nævnt ved Navn, nemlig *Sandersborg*; men hvor det har ligget, kan ikke bestemt paavises. Ved Aarene

1463 og 1464 forekommer Navnet i fölgende Regnskab: XV schil. vor bolen, . . . toe Sandersborch, it. Claus Eggerds sülff Drüdde 17 Dage, da se dat Huss bestegen und de porten darbuten mit der Sandersborch. Da der i den sidste Notits vel findes tvende Bygninger omtalte, nemlig „dat Huss" ɔ: Raadhuset og „Sandersborch", men det ikke sees, om de have ligget i Nærheden af hinanden, saa kan Blokhusets Beliggenhed deraf ikke ligefrem bestemmes. Imidlertid tales der hundrede Aar senere, nemlig 1561, om et Blokhuus, der skal have ligget i Nærheden af Raadhuset, öst for dette, og som er det samme, der ovenfor löseligt er nævnt som det, der secunderede Öster Port; — det er derfor ikke umuligt, at dette og Sandersborch have været et og samme Værk. De i Stadsregnskabet forekommende Ord lyde saaledes: „Ao 1561 hat Hans Tampsen im Namen und von wegen seel. Andreas v. Cölln desselbigen wohnung und gebäude mit so vielem Hoffraum, als davon altedings her zugelegen, dem ehrsamen Meister Hans von Daszel Stadtvoigte verschötet und überlassen, und pflegt auf derselben Stelle ein vierkantes hölzerne Blockhauss zu stehen"; — men af et andet Document fra 1563 sees, at bemeldte Huus stod „up dem orde der hilligen Geistes Straten hart an dem Sode", d. v. s. ved Österenden af den nuværende Pottemagergade, omtrent 80 Skridt fra den tidligere Österport og i samme Afstand fra Raadhuset. I flere Regnskaber nævnes et Blokhuus eller „Berchfrede" „by der Mölen", saaledes ved Aar 1465 og 1484. Uden Tvivl har dette skullet stötte den Port, der var anbragt ved den östlige Befæstningsvold, ved Kalkkulen nedenfor den gamle Stadsmölle. Overhovedet kan man vel antage, at der ved hver Port og Bro har været opfört et Blokhuus til at dække Gjennemkjörselen.

14. Större Betydning havde *Castellerne* eller de virkelige Smaafæstninger, af hvilke vi dog for Befæstningsværkernes Vedkommende kun kjende tvende, nemlig det oven-

for nævnte *Castel* (ved Frisæwirki), der senere blev indrettet til Kirkebrug og den saakaldte *Borg* ved Vest-Enden af Kalvestræde, paa dettes sydlige Side. Denne Borg har sikkert skullet dække den vestre Kant af Befæstningen, navnlig det Sted, hvor Volden formodentlig har været afbrudt paa Grund af den hosliggende Kalvedam. Af Borgen er nu ethvert Spor over Jorden forsvundet, men i Aaret 1826 har man endnu fundet Levninger af dens Fundamenter. Herom hedder det hos Schröder l. c. p. 39 „In dem gegenwärtigen Jahre fand man hinter einem Hause in der Kälberstrasse, an ihrer südlichen Seite, an dem Platze, wo vermuthlich die „Burg" gestanden hat, ein von grossen Steinen gemauertes Fundament eines Gebäudes, dessen Grösse nicht ausgemittelt werden konnte, weil es sich unter Planken und Staketen der dortigen Gärten ausdehnte". Kalvegaden hed tidligere „Borgstræde", hvilket sees af gamle Skjödebreve og andre Documenter; saaledes hedder det i et gammelt Register fra 1622, at Peter Carstensen „Messerschmidt", har boet i Borgstrædet; ogsaa Höie Port, der ligger omtrent ved Gadens östre Ende, findes i gamle Stadsregistre omtalt som „de Porten by de Burgstraten". — Til disse Borge kan man til Nöd ogsaa henregne Jörgensborg paa Maageöen, deels fordi den i Hertug Valdemars tidt nævnte Mandat fra 1291 nævnes som udgjörende Grændsen for Stadens Jurisdiction imod Vest, deels paa Grund af dens Beliggenhed paa den Ö, over hvilken Veien förte fra Syden til selve Byen. Borgen eller Castellet (— castrum antiquum quod Juriansborgh dicitur, — siges der i Mandatet —) har altsaa kunnet og skullet beherske denne vigtige Overgang. Nutildags seer man kun Pladsen, hvor Borgen har staaet, men paa Helduaders Tid, altsaa i Slutningen af 16de og Begyndelsen af 17de Aarhundrede, har man fundet Levninger af dens Fundamenter, hvilket maaskee turde være Tilfældet endnu, saafremt det tillodes at grave efter. Hvem der har anlagt Jörgensborg eller naar den blev ödelagt, vides ligesaa-

lidt som den ovenfor omtalte „Borgs" Oprindelse og Ödelæggelse er os bekjendt.

15. Vi komme nu til et Spörgsmaal, hvis förste Deel ikke vanskelig lader sig besvare, men hvis sidste Deel, saavidt jeg veed, hidindtil ikke har været underkastet nogen Dröftelse, nemlig: har Byen Slesvig i Middelalderen og Oldtiden altid haft samme Udstrækning som den ovenfor beskrevne Fæstningsvold antyder? og har den, i Tilfælde af at den til sine Tider har været större eller mindre, da ogsaa været befæstet paa andre Steder?

At Byen til sin Tid har haft en större Udstrækning end til Frisæwirki, ja större imod Nord end paa vor Tid, kan vist neppe være nogen Tvivl underkastet, da man f. Ex. nord for Byen, imellem Skovbystræde og Stadtfeld endnu finder smaa Tværveie, der före Navne som „de Schnidergang", „de Wildemannsgang" etc. Men man maa vogte sig for en altfor vidtgaaende Overdrivelse af Byens Störrelse i den fjerne Middelalder, en Overdrivelse der maaskee fra först af skyldes Saxo, som med altfor mörke Farver skildrer den Ulykke, der ramte Byen under Svend Grathe, sigende: „quo facto non solum advenarum in posterum frequentiam deturbavit, sed etiam splendidam mercimoniis urbem ad tenuem angustumque vicum redegit". Ganske vist led Handelen svært Afbræk ved den engelsk-russiske Handelsflaades Plyndring, men selve Byen er dengang dog vel neppe bleven formindsket, endsige ödelagt, hvilket de tydske Forfattere gjerne ville paastaae. Jürgensen (l. c. p. 129) gaaer endog saavidt, at han, stöttende sig paa Dankwerths Phantasie-Grundtegning fra 1154, lader Byen have strakt sig over $^1/_2$ Miil höiere imod Nord, nemlig til det saakaldte „Katt und Hund", sigende: „Aus den vergangenen 14 Kirchen und Kapellen darf man sicher schliessen, dass diese Stadt einen grossen Umfang, und so viele Bewohner gehabt haben müsse, dass alle diese Kirchen haben besucht, und die dazu gehörigen Geistlichen haben unterhalten werden können. Die itzt

verlorne Norderseite Schleswigs zwischen St. Jürgen und den Hühnerhäusern, Katt und Hund genannt, und alle Stadtfelder, auch die Hesterberger Koppeln, sind mit Gassen und Gebäuden reichlich versehen gewesen, wie Dankwerths Grundriss von Ao 1154 solches nachweiset ......" Men hertil maa, foruden det der forhen er sagt om Dankwerths Kort, fremdeles bemærkes, at af de 14 af Jürgensen anförte Kirker og Capeller laae 9 indenfor den betegnede Befæstningslinie; de övrige 5 laae deels i umiddelbar Nærhed, f. Ex. St. Lorenz Kirke, St. Jörgens Capel og Marie Magdalene Kirken, deels paa et saadant Sted, at deres Beliggenhed i Nærheden af Gottorp og Hönsehusene noksom siger os, hvorfor de have været opförte; dette gjælder nemlig om de tvende forbundne Capeller St. Jörgen og St. Job, „negest vor Gottorp" (der, hvor nutildags det saakaldte Bjelkes-Palais har sin Plads), og St. Gjertruds Kirke imellem Hestebjerget og Hönsehusene. Jürgensen og med ham adskillige andre Forfattere have begaaet den forunderlige Feil, at henlægge St. Jörgens og St. Jobs Capeller til Gammel-Gottorp eller rettere sagt til et Sted imellem „Kat og Hund" og Gammel-Gottorp, og deraf draget den Slutning, at Byen tidligere maa have strakt sig saa höit imod Nord og Nord-Vest.

En lignende Feiltagelse gjöre Jürgensen og Schröder sig skyldige i, ved at henlægge det paa Dankwerths Kort betegnede „König Erichs Schloss" til det saakaldte „Rickelsberg" og efter Dankwerth at lade Gader og Stræder have strakt sig didhen. Men foruden at det hele Terrain ved „Rickelsberg" (— 2100 Alen nord-nord-vest for Michaeliskirken —) er saa oversaaet med bratte Bakker og Höie, at der umulig her kan tænkes paa tidligere existerende Gader, maa det vel erindres, at dette „König Erichs Schloss" ikke er og ikke kan være noget andet, end det af Erik af Pommern paa Hestebjerget anlagte „Hattersborg", og at Dankwerth eller Mejer selv har været i Vildrede, idet han har afsat det paa Kortet fra 1154 (jfr Dsk. Atl. VII p. 555).

Endnu maa bemærkes, at man nord for den Linie, der strækker sig fra det nord-vestligste Huus i Skovbystræde imod Öst til Daareanstalten, ingensinde er stödt paa nogetsomhelst i eller over Jorden, der kunde tyde paa, at der her skulde have ligget Gader, Kirker og Klostre. Uden Tvivl har denne Linie altsaa udgjort Grændsen for Byens nordligste Udstrækning, og uden Tvivl har selve denne Deel af Byen fra Michaeliskirke af kun udgjort en Forstad, der ikke har været omgiven af Befæstningsværker; thi at der paa Dankwerths Kort findes en Vold betegnet fra den egentlige vestlige Fæstningsvold til Kong Eriks Slot, har i og for sig ikke noget at betyde. Den eneste, der omtaler et Befæstningsværk paa denne yderste Linie imod Nord, er Outzen i sine Alterthümer p. 91. Men hans egne Ord tale noksom for, at han aldeles har misforstaaet sine Kilder; han siger nemlig: „Dieses Marien Magdalenen Kloster muss es seyn, das auf Mejers Grundriss vom alten Schleswig weit oben im Norden (!) bezeichnet steht. Von diesem ist nun noch wenigstens der Name übrig: *Kloster-Holt*; und von dem ganzen alten Festungs-Wesen an dieser Nordseite war der Name: *Ueber den Graben*, *hinter den Graben*, zur Zeit Thrazigers und Helduaders, ja noch zur Zeit Ulr. Petersens, sehr gewöhnlich; nach der Westseite wird er noch jetzt gehört, wo nicht zum Theil gesehen . . . ." Outzen troer altsaa, at Thraziger, Helduader og Ulr. Petersen ved at nævne „Ueber dem Graben" og „hinter dem Graben" og tale om denne Gravs Beliggenhed ved Marie Magdalene Klostret og Thrazigers Gaard, tænke paa Byens Nordside! (s. ovenfor p. 280). Netop disse gamle Forfattere have ikke engang opstillet Gisninger om en saa langt imod Nord liggende Befæstningsvold. — Dertil kommer, at den egentlige Vold kan forfölges tilbage i Tiden, i det mindste til Aar 1196, og at man ingensinde i den höiere imod Nord sig strækkende Linie har opdaget mindste Spor hverken af Volde eller Grave.

Spörgsmaalet bliver dernæst, om Byen altid har strakt

sig saa höit imod Nord, som Linien Frisæwirki-Angelbowirki antyder? hvilket vi sikkert maa besvare med et bestemt Nei! Efter min, som jeg troer, velbegrundede Anskuelse har Kalve- eller Mölledammen, det langs med denne liggende Borgstræde, Höie Port og den ved samme fra Dammen af imod Öst ud i Noret löbende Bæk eller Aa i den alleræIdste Tid udgjort Grændsen imod Nord. For Rigtigheden af denne Anskuelse tale fölgende Grunde: 1, Byens oprindelige Indvaanere have efter alle Overleveringer at dömme beskjeftiget sig meget med Handel og Söfart; det er derfor naturligt, at de især have bosat sig omkring Havnen, d. e. deels paa Holmen, deels i den Deel af den nuværende By, der ligger indenfor ɔ: syd for Höie Port. 2, Christendommen vandt tidlig Fodfæste i Slesvig; men de fleste og ældste Kirker findes netop i denne Deel af Byen, f. Ex. Marie Kirken, St. Petri Kirke eller Domkirken, St. Nicolai Kirke (ved Augustinerklostret), St. Drottens Kirke, Hellig Aands Kirke, St. Pauls Kirke (i Graabrödreklostret), St. Clemens Kirke, Hellig Korses Capel (ved Domkirken). 3, Med Undtagelse af de i lang Frastand liggende Borge Gottorp (Store og Lille), Jörgensborg og det först seent anlagte Hattersborg, have Byens ældste Borge og Kongsgaarde ogsaa ligget indenfor samme Linie, f. Ex. den ovenfor nævnte Borg i Borg- eller Kalvestrædet; Kongeborgen ved Nord-Enden af Torvestrædet; det saakaldte Abels Slot i Nærheden af Domkirken og det „Gamle Slot" paa Friheden. 4, Det samme gjælder om andre offentlige Bygninger, f. Ex. Gildehusene; her fandtes nemlig Forsamlingsstederne for St. Knuds-, Marianer-, Hellig Legems-, St. Gjertruds-, Marie Rosenkrands'-, Hellig Korses- og Vicariebrödrenes Gilder. 5, Den Deel af den nu saakaldte „Altstadt", der ligger *nord* for Höie Port, hed *tidligere Nystaden*, hvoraf noksom fremgaaer, at den er yngre end den syd for Porten liggende Part. Herom hedder det i Dsk. Atl. VII p. 576: „Den tredie Deel, som er gamle

Staden eller det egentlige Slesvig, er fast cirkelrund, naar man undtager Holmen og Friheden, og hvad som er norden for den höye Port, hvilket fordum blev kaldet nye Staden". Ogsaa Jürgensen (l. c. p. 72) kalder denne Part „die Norder-Vorstadt". 6, Höie Port eller Taarnporten hedder oprindelig Nörre- eller Angelbo-Porten (s. Dsk. Atl. VII p. 579), et Beviis paa, at den til sin Tid har befundet sig ved Byens Nord-Grændse.

Jeg troer altsaa med god Grund at kunne betegne Byens oprindelige Udstrækning imod Nord som grændsende til Kalvedammen og Möllebækken med Höie Port[1], og det kan da vist neppe betvivles, at dens förste Befæstning imod Nord netop maa söges i denne Linie, thi at Byen ogsaa har haft Forsvarsværker i Oldtiden og den tidligste Middelalder, derom kan der vist kun herske een Mening. En væsentlig Stötte har denne nordlige Forsvarslinie haft i den tidt nævnte Möllebæk, og da Kalvedammen i ældre Tider har strakt sig næsten umiddelbart til Höie Port, saa kan det ikke have været vanskeligt at befæste Byen paa denne Side, tilmed da den hele Strækning fra Kalvedammen til Noret kun har udgjort 250 Alen. — At det her sagte ikke blot er noget subjectivt Skjön, derom vidner navnlig *Höie Port*; thi denne er næsten af alle nyere Forfattere bleven betragtet som en Deel af Byens gamle Befæstning, men uden at man har forklaret sig tydeligere eller gjort Rede for, af hvilken Befæstning den har været en Deel. Saaledes hedder det i Dsk. Atl. VII p. 579 Anm. 5: „Denne Port og Taarn er en Levning af Byens gamle Befæstning *paa den Kant*. Formodentlig er denne een af de Porte, som omtales udi

[1] Her har Outzen truffet det Rette, sigende (l. c. p. 89) „Zur Bezeichnung der alten Gränze der Stadt, will ich noch nur bemerken, dass die eigentliche Stadt ehemals nicht weiter, als bis zu dem noch vorhandenen sehr kennbaren *Hohen-Thor* gereicht, das daher auch das Norder Thor, und auch das Angelboer Thor hiess".

den slesvigske Stad-Ret . . udi disse Ord: Item *portam* civitatis versus *aquilonem*[1] debet construere villicus Regis et alteram portam villicus Ducis". — Men hvad vil det sige, *paa den Kant?* Den först beskrevne Befæstningsvold laa nemlig slet ikke „paa den Kant" og Höie Port havde aldeles intet at bestille med den; thi fra Nord, Öst, Syd og Vest regnet laa den i respect. 600, 200, 650, 350 Alens Afstand fra samme, altsaa omtrent i Midten af den uregelmæssige Fiirkant, der dannedes af hin. Sætningen bliver altsaa kun da sand, naar Porten kaldes en Levning af Byens allerældste Befæstning imod Nord, der da ved Kalvedammen sikkert atter er traadt i Relation til den Deel af den vestlige Befæstningsvold, der strakte sig fra Slien eller Tömmerpladsen til Kalvedammen. Det er altsaa sikkert disse tvende Dele, der i det hele taget have udgjort Byens ældste Befæstning; thi paa de andre Sider, nemlig imod Syd og Öst, kunde de tilgrændsende Vande, Slien og Noret med stor Lethed afholde en Fjende fra at trænge ind i Byen. — Schröder yttrer sig noget anderledes, skjöndt ligesaa ubestemt om Höie Port, nemlig (l. c. p. 257): „Dieses, welches früher das *lange Steinthor*, das *Angelbuur-Thor*, und auch das *Angelbuur-Steinthor* genannt wurde, liegt fast mitten in der Altstadt, und an dem Mühlenstrome, mit welchem vereinigt es vormals wahrscheinlich der Nordseite der Stadt zum Schutze diente, und angelegt sein mag, nachdem die vorige grosse Stadt durch häufige Zerstörungen verkleinert ward, und sich auf den Holm, die Häuser an der Schiffbrücke, die Gegend des Domes und auf den Raum des früher beschriebenen Stadtwalles beschränkte"; men i den korte Beskrivelse, han p. 20 giver af denne „Stadtwall", lader han denne gaae til Michaeliskirke, og

[1] Heri feiler dog sikkert den ærede Forfatter; thi ved Aar 1195, da Byretten blev given, kan Höie Port i det mindste *ikke absolut* kaldes Nörre-Port, da der maa have existeret en endnu höiere imod Nord ved Frisæwirki, s. ovenfor p. 302.

derfra til Pibedammen; hvorledes kunde da Höie Port og Möllebækken udgjöre Byens nordlige Forsvarslinie, naar Staden endnu strakte sig 600 Alen höiere imod Nord? — Schröder har altsaa rigtigt betegnet Porten som henhörende til Befæstningsværkerne, men taget aldeles Feil, hvad Tiden for denne dens Betydning og Öiemed angaaer.

Höie Port har altsaa hört til den ældste af de tvende nordlige Befæstninger; men i en senere Tid, da Staden udvidede sig og Befæstningsværkerne derfor maatte flyttes eller anlægges höiere imod Nord, har den faaet et andet Öiemed, nemlig at tjene en Torvefoged og Vægter til Bolig. Porten er nedentil meget massiv og opfört af svære Kampestene; i Aaret 1661 blev den forsynet med et smukt Spir, der er tækket med Kobber og sees i betydelig Afstand. Stadsmusicanten er forpligtet til, hver Sön- og Festdag Kl. $11^3/_4$ om Formiddagen fra det rundt om Spiret löbende Galleri at lade blæse en Choral ud imod Byens forskjellige Dele, for at paaminde Indvaanerne om Dagens Höitidelighed.[1]

At denne Befæstningslinie kun skulde have bestaaet i Möllebækken og Höie Port er vel neppe antageligt. Udentvivl har der ogsaa strakt sig en Vold paa Bækkens söndre Side; til Beviis herfor kan anföres, at man for et Par Aar siden paa det Sted, hvor den gamle Stadsmölle ligger, altsaa kun 40 Skridt öst for selve Porten, er stödt baade paa Pæle og svære Grundstene i Jorden, der uden Tvivl ere Levninger af en Befæstningsvold. Man har vel herimod indvendt, at disse Levninger kunne hidröre fra den gamle St. Clemens Kirke, men det er udenfor al Tvivl, at denne

[1] Endnu maa jeg, hvad Höie Port angaaer, bemærke, at ikke faa her i Byen ere af den Formening, at Porten har været *en Söport*, og at Noret er gaaet lige op til den, saa Havnen skulde have befundet sig her; men foruden at Porten ligger paa et af de höieste Steder i Gammel-Staden, saa Noret langtfra kan have strakt sig saa langt imod Vest, vender den Aabningen imod Nord, istedenfor imod Öst.

har ligget et Par hundrede Skridt længere imod Syd-Ost, (jfr Schröder l. c. p. 55 og hans „Grundriss der Stadt Schleswig").

16. Efter at have beskrevet Befæstningsværkerne om den egentlige By, komme vi nu til den Deel af Byen, der kaldes *Holmen*, og som udgjör dens sydöstligste Part. Skjöndt skilt fra Byen ved den ovenfor omtalte Canal (— den Vold, der strakte sig langs med denne, var naturligviis ikke anlagt imod Holmerne, men imod en Fjende, der fra Holmen af vilde trænge ind i Byen —), har den dog sikkert altid hört til Byen, og hvad Alderen angaaer, da taler Marie-Kirkens Opförelse af Ansgar paa Holmen for, at denne ikke staaer synderlig tilbage for Byens; nogle antage endog, at Holmen er den ældste Deel af Byen.

Hvad Befæstningen angaaer, da tale Naturforholdene for, at Holmen i den allerældste Tid har været mere sikker for fjendtlige Overfald, end selve Byen (— senere, da Indlöbet til Noret sandede til, blev Forholdet omvendt —); thi imod Nord-Ost strakte sig Noret eller Nord-Havnen i hele sin Længde langs med Friheden og Holmen; det samme gjaldt og gjælder om Slien imod Öst, Syd og Syd-Vest; og imod Nord-Vest stödte Holmen op til selve Byen eller til den forhen nævnte Canal. Men da Nord-Havnen eller rettere sagt Indlöbet til samme, ved stærke östlige Vinde lidt efter lidt sandede til, saa man fra Nord af uden synderlig Vanskelighed kunde overskride dette smalle og grundede Sted, saa maatte man naturligviis være betænkt paa, ogsaa her at anlægge en Vold, og det er netop den (— den saakaldte „Store Vold"), der i sin hele Længde tydelig sees endnu den Dag i Dag. Den begynder ved selve Slien, 500 Skridt vest for det yderste Punkt paa Friheden og löber i nord-nord-östlig Retning tværs over Friheden til en Vei[1],

[1] Denne Vei staaer endnu tidt under Vand, navnlig ved Östenvind og kan da kun passeres af Folk, der nöie kjende dens Retning.

der nutildags gaaer fra Friheden over Nord-Havnens tidligere Indlöb; da der nord for denne Vei strækker sig et smalt Engströg, der tidligere har udgjort en Deel af selve Noret, saa kan man vistnok antage, at Volden ikke har strakt sig heelt ned til den Bæk eller Aa, der i vore Dage danner Forbindelsesledet imellem Noret og Slien. Den hele Længde udgjör 331 Skridt eller 400 Alen. Paa de förste 150 Skridt fra Slien af löber den langs med en Have (— Tiedges Have —) og er her paa Kammen besat med et Dige og Hegn. Da der i selve Haven, langs med Diget for Tiden er anlagt en Keglebane og en Deel Blomsterpartier m. m., saa er Voldens Skraaplan imod Vest næsten aldeles udslettet. Imod Öst er Skraaplanen derimod mindst 12 Skridt bred, men ikke synderlig steil, da den for længe siden er bragt under Ploven. Graven foran, der ligeledes er plöiet og derfor har tabt sit oprindelige Udseende, er dog endnu i Gjennemsnit 4 Skridt bred. For Enden af dette förste Stykke er Volden aldeles udjevnet og Graven opfyldt i 30 Skridts Længde, fornemmelig paa Grund af en Vei, der förer ned til Færgestedet paa Friheden (— her er nemlig Overfart til „Fahrdorp" paa den anden Side Slien —). — Paa den sidste Strækning ad Noret til er baade Volden og Graven demoleret, men dog ikke ganske udjevnet. Der er gravet store Fordybninger hist og her, og overalt er Grönsværet og et Par Alen af selve Jord-Underlaget taget bort; i hvad Öiemed veed jeg ikke. Noget er vistnok taget til de Jordforhöininger, der i saa stor Mængde findes paa Friheden i militaire Öiemed; Garnisonen holder nemlig her for det meste sine Skydeövelser.

Da denne Vold, som sagt, endnu den Dag idag kan forfölges fra Ende til anden, er det naturligt at den ogsaa af andre er bleven beskreven. For Fuldstændighedens Skyld skal jeg tillade mig at citere et Par Steder af forskjellige Forfattere, den vedkommende. I Valdemars Mandat fra 1291 kaldes den, som ovenfor bemærket, „Agger magnus,

vicinus Ecclesie Sti Joannis in oriente". Det maa vække billig Forundring, at Helduader aldeles ikke omtaler den; thi Ordene: „nicht weit dauon (ɔ: fra Pibedammen) an der Sehe am Schlye, so dass Nor genennet wird, hat sich dieser Wall geendiget" kunne umulig gaae paa andet, end paa den Deel af den östlige Befæstningsvold, til hvilken „Saldergater" laae ud. — Paa Dankwerths Kort findes den heller ikke, hvorimod han omtaler den ved Byens Historie (l. c. p. 115), sigende: „Zu der Zeit (ɔ: omtrent paa Knud Lavards Tid) soll der Wall ümb die Stadt geführet worden seyn, dessen Nachlass noch eines Teihls bey dem Nör, unferne von dem Jungfraven Kloster (ɔ: St. Johanniskloster) zu sehen, andern Teihls aber auff der Höhe von St. Michaelis Kirche angehet". Paa Ulr. Petersens Tid maa Volden næsten have seet ud som i vore Dage. I sit Manuscript c. 10 beskriver han den nemlig saaledes: „Anlangend die Circumvallation und den grossen Bezirck der alten Stadt und zwar den Anfang von der Ost-Seyte durch Norden und Westen biss wieder ins Süden: so finden wir noch ein gutes Stück des alten Walles auff der sogenannten Freyheit, hinter dem adelichen Jungfr.-Kloster, davon die ganze Linie etwa 370 Ellen über die ganze Breite der Freyheit von Süden gen Norden, als von der Schley biss an den Norderhaven mit ihrem alten Graben noch ziemlicher Massen zu sehen ist. Dieser Wall ist noch der einzig (?) Rest, so von der Stadt alten Fortific. ein augenscheinlich Zeugniss darstellet, ist aber auch vor wenig Jahren durch Abführung der Erde schon auff die Helfte, biss auff den Grund geschlichtet; die andere Helfte beschützet und bedecket noch die Oester-Luyk (— ɔ: den nuværende Tiedges Have —), einen Acker vorgedachten Closter zugehörig, sonsten wäre selbige gleich der vorigen Helfte schon unsichtbar gemacht". I Dsk. Atl. VII p. 547 omtales Volden med de Ord: „Magnus (Mogens) skal endnu have gjort Staden fastere imod Keiserens truende Anfald, og iblandt andre Værker ladet opkaste den Vold

ved Noret östen for Klosteret". — Jürgensen og Outzen omtale den ikke med et Ord. — Schröder (l. c. p. 20) siger blot; „der Wall nahm seinen Anfang bei dem sogenannten Norderhafen, und durchschnitt die an ihn gränzende, sogenannte Freiheit, bis an die Schlei hin", — iövrigt begaaer han, som ovenfor bemærket, den forunderlige Feil, at lade Volden strække sig herfra langs med Slien til Skibsbroen.

17. Holmen har iövrigt været dækket med tvende andre Defensionsværker, af hvilke det saakaldte „*Gamle Slot*" sikkert er ældre, end den forhen beskrevne Vold, en *femkantet Stjerneskandse* derimod yngre. — Hvad *Slottet* angaaer, da skal det ifölge Dankwerths Kort have ligget omtrent paa den syd-östligste Spids af Friheden, hvor Slien er smallest og Overfarten skeer til Fahrdorp. Nutildags findes der ikke ringeste Spor deraf; thi hvad der nu sees paa Stedet af kantede Jordforhöininger, kan ogsaa hidröre fra de Forandringer, Stranden har været underkastet i de forlöbne Aarhundreder. — Da de gamle Skrifter ikke melde det ringeste om dette Slot, saa Dankwerth formodentlig har holdt sig til Folkesagnet, saa er det endog meget uvist, om Værket har været et Slot eller blot et Castel eller en större Forskandsning. Befæstningsværkets Bestemmelse er dog ikke vanskelig at gjætte; thi lige foran imod Syd er Slien meget grundet, saa Færgebaaden i Regelen stages frem — og i faa Favnes Afstand fandtes imod Nord Indlöbet til selve den gamle Nord-Havn. Slottet eller Castellet har altsaa aabenbart skullet dække denne sidste, paa samme Tid som det skulde tjene til Værn og Beskyttelse for den grundede Passage imellem Friheden og Landet syd for Slien. Det er ikke usandsynligt, at Værket skylder Knud Lavard sin Oprindelse, bestemt lader der sig dog ikke sige noget derom.

Imellem „Gamle Slot" og Volden, i omtrent 100 Alens Afstand fra denne, tæt ved Slien, har den omtalte *femkan-*

tede Stjerneskandse ligget. Den blev anlagt i Trediveaarskrigen i Aaret 1628 af lyneborgske Officerer, men ved Borgernes Arbeide. Den var omgiven med Pallisader, men er nu næsten aldeles demoleret, da den i Aaret 1712 tildeels blev omdannet til en Pestkirkegaard. Man seer dog endnu tydeligt den ene Arm, der gaaer langs med Slien i en Længde af 90 Skridt; den er 15-17 Skridt bred og 8-10 Fod höi med en 3 Skridt bred Grav foran imod Nord.

18. Kaste vi til Slutning et Blik paa *Befæstningens Historie*, da kan jeg fatte mig kort, efterdi man kun har meget faa historiske Data at holde sig til. — Den ældste Deel af Befæstningsværkerne er sikkert den Vold, der har strakt sig fra Slien til Kalvedammen paa Byens Vestside, og derfra langs med Möllebækken til Noret paa Nordsiden. Men hvem der har anlagt disse Volde, kan ikke bestemmes; muligviis har det dog nok været *Götrik*, der samtidig med Udbedringen af det nære Kurvirke, ogsaa specielt har sörget for den Byes Sikkerhed, til hvilken han flyttede de Rerikske Kjöbmænd, og som han i det hele taget synes at have haft megen Forkjærligled for. Selv har han dog neppe varetaget Værket, men overladt det til sine Hærförere. —

I de tvende fölgende Aarhundreder har Byen vist ikke haft andre Forsvarsværker, med mindre „Castellet" paa Michaeliskirkebakke og „Borgen" i Kalvestrædet skulde hidröre fra den Tid, hvilket ikke er saa usandsynligt.

Udvidelsen af Befæstningen daterer sig sikkert först fra Tiden efter Aar 1043 og 1066 ɔ: efter den Tid, da Venderne ved deres Rövertog og Ödelæggelser noksom havde viist, hvor vigtigt det var at forsyne Byen med forsvarlige Befæstningsværker. I hvert Tilfælde er Udvidelsen skeet för Aar 1195; thi ved Aar 1196 fandtes Michaelis-Kirke omgiven af en notabilis fossatura. Denne Udvidelse har bestaaet i Forlængelsen af den vestlige Vold til Michaelis-Kirken, dernæst i Volden herfra til Pibedammen og i Volden over Friheden; maaskee den sydlige Branche fra Töm-

merpladsen til Skiksbrogangen hidrörer fra samme Tid. Foruden Svend Estridsen, Knud den Hellige, Erik Eiegod og Valdemar den Store, maae vi nævne *Knud Lavard*, *Erik Emun*, *Mogens* og *Svend Grathe* som dem, der særlig have haft Interesse af at gjöre Slesvig til saa fast et Punkt som muligt. — At Knud Lavard nemlig kun skulde have opfört Casteller hist og her til at frede om Byen, men ikke taget Hensyn til selve dens Befæstningsværker, kan vel neppe antages. Om Erik Emun, Knuds Halvbroder, hedder det, at han i Krigen med Kong Niels tyede til Slesvig, hvor han ved Borgernes Hjælp forbedrede Fæstningsværkerne, saa Niels og Mogens ikke vare istand til at indtage Byen, skjöndt de beleirede den med stor Magt, og det var först efter Eriks Flugt, at Byen aabnede sine Porte. Mogens, der en Tid lang blev i Byen, hvor han ængstedes af den tydske Keiser, har sikkert heller ikke undladt at befæste dette vigtige Tilflugtssted. Om Svend Grathe siges der, at han ved Aar 1150 kom til Slesvig og lod Befæstningsværkerne foröge og udbedre. — At disse, saavelsom selve Byen, led meget i de Krige, der omtrent 100 Aar senere förtes paa Erik Plovpennings, Abels, Christopher den Förstes og Erik Glippings Tid, er let begribeligt. Dertil kom i Aaret 1288 en frygtelig Ildebrand, der næsten lagde hele Byen i Aske og heller ikke skaanede Befæstningen; i det mindste hedder det, at Hertug Valdemar skjenkede Pallisaderne fra sit eget Slot Gottorp til Byens Befæstning. Denne nye Befæstning har sikkert staaet paa i et Par Aar, da det omtalte Mandat, hvori hele den daværende nordlige og östlige Linie nævnes, daterer sig fra Aar 1291, paa hvilken Tid alt synes at have været i sin gamle Orden igjen. Den Deel af Befæstningen, der strakte sig fra Saldergater langs med Östkanten af Byen til Holmens Canal kan dengang endnu ikke have været til, hvilket noksom fremgaaer af en Sammenligning imellem Mechtildis Gavebrev og Hertug Frederiks Kuldkastelse af samme; i hint hedder

det nemlig blot, at Haven laa ad orientem Ecclesie minorum, men i dette er der tilföiet „over der Stadtgraben". Dog kan denne Stadsgrav meget godt have været til för Aar 1504. — I det fjortende Aarhundrede lede Byen og Befæstningsværkerne atter i höi Grad i Krigen imellem de danske Konger og de gottorpske Hertuger og holsteenske Grever, navnlig i Aarene 1328 og 1351. I de langvarige Krige i det 15de Aarhundrede under Erik af Pommern blev Staden flere Gange paany befæstet, eller de gamle Værker bleve udbedrede, deels af Borgerne selv, deels af Hertugerne. I et Mandat af Hertug Gerhard fra Aar 1402 (s. Noodts Beitr. I p. 181) befales Borgerne at hjælpe til at befæste deres Stad: „Vort mer so willen wy, dat gy juwe Stadt helpen vesten, wan gy to esket werden, en islick by syner Woninghe ...." I Aaret 1415 var Slesvig i saadan Forsvarsstand, at det först efter en langvarig Beleiring lykkedes Erik at indtage Byen den 15de Juli 1416. Sidste Gang, Byen blev yderligere befæstet, var sandsynligviis i Aaret 1425; herom hedder det hos Huitfeldt p. 726: „Samme Aar 1425 tractet Kong Erich effter, aff all Mact, at gjöre sig det Hertugdömme Slesvig underdanig, effter Kejser Sigismundi Doms tilhold. Hand lod forsamle meget Krigsfolck baade inden Land oc uden Lands, dermed haffver hand belagt Gottorp oc Slesvig, som Försterne aff det heele Hertugdömme endda inde haffde. De Holster paa deris side haffde ladet *befeste Slesvig, med dybe Grafver, Volde og Pæle forslagen*, Gottorpe havde de udi lige maade bemandet, tenkendis, at den störste Mact vilde der först anlende". Som bekjendt maatte Erik i Aaret 1426 ophæve Beleiringen uden at faae Byen i sin Magt. Iövrigt var det ved denne Leilighed, at han til Sikkerhed imod Overfald lod drage en lang og bred Grav fra Hestebjerget til Slien. Graven sees tildeels endnu ved den Mark, der ligger nord for Alleen, naar man fra Lollfuss gaaer op ad Veien langs med Michaelis Pastorat-Have.

Ved Christian I.s Thronbestigelse ophörte forelöbigen Stridighederne angaaende Hertugdömmet Slesvig; deels som en Fölge heraf, deels fordi Byen Slesvig, — der snart udvidedes til det dobbelte, nemlig imod Vest og derfra igjen imod Syd, saa der opstod tvende nye Dele: Lollfuss og Friederichsberg, der i Bueform omgave Slien —, ifölge denne vidtlöftige Situation ikke godt egnede sig til nogen regelmæssig Fæstning efter den nyere Tids Fordringer, har Byen i de sidste 3-4 Aarhundreder ligget aaben baade imod Land- og Sösiden.

NOGLE BEMÆRKNINGER OM GULDHOLM KLOSTER,

AF C. C. LORENZEN.

1. Om dette Klosters egentlige Historie, d. v. s. om dets Stiftelse Aar 1192[1] og senere Forlæggelse til Rus Regis ɔ: Ry, det nuværende Lyksborg, i Aaret 1209 eller 1210[2], lader der sig vel neppe sige noget Nyt, isærdelesbed efter at Daugaard i sit fortrinlige Værk „Om de danske Klostre i Middelalderen" ogsaa temmelig udförlig har behandlet dette Klosters Skjæbne (l. c. p. 468 ff.). Jeg skal derfor indskrænke mig til nogle faa Bemærkninger angaaende Klostrets Beliggenhed, for om muligt derved at opklare et

[1] Den 14de Mai kom Conventet sammen og Christi Himmelfartsdag samme Aar indviedes Stiftelsen af Bisp Valdemar.

[2] I Laurentii Stralii Annales, Langeb. SRD. III 308 hedder det: „eodem anno (MCCIX) bona de Gulholm ad Rus Regis, Rythæ Coenobium transferuntur die St. Magni" (s. ogsaa Hamsfortii Chron. Secunda SRD. I p. 284), og der tilföies: „Rythe Closter kom aff Insula Aurea til thid som de nu bo, oc aa S. Thomes Apostel Afften læste Moncke then förste Rægel".

Par Punkter i selve dets Historie. Det er almindelig[1] antaget, at Klostret har ligget paa *en Ö, syd for Langsö*; saaledes hedder det i Dsk. Atl. VII p. 712 Anm.: „I dette Sogn (ɔ: Nyböl-Sogn), bag Berend og *sönden for Langesö* har lagt Klosteret Guldholm (aurea insula), men stod kun ved Magt i 18 Aar, da Kong Valdemar II efter Biskop Nicolas Raad og Pave Innocentis III Tilladelse forflyttede Munkene herfra til Ry"; — Daugaard (l. c. p. 459) siger: „Det nye Kloster, hvortil Valdemar (ɔ: Bispen) lod de förste Munke komme fra Esrom (thi Cisterciensernes Regel traadte nu istedenfor Cluniacensernes), blev anlagt paa en Ö, Guldholm kaldet, 1 Miil Nord for Slesvig i Nybel Sogn, S. for Langesö". Det er formodentlig Navnet aurea *insula*, der har givet Anledning til denne ikke correcte Anskuelse; Klostret har nemlig ligget i selve Langsö paa en lille Holm eller Halvö, der var landfast ved Söens söndre Bred. — Feustking (s. Noodts Beiträge I p. 237) har betegnet Beliggenheden mere i Almindelighed: „in dem Kirchspiele Nüböll, hinter dem Dorfe Brekne oder Breckling, hart an der Langsee"; man seer nemlig ikke, om han har tænkt paa en Ö eller en Halvö; det er endog sandsynligt, at han ikke har tænkt paa nogen af Delene, men paa et Sted, 2-300 Alen syd for Halvöen, hvilket endnu den Dag idag kaldes Guldholm, men sikkert kun i en senere Tid har faaet dette Navn paa Grund af den nære Beliggenhed ved det forsvundne Kloster. Det er ikke umuligt, at man netop her bör söge „curia Guldholm", der ved Aar 1312 endnu var til og beboedes af den slesvigske Biskops Folk, der tillige bortforpagtede Fiskeriet i Söen (s. Dsk. Atl. VII p. 712). — Christiani (Gesch. der Herzogth. Schleswig und Holstein p. 374) har ved Siden af endeel Urigtigheder, dog betegnet

[1] Jeg forbigaaer naturligviis Dankwerths og Pontoppidans feilagtige Anskuelse, at Guldholm og Holmen ved Slesvig vare et og det samme.

Klostrets Beliggenhed i Overeensstemmelse med Virkeligheden, nemlig paa en „Holm, Halbinsel Gulholm, nordwärts dem Dorfe Breckling". — Selve Holmen eller Halvöen[1], hvor Klostret har staaet, er ikke ret stor og har ikke levnet synderlig Plads til andet end Klosterbygningen og Haven eller Urtegaarden. Hele Længden fra Vest til Öst udgjör 220 Skridt, Breden fra Syd til Nord er forskjellig, paa det bredeste Sted udgjör den 84 Skridt. Den Plads, hvor selve Klosterbygningen har staaet, er lidt ophöiet fremfor den övrige Deel; iövrigt er hele Halvöen saa lavt liggende, at flere Dages Regn eller lidt Höivande sætter den största Deel af den under Vand. — Den ophöiede Deel danner næsten en regelmæssig Fiirkant, der er 72 Skridt lang og 54 Skridt bred og ligger tæt ud til selve Vandkanten imod Öst og Nord. Her er et Vadested, saa man ved meget lavt Vande næsten kan gaae aldeles tör igjennem Söens Bassin lige nord for Klosterpladsen, og man seer da tydeligt Levninger af Fundamentet, nemlig store Kampestene, som Vandet ikke har kunnet före bort. Af Muursteen sees nu ikke Spor længere. Efter Traditionen skal Vedelspang Mölle være bygget af Materiale fra Klostret; saavel Stenene som navnlig Egetömmeret synes at bekræfte dette. Haven har strakt sig imod Vest; men synderlig Nytte have Munkene sikkert ikke haft af den, da den maa have staaet under Vand en stor Deel af Aaret. — Man seer endnu tydeligt, at selve Klostret har været skilt fra Haven ved en temmelig bred Grav; en Deel af

[1] Denne Holm findes der, hvor Langsöen ved *Vest-Enden* er smallest; i Aaret 1850 havde Insurgenterne anlagt en Bro over Söen netop paa dette Sted. Over denne Bro og igjennem Vadestedet förte v. d. Horst i Slaget ved Isted sin Brigade til Angrebet paa Over Stolk, der kostede vor Armee General Schleppegrell og mange flere. Paa det Kort, der ledsager Valdem. lib. census i SRD VII er Klostret feilagtigt betegnet som beliggende ved *Öst-Enden* af Söen.

denne er i de senere Aaringer bleven opmuddret og paa ny istandsat; dog sees lidt af den gamle Grav ved Siderne. Da den Deel af Halvöen, hvor Haven har ligget, strækker sig langs med den söndre Bred og muligt har staaet i directe Forbindelse med denne, saa har Graven aabenbart skullet dække Klostret imod Vest, hvor Adgangen ellers ikke kunde være vanskelig. I Forbindelse med denne vestlige Grav staaer en anden imod Syd, der har strakt sig heelt forbi Klostret og omtrent ved Syd-Ost-Enden af samme er traadt i Forbindelse med Söen. Ogsaa af den sees der endnu svage Spor; dens Bestemmelse har naturligviis været at hindre Adgangen fra Syd. — Det maa have været her, hvor Hovedindgangen til Klostret har været. — Over Graven og det syd for samme liggende smalle Engströg ind imod Fastlandet har der nemlig fört en Bro eller Dæmning, og det har maaskee været den, der i en senere Tid fik Navnet Præstebro. I Dsk. Atl, VII p. 712 hedder det nemlig: „Klostret havde to Annex-Kirker Nyböl og Tolk, hvor Munkene holdt Gudstjeneste, i den Henseende var der en Dæmning imellem Klostret og Tolk, som endnu kaldes Præstebro". Det maa dog vel bemærkes, at Broen eller Dæmningen ikke kan have strakt sig fra Klostret til Tolk; thi Tolk ligger over $^1/_2$ Miil derfra og staaer ikke i Forbindelse med Langsö, uden for saa vidt *Tolk-Sogn* grændser dertil; desuden vilde det være underligt, om man havde anlagt en Bro langsad Langsöen imod Söens Öst-Ende, naar man ved selve Klostret kun behövede at anlægge en Bro eller Dæmning paa nogle Favnes Længde. I sin Topographie des Herzogthums Schleswig, II p. 370 anförer Schröder det samme, men uden at angive Kilden: „die sehr alte Kirche (ɔ: i Tolk) gehörte ehemals, bis 1209, zum Guldholmer Kloster, zu welchem ein Damm hinführte, welcher noch lange nachher die *Priesterbrücke* genannt ward". — Formodentlig har Schröder taget denne Notits af Danske Atlas. — Hvis ikke den ovenfor omtalte Dæmning imellem Kloster-

pladsen og Fastlandet imod Syd er meent, maa Beretningen om denne „Præstebro" bero paa en Misforstaaelse; thi Langsöens Bredder ved Guldholm ere imod Syd baade tilvenstre og höire for Holmen saa bratte og steile og ligge saa höit over denne, at der slet ikke kan være Tale om nogen Bro eller Dæmning, der skulde have forbundet Tolk med Guldholm. Feiltagelsen kan imidlertid meget let være opstaaet derved, at den saakaldte Tolk Sö ligger imellem Guldholm og Tolk Kirke (nærmest denne) og at de tvende Söer have staaet og staae i Forbindelse med hinanden ved et Aalöb, over hvilket, eller over selve Tolk Sö, der da sikkert har været anlagt en Dæmning, deels for Munkene, der skulde prædike i Tolk Kirke, deels for de Sognebörn, der boede vest for Kirken og Söen.

2. Da Guldholm Kloster altsaa paa to Sider (imod Öst og Nord) har været omgivet af selve Söen, paa de tvende andre af en Grav, og den tilgrændsende sydlige Skrænt er meget steil, — hvortil endnu kommer et stort Mosebelte syd for Skrænten imod Behrend og Ny-Behrend, — saa vil man indsee, at Klostret just ikke har været saa let at angribe, og at man alene af denne Grund ikke kan andet, end fatte Mistanke til den Beretning, der haves af en Cisterciensermunk fra Rykloster om den berygtede Munkekrig Aar 1194[1]. — Daugaard er kommen til samme Re-

[1] For at den ærede Læser, der maaskee ikke er hjemme i disse Specialiteter, bedre kan forstaae det Fölgende, tillader jeg mig i faa Linier at hidsætte Hovedtrækkene af Klostrets Historie: I Nærheden af St. Michaeliskirke i Slesvig laa fordum et Kloster af Cluniacenserordenen. Baade Munkene og Abbeden i dette Kloster förte mod Slutningen af det 12te Aarhundrede et höist slet og forargeligt Levnet. Det gik saa vidt, at Abbeden maatte nedlægge sit Embede ved Aar 1191 og overgive Klostret og Munkene i Biskoppens Hænder. Klostret skulde nu forlægges et andet Sted hen, og Bispen, Valdemar, valgte dertil den tidt omtalte Ö i Langsöen. Paa 4

sultat, men af en anden Grund, sigende (l. c. p. 459), at „Forfatteren, en Cisterciensermunk, ikke kan antages for et fuldkomment upartisk Vidne mod Cluniacenserbrödrene". De Ord, jeg nærmest sigter til i Munkeberetningen (SRD V 383) ere fölgende: „Igitur monachi illi, qui, sicut prænotatum est, a præposito resilierunt et redierunt ad Ecclesiam S. Michaelis, videntes se et sua decrescere, et auream Insulam in numero personarum, amplificatione facultatum et favore Principum de die in diem magis magisque succrescere, non ferentes doloris sui acerbitatem intra se latere, in tantam accensi sunt vesaniam, ut nostris inferrent violentiam corpoream. Armati enim Monachi nec non famuli eorum nostros quam saepius invaserunt, eosque spoliaverunt et verberibus affecerunt, calumniabantur inter se, injuste et violenter ejectos esse de monasterio suo, dicentes se non consensisse Episcopo in mutatione loci, nec locum aliquatenus resignasse". Heraf fremgaaer nemlig, at Forfatteren vælter al Skylden paa Michaelismunkene, hvilke siges hyppigt

Munke nær (— disse skulde nemlig forblive i Michaelisklostret for at forrette Gudstjenesten for 8 Nonner, som fandtes her —) bekvemmede de övrige sig til Aar 1192 at flytte til Guldholm, hvilket Kloster forövrigt fik sine förste Munke fra Cistercienserklostret i Esrom. De sorte Michaelismunke kunde imidlertid enten ikke forliges med de hvide Cisterciensermunke, eller ogsaa det afsides liggende Sted bebagede dem ikke: nok, et Aars Tid derefter forlode de atter Klostret og tyede til deres gamle Sted, hvorfra de formodentlig af Misundelse paaförte de hvide Munke Krig. Sagen blev endelig indanket for Paven og Afgjörelsen af ham igjen overladt til Biskop Homerus af Ribe og Abbed Vilhelm af Æbeltoft. Skjöndt Sagens videre Forlöb ikke er tilstrækkelig oplyst, saa vides dog, at Knud Valdemarsön i Aaret 1196 tog Guldholm Kloster under sin særlige Beskyttelse, saa de hvide Munke tilsidst gik af med Seiren. — Klostret stod dog ikke ret længe; thi 18 Aar efter at det blev opfört, forflyttedes Munkene til Ry.

at være trængt ind i Guldholm Kloster og have mishandlet de der boende Cisterciensere. Men hvorledes kan dette bringes i Samklang med hans egne Ord, at Cistercienserne Dag for Dag toge til i Antal, Magt og Anseelse, medens det gik tilbage for hine? Og hvorledes kunde de faa Michaelismunke trænge ind i et saa vel forvaret Kloster, som Guldholm efter det Foregaaende at dömme maa have været? Thi at Guldholmsmunkene ved mindste Haandgribeligheder fra Michaelismunkenes Side skulde have ladet Adgangen til deres Kloster fra Syd være fri, kan neppe antages, ligesaa lidt som at de godvillig have ladet sig mishandle. Det Sandsynligste er dog nok, at Munkene i begge Klostre gjensidigt have fört Feide imod hinanden, deels paa den en Miil lange Strækning imellem deres respect. Klostre, deels i og ved Klostrene selv; og det kan da meget godt tænkes, at f. Ex. Guldholmerne ere dragne ad een Vei imod Michaelismunkene, medens disse droge ad en anden Vei imod hine og ved saadan Leilighed overfaldt og mishandlede dem, der bleve tilbage i Klostret. Christiani (l. c. p. 348) har været af samme Mening, naar han siger: „Es kam zu Thätlichkeiten und zu einer ärgerlichen Mönchsfehde. Die geistlichen Herren griffen wechselsweise die feindlichen Klöster an, als wenn es Vestungen wären, und schlugen sich besonders zur Abendzeit auf die unanständigste Weise herum, so dass auch viele verwundet wurden". — Cistercienser-Munken, der först skrev sin Beretning omtrent hundrede Aar senere, har naturligviis især holdt sig til den Tradition, der er gaaet igjennem Klostret lige til hans Dage og som sikkert er vegen af fra den rene historiske Vei.

3. Et andet tvivlsomt Punkt i Guldholms Historie kan maaskee endnu bedre oplyses ved at betragte Klostrets Beliggenhed. Man har nemlig hidindtil ikke været paa det Rene med hvad der efter saa kort en Bestaaen gav Anledning til Klostrets Forlæggelse til Ry? Daugaard (l. c. p. 460) siger ligefrem: „Hvad Aarsagen var

til denne Flytning, vides ikke". Pontoppidan mener, at det var Klostrets Nærhed ved Slesvig og den Fare, Munkene stode for atter at hjemfalde til Udskeielser, der bevirkede Flytningen; men herimod maa gjöres gjældende, at den Forargelse, Abbeden gav i sit Forhold til Skjögen, af Huitfeld, Pontoppidan, Christiani o. fl. urigtigt henföres til Guldholm, istedenfor til Michaeliskloster, og dernæst, at Dankwerth, Pontoppidan o. fl. forvexle Guldholm med Holmen ved Slesvig. Guldholm laa omtrent en Miil nord for Slesvig, og Veien derhen var meget besværlig og dertil usikker paa Grund af Michaelismunkenes Streiftog. — Andre antage, at de mange Stridigheder, der reiste sig imellem Guldholms- og Michaelismunkene, skulde have været Aarsagen; men disse Stridigheder endtes endnu i det 12te Aarhundrede til Gunst for Cistercienserne. — Jeg skulde tage meget Feil, om ikke Grunden bör söges i Klostrets Beliggenhed paa et Sted, der ikke alene til sine Tider tildeels var udsat for Oversvömmelse, men hele Tiden igjennem maatte være meget fugtigt og derfor afgive et höist usundt Opholdssted. Jeg har undersögt Beskaffenheden af Jordbunden paa flere Steder, baade hvor Haven og selve Bygningen har ligget, og paa den tilstödende Skrænt, og fundet at Bunden overalt er saa vandrig, at der endog paa selve Skrænten pibler Vand frem af Jorden. Det er endog et Spörgsmaal, hvorvidt Bygningerne have kunnet vedligeholdes; thi at der i en senere Tid ikke er bleven fört Jord bort, sees tydeligt paa den Plads, Fundamentstenene indtage.

BEMÆRKNINGER TIL AFHANDLINGEN OM „DE SYDSLESVIGSKE BEFÆSTNINGSVÆRKER".

Af Chr. C. Lorenzen.

Da jeg for to Aar siden satte Pennen paa Papiret for at nedskrive Resultatet af mine fleeraarige Undersögelser, Östervolden, Kurvirke, Dannevirke etc. vedkommende, anede jeg ikke, at jeg saa snart skulde faae Leilighed til at supplere min Afhandling, og mindst ventede jeg, at det spændte politiske Forhold imellem Danmark og Tydskland skulde give Anledning til, at det p. 73 i dette Annalbind udtalte Önske saa hurtigt skulde gaae i Opfyldelse. Dette er imidlertid skeet: Thyres gamle Vold har paa Kong Frederiks Bud reist sig af sine Ruiner, vel ikke paa Forfædrenes Viis, men, med saa mange mellemliggende Aarhundreders Erfaringer og den forandrede Maade at före Krig paa for Öie, efter en Maalestok og efter et Princip, der sikkert baader os bedre, end om Virket heelt og holdent stod i sin gamle Dragt.

Det er dog ikke saa meget om det Nye som om det Gamle, jeg vil tale.

2. Om Östervolden eller Gammel-Dannevirke har jeg intet at tilföie, da der ved de fortificatoriske Arbeider, der foretages paa Linien Ekernförde-Flækkeby, saa vidt jeg har bragt i Erfaring, til Dato ikke er gjort nogen Opdagelser ved Udgravning etc., der kunde tjene til at supplere den i dette Annalbind indeholdte Beskrivelse og Undersögelse; det samme gjælder om Kurvirke og de mindre Voldbrancher.

Derimod have Skandseanlæggene ved og i selve Dannevirkevolden givet god Leilighed til at klare adskillige, om ikke aldeles dunkle, saa dog mindre tydelige Begreber og

kun halvt beviste Paastande[1]. Det er navnlig den Deel af Dannevirke, der strækker sig fra Österkalegat forbi Kurborg og derfra over imod „Morgenstjerne" — altsaa Valdemars-

[1] At de stedfundne Udgravninger dog ogsaa have afstedkommet feilagtige Anskuelser og Gjenoptagelsen af forældede, let modbeviselige og modbeviste Paastande, derom vidner iblandt andet en Correspondance-Artikel fra Slesvig i „Fædrelandet" fra 1ste Juli 1861, — en Artikel, der iövrigt indeholder meget Rigtigt og röber den ærede Correspondents Interesse for vort Fædrelands Oldtid. Hvad der saaledes turde betegnes som urigtigt i den nævnte Artikel er den Paastand, at Kampesteensmuren skulde være ældre end Teglsteensmuren, — de maa udentvivl være opförte samtidigt, hvilket nedenfor nærmere skal blive godtgjort —; det er heller ikke ganske correct at Teglsteensmuren overalt er opfört i Munkestilen med 2 Löbere og 1 Binder; paa Steder sees 3, 4, 5 Löbere og undertiden 2 Bindere; — dernæst at Dannevirkes Hovedgjennemgang fandtes „ved den nordlige Indgang til Byen Store Dannevirke" og at Porten her kaldtes Jerndör (Isarndor), undertiden ogsaa Viegelsdör. Det er i selve min Afhandling om „de sydslesvigske Befæstningsværker" paa forskjellige Steder (s. p. 12, 13, 97, 98, 99 etc.) paavist, at Kalegat og Isarndör vare et og det samme eller rettere sagt, at „Kalegat" var Aabningen, „Isarndör" Porten, der lukkede for Aabningen, — at derimod Vigelsdör var Aabningen paa Kurvirke og at disse tvende Hovedgjennemgange (— den ene altsaa paa Kurvirke, den anden paa Dannevirke —) fandtes ved den gamle Adelvei, der förte fra Rendsborg til Viborg —, hvorimod Gjennemgangen ved Store Dannevirke först aabnedes efter at Gottorp ved en Dæmning var traadt i Forbindelse med Fastlandet sydpaa, hvilket skete i det 13de Aarhundrede. En yderligere Feiltagelse begaaer Correspondenten ved at lade Slesvig oprindelig staae paa Sydsiden af Slien, indenfor Halvkredsvolden; foruden Thorsens Forbemærkninger til Slesvigs Byret, turde adskillige Steder i dette Annalbind (see p. 79, 80, 83 Anm., 207, 208, 215 ff.) noksom godtgjöre det Ugrundede i denne forældede, af tydske Forfattere, der gjerne ville gjöre Slesvig til en oprindelig tydsk By —, fremsatte Paastand.

Muren og en Deel af Krumvolden —, hvis Bygningsmaade og Ælde nu uden Vanskelighed lader sig bestemme.

3. Valdemars-Muren er bleven gjennemskaaren paa tre forskjellige Steder for at gjöre Plads for vældige Skandseværker; hver Aabning maaler c. 500 Alen i Længden og har hele Voldens Brede, samt Graven og Ydervolden, hvor selve Skandseværket findes, — for Enden af dette er dog kun Hovedvolden og den egentlige Muur tagen bort. Den förste Aabning sees noget syd for Dannevirke-Kroen eller Österkalegat — imellem dette og Jernbanen; den anden ved Vesterkalegat eller Ny-Kurborg og den tredie ved (Gammel-) Kurborg, ikke ret langt fra Murens Syd-Ende. Den interessanteste af disse Gjennemskjæringer er den ved Ny-Kurborg deels fordi Voldens og Murens Indre her tydeligst træder frem, deels fordi de fleste Levninger af Muurblokke og Træstammer, idetmindste for Öieblikket, henligge her.

Betragter man nu Volden og Muren ved Enderne af Gjennemskjæringen, da stadfæstes de Gamles Beretninger, ikke alene at der, som Huitfeld siger „Offven paa Volden hafver været it Tömmerværk langs ud igjennem", men i selve Volden har der været Tömmerlag anbragte som Sparrer, der stöde sammen under stumpe Vinkler[1]; imellem hvert Lag findes et Mellemrum paa en halv Alen, der er udfyldt med Jord. Træstammerne, af hvilke jeg saae flere Læs henligge ved Ny-Kurborg, ere for det meste vel conserverede og tildeels endnu forsynede med Barken, hvilket især gjælder om Birketræerne (— Birk og Eg har udgjort Hovedmaterialet —). Barken har bevaret sit Udseende ualminde-

[1] Herved maa dog bemærkes, at man kun seer selve Sparrerne eller Træstammerne paa den vestre Side; de imod Öst gaaende har man maattet tage bort, da Teglsteens- og Kampesteensmuren skulde sættes. At de imidlertid have existeret ogsaa her, derom vidne ikke blot enkelte Stumper, der ere blevne siddende, men ogsaa Jordsmonnet.

lig godt, men tager man lidt haardt paa den, saa pulveriserer den under Fingrene, som om den var forvandlet til en let Steenart. — De fleste Træstammer ere dog hensmuldrede eller blevne forvandlede til Kul ved Dannevirke-Branden; de sidste henligge deels som Kullag, deels have de assimileret sig med den dem omgivende Jordmasse, saa denne, saa langt Træet har naaet, har faaet et underligt sortladende Udseende. Det er ved Hjælp af disse Træ- og Kullag, at man nogenlunde kan bestemme den oprindelige Volds Brede, saaledes som den blev til paa Thyres Dage paa dette Strög, og det viser sig da, at Grundfladen her har været mindre end paa den nordlige Deel af Dannevirke, nemlig kun c. 30 Alen, medens Halvkredsvolden og en Deel af Kæmpedæmningen maaler 80-100 Fod i Breden; denne Omstændighed turde vel atter have været medvirkende til, at Valdemar den Förste netop valgte dette Stykke til at beklædes med den berömmelige Muur.

Umiddelbart stödende sammen med den oprindelige Jordvold — der naturligviis efter Branden sank betydeligt — findes Kampesteensmuren, der atter stöder op til Teglsteensmuren (— begge öst for Jordvolden —), hvilke Mure altsaa kunne betragtes som Voldens östlige Beklædning[1]. —

[1] Naar jeg i Afhandlingen om Dannevirke p. 99 Anm. har sagt „at den egentlige Muur kun stod nogle faa Fod fra dette (Kampesteens-) Fundament", da stöttede denne Paastand sig paa Udsagn, der vedrörte Gjennemskjæringen i Anledning af Jernbaneanlægget; de nu i större Maalestok foretagne og med större Interesse fulgte Gjennemskjæringer vise imidlertid at hin Angivelse maa modificeres derhen, at man ogsaa *paa Steder*, f. Ex. ved Ny-Kurborg, med egne Öine kan overbevise sig om, *at begge Murene stöde umiddelbart sammen.* — Hvad der samme Side er sagt om den 15-20 Fod dybe Skraaplan imod Öst fra Volden ned til den Plads, hvor Teglsteensmuren har staaet, har derimod sin Rigtighed, hvad det nuværende Ydre angaaer, men oprindelig har der sikkert ingen

Hvad Kampesteensmuren angaaer, da har den samme Fod som Volden og Teglsteensmurens Underlag, nemlig den flade Mark; ved den söndre Ende af Gjennemskjæringen ved Ny-Kurborg maaler den c. 12 Fod i Breden, medens den paa andre Steder f. Ex. ved den nordlige Gjennemskjæring viser sig at være c. 16 Fod bred; uden Tvivl hidrörer denne forskjellige Brede fra den bagved liggende Volds större eller mindre Forfald, da Muren sattes. Höiden er ligeledes forskjellig paa de forskjellige Steder; paa ingen Steder synes den at have naaet op til Voldens Overflade. Bindemidlet er Leer, men Stenenes uregelmæssige Beliggenhed tyder noksom paa, at Muurskeen ikke har været brugt; man har formodentlig faststampet Stenene ved Hjælp af en saakaldet „Jomfru" eller et lignende Redskab. Iövrigt ere Stenene ikke ret store; de ere benyttede i samme Tilstand som man har fundet dem paa de tilstödende Marker.

Af Teglsteensmuren sees store Stykker paa flere Alens Længde, Höide og Brede ved samme Gjennemskjæring; nogle ligge henkastede som store Klippeblokke, andre staae tildeels paa deres Fundament og et rager frit frem af Volden. Den i Afhandlingen p. 67 angivne Brede, 7 Fod, stemmer næsten fuldkommen med hvad disse Levninger udvise, skjöndt det nöiagtige Maal vel turde være 6 Fod 3-4 Tommer; derimod kan den oprindelige Höide naturligviis ikke maales, da Muren paa den i Jorden liggende Part nær næsten aldeles er forsvunden. Stenene ere af samme Störrelse og Udseende

Skraaplan været, da den med Skydeskaar forsynede Teglsteensmuur har raget frem over Volden og denne sidste sikkert har været nogenlunde vandret ovenpaa. — Fra Teglsteensmuren maa der derimod have været en Skraaplan ned til Bunden af Graven, da Murens Underlag ligger höiere end Gravens Dybde og selve Underlaget ikke vilde have kunnet bære den svære Muur uden at skride ned i Graven, efterdi det bestaaer af forholdsviis smaa, i Leer og Jord lagte Kampesteen.

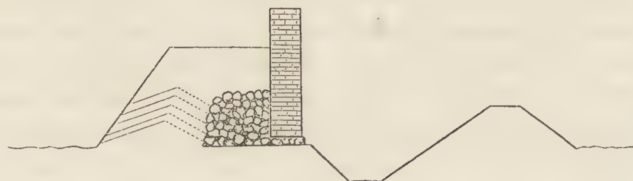
som de der endnu sees saa ofte i Bygninger fra Middelalderen. Bindemidlet er særdeles reen og hvid Kalk, der ikke som nutildags er blandet med Gruus. Den imod Öst vendende Side (Fronten) er tildeels forvittret, deels ved Vold ödelagt, men desto smukkere tager sig den vestre ɔ: den imod Kampesteensmuren vendende Side ud. Fugerne ere overalt eens og saa glatte, at man paa mange Steder ved at lade Fingeren löbe hen af dem let overtyder sig om, at de ere strögne jevne og glatte med et af de dertil brugelige Murerredskaber. Det er navnlig denne Omstændighed der noksom taler for, at Teglsteensmuren maa være bleven opfört fritstaaende, da den umiddelbart tilstödende eller paa Steder kun 2-3 Fod fjernede Kampesteensmuur ellers vilde have umuliggjort slig Accuratesse. Det ligger ogsaa i Sagens Natur, at saa tyk en Muur ikke lader sig opföre fra et Stillads paa den ene ɔ: den östre Side, — der maa nödvendigviis ogsaa have været et saadant anbragt paa den modsatte ɔ: den vestre Side, altsaa der, hvor Kampesteensmuren findes. Saasnart Muren imidlertid var opfört i sin tilstrækkelige Höide og man borttog Stilladset, maatte Pladsen, hvor dette havde staaet, ɔ: imellem Muren og den oprindelige Vold, atter udfyldes, hvilket er skeet med Leer og Kampesteen, og saaledes antager jeg at Kampesteensmuren er opstaaet. Der kan altsaa efter min Mening ikke være Tale om, at Kampesteensmuren er ældre end Teglsteensmuren[1] eller at den, som nogle mene, skulde have udgjort selve Voldens Kjerne fra först af — en Paastand, der ogsaa modbevises derved, at Kampesteensmuren aabenbart ikke som Volden har været udsat for Ödelæggelse ved Ild.

Murens Fundament, der sees paa en lang Strækning ved Ny-Kurborg, bestaaer af Kampesteen af samme Dimen-

[1] Ogsaa den Omstændighed, at Kampesteensmuren hörer op og begynder paa samme Sted som Teglsteensmuren, vidner om en samtidig Opförelse.

sioner, som de der findes i Kampesteensmuren og ere ligesom de lagte i Leer og Jord. I Midten ligge de henkastede paa Maa og Faa, hvorimod Yderstenene — der heller kun sees tydeligt paa den indadvendende Side af Muren, — ere satte paa Kant og i skraa Retning, hvilket giver Grundvolden et ret godt Udseende. Forresten er Grundlaget kun af ringe Dimensioner i Forhold til Murens Störrelse og Tyngde.

Dannevirke frembyder altsaa paa den Strækning, der kaldes Valdemarsmuren, Levninger baade fra Thyre Dannebods Tid og fra Valdemar den Stores Dage —, de förste bestaaende af Jord og Træ, — de sidste af Muur- og Kampesteen; men Tidens Tand har gnavet saa stærkt paa Værket, at kun Jorden har formaaet at gjemme Levningerne i sit Skjöd. — Seet fra Enden turde hele Værket oprindelig have taget sig ud som nedenstaaende, let henkastede Skitse

Fra VNV til OSO: Trælag, Jordvold, Kampesteensmuur, Teglsteensmuur, Grav, Ydervold.

4. Ligesaa interessant, om ikke interessantere paa Grund af det for Dagens Lys komne, hidtil aldeles ubekjendte Indre af Krumvolden, er den Gjennemskjæring af Dannevirke, der er foretagen der, hvor Volden ender sydsyd-vest for Kurborg og fra nu af tager Retningen imod Vest. Gjennemskjæringen — ved hvilken Skandseværket Nr. 19 er opfört — findes altsaa ved den saakaldte *Krumvold*, hvis Oprindelse man hidindtil har tilskrevet Margrethe Springhest — en Anskuelse, der dog væsentlig modificeres ved de i Volden fundne Levninger af Træværk (see ogsaa min Afhandling p. 70; 84 Anm.). Disse Levninger bestaae i

et Bjælkelag som Grundvold; ovenpaa dette har der været anbragt Trærammer af klövede Egestammer. Rammerne gribe i hverandre og see næsten ud som uhyre Törveforme med 3-4 Alen lange Tværstykker. Ikke alene Bjælkerne, men ogsaa disse Egeplanker eller Egebrædder ere tilhugne med Öxen og selve Sammenföiningen er skeet ved Hjælp af samme Instrument — et Beviis paa Værkets höie Alder. Rammerne have atter været fyldte med Træstammer af Ege- og Birketræ og ovenpaa have lignende Stammer ligget paa kryds og tværs — alt for at hindre Vandet fra Reidedalen, som dengang var Sö eller Morads, i at trænge ind til selve Jordlaget i Volden og tillige for at forhindre Jorden i at skyde sig ud til Siderne. Af Stene har man derimod kun fundet yderst faa og disse synes ikke at have været hidförte i noget særligt Öiemed. Men hvad der er det mærkeligste, er *den Omstændighed, at baade Bjælkerne, Træstammerne og Rammerne tydeligt bære Spor af Ilden*, idet nogle ere halvt forbrændte, andre derimod kun let forkullede; paa et Sted sees en Egestamme, der er halvforbrændt og som maa have ligget höiere oppe i Volden, da den antændtes; den findes nemlig med den ene Ende liggende noget tilveirs, medens den anden, den brændte, der först er styrtet ned, sees indklemt i Vinkelen af en af Rammerne; denne sidste har den atter antændt, saa der derved har dannet sig en forbrændt Fordybning, som om nogen havde brugt Stedet til Arnested. Heraf fremgaaer noksom, at idetmindste den förste Deel af Krumvolden —, Trærammerne har man efter en af Conducteurernes Udsagn kun sporet til det 5te Dæmningsværk, omtrent midtveis imellem den sidste Skandse (eller Gjennemskjæring) og Morgenstjerne —, har været opfört af Thyre Dannebod,[1] — en Anskuelse, jeg ogsaa paa flere Steder i Afhandlingen har fremhævet (see p. 70,

[1] Skjöndt man sporer Phosphor paa Trærammerne, kan der nemlig sikkert ikke være Tale om nogen Selvantændelse.

84 Anm.). Ilden maa iövrigt have raset med frygtelig Heftighed, siden den har kunnet trænge heelt ned igjennem Jordlagene til Voldens nederste Grundlag. — De förste Kullag, jeg har seet i Dannevirke, fandt jeg for flere Aar siden i Volden nord-nord-ost for Thyreborg, — de sidste fornylig i Krumvolden, altsaa i en Afstand fra hinanden af c. $^3/_4$ Miil — hvilket Baal maa der dengang ikke være bleven tændt!

5. Paa Tegl- og Kampesteensmuren nær — hvis Oprindelse baade Saxo og Svend Aagesön tydelig nok have fortalt os — synes Dannevirkevolden at være opfört paa tre forskjellige Maader, nemlig den nordlige Deel: (Kæmpedæmningen og Dobbeltvolden) af Jord (med Græstörv og Steen), den syd-syd-vestlige Part af Jord[1] med Trælag og en Deel af den vest-syd-vestlige Part af Jord med Trælag og Rammer som Fundament; dog turde de tvende sidste Strækningers Bygningsmaade falde sammen, da Trærammerne aabenbart kun ere tilföiede paa Grund af det lave moseagtige Terrain. Det bliver nu Spörgsmaalet, om denne forskjellige Bygningsmaade tyder paa forskjellige Tider og Bygherrer, saa den ovenfor i Afhandlingen p. 84 Anm. fremsatte Anskuelse, at Dannevirke, paa Halvkredsvolden, den ene af Dobbeltvoldene, Sidevoldene, Tegl- og Kampesteensmuren, samt den sidste Deel af Krumvolden nær, byggedes af Thyre Dannebod eller i hendes Dage, burde modificeres, eller om der kunne tænkes andre Grunde, der have foraarsaget de samtidigt opförte Strækningers uligeartede Bygningsmaade? Der maa da först bemærkes, at den ene Bygningsmaade: af Jord (med Steen og Græstörv) ikke kan siges at være ældre end den anden: af Jord med Trælag, og omvendt; til Beviis herfor tjene Kurvirke og Dannevirkes Sidevolde, der alle ere opförte uden Trælag; men Kurvirke har aabenbart en langt höiere Alder end nogen Part af Dan-

[1] Græstörv findes ogsaa her.

nevirke, medens Sidevoldene ere yngre end den egentlige Dannevirkevold. Trælagene i Jorden afgive derfor intet Beviis for Voldens större eller ringere Ælde, og at man ikke har fundet Kullag i den nordlige Deel er atter en Fölge af, at Volden her har været opfört uden Træforbindelser i det Indre; hvad der her fandtes af Træværk enten som Pallisader eller ydre Beklædning eller ved Taarnene er naturligviis gaaet saa aldeles til Grunde ved Branden, at der intet Spor er levnet deraf; hvor derimod det ydre Træværk stod i Forbindelse med Trælagene i Jorden, der maatte ogsaa disse sidste geraade i Brand og endnu forefindes mere eller mindre beskadigede i den sammensunkne Vold. — Men, kunde der her spörges, af hvad Grund har da den nordlige Deel været opfört uden Trælag, naar den dog kan antages at være opfört samtidigt med de övrige Dele? Man kunde her gjöre opmærksom paa, at det ifölge Kröniken var denne Part, der opförtes af vore egne Landsmænd, medens de Dele, der indeholde Træforbindelser, siges at være opförte af Skaaningerne —, en Omstændighed der dog langtfra kan afgive noget Beviis. Mere Vægt turde der lægges paa den Omstændighed, at talrige Træstammer overalt paa de tilstödende Marker, hvor Trælagene findes i Volden, noksom tyde paa, at der her tidligere maa have staaet Skov; man har uden Tvivl maattet lægge Voldstrækningen midt igjennem Skoven og det er da naturligt at man har anvendt de fældede Træer til Voldens Opförelse; derimod er det höist sandsynligt, at Partiet ved Dannevirkes nordlige Deel allerede paa hin Tid har været uden Skov, da man med god Grund kan antage Terrainet imellem Dannevirke her og Kurvirke for en almindelig Begravelsesplads for Hedeby og Omegn i de allerældste Tider. Mest Vægt maa der dog lægges paa Jordsmonnets Beskaffenhed. Vel siger Forf. af den ovenfor citerede Correspondance-Artikkel i „Fædrelandet": „Jordsmonnet har været bedst mod Vest, da Volden her bestaaer af lutter Muld, medens den östlige Deel, navnlig den Green,

der gaaer ned til Gottorpsö, bestaaer af Gruus," men man kan meget let overbevise sig om, at Jordsmonnet imod Vest (baade som det findes i Volden og som det sees paa de tilstödende Marker) langt mindre egner sig til deraf at opföre en fast og varig Vold, end det imod Öst ɔ: det, der findes i og omkring den nordlige Deel af Dannevirke (— hvor Sidevolden ned imod Annettehöi ganske rigtigt indeholder meget Gruus, men ogsaa god Muld og Leer —). Muldjorden imod Vest er nemlig saa lös, at det vilde være vanskeligt, uden Træforbindelser at opföre en Vold af saa storartede Dimensioner som Dannevirke; derimod er Mulden imod Öst langt mere fast og tillige blandet med Leer, der har stivnet og styrket den betydeligt. Jeg troer derfor ikke at den forskjellige Bygningsmaade absolut taler for forskjellige Tider, tilmed da de i Afhandlingen p. 81 Anm. anförte Grunde tale for en samtidig Opförelse.

6. Hvad de nye Værker, den nye Dannevirke-Stilling angaaer, da er der endnu meget tilbage, förend det hele bliver færdigt; disse Værker samt övrige Forskandsninger ville desuden sikkert til sin Tid blive beskrevne enten ad officiel Vei eller dog af en bedre og kyndigere Pen end min; her skal blot tilföies, at den i Afhandlingen p. 112 flg. omtalte Dannevirke-Stilling i Aaret 1850 ved de nye Værker er bleven udvidet paa en storartet Maade, idet 19 faste Værker ere anlagte paa Terrainet imellem Slesvig og Reidedalen og denne sidste tilligemed Trenedalen tildeels er eller dog bliver sat under Vand ved kunstige Dæmningsværker. — Iövrigt er Stillingen ved den nordöstre Ende ɔ: ved Bustrup, ikke den samme som 1850. Man vil nemlig af det ovenfor p. 113 anförte erindre, at Hovedstillingen dengang begyndte ved Halvkredsvolden og derfra trak sig langs med Dannevirke til Bustrupsöen, paa hvilken Strækning „Gormsskandsen," „Bustrupskandsen" og „Valdemarsskandsen" vare opförte; den nye Stilling er derimod höiere imod Nord og begynder paa den lille Halvö „Öret," öst for Frederiks-

berg, hvorfra den trækker sig langs med Bustrupsöens nordre Bred —, uden Tvivl for at benytte Söen og dens lave Omgivelser ned imod Slien. Söen haves altsaa nu foran, medens Forsvarerne tidligere havde den bagved. Af de ældre Skandser ere kun to atter benyttede, (— men efter en anden Maalestok —), nemlig „Store Dannevirke Redoute" og „Lille Dannevirke Skandse og Redoute," begge paa Strækningen imellem Store Dannevirke og Valdemars-Muren.

Siversted Præstegaard, den 17de Juli 1861.

Anm. Siden jeg nedskrev ovenstaaende Bemærkninger, har jeg atter gjentagne Gange besögt Dannevirke for om muligt at vinde endnu sikkrere Resultater. Det glæder mig da at kunne tilföie, at det ovenfor p. 332 sagte: at Kampesteensmuren ikke kan have udgjort Voldens Kjerne fra först af, men at den maa være yngre end den bagved ɔ: vest for staaende Vold, — ved de seneste Udgravninger har viist sig at være fuldkommen rigtigt. Man vil nemlig ved den nordligste Aabning (ikke langt fra Österkalegat) ved begge Ender med stor Lethed opdage, at der *under Kampesteensmuren findes Levninger af den ældste Vold*, nemlig forkullet Træ og navnlig en Deel Græstörv. Disse sidste, af hvilke der ligeledes findes mange i selve Volden, see næsten ud som om de kun vare nogle faa Aar gamle, endog Mosset har holdt sig usædvanlig godt. Kampestenene ere altsaa satte ovenpaa den demolerede Volds östre Fod. Det samme Resultat vindes ved at betragte det Sted, hvor Kampesteensmuren og Volden stöde sammen; thi det er aabenbart, at man efterat Volden var ödelagt, har udjevnet en Deel af dens östre Front, hvor nu Kampesteensmuren staaer, efterdi baade Træ- og Kullagene ere kortere imod Öst end imod Vest.

Med Hensyn til Trælagene, der, som man vil erindre af det foregaaende, som Sparrer have stödt sammen under

stumpe Vinkler, da har jeg hört den Mening yttre, at de muligviis kunne have tjent til et Slags Underlag for de til sin Tid paa Volden staaende Træ- eller Vagttaarne og at Vægten af disse har foraarsaget deres Böining, — en Mening der dog alene af den Grund er aldeles uholdbar, fordi man paa hele Strækningen har fundet Lag ved Lag, medens Taarnene jo kun stode paa enkelte Steder. Lagene findes desuden ikke, som Correspondenten i „Fædrelandet" siger, liggende i Bueform, men hvert Lag har bestaaet af tvende Træstammer, af hvilke den ene gik op ad fra Vest, den anden (tilstödende) skraanede ned ad imod Öst; dernæst sees det overalt, at man har lagt Lagene strax ved Voldens Paabegyndelse, idet nemlig den imod Vest gaaende Ende af det underste Lag netop falder sammen med Jordens Overflade, hele Laget altsaa findes dybt nede i Volden. Hvor mange Lag der have ligget ovenpaa hverandre, kan ikke siges med Bestemthed; paa nogle Steder seer man nu kun eet, paa andre to og et enkelt Sted tre; de övrige, der have ligget höiere oppe i Volden, ere totalt gaaede til Grunde ved Branden. Men i ethvert Tilfælde kan Bestemmelsen kun have været den, at sammenholde den löse Jord.

Hvad Forholdet imellem Kampesteens- og Teglsteensmurens Alder angaaer, da maa jeg fremdeles holde paa min Anskuelse, at Murene ere opförte samtidigt, skjöndt man ikke let seer, hvorfor man fortrinsviis har brugt Leer som Bindemiddel paa et Sted, hvor det mere gjaldt om at udfylde end at stivne, — og en vis Accuratesse paa Vestsiden af Kampesteensmuren (altsaa ind ad imod Volden) ikke kan nægtes; men hvad Bindemidlet angaaer, da har man sandsynligviis hertil brugt af samme Masse, der tillavedes til Teglstenene og *paa flere Steder sees ikke Leer, men kun Muldjord* i Kampesteensmuren, — og med Hensyn til denne sidstes lodrette Vestside, da maatte Muren nödvendigviis faae denne Skikkelse, naar,

hvad der har været Tilfældet, den bagved demolerede Vold blev afgravet lodret paa Östsiden. Mest turde Kampesteensmurens större Demolering ind imod Teglsteensmuren tale for en höiere Alder, men deels maa man huske paa, at Teglsteensmurens gradvise Ödelæggelse ogsaa afstedkom en saadan for Kampesteensmurens Vedkommende nærmest hin, deels at de umiddelbart med Teglsteensmuren sammenstödende Kampesteen umuligt som nu kunde have holdt sig i deres oprindelige Leie, dersom Teglsteensmuren var sat ovenpaa en Deel af den demolerede Kampesteensmuur. Det turde ogsaa være vanskeligt at paavise en Bygherre af sligt storartet Arbeide imellem Dannevirkebranden og Valdemar I, — Historien nævner i det mindste ikke nogen saadan. Iövrigt lader dette Spörgsmaal sig maaskee först da absolut besvare, naar man paa flere Steder faaer undersögt begge Murenes indbyrdes locale Forhold.

DANSKE KONGESAGN I SÖNDERJYLLAND.

AF CHR. C. LORENZEN.

DER gives maaskee neppe nogen Mark paa Retsvidenskabens, Historieforskningens, Oldgranskningens eller Ethnologiens Omraade med Hensyn til Sönderjylland og sönderjydske Forhold uden at den jo især i de sidste Decennier er bleven gjennemfuret og gjennemsögt —, et Arbeide, der vel har kostet megen Möie, men som ogsaa har baaret herlige Frugter; thi at Sönderjylland er og fra Oldtidens Dage af har været et *dansk Land*, det er nu mere end nogensinde för udtalt i klare og uomstödelige Domme.

En Mark er imidlertid sjelden saa godt plöiet og harvet, at der ikke skulde findes en eller anden Balk paa den, et eller andet lille Hjörne, hvor Ploven eller Harven ikke

ganske naaede hen —, et saadant afgive vore SÖNDERJYDSKE KONGESAGN. Det forekommer mig altid, at man kunde kalde vore historiske Sagn for vort Fædrelands Folkehistorie ɔ: at Folket ikke betragter de historisk fremtrædende Personligheder i en svunden Tid saa meget fra et historisk, som fra Sagnets Standpunkt: Sagnet, det virkelig ægte Folkesagn, der indeholder saa mange Træk som Historien enten ikke kjender eller lader upaaagtede, er som oftest den Bog, hvori Almuen læser om Thyre og Margrethe, Holger Danske og de „dygtige" Valdemarer. Sagnet er seigt; fra Mund til Mund gaaer det i Aarhundreder og giver de senere og seneste Slægter Fortidens Mening om denne eller hin Konge, denne eller hin Dronning tilkjende. Det er derfor ikke alene höist interessant, men tillige saare gavnligt at kaste et Blik ind i Folkeverdenen, ogsaa hvad denne Side af den folkelige Poesie angaaer; men gjælder dette om de historiske Sagn i Almindelighed, saa turde det i en endnu höiere Grad gjælde om de *danske Kongesagn*, der — trods al Fortydskning, trods Aarhundreders Paavirkning fra tydsk Side i modsat Retning, — have holdt sig i Folkemunde herovre lige til vore Dage. Hvad enten man kommer nord eller syd paa i Slesvig, saa vil man hos Almuen snart finde dette, snart hint Sagn om de gamle danske Konger, Dronninger, Prindser og Prindsesser; men endnu er jeg ingensinde truffet paa noget hjemligt Sagn, der med tydsk Tilsnit havde en tydsk Konge eller Keiser til Gjenstand, i det mindste ikke naar Sagnet var localiseret indenfor Landets Grændser. Paa den anden Side Eideren hörer dette danske Præg i Sagnet derimod op; her kjender Local-Sagnet som oftest kun en eller anden holsteensk Ridderfamilie, men kun undtagelsesviis en dansk Konge eller Dronning.

Mon da ikke de danske Kongesagn i Sönderjylland paa deres Viis vidne om Folkets nedarvede Kjærlighed til det sande Moderland og sammes Behersker? Og mon vi ikke atter deraf see, at Sönderjyden fra Arilds Tid af har fölt

og endnu föler sig som dansk Borger og som Broder til Nörrejyden og Öboerne?

2. Gaae vi nærmere ind paa den danske Kongerække, da ville vi finde at det sönderjydske Sagn veed at fortælle et eller andet næsten om alle fremtrædende Personligheder ligefra Dan Mykillates Dage indtil den Tid, da Sagnet hensygnede og en ny Tidsaand kom ind i Folket, — og det saaledes Overleverede er ikke noget, der som et eller andet Eventyr er knyttet til Steder udenfor Sönderjyllands Grændser, nei Scenen er herovre: her lader Sagnet den ældste Kongestamme i Danmark leve og virke, — her gaae de danske Prindser og Prindsesser igjen, — her fandtes deres faste Borge og Befæstningsværker, af hvilke de förste vel ere sunkne i Muld, men dog under Jorden beboes af de hedengangne Herskere og Herskerinder.

Kong Dan — (om han virkelig har existeret eller om han kun bör betragtes som en mythisk Person, der dog forsaavidt faaer Betydning, som Almuen til hans Navn knytter Danmarks Navn? vedrörer ikke Sagnet —) har ifölge det sönderjydske Folkesagn fundet sit sidste Hvilested paa tre forskjellige Steder herovre: nordpaa i Fuldgraven imellem Vonsild og Dalby, — den i Mythologien saa bekjendte Egn for Odins-Dyrkelsen —, sydpaa i en Höi ved Tönning, hvor han lig Holger Danske bevogter Landets Grændse med sin Hær, — og ved det ældgamle Kurvirke i Nærheden af Slesvig, hans gamle Residents. Dette sidste Sagn, der lyder i Folkemunde endnu i vore Dage, er uden Tvivl meget gammelt og har sandsynligviis givet Forfatteren til Cronicon Erici Regis, der levede paa Erik Menveds Tid, Anledning til at han lod Kong Dan opföre Kurvirke imod de indtrængende Tydskere.

Og hvor godt vidste de gamle Bönder i Havetofte Sogn for et Par Aar siden (— uden Tvivl endnu —) ikke at fortælle om det store Slag, der engang stod paa deres Marker og paa

Bymarken til Löit og Thorsballe og hvori FRODE den Förste fandt Heltedöden:

Den förste Konge Frode,
Den katt' do hitt' i Hærmændsho'de,

saaledes löd Rimet i Folkemunde.

BALDER og HOTHER, der vel snarere höre hjemme i Mythologien end i Sagnet, færdedes i Særdeleshed i Mellem-Slesvig, hvor Slaget imellem dem stod paa Balderslev-Mark, og hvor man i Tohöi Skov paaviser den af Balder dræbte Runes Grav. Ogsaa her kjender man det paa andre Steder i vort Fædreland bekjendte Riim:

Balder, Rune og hans Viv,
de ypped' dem en stor Kiv,
men paa Tohöj
der slog Balder Rune döj.

Ogsaa HJARNE, BJOVULF, HEDE eller HETHE kjendes i de sönderjydske Folkesagn, men mere dog SIGURD SNOGÖIE, der sidder indmuret i Sigurdshöien (— Kon-Si-Höi —) ved Selk i Nærheden af Slesvig, fordi han tog Brödet fra Munden af de stakkels Bönder, — og GÖTRIK, der byggede Borgen med de tolv Værelser i Frisland og lod det gamle Kurvirke istandsætte.

Götriks og Danemundes Sön, HOLGER DANSKE, er naturligviis ogsaa Sönderjydens Helt; som han ved Sundet holder Vagt med sine bolde Kæmper i Kronborg Fæstning imod Öst, saaledes lader det sönderjydske Sagn ham bevogte Danmarks Grændse imod Vest, idet han med sin Hær siges at sidde i en Höi ved Mögeltönder, hvorfra han engang skal reise sig og frelse Fædrelandet fra Undergang.

Om GORM DEN GAMLE, til hvem dog maaskee Navnet („Groms Hy") paa en af to meget store Kæmpehöie her i Siversted Sogn sigter, veed det sönderjydske Sagn ikke noget Særligt at fortælle. Hans Sön HARALD BLAATAND og dennes Sön SVEND TVESKÆG ere mere bekjendte: den förste fordi han af Bisp Poppo blev döbt i Helligbæks Vand ved den

endnu synlige store Poppo-Steen tætved Popholt, — den sidste paa Grund af den Kjærligheds- og Taknemmeligheds-Gjæld, Folket afbetalte ved hans Löskjöbelse af det tre Gange gjentagne Fangenskab.

Om KNUD DEN STORE, der lod Petri Kirke i Slesvig bygge og skjenkede den endeel kunstigt udskaarne Helgenbilleder, — om SVEND ESTRIDSEN, Kongefaderen, der udaandede sit sidste Suk i en slesvigsk Bondeby, Söderup nær Urnehoved, — om NIELS, der dræbtes paa Kongeborgens Trappe af de ophidsede Gildebrödre i Slesvig, — om MOGENS eller MAGNUS, der kom tilkort i Styrke imod Friseren LUBBE, — om ERIK EMUN, der lod sine Brodersönner Björn og Erik nedsænke i Slien, — om SVEND GRATHE, der bestak Dannevirke-Vogteren for med sin leiede tydske Hær at slippe igjennem Porten, — om alle disse Konger fortælles heller ikke synderligt i den sönderjydske Sagnkrönike. — Det samme gjælder for en Deel ogsaa om VALDEMAR DEN STORE, der dog ved sit mægtige Værk, Valdemarsmuren, satte sig et varigt Minde herovre og ved sit Forhold til Prinds Buris, den forhexede Prinds, der efter Folketroen endnu sidder fangen i det sunkne Jörgensborg Slot paa Maageöen ved Slesvig, blev bekjendt i Folkesagnet. — KNUD DEN SJETTE, forbigaaes med Taushed og om VALDEMAR SEIER haves vel kun eet sönderjydsk Localsagn, nemlig Sagnet om de 20 steensatte Dannebrogsskibe i Gjennerbugt imellem Aabenraa og Haderslev. Desto mere beskjeftiger Sagnet sig med ERIK og ABEL, og det er netop disse Sagn, der vidne om Sönderjydernes Kjærlighed til det danske Kongehuus; der gaaer igjennem dem en underlig veemodig Tone, der ikke kjender noget til den Glæde, Eriks Drab forvoldte Abels holsteenske Slægt, og denne Veemod — et tro Billede af Folkets Stemning og Dom over Brodermordet — afspeiles ikke blot i Fortællingen om Eriks Endeligt, men ogsaa i Sagnene om den Maade, hvorpaa Abel og hans Medskyldige hjemsögtes af Straffen. Vel veed jeg,

at man i den senere Tid har villet paastaae, at det sönderjydske Folk ikke kjender noget til Abel som Brodermorder, men at han i sit natlige Ridt fra Pöl til Mysunde kun skulde være fremstillet som den vilde, umættelige Jæger, — men de, der have sagt dette, have enten med Flid forvansket Sagnet eller og have de ikke öst af Sagnets Kilde — selve Folket. Hvad enten Sagnet beretter os om Klokkerne i Slesvig, der ringede af sig selv, da Liget bares ind i Byen, — eller om Haanden, der stak frem af Vandet, — eller om de blaae Luer, der dandse ved Stranden ved Mysunde, — eller om Stenen, der vender sig ved Midnatstide hvert Aar den Nat, da Mordet udövedes, — eller om Abels Lig, der ikke fik Ro i Graven, — eller om hans Klageskrig igjennem Luften paa sin vilde Ganger, — eller om de til Maager forvandlede tyve meensvorne Riddere —: overalt udtales Fordömmelsesdommen over Abels Udaad.

Om Christopher den Anden veed Byen Slesvigs Krönike at fortælle endeel og Valdemar Atterdag er bekjendt nok, deels formedelst hans Forhold til Klaus Limbæk, deels ved hans natlige Færden som den vilde Jæger i Nærheden af Bau, hvor Valdemarstoft endnu er et Minde om ham og hvor han skal have yttret det samme Önske som paa andre Steder i vort Fædreland, nemlig Önsket om at turde jage evigt i denne Egn. Om Erik af Pommern haves Minder nok i Omegnen af Slesvig, hvor han, som Sagnet fortæller, byggede Volde og Borge saa nær ved Byen, at „han kunde see ind i Borgernes Kjökkener og Spisekamre"; uden Tvivl var det ogsaa ham, hvem en mellemslesvigsk Bonde ved Urnehoved i en Hösæk bar igjennem den gottorpske Hertugs Krigshær og derved viste at han var Kongen en hengiven tro Undersaat. Og som dette, saaledes vidne endnu mangfoldige Træk paa Folkelivets Omraade herovre lige indtil vore Dage, at Sönderjyden, — naar han blot faaer Lov til at raade sig selv og ikke vildledes af fremmede Propagan-

dister — ikke staaer tilbage for Nörrejyden og Öboeren i Kjærlighed til Konge og Fædreland.

3. Förend jeg slutter disse faa Linier, bör jeg imidlertid ikke forbigaae vore gamle Dronninger, af hvilke i Særdeleshed tre: Thyre Dannebod, Margrethe Springhest og Margrethe den Store ere Gjenstand for de sönderjydske Folkesagn.

Det er saare interessant at samtale med gamle Folk i de omkring Dannevirke liggende Byer om THYRE, hvis Minde endnu lever usvækket i Folkemunde, hvad enten hun fremstilles som den, paa hvis Bud Dannevirke reiste sig, hvorfor hun og endnu paa sin hvide Ganger hver Nat omrider Volden og tager Vare paa den, eller som den smukke Ungmö, der afviser saa mange Friere, eller som den omhyggelige Moder, der med Omhu foran sin Borg, Thyreborg, vaager over det i en Sölvvugge sovende Barn, eller som den gode Fee, der skjenkede den fattige Bonde Öl til hans Höstgilde og det af det Öl, der blev tilovers fra det Bryllup, der engang stod paa hendes underjordiske Borg, og til hvilket hun lod brygge saa meget Öl, at alt Vandet i Borggraven forbrugtes, saa denne siden den Tid er tör.

Et andet Eftermæle har MARGRETHE SPRINGHEST sat sig, idet hendes Virken og Færd i Syd-Slesvig synes at have fremkaldt den Anskuelse hist og her hos Menigmand, at hun var et overnaturligt Væsen, eller at hun i ethvert Tilfælde modtog en overnaturlig Hjælp til sine Foretagender; men naar flere plattydske Digtere i den nyeste Tid have kaldt hende „'n böse Wief", „'n ole Hex", da vise de noksom derved, at de have öst af en ureen Kilde —, det virkelige Folkesagn kjender lige saalidt til disse Epitheta, som til Træk i hendes Liv, der kunde berettige til at kalde hende en „led Hex". — Sagnet forvexler hende ikke sjelden med Thyre, navnlig hvad hendes Udbedring af og Omhu for Dannevirke efter hendes Död angaaer; ja, det gaaer endog videre og lader hende opföre baade Kur-

virke og Dannevirke, ved hvilken Leilighed röde Köer, der havde et Lys paa Hovedet og Hornene omvundne med Törklæder, skulde skuffe den nære Fjende. Som Fee eller overnaturligt Væsen viser hun sig ikke sjelden i Nærheden af Halvkredsvolden ved Haddeby, hvor hun skildres som den, der hjælper de lydige Fiskere, men strengt straffer de ulydige.

Iligemaade har hendes Navner, Margrethe den Store, været udsat for hyppige Angreb fra tydsk Side, efterdi hun skal have været den, der saaede Tvedragtens Sæd i den statsfjendtlige Jordbund. Man har villet paadutte hende mange Grusomheder, f. Ex. en flensborgsk Borgermesters kvalfulde Död, hvorfor hun og skal være bleven hentet af Djævelen, da hendes Dages Tal var fuldt; men det er ikke lykkedes de nyere tydske Sagnsamlere ganske at udslette Sandhedens Præg af Sagnet om hendes Endeligt; thi Beretningen om hendes forunderlige Forsvinden paa et sort Skib uden Aarer og Seil, men med en skulende og pukkelrygget, sortklædt Mand ombord, i Flensborg Havn, sees let at være en Allusion til hendes Död af Pesten „den sorte Död". Hendes Færden herovre i Krigen med de oprörske sönderjydske Hertuger og de holsteenske Grever har naturligviis ogsaa fremkaldt endeel Sagn og sagnagtige Beretninger om hende; saaledes hedder det i Omegnen af Slien, at det var hende, der lod Slien afspærre og tilstoppe, skjöndt andre Sagn tilskrive Margrethe Springhest dette; denne sidste forvexles ogsaa undertiden med hende med Hensyn til Beretningen om denne eller hin Volds Tilblivelse. „Margrethenwall" ved Mysunde tillægges f. Ex. Margrethe Springhest af Befolkningen, men den er opfört af Margrethe den Store. Det er let forklarligt at Sagnet, der ikke bekymrer sig synderligt om Chronologien, tilskriver den ene, hvad den anden har udfört, men det er vel værd at lægge Mærke til, at de nyere tydske Sagnsamlere og plattydske, poetiske Bearbeidere af Sagnene, med Flid have undgaaet og udeladt alt, hvad der kunde kaste et gunstigt Lys paa denne Dronning og

hendes Omgivelser, men stille Modpartiet i Skyggen. De mange, endnu i Folkemunde gaaende sagnagtige Beretninger om, hvorledes den daværende slesvigske Bisp (Johannes Scondelef) maatte döie ilde, fordi han var Dronningen og det danske Kongehuus tro og hengiven, vil man forgjeves söge selv i Müllenhoffs fuldstændige Sagnsamling. Ligesaalidt vil man der finde noget om det Kors, Margrethe slog paa Gottorp Slotsmuur, og det Kys hun gav samme, fordi dette Sand-Sagn, der godt kjendes endnu hos Almuen, nödvendigviis tillige maatte fremdrage Beretningen om Hertuginde Elisabeths paatænkte Forræderi imod sin höie Gjest.

Saameget om vore danske Kongesagn i Sönderjylland for denne Gang. Maatte disse faa Linier overtyde Læseren om, at der gives et stærkt og uoplöseligt Baand der knytter Sönderjyden til Nörrejyden og Öboeren, nemlig den fælleds, i Sagn og sagnagtige Beretninger udtalte Vedhængen ved den danske Kongestamme; han vil da tillige föle sig overbeviist om, at Almuen stedse har været sig selv lig; endnu i dette Aarhundrede saae man i Kong Frederik den Sjette den hvide Prinds, der som en ny Stjerne i skinnende Glands gik op over Norden og som skulde være en Levendegjörelse af den i Höien ved Tönning slumrende Holger Danske; — og paa samme Tid som vore politiske Modstandere for et Par Decennier siden opböde alt for at drage Folkets Hjerte bort fra Danmark — drömte man syd for Slesvig om Margrethe Springhest og Thyre Dannebod.

INDHOLD AF AARGANGEN 1859.

UDSIGT OVER TAVLERNE.

I Texten findes indsatte:

DANNEVIRKE, KURGRAVEN OG ÖSTERVOLDEN
1860
SLESVIG
Friederichsberg
Gottorp
Lollfus
Altstadt
Holm
St. Jürgen
Haddeby
Busdorf
Lopsted
Skovby
Hysby
Allingsted
Hollingsted
Holm
Friedrichsfeld
Kl. Dannevirke
St. Dannevirke
Bustrup
Over Selk
Neder Selk
Esbrem
Geltorf
Jagel
Kl. Reide
Gr. Reide
Klove
Heide
Bunge
Darpsted
Kurborg
Friedrichsheide
S L I E N
Steksvig
Borgvedel
STORE BREDNING
Lonsenlund
Gyby
Fleckeby
Holm
Goteby
Kokkendorf
Hummelfeld
Østerby
Brodersby
Geel
Mysunde
Bongsft
Eskildsmark
Sonderby
Kosel
Gammelby
Barkelsby
Borgeby
EKERNFØRDE
Vindeby
Marienthal
Klensby
Lyssing
L O H E D E
Maalestok 1 : 80000

Back of
Foldout
Not Imaged

Dannevirke ved Vester-Kalegat med Valdemars Muren.

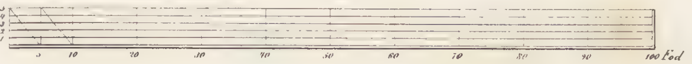
Kurgraven ved Viglesporten.

Dannevirke ved Kurborg (Valdemars Muren)

Maalestok

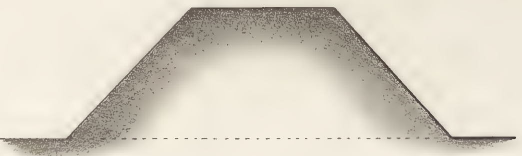

III

Dobbeltvolden.

Halvkredsvolden ved Oldenborg.

Krumvolden ved Morgenstjerne.

Maalestok

Halvkredsvolden af Dannevirke.

Valdemars Muren af Dannevirke.

ANTIQUARISK KORT

over en Deel af Egnen syd for

BUSTRUP VED SLESVIG.

AF W. DREYER.

1858.

VI

SLIEN
Friederichsberg
Hadeby
Bustrup Dam
Markgrafenburg
Hadeby Nor
DANE VIRKE
Bustrup
Oldenborg
Lopsted
Tvöberg
Vedelspang
Krossberg 1
2 Vadested
Selker Nor
Grundlös
Lille Kong Sigurdshöi Store
KURGRAVEN
Over Selk
Neder Selk
Kloster Kro
Selk Mle

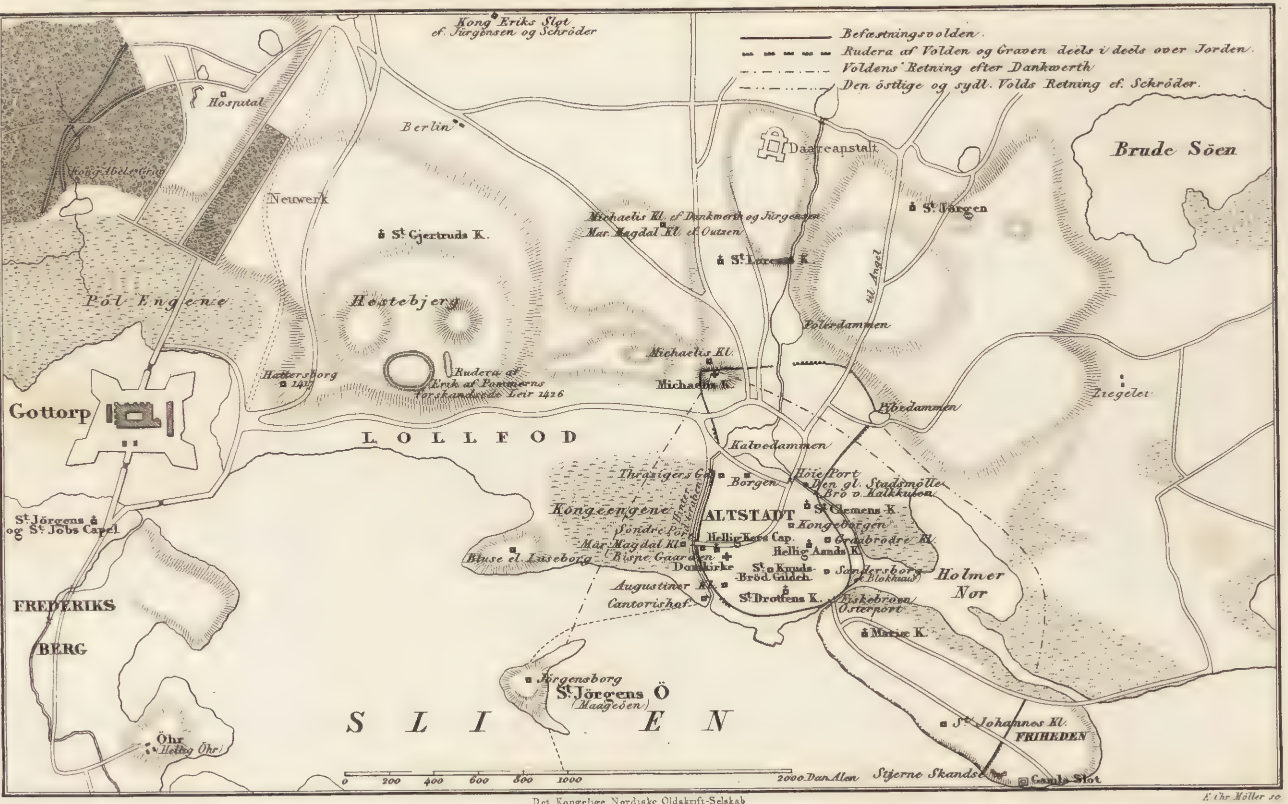
Udført af C G Rønnov. — Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. — F. Chr. Møller sc.

1: 40000

1 *Krossberg, hvor en Runesteen er funden 1796.*
2 *Omtrentligt Findested for en Runesteen 1797.*
3 *Tvöberg, hvor en Runesteen er funden i 1857.*

KORT OVER BYEN SLESVIGS BEFÆSTNING I OLDTIDEN OG MIDDELALDEREN.

Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab

E. Chr. Möller sc.

